

ISSN: 2717 – 7009

İŞLETME AKADEMİSİ DERGİSİ

JOURNAL OF BUSINESS ACADEMY

Cilt / Volume: 3
Sayı / Issue : 2
Yıl / Year : 2022

İŞLETME AKADEMİSİ DERGİSİ

ISSN: 2717-7009

Cilt: 3 Sayı:2 2022 Vol.3 No.2

www.isakder.org

DERGİ HAKKINDA

İşletme Akademisi Dergisi, İşletme alanındaki profesyonellere akademik katkı sağlayan, sektörel uygulamalara katkı sağlayan teorik ve uygulama arasında köprü olan, İşletme alanlarında ulusal ve uluslararası karşılaştırmaları inceleyen MAKALELER yer almaktadır.

İşletme Akademi Dergisi'nin yayın kapsamında Muhasebe, Finansman, Bankacılık, Stratejik Yönetim ve Örgütsel Davranış, Üretim Yönetimi ve Pazarlama, Uluslararası İşletmecilik, Sayısal Yöntemler çalışmaları yer almaktadır.

ABOUT THIS JOURNAL

The publication of the Journal of Business Academy; there are works that examine the national and international comparisons in the fields of business management, which provide academic contributions to professionals in the business management, and provide a bridge between the theoretical and practical contributions that contribute to sectoral practices.

Journal of Business Academy; publishes double-blind reviewed papers covering issues relevant to: Accounting, Finance and Banking, Strategic Management and Organizational Behaviour, Production Management and Marketing, International Business.

EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Seyhan Çıl Koçyiğit editor@isakder.org

YAYIN KURULU / BOARD OF EDITORS

- Assoc. Prof. Agim MAMUTI, Mother Teresa University, Macedonia
Prof. Dr. Akyay UYGUR, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe PAMUKÇU, Marmara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Bora ŞENYİĞİT, King's College, USA
Prof. Daniela FESCHİYAN, Regional Center for Distance Learning, Bulgaria
Prof. Dr. Derviş BOZTOSUN, Kayseri Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fatma PAMUKÇU, Marmara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Fevzi Serkan ÖZDEMİR, TBMM, Türkiye
Prof. Dr. Ganite KURT, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Selma MEYDAN UYGUR, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Semra AKSOYLU, Kayseri Üniversitesi, Türkiye
Prof. Supriti MISHRA, International Management Institute, India
Doç. Dr. Şükran GÜNGÖR TANÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ümmühan ASLAN, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yıldız ÖZERHAN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

ABSTRACTING & INDEXING

[DRJI | Directory of Research Journals Indexing](#)

[RI-ROOTINDEXING](#)

[ResearchBib – Academic Resource Index](#)

[ISI | International Scientific Indexing](#)

[Eurasian Scientific Journal Index](#)

[SCRIBD](#)

[General Impact Factor](#)

[ICI Index Copernicus International](#)

İŞLETME AKADEMİSİ DERGİSİ

ISSN: 2717-7009

Cilt: 3 Sayı:2 2022 Vol.3 No.2

www.isakder.org

Hakem Kurulu

Prof. Dr. ACAR, Durmuş, Süleyman Demirel Üniversitesi, durmusacar@sdu.edu.tr
Prof. Dr. AKARÇAY, Vural, İstanbul Ticaret Üniversitesi, vakarcay@ticaret.edu.tr
Prof. Dr. AKARÇAY ÖĞÜZ, Ayça, Marmara Üniversitesi, aakarcay@marmara.edu.tr
Prof. Dr. AKAY, Hüseyin, İzmir Demokrasi Üniversitesi, huseyin.akay@idu.edu.tr
Prof. Dr. AKDOĞAN, Nalan, Başkent Üniversitesi, nalanakdogan@hotmail.com
Prof. Dr. AKTAŞ, Rafet, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, rafetaktas@gmail.com
Prof. Dr. ALAGÖZ, Ali, Selçuk Üniversitesi, aalagoz@selcuk.edu.tr
Prof. Dr. ALKİBAY, Sanem, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, sanem.alkibay@hbv.edu.tr
Prof. Dr. ARIKBOĞA, Dursun, Yeditepe Üniversitesi, dursun.arikboga@yeditepe.edu.tr
Prof. Dr. ARSLAN, Mehmet, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, mehmet.arslan@hbv.edu.tr
Prof. Dr. ARSOY, Aylin, Uludağ Üniversitesi, aporoy@uludag.edu.tr
Prof. Dr. ARZOVA, S. Burak, Marmara Üniversitesi, burakarzova@marmara.edu.tr
Prof. Dr. ASLAN, Ümmühan, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, uaslan40@gmail.com
Prof. Dr. ASLAN, Sinan, Marmara Üniversitesi, saslan@marmara.edu.tr
Prof. Dr. ATAMAN GÖKÇEN, Başak, Marmara Üniversitesi, bataman@marmara.edu.tr
Prof. Dr. AYANOĞLU, Yıldız, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, yildiz.ayanoglu@hbv.edu.tr
Prof. Dr. AYDINTAN, Belgin, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, belgin.aydintan@hbv.edu.tr
Prof. Dr. AYPEK, Nevzat, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, nevzat.aypek@hbv.edu.tr
Prof. Dr. AZALTUN, Murat, Yalova Üniversitesi, mazaltun@gmail.com
Prof. Dr. BALSARI, Çağnur, Dokuz Eylül Üniversitesi, cagnur.kaytmaz@deu.edu.tr
Prof. Dr. BANAR, Kerim, Anadolu Üniversitesi, kbanar@anadolu.edu.tr
Prof. Dr. BAŞAR, Ayşe Banu, Anadolu Üniversitesi, abbasar@anadolu.edu.tr
Prof. Dr. BEKÇİ, İsmail, Süleyman Demirel Üniversitesi, ismailbekci@sdu.edu.tr
Prof. Dr. BEZİRCİ, Muhammet, Selçuk Üniversitesi, mbezirci@selcuk.edu.tr
Prof. Dr. BOYLU, Yasin, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, yasin.boylu@hbv.edu.tr
Prof. Dr. BOZTOSUN, Derviş, Kayseri Üniversitesi, dboztosun@kayseri.edu.tr
Prof. Dr. BÜYÜKMİRZA, Kamil, Atılım Üniversitesi, kamil.buyukmirza@atilim.edu.tr
Prof. Dr. CAN, Ahmet Vecdi, Sakarya Üniversitesi, acan@sakarya.edu.tr
Prof. Dr. CÖMERT, Nuran, Marmara Üniversitesi, nurancomert@marmara.edu.tr
Prof. Dr. ÇETİN, Ayten, Marmara Üniversitesi, acetin@marmara.edu.tr
Prof. Dr. ÇİL, Burhan, İstanbul Gelişim Üniversitesi, bcil@gelisim.edu.tr
Prof. Dr. ÇÜRÜK, Turgut, Çukurova Üniversitesi, tcuruk@cu.edu.tr
Prof. Dr. DALKILIÇ, Fatih, Dokuz Eylül Üniversitesi, fatih.dalkilic@deu.edu.tr
Prof. Dr. DOĞAN, Selen, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, sdogan01@ohu.edu.tr
Prof. Dr. DOĞAN, Zeki, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, zdogan@ohu.edu.tr
Prof. Dr. DERAN, Ali, Tarsus Üniversitesi, alideran@mersin.edu.tr
Prof. Dr. ELMACI, Orhan, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, oelmaci@gmail.com
Prof. Dr. ERCAN, Metin Kamil, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, metin.ercan@hbv.edu.tr
Prof. Dr. ERDOĞAN, Melih, Anadolu Üniversitesi, merdogan@anadolu.edu.tr
Prof. Dr. ERDOĞAN, Nurten, Anadolu Üniversitesi, nerdogan@anadolu.edu.tr
Prof. Dr. ERER, Mert, Marmara Üniversitesi, merer@marmara.edu.tr
Prof. Dr. ERGÜN, Ülkü, Dokuz Eylül Üniversitesi, ulku.ergun@deu.edu.tr
Prof. Dr. ERHAN, Deniz Umut, Başkent Üniversitesi, duerhan@baskent.edu.tr
Prof. Dr. ERSEN CÖMERT, Çağla, Marmara Üniversitesi, caglaersen@marmara.edu.tr
Prof. Dr. ERTAŞ, Fatih Coşkun, Atatürk Üniversitesi, fatihcoskun.ertas@atauni.edu.tr
Prof. Dr. FESCHİYAN, Daniela, Regional Center for Distance Learning, Bulgaria, d.feschiiyan@gmail.com
Prof. Dr. GÖNEN, Seçkin, Dokuz Eylül Üniversitesi, seckin.gonen@deu.edu.tr
Prof. Dr. GÜCENME GENÇOĞLU Ümit, Uludağ Üniversitesi, umitgucenme@uludag.edu.tr

İŞLETME AKADEMİSİ DERGİSİ

ISSN: 2717-7009

Cilt: 3	Sayı:2	2022	Vol.3	No.2
---------	--------	------	-------	------

Prof. Dr. GÜNEŞ, Recep, Malatya İnönü Üniversitesi, recep.gunes@inonu.edu.tr
Prof. Dr. GÜRDAL, Kadir, Ankara Üniversitesi, kadurgurdal@ankara.edu.tr
Prof. Dr. GÜVEMLİ, Batuhan, Trakya Üniversitesi, batuhanguvemli@trakya.edu.tr
Prof. Dr. HALICI, Ali, Başkent Üniversitesi, ahalici@baskent.edu.tr
Prof. Dr. HASSAN, Azize, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, azize.hassan@hbv.edu.tr
Prof. Dr. HATUNOĞLU, Zeynep, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, zhatunoglu@hotmail.com
Prof. Dr. KARACA, Süleyman Serdar, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, suleymanserdar.karaca@gop.edu.tr
Prof. Dr. KARACAER, Semra, Hacettepe Üniversitesi, semra@hacettepe.edu.tr
Prof. Dr. KARAPINAR, Selahattin, İstanbul Üniversitesi, selahattin.karabinar@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. KARASİOĞLU, Fehmi, Selçuk Üniversitesi, fehmi@selcuk.edu.tr
Prof. Dr. KARCIOĞLU, Reşat, Atatürk Üniversitesi, rkarci@atauni.edu.tr
Prof. Dr. KARDEŞ SELİMOĞLU, Seval, Anadolu Üniversitesi, sselimoglu@anadolu.edu.tr
Prof. Dr. KARGIN, Mahmut, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, mahmut.kargin@cbu.edu.tr
Prof. Dr. KESKİN BENLİ, Yasemin, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, yasemin.benli@hbv.edu.tr
Prof. Dr. KORKMAZ, Sezer, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, sezer.korkmaz@hbv.edu.tr
Prof. Dr. KURT, Ganite, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ganitekurt@gmail.com
Prof. Dr. KÜÇÜKKOCAOĞLU, Güray, Başkent Üniversitesi, gurayk@baskent.edu.tr
Prof. Dr. MEYDAN UYGUR, Selma, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, selma.meydan@hbv.edu.tr
Prof. MISHRA, Supriti, International Management Institute, India, mishrasupriti@imibh.edu.in
Prof. Dr. ÖNCE, Saim, Anadolu Üniversitesi, sonce@anadolu.edu.tr
Prof. Dr. ÖZBİRECİKLİ, Mehmet, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, ozbirecikli@mku.edu.tr
Prof. Dr. ÖZERHAN, Yıldız, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, yildizozzerhan@gmail.com
Prof. Dr. ÖZKAN, Azzem, Erciyes Üniversitesi, azzem@erciyes.edu.tr
Prof. Dr. ÖZKUL, Fatma, Bahçeşehir Üniversitesi, fatma.ozkul@eas.bau.edu.tr
Prof. Dr. ÖZTÜRK, M. Başaran, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, mbozturk@ohu.edu.tr
Prof. Dr. ÖZTÜRK, Zekai, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, zekai.ozturk@hbv.edu.tr
Prof. Dr. ÖZÜDOĞRU, Haşim, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, hasim.ozudogru@hbv.edu.tr
Prof. Dr. PAMUKÇU, Ayşe, Marmara Üniversitesi, apamukcu@marmara.edu.tr
Prof. Dr. PAMUKÇU, Fatma, Marmara Üniversitesi, fpamukcu@marmara.edu.tr
Prof. Dr. PELİT, Elbeyi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, elbeyipelit@aku.edu.tr
Prof. Dr. SAGLAM ARI, Güler, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, guler.saglam@hbv.edu.tr
Prof. Dr. SEVİM, Şerafettin, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, serafettin.sevim@dpu.edu.tr
Prof. Dr. ŞAHBAZ, Ramazan Pars, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, pars.sahbaz@hbv.edu.tr
Prof. Dr. TANSEL ÇETİN, Ayşe, Yalova Üniversitesi, aysetanselcetin@gmail.com
Prof. Dr. TEKSEN, Ömer, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, omerteksen@mehmetakif.edu.tr
Prof. Dr. TEKTÜFEKÇİ, Fatma, Dokuz Eylül Üniversitesi, f.tektufekci@deu.edu.tr
Prof. Dr. TUNCA ÇALIYURT, Kıymet, Trakya Üniversitesi, kiymetcaliyurt@trakya.edu.tr
Prof. Dr. TÜRK, Zeynep, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, zeynepturk@osmaniye.edu.tr
Prof. Dr. UÇMA UYSAL, Tuğba, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, utugba@mu.edu.tr
Prof. Dr. USUL, Hayrettin, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, hayrettin.usul@ikcu.edu.tr
Prof. Dr. UYAR, Süleyman, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, suyar@akdeniz.edu.tr
Prof. Dr. UYGUR, Akyay, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, akyay.uygur@hbv.edu.tr
Prof. Dr. UZAY, Şaban, Erciyes Üniversitesi, suzay@erciyes.edu.tr
Prof. Dr. YALÇINER, Kürşat, İstanbul Gelışim Üniversitesi, kyalciner@gelisim.edu.tr
Prof. Dr. YAYLI, Ali, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ali.yayli@hbv.edu.tr
Prof. Dr. YAZICIOĞLU, İrfan, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, irfan.yazicioglu@hbv.edu.tr
Prof. Dr. YÜKÇÜ, Süleyman, Dokuz Eylül Üniversitesi, suleyman.yukcu@deu.edu.tr
Doç. Dr. AKSOY, Emine Ebru, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, emine.aksoy@hbv.edu.tr
Doç. Dr. AKSOYLU, Semra, Kayseri Üniversitesi, aksoylu@kayseri.edu.tr
Doç. Dr. AKTEPE, Cemalettin, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, c.aktepe@hbv.edu.tr

İŞLETME AKADEMİSİ DERGİSİ

ISSN: 2717-7009

Cilt: 3	Sayı:2	2022	Vol.3	No.2
---------	--------	------	-------	------

- Doç. Dr. ALTINÖZ, Mehmet, Hacettepe Üniversitesi, maltinoz@hacettepe.edu.tr
Doç. Dr. ANIL KESKİN, Duygu, İstanbul Üniversitesi, danil@istanbul.edu.tr
Doç. Dr. ATİLLA, E. Asuman, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, asuman.atilla@hbv.edu.tr
Doç. Dr. BAŞ, Mehmet, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, mehmet.bas@hbv.edu.tr
Doç. Dr. BAŞER, Furkan, Ankara Üniversitesi, furkan.baser@ankara.edu.tr
Doç. Dr. BAŞÇI, Eşref Savaş, Hitit Üniversitesi, esavasbasci@hitit.edu.tr
Doç. Dr. BOZDEMİR, Enver, Düzce Üniversitesi, enverbozdemir@duzce.edu.tr
Doç. Dr. CANKUL, Duran, Osmangazi Üniversitesi, dcankul@ogu.edu.tr
Doç. Dr. ÇITAK, Nermin, Marmara Üniversitesi, ncitak@marmara.edu.tr
Doç. Dr. DEMİRKOL, Ömer Faruk, Harran Üniversitesi, omerfarukd@hotmail.com
Doç. Dr. DURAN, Cengiz, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, cengiz.duran@dpu.edu.tr
Doç. Dr. EKİYOR, Aykut, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, aykut.ekiyor@hbv.edu.tr
Doç. Dr. ERYILMAZ, Selami, Gazi Üniversitesi, selamieryilmaz@gazi.edu.tr
Doç. Dr. GÖKSEL, Aykut, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, aykut.goksel@hbv.edu.tr
Doç. Dr. GÖKTEN, Soner, Başkent Üniversitesi, sgokten@baskent.edu.tr
Doç. Dr. GÜÇER, Evren, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, evren.gucer@hbv.edu.tr
Prof. Dr. GÜLCAN, Bilgehan, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, bilgehan.gulcan@hbv.edu.tr
Doç. Dr. GÜLER, Ender, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ender.guler@hbv.edu.tr
Doç. Dr. GÜNEY, Aysel, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, aysel.guney@bilecik.edu.tr
Doç. Dr. GÜNGÖR TANÇ, Şükran, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, sgungor@nevsehir.edu.tr
Doç. Dr. GÜZEL, Alper, Gazi Üniversitesi, guzel@gazi.edu.tr
Doç. Dr. KARĞIN, Sibel, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, sibel.kargin@cbu.edu.tr
Doç. Dr. KILIÇ, Gonca, Afyon Kocatepe Üniversitesi, kilicgonca@aku.edu.tr
Doç. Dr. KIYMETLİ ŞEN, İlker, İstanbul Ticaret Üniversitesi, ilksen@ticaret.edu.tr
Doç. Dr. KIZIL, Cevdet, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, cevdet.kizil@medeniyet.edu.tr
Doç. Dr. KOÇ, Hakan, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, hakan.koc@hbv.edu.tr
Assoc. Prof. MAMUTİ, Agim, Mother Teresa University, Macedonia, agim.mamuti@unt.edu.mk
Doç. Dr. OKAN GÖKTEN, Pınar, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, pinar.okan@hotmail.com
Doç. Dr. ÖNER KAYA, Emine, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, emine.oner@hbv.edu.tr
Doç. Dr. ÖZBEK, Cevdet Yiğit, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, yigit.ozbek@hbv.edu.tr
Doç. Dr. ÖZDEMİR, Fevzi Serkan, TBMM, fsozdemir@gmail.com
Doç. Dr. ÖZDEMİR, Serkan, Bursa Teknik Üniversitesi, serkan.ozdemir@btu.edu.tr
Doç. Dr. ÖZTÜRK, Erkan, Kırklareli Üniversitesi, erkan.ozturk@klu.edu.tr
Doç. Dr. SUBAŞI, Şerife, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, serife.subasi@bilecik.edu.tr
Doç. Dr. ŞENYİĞİT, Bora, King's College, USA, senyigit@gmail.com
Doç. Dr. TANÇ, Ahmet, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, atanc@nevsehir.edu.tr
Doç. Dr. TEMİZKAN, Rahman, Osmangazi Üniversitesi, rtemizkan@ogu.edu.tr
Doç. Dr. TEMİZKAN, Pınar, Osmangazi Üniversitesi, sptemizkan@ogu.edu.tr
Doç. Dr. TOLON, Metehan, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, metehan.tolon@hbv.edu.tr
Doç. Dr. TOSUNOĞLU, Nuray, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, nuray.tosunoglu@hbv.edu.tr
Doç. Dr. TUĞAY, Osman, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, otugay@mehmetakif.edu.tr
Doç. Dr. UĞURLUEL ATAĞAN, Gülşah, Dokuz Eylül Üniversitesi, gulsah.ugurluel@deu.edu.tr
Doç. Dr. YANIK, Oktay, Yüksek İhtisas Üniversitesi, oktayyanik@yiü.edu.tr
Doç. Dr. YAŞAR, Şebnem, Dokuz Eylül Üniversitesi, sebnem.yasar@deu.edu.tr
Doç. Dr. YENİCE, Sedat, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, sedat.yenice@hbv.edu.tr
Doç. Dr. YILDIZ, Ayşe, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ay.yildiz@hbv.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi BAĞCI, Hasan, Yüksek İhtisas Üniversitesi, hasanbagci@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi DERYA BASKAN, Tuba, Kırıkkale Üniversitesi, tdbaskan@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi GÜNLÜK, Mehmet, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, mehmetgunluk@mu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi KANDİL GÖKER, İ. Elif, Kırıkkale Üniversitesi, kandilelif@yahoo.com
Dr. Öğr. Üyesi TÜRK, Murat, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, 1.muratturk@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi YÜKSEL, Filiz, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, filizyuksele@windowslive.com

İŞLETME AKADEMİSİ DERGİSİ

2022, Cilt 3, Sayı 2
İçindekiler / Contents

Araştırma Makalesi

Lojistik Yönetiminde Sermaye Yapısını Etkileyen Faktörler: Borsa İstanbul’da Bir Uygulama

(Factors Affecting Capital Structure in Logistics Management: Evidence from Borsa Istanbul)

Caner AKBABA

ss.70-89

Araştırma Makalesi

Faizsiz Finans Kurumlarında İç Denetimin Etkinliğinin Belirleyici Unsurları

(Definitive Elements of The Efficiency of Internal Shariah Audit in Islamic Financial Institutions)

Berrin KARACAER, Ganite KURT

ss.90-104

Araştırma Makalesi

TFRS 16 Kiralamalar Standardı Kapsamında Kiralama İşlemlerinin Kiracı Açısından Muhasebeleştirilmesi ve Raporlanması

(Accounting and Reporting of Lease Transactions by the Lessee within the Framework of TFRS 16 Leases Standard)

Özden Elif ÇELİK, Ali ALAGÖZ

ss.105-125

Araştırma Makalesi

Küresel Salgın Sürecinin İşletmelerin Karlılığı Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma

(A Research on the Impact of the Global Epidemic Process on the Profitability of Businesses)

Fatih Coşkun ERTAŞ, Nagihan KANTARCI

ss.126-144

Araştırma Makalesi

Uluslararası Standartlar Çerçevesinde Muhasebe Mesleğinde Kalite: Türkiye’de Muhasebe Meslek Mensuplarına Yönelik Bir Araştırma

(Quality of Accounting Profession in Accordance with International Standards: A Survey on Accounting Professionals in Turkey)

Hatice İLLEEZ, Şaban UZAY

ss.145-160

[Araştırma Makalesi](#)

Türk Bankacılık Sektöründe İç Denetim Yoluyla Siber Güvenlik Yönetişimi

(The Cyber Security Governance by Internal Audit in the Turkish Banking Sector)

Seval Kardeş SELİMOĞLU, Mustafa Hakan SALDI

ss.161-187

[Araştırma Makalesi](#)

Avrupa Ülkelerinin Enerji İnovasyonu Performanslarının Analizi: Mabac ve Marcos Yöntemleri İle Bir Uygulama

(Analysis of Energy Innovation Performances of European Countries: An Application with Mabac and Marcos Methods)

Dr. Furkan Fahri ALTINTAŞ

ss.188-216

[Araştırma Makalesi](#)

Sağlık Kurumlarında Örgütsel Özdeşleşme ile Etik Olmayan Örgüt Yanlısı Davranışlar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

(Examination of the Relationship Between Organizational Identification and Unethical Pro-Organizational Behaviors in Health Institutions)

Sermed DOĞAN

ss.217-228

[Araştırma Makalesi](#)

Öz Saygının Bireysel Kariyer Planlama ve Akademik Güdülenme Üzerine Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma

(The Effect of Self-Esteem on Individual Career Planning and Academic Motivation: A Study on University Students)

Gözde SUNMAN, Şükran ORUÇ

ss.229-247

[Araştırma Makalesi](#)

Katılım Bankalarının Konut Kredileri ve Bu Kredilerin Konut Finansmanındaki Roller

(Housing Loans of Participation Banks and Their Roles in Housing Finance)

Ender GÜLER, Ayşe Nesil ÇİÇEKLİYURT

ss.248-270

Lojistik Yönetiminde Sermaye Yapısını Etkileyen Faktörler: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama

Arş. Gör. Dr. Caner AKBABA

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı, Muğla.

canerakbaba@mu.edu.tr, www.orcid.org/0000-0001-8849-1622

Öz

Günümüzde ticari faaliyetlerin dönüşüm hızı lojistik yönetiminde yapılacak sermaye yatırımlarını daha önemli hale getirmektedir. Söz konusu yatırımların finansman yöntemi ve sermaye maliyeti firma değeri üzerinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla, sermaye yapısı kararları firma değeri açısından büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla, mevcut çalışmada lojistik işletmelerinde sermaye yapısını etkileyen faktörleri belirleyebilmek için pay senetleri Borsa İstanbul'da işlem gören 7 lojistik firmasının 2005-2021 dönemine ait yıllık finansal verileri panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular firma büyüklüğü, maddi duran varlık kullanımı, kârlılık, kâr payı ödemesi ve piyasa değeri/defter değeri gibi faktörlerin finansal kaldıraç yani sermaye yapısını doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Lojistik Yönetimi, Lojistik Finansmanı, Sermaye Yapısı, Finansal Kaldıraç

Makale Gönderme Tarihi: 16. 03. 2022

Makale Kabul Tarihi: 07. 04. 2022

Önerilen Atıf:

Akbaba, C. (2022). Lojistik Yönetiminde Sermaye Yapısını Etkileyen Faktörler: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama, *İşletme Akademisi Dergisi*, 3 (2):70-89.

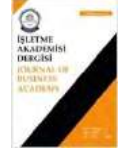

Journal of Business Academy

2022, 3 (2): 70-89

DOI: [10.26677/TR1010.2022.1021](https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.1021)

Dergi web sayfası: www.isakder.org

Factors Affecting Capital Structure in Logistics Management: Evidence from Borsa Istanbul

Dr. Caner AKBABA

Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Management, Muğla.

canerakbaba@mu.edu.tr, www.orcid.org/0000-0001-8849-1622

Abstract

Today, the transformation pace of commercial activities makes capital investments in logistics management even more significant. The method of financing and the cost of capital of these investments have an impact on the firm value. Thus, capital structure decisions are of great importance for firm value. The current study used the panel data method to evaluate the annual financial data of 7 logistics companies listed on the Borsa Istanbul for the period 2005-2021 to determine the factors affecting the capital structure of the logistics companies. The findings reveal that financial leverage, or capital structure, is directly related to firm size, tangible assets, profitability, dividend payment, and market-to-book ratio.

Keywords: Logistics Management, Logistics Finance, Capital Structure, Financial Leverage

Received: 16. 03. 2022

Accepted: 07. 04. 2022

Suggested Citation:

Akbaba, C. (2022). Factors Affecting Capital Structure in Logistics Management: Evidence from Borsa Istanbul, *Journal of Business Academy*, 3 (2): 70-89.

1. GİRİŞ

Lojistik sektörü, ulaştırma, nakliye, depolama, nakliye komisyonculuğu, sigortalama, gümrükleme, stok yönetimi, bu konularla ilgili destekleyici danışmanlık ve bilgi ve teknolojiyi içinde barındıran bileşik hizmet sektörü olarak tanımlanmaktadır. Lojistik uzmanları için dünyanın en önde gelen kuruluşlarından biri olan Tedarik Zinciri Yönetimi Uzmanları Konseyi (Council of Supply Chain Management Professional-CSCMP) ise lojistik yönetimini, *“müşterilerin gereksinimlerini karşılamak için menşe noktası ile tüketim noktası arasındaki malların, hizmetlerin ve ilgili bilgilerin verimli, etkili ileri ve geri akışını ve depolanmasını planlayan, uygulayan ve kontrol eden tedarik zinciri yönetiminin bir parçası”* olarak tanımlamaktadır. Stratejik, operasyonel ve taktik olmak üzere tüm planlama ve yürütme seviyelerinde yer alan lojistik yönetimi, tüm lojistik faaliyetleri koordine ve optimize etmesinin yanı sıra lojistik faaliyetlerini pazarlama, satış, üretim, finans ve bilgi teknolojisi gibi diğer işlevlerle bütünleştiren kritik bir işlevi de yerine getirmektedir (CSCMP, 2022).

İşletme lojistiği ile ilgili çalışmalar ile güzergâh yönetimi ve fiziksel dağıtım gibi öncül kavramlar, yirminci yüzyılın ikinci yarısından beri yapılagelmektedir. 1950’lerden 80’lere kadar, lojistik disiplinin önemi konusunda çalışmalar oldukça sınırlıydı. Bununla birlikte, 1980’lerden itibaren lojistik disiplinde karşılaşılan ekonomik sınırlamalarda azalma (hükümetlerin taşımacılık sektörü üzerindeki kontrollerini gevşetmesi), tüketici davranışlarındaki değişiklikler, teknolojik yenilikler, perakendecilikteki gelişmeler, ticaretin küreselleşmesi gibi büyük ve hızlı değişiklikler işletme lojistiğinin ihtiva ettiği önemin oldukça artmasına neden oldu (Murphy ve Knemeyer, 2018).

Günümüzde lojistik, ticari ve ekonomik gelişmeler açısından dünyadaki çarkların dönmesine büyük katkı sağlamaktadır. Küresel anlamda ticaretin merkezi olarak kabul edilen bölgeler aynı zamanda lojistik altyapılarının güçlü olduğu yerler olarak göze çarpmaktadır. Bu bölgeler, coğrafi konumları ve tarihten gelen avantajlarını yaptıkları önemli yatırımlarla güçlendirmeye devam etmektedirler (KPMG, 2020). Dünya Bankası tarafından 2007’den itibaren yayınlanmaya başlayan Lojistik Performans Endeksi (Logistics Performance Index – LPI) ülkelerin lojistikte nerede durduğunu en iyi şekilde gösteren ve ülkelerin lojistik performansının daha kapsamlı olarak değerlendirilmesine olanak sağlayan bir gösterge olarak kabul edilmektedir. LPI’da ülkeler hem uluslararası (International LPI) hem de yurtiçindeki (Domestic LPI) lojistik faaliyetleri açısından ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutulmaktadırlar. Lojistik Performans Endeksi 1 (düşük) ile 5 (yüksek) arasında bir ölçekle hesaplanmaktadır. Bu ölçü, lojistik performansının altı alt boyutunu kapsayan ülke puanlarının ağırlıklı ortalamasıdır. Bu alt boyutlar şunları içermektedir: sevkiyatların takibi, lojistik hizmetlerin kalitesi, rekabetçi fiyat düzenleyebilme, gümrükleme sürecinin etkinliği, gönderilerin alıcıya planlanan veya beklenen sürede ulaşması ve ticaret ve ulaşım ile ilgili altyapının kalitesi. Tüm bu alt boyutlar da 1 (düşük) ile 5 (yüksek) arasında bir değerlendirmeyle ölçülmektedir. LPI, sahadaki ticaret lojistiği performansını ölçerek ulusal liderlerin, kilit politika yapımcıların ve özel sektör tüccarlarının uluslararası ticaretin önündeki lojistik engelleri azaltmada kendilerinin ve ticaret ortaklarının karşılaştıkları zorlukları anlamalarına yardımcı olur (Gani, 2017:280).

Dünya Bankası tarafından iki yılda bir yayınlanan ve son olarak 2018’de düzenlenen LPI raporundaki göstergeler dünya ticaretine yön veren ülkelerin lojistik performansı anlamında da en üst sıralarda yer aldığını göstermektedir. Tablo 1’de 2018 itibarıyla ilk 10’da yer alan ülkelerin lojistik performans endeksleri gösterilmektedir.

Tablo 1. Lojistik Performans Endeksine (LPI) Göre İlk 10 Ülke

	2018		2016		2014		2012	
	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan
Almanya	1	4,20	1	4,23	1	4,12	4	4,03
İsveç	2	4,05	3	4,20	6	3,96	13	3,85
Belçika	3	4,04	6	4,11	3	4,04	7	3,98
Avusturya	4	4,03	7	4,10	22	3,65	11	3,89
Japonya	5	4,03	12	3,97	10	3,91	8	3,93
Hollanda	6	4,02	4	4,19	2	4,05	5	4,02
Singapur	7	4,00	5	4,14	5	4,00	1	4,13
Danimarka	8	3,99	17	3,82	17	3,78	6	4,02
Birleşik Krallık	9	3,99	8	4,07	4	4,01	10	3,90
Finlandiya	10	3,97	15	3,92	24	3,62	3	4,05

Kaynak: Arvis vd. (2018). Connecting to Compete 2018: Trade Logistics in the Global Economy, *World Bank*, Washington.

Tablo1'deki veriler incelendiğinde, yüksek gelire sahip çoğu Avrupa ülkesinin, LPI sıralamasında ilk 10'da yer aldığı görülmektedir. Bunun yanında Almanya, Belçika, Hollanda ve Singapur 2012'den beri LPI'da sürekli ilk on içerisinde yer almaktadır. Bu ülkelerin geleneksel olarak tedarik zinciri endüstrisinde etkin oldukları göz önünde alındığında bulundukları yerin şaşırtıcı olmadığı kabul edilmektedir. Ayrıca, en iyi performansı gösteren 15 ülkenin bileşiminin de önemli ölçüde değişmediği gözlemlenmektedir. Ancak, 2012'den bu yana Japonya, Danimarka, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yeni Zelanda'nın LPI puanlarındaki önemli gelişmeler de dikkate değerdir. Lojistik performansı endeksinden elde edilen bir diğer sonuç da yüksek ve düşük gelirli ülkeler arasında LPI puanlarında hala gözle görülür bir farkın olmasıdır. Öyle ki yüksek gelirli ülkeler, LPI puanlarında ortalama olarak düşük gelirli ülkeleri yüzde 48 oranında geride bırakmaktadır. En iyi performansı gösteren 30 ülke arasında 24'ünün OECD üyesi olduğu ve bu oranın geçmişteki LPI raporlarıyla kıyaslandığında pek de değişmediği görülmektedir. Bununla birlikte Çin, Hindistan, Ruanda, Tayland ve Vietnam gibi ülkelerin ise kendi gelir grubundaki emsallerinden daha iyi performans gösterdiği de göze çarpmaktadır (Arvis vd., 2018). Bu veriler ışığında günümüzde lojistiğin ekonomik gelişmişlik açısından önemli bir itici güç olduğu dolayısıyla yapılacak yatırımların bu etki dikkate alınarak planlanmasında fayda olduğu ortaya çıkmaktadır.

Lojistik yönetiminin ne olduğunu anlayabilmek için, lojistiğin ekonomik yönlerini araştırmak da oldukça önemlidir. Lojistik yönetimi bir ülkenin ekonomik büyümesinde ve gelişmesinde önemli bir rol oynayabilmektedir (Murphy ve Knemeyer, 2018:20). Makro ölçekte lojistiğin toplam maliyeti, ekonomik büyümeyle birlikte artmaktadır. Diğer bir deyişle, daha fazla mal ve hizmet üretilmesi toplam lojistik maliyetlerinin de artmasına neden olacaktır. Lojistik yönetiminin verimliliğini belirleyebilmek için lojistik maliyetlerinin, ekonomideki büyüme oranının temel ölçütü olan gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) ile ele alınması daha doğru olmaktadır. GSYH içerisindeki lojistik maliyetlerin etkin kontrolü, ülke ekonomisi içerisindeki lojistik sistemlerinde yaşanan önemli gelişmelerin veya yeniliklerin bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Lojistik maliyetlerinin GSYH içerisindeki payının azalması, ürünlerin üretim maliyetini doğrudan etkilediği için işletmelerin daha rekabetçi olmalarını sağlamaktadır. Bazı ülkelerdeki toplam lojistik maliyetlerinin GSYH'deki payları Tablo 2'de gösterilmektedir. Tablo 2'deki veriler ABD'nin lojistik hizmetlerini daha etkin ve verimli kullandığını buna karşın Çin'deki görece

yüksek lojistik maliyetlerin (GSYH'nin yüzdesi olarak) ülkenin ekonomik kalkınması üzerinde kısıtlayıcı bir etki yarattığını söylemek mümkündür.

Tablo 2. Ülkelerdeki Toplam Lojistik Maliyetlerinin GSYH'deki Payı

Ülke	Lojistik Maliyetleri/GSYH (%)
ABD	8,50
Brezilya	12,00
Güney Afrika	12,80
Hindistan	13,00
Çin	18,00
Vietnam	25,00
Endonezya	27,00

Kaynak: Murphy, P. R. Jr. ve Knemeyer, A. M. (2018). *Contemporary Logistics, Global Edition*, Pearson Education Limited, 12. Baskı, Harlow.

Lojistik yönetimi için yapılacak yatırımlara ilişkin sermaye maliyetlerinin makul düzeyde gerçekleşmesi, lojistik maliyetlerinin etkin kontrolü açısından önem taşımaktadır. Finansman maliyetinin temsili olan sermaye maliyeti, bir yatırımın firma değerini artırmak için kazanması gereken minimum getiri oranı olarak da ifade edilmektedir. Sermaye maliyetinin üzerinde getiri sağlayan yatırımlar, pozitif net bugünkü değere (NBD) sahip olarak firma değerini de artıracaktır. Bununla birlikte sermaye maliyetini sermaye yapısı ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Sermaye yapısı, diğer finansal karar değişkenleriyle olan ilişkisi nedeniyle finansal karar vermenin en karmaşık alanlarından biridir. Kötü sermaye yapısı kararları, sermaye maliyetini artırarak, yatırım projelerinin NBD'lerini düşürerek ve dahası söz konusu yatırım projelerini kabul edilemez hale getirerek firmanın değerini azaltabilmektedir. Diğer taraftan etkili sermaye yapısı kararları, sermaye maliyetini azaltarak, daha yüksek NBD'ler ve daha kabul edilebilir yatırım fırsatları sunarak firma değerini artırabilmektedir (Zutter ve Smart, 2019). Günümüzde ürünün üretiminden nihai tüketiciye ulaştırılmasına kadar geçen süreçte ve hatta satış sonrası hizmetlerde bile lojistik faaliyetlerin sahip olduğu önem her geçen gün daha da artmaktadır. İçinde bulunduğumuz ticari ortamın gerektirdiği doğru ürünü, doğru zamanda ve doğru bir şekilde teslim etme kaygısı lojistik yönetiminde sürekli yatırımları gerekli kılmaktadır. Yatırımları gerçekleştirebilmek için kullanılacak finansman yönteminin de, sermaye yapısı ile birlikte, firma değerini doğrudan etkileyeceği düşünüldüğünde sermaye yapısını etkileyecek faktörleri tespit etmek büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, mevcut çalışmanın konusunu etkin lojistik yönetimi için taşıdığı önem bakımından lojistik işletmelerinde sermaye yapısını etkileyen faktörler oluşturmaktadır. Bu amaçla, çalışmada pay senetleri Borsa İstanbul'da işlem gören 7 lojistik firmasının 2005-2021 dönemine ait yıllık finansal verileri panel veri yöntemi ile analiz edilmektedir. Literatürde sermaye yapısı ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen doğrudan lojistik işletmelerini ele alan çalışma sayısı oldukça kısıtlıdır. Bu anlamda çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

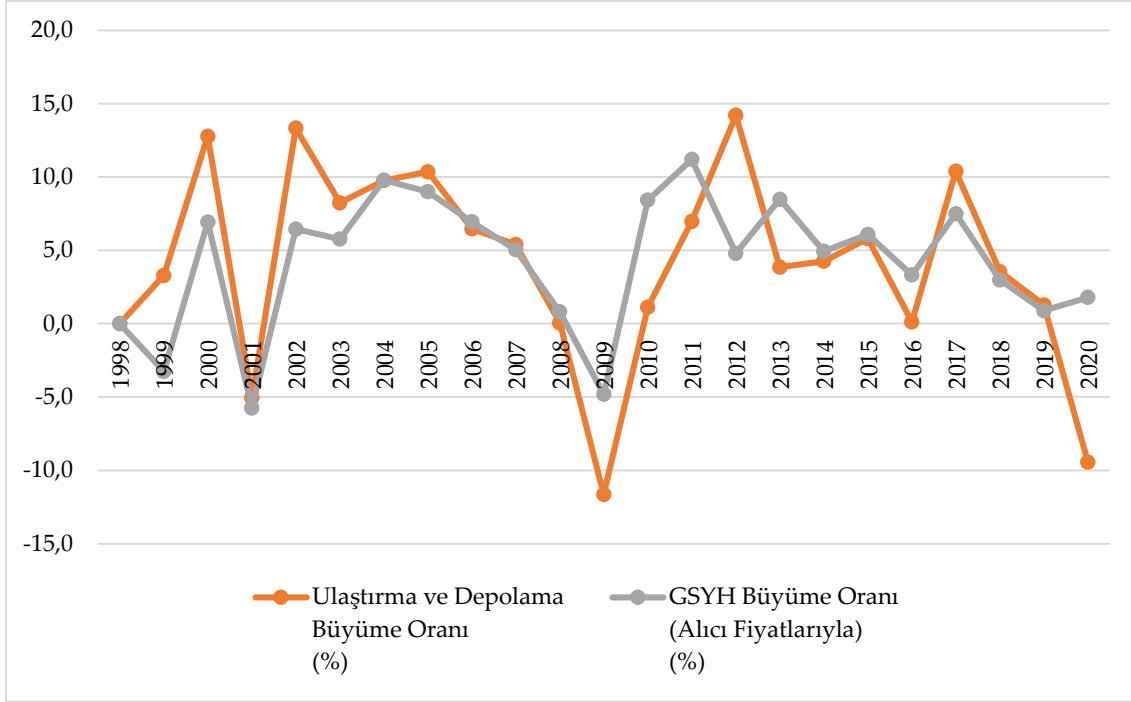
Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'de lojistik sektörü ve sektörün finansal durumu hakkında bilgi verilmektedir. Üçüncü bölümde sermaye yapısı teorileri ile ilgili literatür ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde araştırmanın veri seti ve değişkenler, beşinci bölümde ise araştırma yöntemi ve elde edilen bulgular açıklanmaktadır. Altıncı bölümle birlikte çalışma sonlandırılmaktadır.

2. TÜRKİYE'DE LOJİSTİK SEKTÖRÜ VE SEKTÖRÜN FİNANSAL DURUMU

Coğrafi bakımdan oldukça elverişli bir konuma sahip olan Türkiye lojistik faaliyetleri bakımından denizyolu, demiryolu, karayolu ve havayolu taşımacılığı çeşitlerinin hepsinden ve kombine taşımacılıktan yararlanabilmektedir. Bu eşsiz coğrafi konum Türkiye'ye lojistik sektöründe başat bir konuma gelebileceği doğal altyapıyı sağlamaktadır (UTİKAD, 2020). Türkiye sahip olduğu avantajlı konuma rağmen küresel anlamda lojistik performansının göstergesi olan LPI puanlarına göre 2012, 2014 ve 2016 raporlarındaki değerlendirmelerde sırasıyla aldığı 3,51, 3,50, 3,42 puanlarla 27, 30 ve 34. sıralarda kendine yer bulabilmiştir. Son olarak 160 ülkenin değerlendirildiği sıralamada Türkiye 2018 itibarıyla 3,15 puan ile 47. sırada yer almaktadır. Gelişmekte olan ülkeler arasında bulunan ve coğrafi konumu nedeniyle bir lojistik merkezi olmaya doğal aday konumundaki Türkiye'nin, lojistik alanında yatırıma açık olduğu görülmektedir.

Sahip olunan coğrafi konum ve ekonomik büyüme ile birlikte küresel anlamda rekabetçi gücün artırılmasında lojistik yönetiminin etkinliği, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanan On Birinci Kalkınma Planı'nın (2019-2023) Lojistik ve Ulaştırma başlığında: *"Türkiye'nin coğrafi avantajından en iyi şekilde faydalanarak modlar arası (intermodal) ve çok modlu (multimodal) uygulamaların geliştirilmesi; demiryolu ve denizyolu taşıma paylarının artırılması; hızlı, esnek, emniyetli, güvenilir ve entegre bir ulaştırma sisteminin tesis edilmesiyle lojistik maliyetlerin düşürülmesi, ticaretin kolaylaştırılması ve ülkemizin rekabet gücünün artırılması temel amaçtır."* (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019:123) şeklinde ifade edilmektedir.

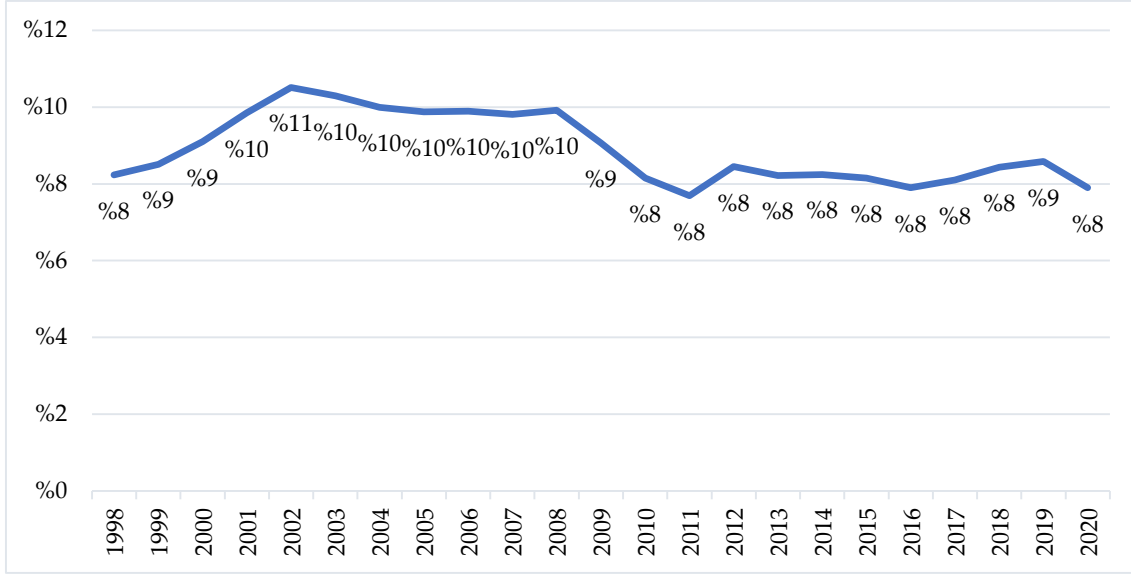
Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiki Sınıflamasına (NACE. Rev.2) Türkiye'de Lojistik Sektörü faaliyetleri, "Ulaştırma ve Depolama" adı altında H grubunda tanımlanmaktadır. Bu grubun altında; Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı (49), Su yolu taşımacılığı (50), Hava yolu taşımacılığı (51), Taşımacılık için depolama ve destekleyici faaliyetler (52) ve Posta ve kurye faaliyetleri (53) olmak üzere 6 alt grup bulunmaktadır. Türkiye'de Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve lojistik sektörünün 1998-2020 yılları arasındaki büyüme oranları Şekil 1'de gösterilmektedir. Buna göre lojistik sektöründeki büyüme oranlarının ülkede ekonomik gelişmeler ile çoğu kez doğru orantılı olarak hareket ettiği ifade edilebilir. Bunun yanında özellikle kriz dönemlerinde ekonomideki durgunluğa daha fazla reaksiyon verdiği ve ekonomik büyümedeki azalmanın sonucu olarak lojistik sektörü faaliyetlerinin daha da fazla azaldığı göze çarpmaktadır. Kriz dönemlerini takip eden büyüme dönemlerinde ise büyüme oranlarının GSYH büyüme oranlarının üzerine çıkarak ekonomik faaliyetlere olan katkısını arttığını gözlemlenmektedir. İlgili dönemde ülke ekonomisi ortalama %4,4 oranında bir büyüme kaydederken lojistik sektörü ortalama %8,9'luk bir oran yakalayarak GSYH'den iki kat daha fazla bir büyüme oranı yakalamıştır. Bu performansta artan dış ticaret hacminin yanı sıra lojistik altyapı için yapılan yatırımlar da önemli bir etken olmuştur (KPMG, 2020:10).

Şekil 1. GSYH ile Ulaştırma ve Depolama (Lojistik) Sektörüne İlişkin Büyüme Oranları

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu – TÜİK (2021).

Lojistik sektörünün GSYH içerisindeki payına ilişkin 1998-2020 dönemine ilişkin veriler Şekil 2’de gösterilmektedir. Lojistik sektörünün ilgili dönemde GSYH’den ortalama olarak %8,91 oranında gerçekleşmiştir. 2020 itibarıyla aldığı %8 payla GSYH’den en fazla pay alan üçüncü sektör olmuştur. Diğer taraftan, yapılan yatırımların bir sonucu olarak 2002-2008 arasındaki dönemde sektörün GSYH’den aldığı payın %10’u geçtiği ancak takip eden dönemde yaşanan küresel ve lokal ekonomik durgunluklar nedeniyle GSYH’den alınan payın azaldığı gözlemlenmektedir. Öte yandan GSYH’den alınan pay sektöre yapılan yatırımların göstergesi olduğu gibi daha önce bahsedildiği gibi ekonomideki toplam lojistik maliyetlerin göstergesi olarak da yorumlanabilmektedir. Bu nedenle lojistik yönetimine yapılan yatırımların ekonomideki büyümeyi de destekleyerek ticari maliyetler azalmasına dolayısıyla uluslararası ticaret açısından rekabetin artmasına katkı sağlaması gerekmektedir.

Şekil 1. Ulaştırma ve Depolama (Lojistik) Sektörünün GSYH'den Aldığı Pay

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu – TÜİK (2021).

Ulaştırma ve depolama sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin 2015-2020 dönemindeki likidite, mali yapı ve kârlılıklarına ilişkin verileri Tablo 3'te gösterilmektedir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından yayınlanan verilerde sektör ortalamaları işletmelerin oranlarının aktiflere göre ağırlıklandırılmış ortalaması ile hesaplanmıştır. Oranlar incelenirken likidite oranları açısından belirli bir istikrar söz konusu iken 2020 yılında nakit oranındaki azalış dikkati çekmektedir. Ayrıca, banka kredilerinin yabancı kaynaklar içerisindeki payının da yıllar itibarıyla arttığı göze çarpmaktadır; bu durumun kullanılan yabancı para krediler nedeniyle TL'nin değer kaybetmesi sonucunda ortaya çıktığı söylenebilmektedir. Kârlılık açısından bakıldığında ise sektörün özellikle faaliyet kârlarındaki azalma ile birlikte son dört yılda zarar ettiği gözlemlenmektedir. TL'deki değer kayıplarının yanı sıra Covid-19 pandemisi nedeniyle alınan koruyucu önlemler ile kapanmalar ve karantina süreçlerinin de bu durumu oldukça tetiklediği anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Ulaştırma ve Depolama (Lojistik) Sektörü Ortalama Finansal Oranları

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
LİKİDİTE ORANLARI						
Cari Oran	1,7	1,4	1,5	1,8	1,7	1,7
Nakit Oranı (%)	29,9	27,7	29,6	31,5	35,6	26,6
FİNANSAL YAPI ORANLARI						
Yabancı Kaynaklar Toplamı / Aktif Toplamı Oranı (%)	62,1	66,1	66,2	80,6	82,9	90,6
Öz Kaynaklar / Aktif Toplamı Oranı (%)	37,9	33,8	33,8	19,3	17,0	9,2
Öz Kaynaklar / Yabancı Kaynaklar Toplamı Oranı (%)	70,9	66,3	64,3	40,4	36,9	26,9
Maddi Duran Varlıklar (Net) / Öz Kaynaklar Oranı (%)	98,4	95,2	92,7	105,1	88,1	46,2
Maddi Duran Varlıklar (Net) / Uzun Vad. Yab. Kaynaklar Or. (%)	160,4	147,2	119,3	103,1	96,1	93,4
Banka Kredileri / Aktif Toplamı Oranı (%)	27,5	30,8	34,8	45,9	45,9	53,0
Banka Kredileri / Yabancı Kaynaklar Toplamı Oranı (%)	42,2	44,5	49,1	54,0	52,1	54,6

KÂRLILIK ORANLARI						
Net Kâr (Zarar) / Öz Kaynaklar Oranı (%)	-0,4	25,1	12,7	6,9	3,0	21,3
Net Kâr (Zarar) / Aktif Toplamı Oranı (%)	1,3	0,6	1,1	-3,0	-0,2	-5,8
Faaliyet Kârı (Zararı) / Net Satışlar Oranı (%)	6,3	7,4	2,2	-1,2	3,9	1,5
Brüt Satış Kârı (Zararı) / Net Satışlar Oranı (%)	6,7	3,2	15,6	15,5	15,4	9,9
Net Kâr (Zarar) / Net Satışlar Oranı (%)	1,3	0,0	-0,4	-3,2	-0,4	-9,2

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2021). Sektör Bilançoları, <https://www3.tcmb.gov.tr/sektor/#/tr/H/ulastirma-ve-depolama>

3. LİTERATÜR TARAMASI

Sermaye yapısı işletmelerin varlıklarını finanse ederken kullandıkları kaynakların bileşimini ifade etmektedir (Sayılğan, 2011:281). İşletmelerin sermaye yapıları sermaye yapılarıyla doğrudan ilgilidir ve işletmelerin öncelikli hedefi uzun vadeli finansman kaynaklarının optimal bir birleşimini yaparak piyasa değerlerini maksimize etmek dolayısıyla paydaşlarını refahını artırmaya çalışmaktır (Berk, 2010:279). Finans yöneticileri için bir işletmenin optimal sermaye yapısını belirlemek adına mutlak doğru bir metodoloji sağlamak zor olsa da araştırmalar optimal sermaye yapısının belirli bir aralık içerisinde mümkün olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, finans teorisi, bir işletmenin optimal sermaye yapısını etkileyen faktörleri ve sermaye yapısının firma değerini nasıl etkilediğini anlamada yardımcı olmaktadır (Zutter ve Smart, 2019:572). İşletmelerin finansman kararlarını açıklamaya çalışan modern sermaye yapısı teorileri; (i) ödünleşme teorisi (trade-off theory), (ii) finansman hiyerarşisi teorisi (pecking order theory) ve (iii) piyasa zamanlaması teorisidir (market-timing theory).

Franco Modigliani ve Merton Miller’ın 1958’de yaptıkları ve Nobel ödülü kazandıkları “The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment” isimli çalışma modern sermaye yapısı teorisinin temelini oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Modigliani ve Miller mükemmel piyasaların olduğu bir dünyada, bir firmanın seçtiği sermaye yapısının o firmanın değerini etkilemediğini matematiksel olarak göstermişlerdir (Modigliani ve Miller, 1958). Ancak, Modigliani ve Miller yayınladıkları ikinci makalede, faiz ödemelerinin dönem gideri olarak vergisel açıdan fayda sağladığını, dolayısıyla borç finansmanının özkaynak finansmanına göre daha avantajlı olduğunu ve firma değeri ile ilişkili olduğunu ileri sürmüşlerdir (Modigliani ve Miller, 1963). Bununla birlikte borçlanmanın vergi avantajı nedeniyle firma değerini arttırdığı gibi birtakım maliyetleri de beraberinde getirdiği öne sürülmüştür. Buna göre, temsilci maliyetleri açısından borç verenler işletmenin faaliyet veya yatırım kararlarına kısıtlama getirebildiği gibi işletmenin beklentileri hakkında daha fazla bilgiye sahip olan yöneticilerin daha riskli projelere yönelmeleri borç verenlerin maliyetini artırabilmektedir. Dolayısıyla bu durum bir taraftan temsilci maliyetini azaltırken borç verenlerle pay sahipleri arasındaki çatışmayı artırmaktadır (Jensen ve Meckling, 1976). Ayrıca, borç finansmanını tercih eden işletmelerin, aşırı borçlanmayla birlikte ortaya çıkabilecek borcun ödenememesi veya iflas gibi finansal sıkıntıların maliyetleri ile de baş etmeleri gerekmektedir ve bu borçluluk durumu işletmenin firma değerine olumlu katkı yapacak yatırımları kaçırmasına neden olmaktadır (Myers, 1977). Borçlanmanın vergi avantajları yanında temsilci maliyetleri ve finansal sıkıntılar gibi maliyetleri beraberinde getirmesi ödünleşme teorisinin temelini oluşturmaktadır.

Ödünleşme teorisi vergiler, finansal sıkıntılar ve temsilci maliyetleri gibi faktörler nedeniyle optimal bir sermaye oranının varlığını temel alırken, finansman hiyerarşisi teorisi, işletme içindekiler (iç paydaşlar) ve dışındakiler (dış paydaşlar) arasındaki bilgi düzeyinin farklı olması ve bunun sonucunda ortaya çıkan asimetrik bilgi nedeniyle sermaye artırımında karşılaşılan ters seçim olgusuna dayanmaktadır (Myers, 1984; Myers ve Majluf, 1984). Bu teoriye göre işletme finansmanında önce otofinansman yani dağıtılmayan kârlar kullanılmalı, sonra riskli olmayan

borçlanma araçlarının ihracı devamında da riskli borçlanma araçlarının ihracı ve en son çare olarak hisse senedi ihracı kullanılmalıdır (Adair vd., 2015).

Piyasa zamanlama teorisine göre ise Baker ve Wurgler (2002) piyasa zamanlama çabalarının işletme sermayesi üzerinde kalıcı bir etkisi olduğunu ileri sürmektedirler. Buna göre, düşük kaldıraçlı işletmelerin hisse senedi piyasasının daha elverişli olduğu durumlarda diğer bir ifadeyle piyasa değeri/defter değerinin (MTB) yüksek olduğu durumlarda hisse senedi ihraç etmeyi tercih ettiklerini ortaya koymaktadırlar. Sonuç olarak ödünleşme ve finansman hiyerarşisi teorisinin aksine Baker ve Wurgler optimal bir sermaye yapısı olmadığını, piyasa şartlarının sermaye yapısını etkilediğini dolayısıyla, sermaye yapısının hisse senedi piyasasının zamanlamaya yönelik geçmiş girişimlerin kümülatif sonucunu yansıttığını belirtmektedirler (Baker ve Wurgler, 2002).

Sermaye yapısı teorisi finansal teorisinin en önemli ve karmaşık teorilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle teorisinin finans yöneticilerini yeterince tatmin ettiğini söylemek pek mümkün görünmemektedir (Gürsoy, 2012:592). Bununla birlikte sermaye yapısı literatüründe yapılan ampirik çalışmaların da sermaye yapısı teorilerini tam anlamıyla açıklayacak bulgular sunamadığı gözlemlenmektedir (Parsons ve Titman, 2008; Graham ve Leary, 2011). İşletmelerde sermaye yapısını etkileyen faktörler üzerine yapılan çalışmalar açısından oldukça zengin bir literatür bulunmaktadır. Ancak, optimal sermaye yapısının önemli bir belirleyicisi olan işletme riski açısından bakıldığında farklı sektörlerdeki firmaların farklı işletme risklerine sahip olduğunu görmek mümkündür ve bu durum sermaye yapılarının sektörler arasında önemli ölçüde farklılıklar göstermesine neden olmaktadır. Dahası aynı sektörde faaliyet gösteren işletmelerin bile sermaye yapıları birbirinden oldukça farklılaşabilmektedir (Brigham ve Houston, 2021:500). Dolayısıyla, bu çalışma özellikle lojistik sektöründe faaliyet gösteren firmaların sermaye yapısı ve bu yapıyı etkileyen faktörleri ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Literatürde lojistik işletmeleri özelinde sermaye yapılarını etkileyen faktörlere ilişkin yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. İlk olarak, Arvanitis vd. (2012) Avrupa’da okyanus taşımacılığı yapan deniz nakliyat firmalarının sermaye yapısını analiz etmek amacıyla 32 Avrupa denizcilik şirketinin 2005-2010 dönemine ait finansal verilerini statik ve dinamik panel veri analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Elde ettikleri sonuçlar, finansman hiyerarşisi teorisinin varlığını desteklerken maddi duran varlıklar ile finansal kaldıraç arasında olumlu bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, büyüme ve kârlılık ile finansal kaldıraç arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmektedirler.

Drobtz vd. (2013) G7 ülkelerinde faaliyet gösteren ve pay senetleri borsada işlem gören 115 denizcilik firmasının 1992-2010 yılları arasındaki verilerini inceledikleri çalışmalarında maddi duran varlıkların finansal kaldıraça pozitif yönde etki ettiğini buna karşın faaliyet kaldırıcı ile finansal kaldıraç arasında negatif yönde bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadırlar. Bu durum söz konusu işletmeler örneğinde ödünleşme teorisinin varlığına işaret etmektedir.

Anna vd. (2015) NYSE, NASDAQ, Londra Menkul Kıymetler Borsası, Singapur Menkul Kıymetler Borsası ve Oslo Menkul Kıymetler Borsası gibi büyük uluslararası borsalarda işlem gören 117 halka açık denizcilik şirketinin verileri ile yaptıkları çalışmada firma büyüklüğü, maddi duran varlıklar ve kârlılığın sermaye yapısını etkileyen temel faktörler olduğunu tespit etmektedirler.

Son olarak, Yang vd. (2021)’nin Koreli ve Yunan denizcilik şirketleri örneğinde yaptıkları çalışmada ulaştıkları sonuçlar her iki ülkede de maddi duran varlıklar ile büyümenin finansal kaldıraçla pozitif ilişkili olduğunu, kârlılığın ise finansal kaldırıcı negatif yönde etkilediğini göstermektedir. Elde ettikleri sonuçlar finansman hiyerarşisi teorisi ile uyumludur.

Türkiye’de ise Akgül ve Sigalı (2018) halka açık 11 ulaştırma firmasının 2002-2013 yılları arasındaki finansal verilerini kullanarak ulaştırma işletmelerinde sermaye yapısını etkileyen faktörleri tespit etmeye çalışmışlardır. Elde ettikleri bulgular, işletme büyüklüğü ile varlık yapısının uzun vadeli borçlanma oranını (finansal kaldıraç) pozitif yönde etkilediğini göstermekte ve ödünleşme teorisini desteklemektedir. Ayrıca, yönetim kurulu büyüklüğü, bağımsız üye sayısı ve kurumsal sahiplik oranı gibi kurumsal yönetim faktörlerinin de sermaye yapısına etki ettiğini kanıtlamaktadırlar.

4. VERİ SETİ VE DEĞİŞKENLER

4.1. Araştırmanın Veri Seti

Lojistik yönetiminde sermaye yapısını araştırmayı amaçlayan bu çalışmanın veri setini Kamu Aydınlatma Platformunda (KAP) Ulaştırma ve Depolama sektörü altında yer alan 10 işletmenin yıllık finansal verileri oluşturmaktadır. Ülkemizde borsada işlem gören halka açık şirketlerin, 2005 yılından itibaren finansal raporlarını Türkiye Finansal Raporlama Standartları kapsamında hazırlamaya başlamaları nedeniyle araştırma dönemi 2005-2021 olarak belirlenmiştir. Kamu Aydınlatma Platformu Ulaştırma ve Depolama endeksinde yer alan halka açık işletmeler Tablo 4’te sunulmaktadır.

Tablo 4. Ulaştırma ve Depolama Sektöründe Faaliyet Gösteren Halka Açık İşletmeler

SIRA	KOD	ŞİRKET ADI
1	BEYAZ	BEYAZ FİLO OTO KİRALAMA A.Ş.
2	CLEBI	ÇELEBİ HAVA SERVİSİ A.Ş.
3	DOCO	DO & CO AKTIENGESELLSCHAFT
4	GSDDE	GSD DENİZCİLİK GAYRİMENKUL İNŞAAT SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
5	GRSEL	GÜR-SEL TURİZM TAŞIMACILIK VE SERVİS TİCARET A.Ş.
6	PGSUS	PEGASUS HAVA TAŞIMACILIĞI A.Ş.
7	RYSAS	REYSAŞ TAŞIMACILIK VE LOJİSTİK TİCARET A.Ş.
8	TLMAN	TRABZON LİMAN İŞLETMECİLİĞİ A.Ş.
9	TUREX	TUREKS TURİZM TAŞIMACILIK A.Ş.
10	THYAO	TÜRK HAVA YOLLARI A.O.

Tablo 4’te yer alan şirketlerden DOCO farklı raporlama döneminde finansal raporlama yaptığı için, GRSEL ve TUREX de panel veri analizi için yeterli gözleme sahip olmadıkları için araştırmaya dahil edilmemişlerdir. Sonunda, 7 şirket ve 83 gözlemle panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılacak veriler Kamuyu Aydınlatma Platformu (www.kap.gov.tr) ve Datastream finansal veri tabanından elde edilmiştir.

4.2. Sermaye Yapısının Ölçümü

Kaldıraç, özkaynak değerinin firma değerindeki değişikliğe olan duyarlılığı olarak tanımlanmaktadır. Ampirik çalışmalarda bazen bir hipotezin parçası olarak bazen de kontrol amaçlı olarak sıklıkla kullanılan bağımsız bir değişken olan kaldıraç oranları, sermaye yapısı ile ilgili çalışmalarda ise bağımlı değişken olarak kullanılmaktadır (Welch, 2011:1). Finans yöneticileri için, finansal riskin de bir göstergesi olan finansal kaldıraç oranlarının, özellikle sermaye yapısı kararları alınırken, nasıl ölçüleceği ve değerlendirileceği sorusu oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir (Zutter ve Smart, 2019:556). Ancak, sermaye yapısı üzerine yapılan çalışmaların iki kritik konuyu göz ardı ettiği görülmektedir. Bunlardan ilki, sermaye yapısını defter değeri üzerinden ölçümünde özkaynak değerinin, muhasebede varlıkları ve bu varlıkları elde etmek için katlanılan yükümlülükleri dengelemek için kullanılan bir muhasebe kalemi

olduğu ve bu nedenle bir işletmenin finansman seçimini temsil edemeyeceğinin kabul edilmemesidir. Bu sorun sadece negatif özkaynağa sahip işletmeler için değil, aynı zamanda herhangi bir dönemde net zarar açıklayan işletmeler için de ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, sermaye yapısının defter değeri ile ölçümü, sermaye yapısı tercihleri teorilerini test etmek için sorgulanabilir ölçümler olarak durmaktadır. İkinci olarak ise, finansal borçlardaki artışların özkaynaklarda artışı gerektirmediği veya bunun tam tersi olan ölçümlerin kullanılmasıdır (Welch, 2011; Kieschnick ve Moussawi, 2018). Bu nedenle mevcut çalışmada araştırmancının bağımlı değişkeni olan sermaye yapısının belirlenmesinde, Kieschnick ve Moussawi (2018) tarafından uygulanan piyasa değeri temelli yaklaşım benimsenmekte ve aşağıdaki şekilde ölçülmektedir (MLEV):

$$MLEV = \frac{K.V. \text{ Finansal Yükümlülükler} + U.V. \text{ Finansal Yükümlülükler}}{K.V. \text{ Finansal Yükümlülükler} + U.V. \text{ Finansal Yükümlülükler} + \text{Özkaynak Piyasa Değeri}}$$

Bunun yanında yine Kieschnick ve Moussawi (2018) tarafından kullanılan defter değeri temelli sermaye yapısı ölçümü (BLEV) de bu çalışmada karşılaştırma amaçlı olarak kullanılmaktadır:

$$BLEV = \frac{K.V. \text{ Finansal Yükümlülükler} + U.V. \text{ Finansal Yükümlülükler}}{K.V. \text{ Finansal Yükümlülükler} + U.V. \text{ Finansal Yükümlülükler} + \text{Özkaynak Defter Değeri}}$$

4.3. Bağımsız Değişkenler

Araştırmada sermaye yapısını etkileyen faktörlerin belirlenmesinde Frank ve Goyal (2009) ile Drobetz vd. (2013) tarafından uygulanan değişkenler kullanılmaktadır. Söz konusu değişkenler aşağıdaki gibidir:

Firma Büyüklüğü

Ödünleşme teorisi açısından, büyük işletmeler faaliyetlerini daha fazla çeşitlendirebildiğinden söz konusu işletmelerin temerrüde düşme riskleri daha düşüktür. Bunun sonucunda da firma büyüklüğü ile iflas gibi finansal sıkıntılar arasında ters bir ilişki olduğu ve dolayısıyla daha büyük firmaların daha yüksek kaldıraç derecesine sahip olduğu anlamı ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, büyük işletmelerin piyasada daha yüksek kredibiliteye sahip olması daha düşük maliyetlerle daha fazla borçlanabilmelerini sağlamaktadır; bu da firma büyüklüğü ile kaldıraç arasında pozitif bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Finansman hiyerarşisi teorisi açısından bakıldığında ise firma büyüklüğü, firmalar ile yatırımcılar arasındaki bilgi asimetrisinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Şöyle ki, büyük firmaların, piyasaya daha fazla bilgi sunduğu ve bu nedenle, pay senedi ihraç ederken firma büyüklüğünün ters seçim maliyetlerini azaltabildiği düşünülmektedir. Bu durum, finansman hiyerarşisi açısından firma büyüklüğü ile finansal kaldıraç arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir (Frank ve Goyal, 2009; Drobetz vd., 2013). Literatürde elde edilen sonuçlar, firma büyüklüğü ve sermaye yapısı arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymakta ve bu anlamda ödünleşme teorisini desteklemektedir (Rajan ve Zingales, 1995; Frank ve Goyal, 2009; Öztekin ve Flannery, 2012; Anna vd., 2015; Akgül ve Sigalı, 2018). Çalışmada firma büyüklüğü enflasyona göre düzeltilmiş toplam varlıkların doğal logaritması alınarak ölçülmekte ve *LNSIZE* değişkeni ile gösterilmektedir.

Varlık Yapısı

Olası bir finansal sıkıntı ya da iflas durumunda maddi duran varlıkların daha düşük bir değer kaybı yaşaması ayrıca maddi duran varlıkların kredi borçlanmalarında daha değerli bir teminat olarak kabul görmesi, maddi duran varlıkları toplam varlıklarına oranı daha yüksek olan işletmelerin finansal sıkıntı anlamında daha düşük maliyetlere katlanmalarını sağlamaktadır. Bunun yanında, maddi duran varlıklar için değerlemenin daha kolay olması ve finansal raporlama standartları gereğince finansal raporlarda maddi duran varlıkların değerlemesi ile ilgili açıklanması zorunlu olan unsurların bulunması dış paydaşlar için maddi duran varlıkların

gerçek değerine ulaşma konusunda bilgi asimetrisini azaltmaktadır. Azalan bilgi asimetrisi de işletmelerin daha düşük maliyetlerle daha fazla borçlanmalarının önünü açmaktadır. Sonuç olarak ödünleşme teorisi açısından maddi duran varlıkların toplam varlıklara oranı ile sermaye yapısı arasında pozitif bir ilişki olması beklenmektedir (Drobetz vd., 2013). Diğer taraftan finansman hiyerarşisi teorisi açısından bakıldığında ise bilançoda maddi duran varlıkların toplam varlıklara oranının fazla olması bilgi asimetrisini azaltarak pay senedi ihracının maliyetini düşürmekte ve işletmelerin daha düşük kaldıraçlı bir sermaye yapısına sahip olmalarını sağlamaktadır (Harris ve Raviv, 1991). Literatürde ödünleşme teorisi açısından maddi duran varlıklar ve sermaye yapısı arasında olumlu bir ilişki olduğunu göstererek teoriyi destekleyen çalışmalar bulunmaktadır (Rajan ve Zingales, 1995; Frank ve Goyal, 2009; Öztekin ve Flannery, 2012; Arvanitis vd., 2012; Drobetz vd., 2013; Anna vd., 2015; Akgül ve Sigalı, 2018; Yang vd., 2021). Buna göre mevcut çalışmada varlık yapısı özellikle lojistik sektöründe faaliyetlerin yerine getirilmesi için elzem olan maddi duran varlıkların toplam varlıklara oranı üzerinden ölçülmekte ve *TANGIBILITY* değişkeni ile ifade edilmektedir.

Kârlılık

Firma kârlılığı, ödünleşme teorisi ve finansman hiyerarşisi teorisi açısından değerlendirildiğinde sermaye yapısını farklı yönde etkileyebilmektedir. Firma kârlılığı işletmelerin kredibilitelerini yükselttiği gibi gelecekteki nakit projeksiyonlarının bir göstergesi olarak değerlendirildiği göz önüne alındığında finansal sıkıntılarla karşılaşma olasılığının daha az olmasına neden olmakta ve firmaların daha fazla borçlanmalarının önünü açmaktadır. Böylelikle ödünleşme teorisi açısından yüksek kârlılık kaldıraç oranına pozitif anlamda etki etmektedir (Drobetz vd., 2013). Diğer taraftan artan kârlılık, firmaların otofinansmanla kendilerini fonlamalarını sağlayarak borçlanma düzeylerini azaltmaktadır. Literatürde firma kârlılığının finansal kaldıraç negatif yönde etkilediğini ortaya koyarak finansman hiyerarşisini destekleyen çalışmalar bulunmaktadır (Rajan ve Zingales, 1995; Frank ve Goyal, 2009; Öztekin ve Flannery, 2012; Arvanitis vd., 2012; Drobetz vd., 2013; Anna vd., 2015; Yang vd., 2021). Araştırma örneklemini içeren lojistik firmalarının kara, hava ve deniz lojistiği gibi farklı alanlarda faaliyet göstermeleri nedeniyle çalışmada firma karlılığı faiz, vergi ve amortisman öncesi kârın toplam varlıklara bölünmesi ile ölçülmekte ve *ROA* ile gösterilmektedir.

Kâr Payı Ödemeleri

İşletme yöneticileri dış paydaşlara göre daha fazla bilgi sahip olduklarından kâr paylarını bir çeşit bilgi taşıma aracı olarak kullanabilmektedirler. Böylelikle şirketler yatırımcılara şirketin geleceği hakkında olumlu beklentiler olduğuna ve bunun yanında şirketin kâr payı dağıtabilecek kadar nakdinin olduğuna ilişkin sinyal göndermektedirler. Bu durum, pay senetlerinin piyasada daha değerli hale gelmesine neden olabilmektedir (Miller ve Modigliani, 1961). Kâr payı ödemeleri ile azalan bilgi asimetrisi nedeniyle artan pay senedi fiyatları, işletmelerin özkaynak finansmanına yönelmelerine yol açarak kaldıraç derecesini azaltabilmektedir. Frank ve Goyal (2009) ile Drobetz vd. (2013)'nin elde ettiği bulgular kâr payı dağıtımı ile sermaye yapısı arasındaki negatif ilişkiyi destekler niteliktedir. Araştırmada kâr payı ödemeleri kâr payı dağıtan firmalara "1" dağıtmayanlara "0" değeri verilerek oluşturulan *DIV* kukla değişkeni ile ölçülmektedir.

Faaliyet Kaldırıcı

Ödünleşme teorisine göre yüksek faaliyet kaldırıcının işletmeleri daha riskli göstermesi nedeniyle finansal kaldırıcı azalttığı ileri sürülmektedir (Drobetz vd., 2013). Buna karşın bilgi asimetrisi açısından bakıldığında yüksek faaliyet giderleri nedeniyle pay senetlerinin değerinin düşmesi özkaynak finansmanından ziyade borçlanma yoluyla finansmanın önünü açmaktadır. Bu durum, yüksek faaliyet kaldırıcının finansal kaldırıcı artırmasına neden olmaktadır.

Çalışmada faaliyet kaldırıcı, faaliyet giderlerinin toplam varlıklara bölünmesi ile ölçülmekte ve OPL değişkeni ile gösterilmektedir.

Büyüme Tercihleri

İşletmelerde büyüme, finansal sıkıntı maliyetlerini artırdığı gibi, serbest nakit akışı sorunlarını azaltmakta ve borçlanmaya bağlı temsilci maliyetlerini artırmaktadır. Artan temsilci maliyetleri yapılması gereken yatırımların elden kaçmasına ve dolayısıyla firma değerinin azalmasına neden olabilmektedir (Myers, 1977). Bu nedenle ödünleşme teorisi açısından bakıldığında büyümenin kaldırıcı negatif bir etkisinin olduğu ileri sürülebilmektedir. Ancak, finansman hiyerarşisi teorisine göre ise yatırımların finansmanı için öncelikle iç kaynakların tüketilmesi gerektiğinden, büyüme sonucunda finansal kaldırıcının artması kaçınılmazdır (Frank ve Goyal, 2009). Frank ve Goyal (2009) ile Drobetz vd. (2013)'nin elde ettiği bulgular ödünleşme teorisi ile örtüşmektedir. Literatürdeki önceki çalışmalara uygun olarak mevcut çalışmada büyüme tercihlerinin ölçümü için piyasa değeri/defter değeri kullanılmakta ve analizlerde MTB ile gösterilmektedir.

5. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Literatürdeki çalışmalardan hareketle bu çalışmada 2 farklı bağımlı değişken (MLEV, BLEV) ve bu bağımlı değişkenleri açıklaması beklenen 6 bağımsız değişken (LNSIZE, TANGIBILITY, ROA, DIV, OPL, MTB) kullanılmaktadır. Panel veri analizine geçmeden önce araştırmada kullanılacak olan değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5. Pearson Korelasyon Katsayıları

	MLEV	BLEV	LNSIZE	TANGIBILITY	ROA	DIV	OPL	MTB
MLEV	1,000							
BLEV	0,744***	1,000						
LNSIZE	0,485***	0,291***	1,000					
TANGIBILITY	0,642***	0,45***	0,458***	1,000				
ROA	-0,547***	-0,50***	-0,297***	-0,345***				
DIV	-0,513***	-0,281**	-0,275**	-0,495***	0,475***	1,000		
OPL	-0,354***	-0,085	-0,076	-0,281**	0,289***	0,490***	1,000	
MTB	-0,434***	-0,004	-0,258**	-0,465***	0,118	0,287***	0,291***	1,000

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 önemlilik düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir

Korelasyon katsayıları incelediğinde bütün bağımsız değişkenler ile piyasa temelli finansal kaldırıcı oranı (MLEV) arasında anlamlı bir korelasyon olduğu görülmektedir. Alternatif bağımlı değişkenimiz olan defter değeri temelli finansal kaldırıcının (BLEV) ise faaliyet kaldırıcı (OPL) ve piyasa değeri/defter değeri (MTB) hariç diğer değişkenlerle anlamlı bir korelasyon içerisinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca modelde kullanılan bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının yeterince düşük olması da çoklu bağlantı sorunuyla karşılaşma olasılığının az olduğunu ve değişkenlerin panel veri analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

Araştırmaya ilişkin tanımlayıcı özet istatistikler Tablo 6'da gösterilmektedir. İlk olarak MLEV bağımsız değişkeni göz önüne alındığında çalışma kapsamında yer alan lojistik firmalarının toplam finansal borçları piyasa değeri temelli toplam finansman kaynaklarının yaklaşık %50'sini oluşturmaktadır. En küçük ve en büyük değerler göz önüne alındığında en küçük değer "0,00"

en büyüğün ise “0,9298” olduğu yani bazı firmaların neredeyse tüm finansmanını finansal borçlar ile karşıladığı görülmektedir. Bunun yanında BLEV yani defter değeri temelli finansal kaldıraç oranına bakıldığında ise ortalama finansman yapısının pek de farklılaşmadığı dikkati çekmektedir. Ayrıca, Merkez Bankası tarafından sağlanan sektör ortalamaları verileri ile karşılaştırıldığında halka açık şirketlerin tahmin edilebileceği gibi finansman konusunda özkaynağa dayalı finansmana daha da fazla yöneldikleri göze çarpmaktadır. Diğer taraftan, varlık yapısı noktasında özellikle lojistik sektöründe maddi duran varlıklar (TANGIBILITY) beklendiği üzere neredeyse toplam varlıkların yarısını oluşturmakta ve en büyük değer olarak %95 seviyesine çıkmaktadır.

Tablo 6. Tanımlayıcı Özet İstatistikler

	Ortalama	Standart Hata	Medyan	Standart Sapma	En Küçük	En Büyük	N
<i>MLEV</i>	0,4903	0,0291	0,5094	0,2652	0,0000	0,9298	83
<i>BLEV</i>	0,4529	0,0216	0,4660	0,1968	0,0000	0,8557	83
<i>LNSIZE</i>	13,6091	0,2087	12,7193	1,9017	10,8523	18,1194	83
<i>TANGIBILITY</i>	0,4825	0,0290	0,5612	0,2640	0,0000	0,9465	83
<i>ROA</i>	0,1398	0,0126	0,1157	0,1145	-0,0084	0,5146	83
<i>DIV</i>	0,2771	0,0494	0,0000	0,4503	0,0000	1,0000	83
<i>OPL</i>	0,0851	0,0068	0,0671	0,0621	0,0104	0,2637	83
<i>MTB</i>	2,8378	0,4541	1,4410	4,1374	0,2908	31,5875	83

5.1. Panel Veri Analizi ve Sonuçları

Lojistik yönetiminde sermaye yapısını etkileyen faktörleri belirleyebilmek için 2005-2021 yılları arasında lojistik sektöründe faaliyet gösteren 7 halka açık işletmenin yıllık verileri kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Panel veri analizi kapsamında Hausman testi sonuçlarına göre sabit etkiler yönteminin (fixed effect model) analiz için daha uygun olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte hem sabit etkiler yöntemi hem de havuzlanmış en küçük kareler (pooled OLS method) yönteminden elde edilen sonuçlar birlikte verilmiştir. Analizlerde değişen varyans (heteroskedastisite) ve otokorelasyon sorunlarının varlığına karşın dirençli standart hatalar ile tahmin yapılmıştır. Panel veri analizi Stata 14 yazılımı ile gerçekleştirilmiştir. Hem MLEV hem BLEV bağımsız değişkenleri için elde edilen analiz sonuçları Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. Panel Veri Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken	Piyasa Değeri Temelli Finansal Kaldıraç – MLEV			Defter Değeri Temelli Finansal Kaldıraç – BLEV	
Bağımsız Değişkenler	Beklenen İşaret	Sabit Etkiler Yöntemi	Havuzlanmış En Küçük Kareler Yöntemi	Sabit Etkiler Yöntemi	Havuzlanmış En Küçük Kareler Yöntemi
<i>Firma Büyüklüğü – LNSIZE</i>	+	0,1646	0,0250	0,1182	0,0049
		(4,22)***	(2,27)**	(3,00)**	(0,56)
<i>Varlık Yapısı – TANGIBILITY</i>	+	0,4039	0,3236	0,3849	0,3215
		(3,05)**	(2,50)**	(2,01)*	(2,78)***
<i>Kârlılık – ROA</i>	+/-	-0,2444	-0,7084	-0,3943	-0,6899
		(-0,90)	(-3,79)***	(-2,06)*	(-3,99)***
<i>Kâr Payı Ödemeleri – DIV</i>	-	-0,0430	-0,0441	-0,0609	0,0161
		(-2,14)*	(-0,79)	(-2,28)*	(0,27)

<i>Faaliyet Kaldırıcı – OPL</i>	<i>+/-</i>	0,8616 (1,78)	-0,3384 (-1,05)	0,4829 (0,51)	0,2297 (0,63)
<i>Büyüme Tercihi – MTB</i>	<i>-</i>	-0,0070 (-2,42)**	-0,0101 (-2,27)**	0,0091 (2,19)*	0,0107 (1,32)
<i>Sabit</i>		-1,9524 (-3,22)**	0,1630 (0,87)	-1,3356 (-2,04)*	0,2730 (1,69)*
<i>Gözlem Sayısı</i>		83	83	83	83
<i>R²</i>		0,5236	0,5962	0,4437	0,3904
Not: - ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 önemlilik düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. - Parantez içerisindeki değerler “t” istatistik değerlerini ifade etmektedir. - Değişen varyans (heteroskedastisite) ve otokorelasyon problemlerinin varlığında daha tutarlı sonuçlar elde etmek amacıyla dirençli standart hatalar ile tahmin yapılmıştır.					

İlk olarak, her iki bağımlı değişkenle oluşturulan modellerin açıklama derecelerinin oldukça yüksek olduğu (0,52; 0,59; 0,44; 0,39), dolayısıyla lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde sermaye yapısını etkileyen faktörlerin tespiti için kurulan modellerin yeterince kapsayıcı olduğu görülmektedir. Piyasa değeri temelli finansal kaldırıcı (MLEV) etkileyen faktörlere bakıldığında firma büyüklüğünün (LNSIZE) beklendiği üzere finansal kaldırıcı %1 önemlilik düzeyinde pozitif yönde etkilediği böylelikle ödünleşme teorisinin desteklendiği ortaya çıkmaktadır. İlk modeldeki bağımlı değişkende (MLEV) finansal kaldırıcın hesaplanmasında özkaynak piyasa değerinin dikkate alındığı göz önüne alındığında büyük işletmelerin özkaynak finansmanından ziyade finansal borca daha fazla yöneldikleri söylenebilmektedir. Kuşkusuz bu durumda lojistik sektöründeki büyük firmaların yüksek kredibiliteye sahip olmaları nedeniyle daha uygun maliyetle borçlanabilmelerinin rolü bulunmaktadır. Bu anlamda elde edilen bulgular daha önce Rajan ve Zingales (1995), Frank ve Goyal (2009), Öztekin ve Flannery (2012) ve Akgül ve Sigalı (2018) tarafından ortaya konan sonuçlarla örtüşmektedir. Varlık yapısı da (TANGIBILITY) yine beklendiği gibi finansal kaldırıcı düzeyini %5 önemlilik düzeyinde pozitif yönde etkilemekte ve ödünleşme teorisini haklı çıkarmaktadır. Maddi duran varlıkların toplam varlıklara oranının yüksek olması, firmaların borçlanırken özellikle banka kredilerinde teminat gösterme konusunda daha rahat davranmalarına ve böylelikle daha fazla borçlanmalarına zemin hazırlayarak finansal kaldırıcın yükselmesine neden olmaktadır. Kârlılık (ROA) için sonuçlar sabit etkiler yönteminde anlamlı bulunmamıştır. Buna karşın havuzlanmış en küçük kareler yönteminde kârlılığın finansal kaldırıcı %1 önemlilik düzeyinde negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. Kârlılığın artmasıyla birlikte, lojistik firmalarının daha fazla iç finansman kaynaklarına dönerek borçlanma düzeylerini azalttığı görülmektedir. Finansman hiyerarşisini destekleyen bu durum literatürdeki önceki bulguları da destekler mahiyettedir (Rajan ve Zingales, 1995; Frank ve Goyal, 2009; Öztekin ve Flannery, 2012; Arvanitis vd., 2012; Drobetz vd., 2013).

Kâr payı ödemelerinin (DIV) beklendiği üzere finansal kaldırıcı düzeyini azalttığı tespit edilmiştir. Sonuçta, kâr payı ödemeleri yatırımcılarla işletme arasındaki bilgi asimetrisini azaltarak pay senedi fiyatlarının artmasına yol açmıştır. Bu durum lojistik işletmelerini özkaynak finansmanına yöneltmiş ve finansal kaldırıcı derecesini azaltmıştır. Kâr payı dağıtımı ile sermaye yapısı arasındaki negatif ilişki Frank ve Goyal (2009) ile Drobetz vd. (2013)'nin ulaştığı sonuçlar ile tutarlıdır.

Büyüme tercihinin (MTB) ödünleşme teorisi beklentisine uygun olarak piyasa değeri temelli finansal kaldırıcı (MLEV) negatif yönde etkilediği görülmüştür. Diğer taraftan yüksek piyasa

değeri/defter değeri (MTB) oranı, piyasadaki yüksek fiyatlandırmadan da faydalanılarak işletmelerin özkaynak finansmanına yönelmelerine neden olabilmektedir. Kaldıracın piyasa değeri üzerinden ölçüldüğü durumlarda yüksek MTB oranının finansal kaldıracı negatif yönde etkilemesi son derece muhtemeldir (Frank ve Goyal, 2009). Panel veri analizinden elde edilen sonuçlar bu beklentiyi desteklemekte ve önceki bulgularla örtüşmektedir (Frank ve Goyal, 2009; Drobetz vd., 2013). Son olarak, faaliyet kaldıracı (OPL) ile finansal kaldıraç arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Araştırmanın diğer bağımlı değişkeni olan defter değeri temelli finansal kaldıracın (BLEV) kullanıldığı modelde ulaşılan sonuçlar firma büyüklüğü, varlık yapısı ve kâr payı ödemeleri konusunda ilk modelle benzer sonuçlar sunmaktadır. Bunun yanında büyüme tercihi konusunda piyasa değeri/defter değerinin finansal kaldıracı pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Piyasa değerinin dikkate alınmadığı bu modelde elde edilen söz konusu sonuç esasında ilk modeldeki negatif ilişkinin de bir anlamda doğrulayıcısı olmakta ve Yang vd. (2021)'nin elde ettiği sonuçlarla tutarlı görünmektedir.

6. SONUÇ

Günümüzün küresel rekabet koşulları lojistik yönetiminin önemini daha da arttırmaktadır. Ürün temininde ve tesliminde fazladan geçirilen her bir süre tedarik, satış ve dağıtım süreçlerini etkileyerek müşteri memnuniyetsizliğinin yanı sıra işletmelerin ekonomik maliyetlerini de artırmaktadır. Artan küresel talepler ve teknolojik ilerlemeler lojistik alanında sermaye yatırımlarını her zaman gerekli kılmaktadır. Özellikle Covid-19 pandemisi sonrasından sonra hızla dönüşen ticari faaliyetler bu yatırımları her zamankinden daha önemli hale getirmektedir. Bu kapsamda yatırımların doğru zamanda, makul maliyetlerle ve ihtiyaca uygun bir şekilde yapılması lojistik yönetimine ciddi anlamda katkıda bulunacaktır.

Yatırımların makul maliyetlerle yapılması işletmelerin sahip oldukları sermaye yapısı ile yakından ilgilidir. Optimal sermaye yapısı, işletmelerin yatırımlarını finanse ederken daha düşük sermaye maliyetlerine katlanmalarını sağlamaktadır. Bu kapsamda, mevcut çalışmada Türkiye'deki halka açık lojistik firmalarının sermaye yapıları üzerinde etkili olan faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Finansal borçların ve özkaynakların bileşiminden oluşan sermaye yapısı, literatürde çokça kullanılan piyasa değeri ve defter değeri temelli iki farklı yöntemle ölçülmüştür. Araştırmada elde edilen sonuçlar incelendiğinde, önceki çalışmalara uyumlu olarak (Zingales, 1995; Frank ve Goyal, 2009; Öztekin ve Flannery, 2012; Arvanitis vd., 2012; Drobetz vd., 2013; Anna vd., 2015; Akgül ve Sigalı 2018; Yang vd., 2021), firma büyüklüğü ve maddi duran varlık kullanımının her iki modelde de ödünleşme teorisini destekleyecek şekilde finansal kaldıracı pozitif yönde etkilediği ortaya çıkmaktadır. Büyüme tercihinin (MTB) piyasa değeri temelli finansal kaldıracı (MLEV) negatif yönde ve defter değeri temelli finansal kaldıracı ise pozitif yönde etkilemesi ödünleşme teorisini destekleyen bir diğer bulgu olarak elde edilmektedir. Finansman hiyerarşisi teorisi açısından elde edilen bulgulara bakıldığında ise kârlılık ve kâr payı ödemelerinin finansal kaldıracı negatif yönde etkilediği ortaya çıkmaktadır. Elde edilen kanıtlar, literatürdeki önceki çalışmalarla da uyumlu olarak (Frank ve Goyal, 2009; Drobetz vd., 2013), yüksek kârlılık ve kâr payı ödemeleri ile piyasaya gönderilen olumlu bilgilerin firmaların piyasa değerini arttırdığını ve bu durumun iç finansman kaynaklarına yönelme konusunda firmaları teşvik ettiğini göstermektedir.

Ülkemizde lojistik sektörü üzerine bu anlamda yapılan pek fazla çalışma olmaması nedeniyle ulaşılan sonuçlar literatüre katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte, ülkemizde lojistik sektöründe faaliyet gösteren halka açık firma sayısının azlığı örneklem bakımından çalışmanın önemli bir kısıtını oluşturmaktadır. Daha fazla sayıda lojistik firmasının halka açılması daha yaygın ve karşılaştırılabilir çalışmaların yapılmasına olanak tanıyacaktır. İleriki çalışmalarda, uluslararası

lojistik firmalarına ait verileri de içerecek şekilde yapılacak araştırmalar daha kapsamlı kanıtlar elde edilmesine imkân verecektir. Bunun yanında, halka açık lojistik firma sayısının artması ile birlikte lojistik sektöründe optimal sermaye yapısı ve sermaye maliyetini etkileyen faktörler üzerine yapılacak çalışmalar da lojistik yatırımları konusunda literatüre katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Adair, P., Adaskou, M. and McMillan, D. (2015). Trade-off-Theory vs. Pecking Order Theory and the Determinants of Corporate Leverage: Evidence from a Panel Data Analysis Upon French SMEs (2002–2010). *Cogent Economics and Finance*, 3(1), 1-12. <https://doi.org/10.1080/23322039.2015.1006477>
- Akgül, E. F. and Sigalı, S. (2018). Determinants of Capital Structure: An Application on BIST Transportation Index. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(77), 193-215. <https://doi.org/10.25095/mufad.401506>
- Anna, M., Sotiria, T., Anna, T. and Alexandros, L. (2015). The Relationship Between Business Cycles and Capital Structure Choice: The Case of the International Shipping Industry. *The Journal of Economic Asymmetries*, 12(2), 92-99. <https://doi.org/10.1016/j.jeca.2015.04.001>
- Arvanitis, S. H., Tzigkounaki, I. S., Stamatopoulos, T. V. and Thalassinou, E. I. (2012). Dynamic Approach of Capital Structure of European Shipping Companies. *International Journal of Economic Sciences and Applied Research*, 5(3), 33-63.
- Arvis, J.-F., Ojala, L., Wiederer, C., Shepherd, B., Raj, A., Dairabayeva, K. and Kiiski, T. (2018). *Connecting to Compete 2018: Trade Logistics in the Global Economy*. Washington: World Bank.
- Baker, M. and Wurgler, J. (2002). Market Timing and Capital Structure. *Journal of Finance*, 57(1), 1-32. <https://doi.org/10.1111/1540-6261.00414>
- Berk, N. (2010). *Finansal Yönetim* (10. b.). İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Brigham, E. F. and Houston, J. F. (2021). *Fundamentals of Financial Management* (16. b.). Boston: Cengage Learning, Inc.
- Council of Supply Chain Management Professional - CSCMP. *CSCMP Supply Chain Management Definitions and Glossary*. [Online] https://cscmp.org/CSCMP/Educate/SCM_Definitions_and_Glossary_of_Terms.aspx >[Erişim Tarihi: 12 Şubat 2022]
- Drobetz, W., Gounopoulos, D., Merikas, A. and Schröder, H. (2013). Capital structure decisions of globally-listed shipping companies. *Transportation Research Part E*, 52, 49-76. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2012.11.008>
- Frank, M. Z. and Goyal, V. K. (2009). Capital Structure Decisions: Which Factors Are Reliably Important? *Financial Management*, 38(1), 1-37. <https://doi.org/10.1111/j.1755-053X.2009.01026.x>
- Gani, A. (2017). The Logistics Performance Effect in International Trade. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 279-288. <https://doi.org/10.1016/j.ajsl.2017.12.012>
- Graham, J. R. and Leary, M. T. (2011). A Review of Empirical Capital Structure Research and Directions for the Future. *Annual Review of Financial Economics*, 3(2011), 309-345.
- Gürsoy, C. T. (2012). *Finansal Yönetim İlkeleri* (2. b.). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Harris, M. and Raviv, A. (1991). The Theory of Capital Structure. *The Journal of Finance*, 46(1), 297-355. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1991.tb03753.x>

- Jensen, M. C. and Meckling, W. H. (1976). Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305-360. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(76\)90026-X](https://doi.org/10.1016/0304-405X(76)90026-X)
- KAP – Kamu Aydınlatma Platformu (2022). [Online] www.kap.org.tr >[Erişim Tarihi: 15 Şubat 2022 – 1 Mart 2022].
- Kieschnick, R. and Moussawi, R. (2018). Firm Age, Corporate Governance, and Capital Structure Choices. *Journal of Corporate Finance*, 48, 597-614. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2017.12.011>
- KPMG. (2020). *Sektörel Bakış - Taşımacılık*. [Online] <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2020/03/sektorel-bakis-2020-tasimacilik.pdf> > [Erişim Tarihi: 21 Şubat 2022].
- Miller, M. H. and Modigliani, F. (1961). Dividend Policy, Growth, and the Valuation of Shares. *The Journal of Business*, 34(4), 411-433. <http://www.jstor.org/stable/2351143>
- Modigliani, F. and Miller, M. H. (1958). The Cost of Capital, Corporation Finance, and the Theory of Investment,. *The American Economic Review*, 48(3), 261-297. <https://www.jstor.org/stable/1809167>
- Modigliani, F. and Miller, M. H. (1963). Corporate Income Taxes and the Cost of Capital: A Correction. *The American Economic Review*, 53(3), 433-443. <https://www.jstor.org/stable/1809766>
- Murphy, P. R. and Knemeyer, A. M. (2018). *Contemporary Logistics, Global Edition* (12. b.). Harlow, İngiltere: Pearson Education Limited.
- Myers, S. C. (1977). Determinants of Corporate Borrowing. *Journal of Financial Economics*, 5(2), 147-175. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(77\)90015-0](https://doi.org/10.1016/0304-405X(77)90015-0)
- Myers, S. C. (1984). The Capital Structure Puzzle. *Journal of Finance*, 39(3), 575-592. <https://doi.org/10.2307/2327916>
- Myers, S. C. and Majluf, N. S. (1984). Corporate Financing and Investment Decisions When Firms Have Information That Investors Do Not Have. *Journal of Financial Economics*, 13(2), 187-221. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(84\)90023-0](https://doi.org/10.1016/0304-405X(84)90023-0)
- Öztekin, Ö. and Flannery, M. J. (2012). Institutional Determinants of Capital Structure Adjustment Speeds. *Journal of Financial Economics*, 102(1), 88-112. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2011.08.014>
- Parsons, C. and Titman, S. (2008). Empirical Capital Structure: A Review. *Foundations and Trends in Finance*, 3(1), 1-93. <http://dx.doi.org/10.1561/05000000018>
- Rajan, R. G. and Zingales, L. (1995). What Do We Know about Capital Structure? Some Evidence from International Data. *The Journal of Finance*, 50(5), 1421-1460. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1995.tb05184.x>
- Sayılğan, G. (2011). *Soru ve Yanıtlarıyla İşletme Finansmanı* (5. b.). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası - TCMB. (2021). *Sektör Bilançoları*. [Online] <https://www3.tcmb.gov.tr/sektor/#/tr/H/ulastirma-ve-depolama> > [Erişim Tarihi: 23 Şubat 2022].
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı*. Ankara.

- Türkiye İstatistik Kurumu – TÜİK. (2022), *Yıllık Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, 2020*. [Online] <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2020-37184>> [Erişim Tarihi: 4 Mart 2022].
- Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği - UTİKAD. (2020). *Lojistik Sektörü Raporu 2020*. [Online] <https://www.utikad.org.tr/images/HizmetRapor/utikadlojistiksektoruraporu2020-53923.pdf>> [Erişim Tarihi: 1 Mart 2022].
- Welch, I. (2011). Two Common Problems in Capital Structure Research: The Financial-Debt-To-Asset Ratio and Issuing Activity Versus Leverage Changes. *International Review of Finance*, 11(1), 1-17. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2443.2010.01125.x>
- Yang, H., Lee, K. and Lim, S. (2021). A Comparative Study of the Determinants of Capital Structure in Shipping Companies: The Case of Korea and Greece. *Maritime Policy & Management*, 1-12. <https://doi.org/10.1080/03088839.2021.1898688>
- Zutter, C. J. and Smart, S. B. (2019). *Principles of Managerial Finance*. New York: Pearson Education, Inc.

Faizsiz Finans Kurumlarında İç Denetimin Etkinliğinin Belirleyici Unsurları

Berrin KARACAER

Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Ankara, berrin.karacaer@hbv.edu.tr, www.orcid.org/0000-0002-4831-8435

Prof. Dr. Ganite KURT

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu, Finans ve
Bankacılık Bölümü, Ankara, ganite.kurt@hbv.edu.tr, www.orcid.org/0000-0001-6438-2501

Öz

Faizsiz finans kurumlarında (FFK), finansal işlemleri Fıkhî ilke ve kurallara uygun olarak sürdürmek için, etkin bir Fıkhî iç denetim sistemi son derece önemlidir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, FFK'larda gerçekleştirilen Fıkhî iç denetimin etkinliğinin belirleyicilerini ortaya koymaktır. Çalışmada yöntem olarak kapsamlı bir literatür incelemesi yaklaşımı tercih edilmiştir. Sonuç olarak, FFK'lar tarafından, Fıkhî hükümlerin yerine getirilmesini temin eden bir mekanizma olarak Fıkhî iç denetimin etkinliği; üst yönetimin desteği, Fıkhî iç denetim süreci ve faaliyetleri, Fıkhî iç denetçilerin bağımsızlığı, Fıkhî iç denetçilerin yetkinliği ve iş performansı ile denetim komitesinin etkinliği olmak üzere beş faktör tarafından belirlenmektedir. Çalışmanın, etkin Fıkhî iç denetim çerçeveleri konusunda mevcut literatüre katkıda bulunacağı; ayrıca FFK'larda Fıkhî iç denetim sisteminin etkinliğini geliştirmek için hem FFK'lar hem de düzenleyiciler için kavramsal bir kılavuz olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Faizsiz Finans Kurumları, İç Denetim, Fıkhî İç Denetim, Fıkhî İç Denetimin Etkinliği.

Makale Gönderme Tarihi: 14. 04. 2022

Makale Kabul Tarihi: 17. 05. 2022

Önerilen Atıf:

Karacaer, B., Kurt, G. (2022). Faizsiz Finans Kurumlarında İç Denetimin Etkinliğinin Belirleyici Unsurları, *İşletme Akademisi Dergisi*, 3 (2):90-104.

Journal of Business Academy

2022, 3 (2): 90-104

DOI: [10.26677/TR1010.2022.1022](https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.1022)

Dergi web sayfası: www.isakder.org

Definitive Elements of The Efficiency of Internal Shariah Audit in Islamic Financial Institutions

Berrin KARACAER

Ankara Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Programs, Ankara,
berrin.karacaer@hbv.edu.tr, www.orcid.org/0000-0002-4831-8435

Prof. Dr. Ganite KURT

Ankara Hacı Bayram Veli University, School of Banking and Insurance, Department of Finance and Banking, Ankara, ganite.kurt@hbv.edu.tr, www.orcid.org/0000-0001-6438-2501

Abstract

In Islamic financial institutions (IFI), an effective internal Shariah audit system is extremely important in order to maintain financial transactions in accordance with Islamic principles and rules. Therefore, the aim of this study is to reveal the determinants of the effectiveness of internal Shariah auditing in IFIs. A comprehensive literature review approach was preferred as a method in the study. As a result, the effectiveness of internal Shariah audit as a mechanism to ensure the observance of Islamic provisions by IFIs; It is determined by five factors: the support of the top management, the internal Shariah audit process and activities, the independence of internal Shariah auditors, the competence and job performance of internal Shariah auditors, and the effectiveness of the audit committee. The study will contribute to the existing literature on effective internal Shariah audit frameworks; It is also thought to be a conceptual guide for both IFIs and regulators to improve the effectiveness of the internal Shariah audit system in IFIs.

Keywords: Islamic financial institutions, Internal Audit, Internal Shariah Audit, Effectiveness of Internal Shariah Audit.

Received: 14. 04. 2022

Accepted: 17. 05. 2022

Suggested Citation:

Karacaer, B., Kurt, G. (2022). Definitive Elements of The Efficiency of Internal Shariah Audit in Islamic Financial Institutions, *Journal of Business Academy*, 3 (2): 90-104.

1.GİRİŞ

Finansal piyasalarda WorldCom ve Enron gibi büyük şirketlerin çöküşü, iç denetime verilen önemin artmasını da beraberinde getirmiştir. Yaşanan skandallar finans kurumlarının iç denetime kaynak ayırma gerekliliğinde artış ve iç denetçilerin örgütsel hedeflere ulaşılmasını sağlamadaki bağımsızlıklarında iyileşme ile sonuçlanmıştır (Rahman, 2011:142). İç denetim fonksiyonunun etkinliği, hem geleneksel hem de faizsiz finans sistemleri açısından denetçiler ve sistemin tüm tarafları için hayati bir konu haline gelmiştir.

Hesap verebilirlik, faizsiz finans operasyonlarında ana konulardan biridir, çünkü faizsiz finans kuruluşları (FFK), operasyonlarının Fıkḥî ilkelere aykırı olmadığından emin olmalıdır. Fıkḥî denetim; hesap verebilirlik ve şeffaflık ile ilgisi nedeniyle FFK'ların işleyişinin önemli yönlerinden biridir (Shafii&Salleh,2010:28). Fıkḥî iç denetim, Fıkḥî ilkelere uygunluğu iyileştirmek ve Fıkḥî kontrol sisteminin etkinliğini sağlamak için periyodik olarak yürütülen bağımsız bir değerlendirmedir. Fıkḥî iç denetim, finansal işlemlerin ve faizsiz finans kurumlarının ürünlerinin denetiminin ötesinde çok daha geniş bir alanı kapsamakta; insan kaynaklarını geliştirme, pazarlama iletişimi ve üretim süreci de dahil olmak üzere FFK'nın faaliyetlerinin her aşamasında Fıkḥî ilkelere uygunluk yönlerinin gözetimini içermektedir (Yasoa vd., 2018:16).

Etkili bir Fıkḥî iç denetim sistemi, hem finansal riski hem de Fıkḥî uyumsuzluk riskini kontrol ederek en aza indirmeye yardımcı olduğu ve tüm finansal faaliyetlerin iç denetleyicisi olarak çalıştığı için faizsiz finans faaliyetlerinin güçlü bir direği olarak algılanmaktadır (Khalid,2020:86). Fıkḥî denetimin verimli bir şekilde yürütülmesi, Fıkḥî uyumsuzluk risklerini en aza indirerek faizsiz finans sektörünün büyümesini teşvik edecektir. (Masruki vd.,2020:93) Ayrıca, etkin bir Fıkḥî iç denetim sistemi, finansal bilgilere olan güveni güçlendirme konusunda temel bir amaca hizmet etmektedir (Omar ve Bakar,2012:18). Faizsiz finans sektörü muazzam zorluklarla karşı karşıya olduğundan, İslam tabanlı güçlü ve titiz bir iç denetim sistemi, müşterilerin ve paydaşların faizsiz finans sektörüne olan güvenini korumaya yardımcı olacaktır (Grassa,2013:342). Fıkḥî iç denetim etkili şekilde uygulandığında, sorunsuz kurumsal yönetim sağlanmış olacak ve olası finansal riskler kontrol edilebilecektir. Ayrıca; Fıkḥî iç denetimin etkin işlevi, faizsiz finans sektörü düzenleyicilerinin, sektörün bütünlüğünü ve hesap verebilirliğini etkin bir şekilde izlemesine ve geliştirmesine yardımcı olacaktır (Ghani vd.,2019:152).

Bu kavramsal makale, faizsiz finans sektörünün sürdürülebilirliği için hayati rolü olan Fıkḥî iç denetim fonksiyonunun etkinliği üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu kapsamda; hem geleneksel hem de Fıkḥî iç denetim etkinliğine ilişkin geçmiş literatür gözden geçirilerek, Fıkḥî iç denetimin etkinliği kavramı ve olası belirleyicileri araştırılmaktadır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

2.1. İç Denetimin Etkinliği

Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü (IIA) (2017) iç denetimi şu şekilde tanımlamaktadır: 'Bir kuruluşun operasyonlarına değer katmak ve geliştirmek için tasarlanmış bağımsız, nesnel bir güvence ve danışmanlık faaliyetidir. İç denetim; risk yönetimi, kontrol ve yönetim sürecinin etkinliğini değerlendirip geliştirmek için sistematik, disiplinli bir yaklaşım getirerek kuruluşun hedeflerine ulaşmasına yardımcı olur. Bu tanımdan hareketle, kuruluşlardaki yönetim ve iç kontrol sisteminin potansiyel riskleri en aza indirebilecek şekilde çalıştığına dair makul güvence sağlamada iç denetim etkinliğinin çok önemli olduğu ileri sürülebilir (IIA,2017). IIA, etkinlik ve verimliliği "belirlenen hedeflere ulaşılma derecesi (kalite dahil) olarak tanımlamıştır (IIA,2010). Dolayısıyla, etkili ve verimli iç denetim, iç denetim fonksiyonunun, kurumun iç kontrol sistemi hakkında güvence sağlamak olan denetim amacına ulaşma yeteneği anlamına gelmektedir. İç

denetim fonksiyonu, kurum içinde uygun etik değerleri teşvik ediyorsa, etkin kurumsal performans yönetimi sağlıyorsa ve çeşitli kurumsal düzeyler arasında bilgi iletiyorsa etkili olabilir (IIA,2010).

IIA, iç denetim hedeflerine ulaşmak için, diğer bir değişle kuruluşlardaki iç denetçilerin etkin bir iç denetim yürütebilmesi için karşılanması gereken yasal gereklilikleri kapsayacak şekilde Uluslararası Mesleki Uygulamalar Çerçevesi (IPPF) adlı iç denetim kılavuzunu oluşturmuştur (IIA,2017) . IPPF, Nitelik Standartları ve Performans Standartları olarak adlandırılan iki bölümden oluşmaktadır. Nitelik Standartları “iç denetimi gerçekleştiren kuruluşların ve bireylerin niteliklerini” ana hatlarıyla belirtirken, Performans Standartları “iç denetimin doğasını ve bu hizmetlerin performansının ölçülebileceği kalite kriterlerini” ana hatlarıyla belirtmektedir (IIA,2017).

IIA daha sonra IPPF'yi, iç denetim etkinliğini ve verimliliğini ölçmek için bir uygulama kılavuzu yayınlamak şeklinde genişletmiş ve Uluslararası İç Denetim Mesleki Uygulama Standartları (ISPPIA)'nı yayınlamıştır (IIA,2017). Uygulama kılavuzu, etkili bir iç denetimin uygulanmasındaki en önemli unsurun, öncelikle iç denetimin etkinlik ve verimliliğinin tanımını anlamak olduğunu vurgulamıştır. İkinci olarak, uygulama kılavuzunda, iç denetim etkinliğinin incelenmeden önce kurumlara ve faaliyetlerine özel olarak ölçüm kriterlerinin veya performans kriterlerinin oluşturulması gerektiğinin altı çizilmiştir (IIA,2010). Etkili performans ölçütleri, kilit iç ve dış paydaşların belirlenmesine, iç denetim etkinliğinin ölçümünün geliştirilmesine, sonuçların izlenmesine ve raporlanmasına yardımcı olacak iç denetim yöneticisi tarafından belirlenmektedir. Ölçüm kriterleri, iç denetim süreçlerini, iç denetçilerin yeterliliklerini, organizasyonun yönetimini ve denetim komitesinin gözetimini kapsamaktadır. ISPPIA ayrıca üst yönetim ile iç denetim arasındaki ilişkinin önemini ve yönetimin iç denetimi nasıl destekleyebileceğini vurgulamaktadır. İç denetim yöneticisi, iç denetim planını geliştirirken üst yönetimden gelen girdileri dikkate almalıdır (ISPPIA, Standart 2010). Ek olarak, iç denetim yöneticisi, iç denetimin amacı, yetkisi, sorumluluğu ve planına göre performansı hakkında üst yönetime periyodik olarak rapor vermelidir (ISPPIA, Standart 2060). Böylelikle kurum iç denetim fonksiyonunun kapsamını inceleyebilir, iç denetim incelemesinin sonucunu izleyebilir ve iç kontrol sistemi üzerinde makul bir güvence elde etmek amacıyla iç denetim faaliyetlerini uyumlu hale getirebilir (IIA,2010).

İç denetim fonksiyonunun etkinliği, iç denetçilerin güvenilir bir iç denetim raporu sağlamasını (Johl vd.,2013:804) ve hedeflere ulaşmak için kurumsal faaliyetlerin kurallara ve yönergelere uygun olarak gerçekleştirilmesini sağlamak için önemlidir. (IIA,2010). Literatürdeki mevcut ampirik çalışmalar, etkin bir iç denetim yürütmenin önemini göstermektedir. Çalışmalar ağırlıklı olarak, iç denetimin etkinliğini belirleyen iç denetçilerin yetkinliği (Lenz ve Hahn,2015), iç ve dış denetçiler arasındaki ilişki (Badara ve Saidin,2014), iç denetçilerin performansı, iç denetim işlevi için yönetimin desteği, iç denetçilerin bağımsızlığı (Alzeban ve Gwilliam,2014) ve denetim komitelerinin etkinliği (Cohen ve Sayag,2010) gibi faktörler üzerine yoğunlaşmıştır.

Ölçüm açısından, Ziegenfuss (2000), iç denetim etkinliği için 84 kriter içeren bir anket geliştirmiştir. Çalışma, personel deneyimi, denetim komitesinin sorumluluğu, iç denetimden yönetimin beklentileri, denetçi eğitim seviyeleri ve uygulanan denetim tavsiyelerinin yüzdesi gibi iç denetim etkinliğinin en üst düzeydeki beş performans ölçüsünü kategorize etmiştir (Ziegenfuss,2000). Cohen ve Sayag (2010), ölçeği kurumsal (kamu veya özel) organizasyon, iç denetçilerin mesleki yeterliliği, denetim çalışmasının kalitesi, kurumsal bağımsızlık, kariyer gelişimi ve üst yönetimin desteği açısından geliştirerek iç denetim etkinliğine ilişkin kavramsal bir anlayış geliştirmiştir. Çalışma, denetim çalışmasının kalitesinin, denetlenenlerin değerlendirmelerinin ve iç denetimin ek katkılarının, iç denetim etkinliği kavramını kapsayan üç boyut olduğunu savunmuştur (Cohen ve Sayag,2010). Ayrıca, üst yönetimin desteğinin iç

denetimin etkinliğinde çok önemli bir unsur olduğu tespit edilmiştir. Nitelikli iç denetim personelinin varlığı, iç denetim personeli için kariyer kanallarının geliştirilmesi ve iç denetim çalışmaları için kurumsal bağımsızlığın sağlanması gibi diğer tüm boyutlar, üst yönetimin aldığı kararlardan kaynaklanmaktadır (Cohen ve Sayag,2010:302). Alzeban ve Gwilliam (2014) benzer şekilde, iç denetimin etkinliğine en fazla yönetim desteğinin katkıda bulunduğunu tespit etmiştir. Mihret ve Yismaw (2007) vaka çalışması analizlerinde yine yönetim desteğinin iç denetim etkinliğini belirleyen en önemli faktör olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Öte yandan, iç denetimin etkinliğinin, iç denetim kalitesi açısından da ölçülebileceği savunulmaktadır. İç denetim kalitesi, denetlenen kurumun prosedür ve işlemlerinin uygunluğuna ve böylece bir bütün olarak kurumsal etkinliğe katkıda bulunacaktır (Dittenhofer, 2001:445). Dittenhofer (2001), etkin denetim prosedürlerinin, denetlenen kurumun kontrol operasyonlarının niteliğinin ve kalitesinin belirlemesine olanak sağlaması gerektiğini vurgulamıştır. Mihret ve Yismaw (2007) iç denetim kalitesinin iç denetim etkinliği üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. İç denetim kalitesinin iç denetim personelinin uzmanlığı, hizmet kapsamı, etkin denetim planlaması, saha çalışması ve kontrol ve etkin denetçi-denetlenen iletişimi açısından ölçüldüğünü savunmuşlardır. Cohen ve Sayag (2010), daha yüksek kaliteli denetim çalışmalarının daha yüksek iç denetim etkinliği ile ilgili olduğu konusunda hemfikirdir.

2.2. Fıkhi İç Denetimin Etkinliği

Fıkhi iç denetimin etkinliği, faizsiz finans sektöründeki bilim adamları ve kuruluşlar tarafından çeşitli açılardan yorumlanmıştır. AAOIFI etkinliği; planlama, uygulama, bilgi/belge temini, Fıkhi denetim bulguları, denetim sonrası tavsiyede bulunma, tekrarlanan raporlama süreci, Fıkhi kurallara ve ilkelere uygunluk kapsamının takibi, FFK'nın Fıkhi denetleme kurulunun yönergeleri, talimatları ve fetvalarının değerlendirilmesi gibi Fıkhi iç denetim çalışmalarının tamamının performansı şeklinde ifade etmiştir (AAOIFI, 2019). Bank Negara Malaysia (BNM) ise yayınladığı Fıkhi kurumsal yönetim klavuzunda (SGF) etkinliği, Fıkhi ilkelere uygun olarak iyi ve etkili bir kurum içi kontrol sistemi sağlama hedefi olarak tanımlamıştır (BNM/SGF 2010). Çoğu çalışma, çıktının hedeflerle uyumlu olması durumunda bir girişimin etkili olarak kabul edilebileceği konusunda hemfikirdir (Ahmad vd.2009:55; Ussahawanitchakit,2012:8). Fıkhi iç denetimin etkinliği kavramının geleneksel iç denetimin etkinliği kavramından temel farkının, FFK'ların iç denetim faaliyetlerinin nihai hedefinin Fıkhi uyumun sağlanması olmasından kaynaklandığı görülmektedir.

Fıkhi denetim konusundaki mevcut çalışmalar Fıkhi denetimin ihtiyaçları ve zorlukları (Rahman,2008), akademisyenlerin ve uygulayıcıların Fıkhi denetime yönelik algıları (Mulyany,2008), Fıkhi denetimin profesyonelleşmesi (Najeeb ve Ibrahim,2014), Fıkhi denetçilerin görev ve sorumluluklarının kavramsallaştırılması (Othman ve Ameer,2015) ve Fıkhi uyum için bir denetim çerçevesinin oluşturulması (Shafii ve Hanefi,2013) gibi çeşitli yönleri araştırmıştır. Ek olarak, FFK'lardaki Fıkhi denetim uygulamalarına ilişkin birçok çalışma, Fıkhi denetimin mevcut kapsamı, denetçilerin yetkinlikleri, uygulama şekilleri ve Fıkhi denetim çerçevesine odaklanmıştır (Binti ve Sulaiman,2009; Nik Suliman,2012; Yahya ve Mahzan,2012). FFK'lardaki dış denetim etkinliğine ve geleneksel bankalardaki iç denetim etkinliğine kıyasla Fıkhi iç denetimin etkinliği daha az sayıda ve kapsamda ele alınmıştır. Ahmad vd. (2009) Malezya'da FFK'larda iç denetim etkinliğini azaltan unsurları belirlemiştir. Belirlenen unsurlar, yönetim desteği ve eğitim eksikliği, yetersiz personel ve yönetimin iç denetçilerin önerilerini olumsuz algılamasıdır. Başka bir çalışma eğitim, deneyim ve mesleki sertifika düzeylerinin denetçilerin etkinliğini belirlediğini ortaya koymuştur (Al-Twaijry, Brierley ve Gwilliam,2003). Kişisel beceriler, iç denetçinin denetim performansı ve dürüstlüğü, denetim departmanının verimliliği,

iç denetçinin etkinliği, iç denetçinin şirketin ticari faaliyeti ve sektörü hakkındaki bilgisi ve denetçi bağımsızlığı iç denetim fonksiyonunun etkinliğine katkıda bulunan önemli unsurlardır (Khalid ve Sarea,2020:146).

Etkin bir Fikhî iç denetim sistemi, Fikhî bir finans kurumunun önceden belirlenmiş hedeflerine ulaşma kapasite ve kabiliyetini ifade etmektedir (Khalid & Sarea 2020:148). Birçok bilim adamı, etkinliğin faizsiz finansın sürdürülebilirliği için çok önemli olduğunu savunmuştur (Khalid vd.,2018; Shamsheer ve Muhamad Sori,2016). Mihret ve Yismaw (2007), Fikhî iç denetimin etkinliğinin denetim kalitesi ve yönetimin desteğinden güçlü bir şekilde etkilendiğini, buna karşın organizasyonel ortam ve denetlenenin niteliklerinin denetim etkinliği üzerinde güçlü bir etkisi olmadığını vurgulamıştır. Feizizadeh (2012) Fikhî iç denetimin etkinliğinin, kilit paydaşların beklentilerine bağlı bir performans ölçüm sistemi kullanılarak ölçülebileceğini belirtmiştir. Fikhî iç denetçilerin etkinliği, FFK'nın benimsediği bir dizi hedefi karşılayarak kurumsal paydaşlara değer yaratmada yardımcı olmaktadır (Mihret ve diğerleri, 2010:475). Ahmad vd. (2009), sınırlı eğitim fırsatlarının, departman yöneticilerinin denetim karşıtı tutumunun ve denetim görevlilerinin eksikliğinin iç denetim kapasitesini engelleyebileceğini belirtmiştir. Khalid vd. (2017), Bahreyn'in İslami bankalarında Fikhî iç denetimin etkinliği için denetim komitesinin rolünü araştırmıştır. Daha aktif bir denetim komitesinin rolünü, görevini ve sorumluluklarını belirlemiş ve karakterize edilen bu denetim komitesinin Bahreyn İslami bankalarında Fikhî iç denetimin etkinliği üzerinde olumlu bir etkisi olabileceğini öne sürmüştür.

3. FIKHÎ İÇ DENETİMİN ETKİNLİĞİNİN BELİRLEYİCİLERİ

Fikhî iç denetim birimi veya departmanı, aynı zamanda faaliyet gösterdiği organizasyonun bir parçası olduğu için, Fikhî iç denetimin etkinliği hususunun doğası gereği karmaşık olduğu söylenebilir. FFK'ların faaliyetlerinin her biri süreçle bağlantılıdır ve başka bir iş sürecine girdi teşkil etmektedir. Örneğin, finansman ürünlerinin ihracı; ürün için araştırma ve geliştirme, Fikhî denetleme kurulundan onay, pazarlama, ürün uygulaması ve ürünün tamamlanması aşamalarını takip eden bir süreçtir. Bu iş süreci boyunca, ürünün Fikhî denetleme kurulu tarafından onaylanması, ürünün uygulaması için Fikhî uygunluk kılavuzu, muhasebe işlemleri için standart çalışma prosedürleri ile finansal tablolarda raporlama ve açıklama gibi alanlarda Fikhî iç kontrol sisteminin uygulanması yoluyla Fikhî uyum gözlemlenmektedir. Fikhî iç denetim fonksiyonu mevcut iç kontrol sisteminin ve Fikhî uyumsuzluk risk yönetimi sürecinin etkinliği konusunda güvence sağlamak için üçüncü savunma hattı olarak hizmet etmektedir (Daugherty ve Anderson,2012:39). Fikhî iç denetim fonksiyonunun başarısı, yalnızca Fikhî iç denetimin nasıl yürütüldüğüne değil, aynı zamanda üst yönetim, denetim komitesi, Fikhî denetleme kurulu ve denetlenen departman ile etkileşime bağlıdır. (Sarens vd.,2012:193). En sık atıf yapılan belirleyiciler; üst yönetimin desteği, Fikhî iç denetim süreci ve faaliyetleri, Fikhî iç denetçilerin bağımsızlığı, Fikhî iç denetçilerin yetkinliği ve iş performansı ile denetim komitelerinin etkinliği olmak üzere beş belirleyiciden oluşmaktadır.

3.1. Üst Yönetimin Desteği

Fikhî iç denetimin etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için kaynakların ve nitelikli insan gücünün sağlanmasında yönetimin önemi büyüktür. (Bank Negara Malaysia,2010). Sağlanan altyapı ve kaynaklar, uygun bütçe tahsisi ile eğitim ve geliştirme faaliyetlerini içermektedir. Fikhî denetçilerin Fikhî bilgiye sahip olma gerekliliği dikkate alındığında, nitelikli insan gücü için bütçe tahsisi son derece önemlidir. Üst yönetimin desteği, görev ve sorumluluklarını yerine getirmeleri için hem niteliksel hem de niceliksel olarak yeterli insan kaynağının sağlanmasına yardımcı olacaktır ve Fikhî iç denetim departmanı sürekli eğitim yoluyla güncel gelişmeleri takip ederek devamlı gelişim gösterecektir (Alzeban ve Sawan,2013:445).

Yönetim desteğinin göstergesi, denetim bulgularının yönetim tarafından anlaşılma düzeyi ve Fikhî iç denetçilerin denetim sonrası tavsiyelerinin uygulanmasına yönelik eylemlerin varlığıdır (Ahmad vd., 2009:56). Yönetim desteğine sahip olmak, aynı zamanda, Fikhî iç kontrolün uygulanması için yönetim tarafından kullanılan kaynakları da garanti etmektedir (Badara ve Saidin,2014:463). Shafii ve Salleh (2010), çalışmalarında Fikhî iç kontrol sistemini ilk kez, iç kontrol sisteminin Sponsor Kuruluşlar Komitesi (COSO) Çerçevesi tarafından özetlenen beş ana bileşeniyle Fikhî uyumluluğun bir kombinasyonu olarak tanımlamışlardır. (COSO'nun İç Kontrol-Bütünleşik Çerçevesi, kontrol ortamı, risk değerlendirmesi, kontrol faaliyetleri, bilgi ve iletişim ve izleme olmak üzere beş bileşene sahiptir.) Diğer bir deyişle, Fikhî ilkeleri iç kontrolün beş ana bileşeniyle bütünleştirmişlerdir. Yönetim kurulu ve üst düzey yönetim, etkin bir iç kontrol sürecini kolaylaştırmak için uygun kültürü oluşturmaktan ve etkinliğini sürekli olarak izlemekten sorumludur. Badara ve Saidin (2014) yönetim tarafından uygulanan etkin Fikhî iç kontrol sisteminin Fikhî iç denetimin etkinliğine katkıda bulunduğunu tespit etmiştir. Literatürdeki benzer çalışmalar, yönetim desteğinin Fikhî iç denetim fonksiyonunun başarısı için kritik olduğunu ve Fikhî iç denetim tavsiyelerinin uygulanmasını sağladığını ortaya koymuştur (Cohen ve Sayag,2010; Alzeban ve Gwilliam,2014). Fikhî iç denetimin etkinliği, yalnızca bağımsız Fikhî iç denetim birimini destekleyen, birimin etkin performansı için yeterli fon ve insan kaynağı sağlayan bir organizasyon yapısı kuran FFK'lar tarafından gerçekleştirilebilir (Zakaria vd.,2019:12).

3.2. Fikhî İç Denetim Süreci ve Faaliyetleri

Fikhî iç denetim süreci ve faaliyetleri, genel olarak geleneksel iç denetim fonksiyonuna benzemektedir. Temel fark, Fikhî iç denetimin kapsamının ve faaliyet alanının Fikhî uygunluk için oluşturulan iç kontrol sisteminin etkinliğine odaklanmasıdır (Yahya ve Mahzan, 2012:122). Spesifik olarak, Fikhî iç denetimin diğerlerinin yanı sıra mali tablolar, organizasyon yapısı, insan faktörü ve bilişim teknolojileri uygulama sistemleri üzerindeki Fikhî uygunluk denetimini kapsamı ve Fikhî yönetim sürecinin yeterliliğini gözden geçirmesi gerekmektedir (BNM,2010).

Denetim planlaması, saha çalışması, denetim bulguları ile denetim sonrası tavsiyelerin etkili iletişimi, iç denetimin etkinliğini belirlemekte ve iç denetim kalitesinin bir temsilcisi olarak hizmet etmektedir (Mihret ve Yismaw,2007:479). Fikhî iç denetçiler, denetim faaliyetlerini uygun şekilde planladığında, uyguladığında ve denetim bulgu ve önerilerini üst yönetime bildirdiğinde, süreç, iç denetim kalitesiyle sonuçlanacak ve dolayısıyla iç denetimin etkinliği artacaktır. Fikhî iç denetim süreci; Fikhî iç denetçilerin, FFK'nın ticari faaliyetlerini anlamayı, kapsamlı bir iç denetim programı geliştirmeyi, ilgili Fikhî kaynakları temin etmeyi ve periyodik Fikhî denetim sürecini yürütmeyi içeren bir denetim planı formüle etmesini gerektirmektedir (BNM,2010). Etkili bir Fikhî iç denetim süreci uygulamak için, Fikhî iç denetçilerin FFK'lardaki denetim kanıtlarına tam erişimi olmalıdır ve denetlenebilir alanlar; Fikhî iç kontrol sistemini, Fikhî uyumsuzluk risklerini, ürün bilgilerinin denetimini ve finansal raporlamayı içermelidir (ISRA,2013).

Önceki çalışmalar, riske dayalı iç denetimin (RBIA) iç denetimin etkinliği için önemli olduğunu ve denetçilerin kritik risklere ve konulara odaklanmasının beklendiğini savunmuşlardır (Coetzee ve Lubbe,2014, Lenz ve Hahn,2015). Yeminli İç Denetçiler Enstitüsü (CIIA) RBIA'yı şu şekilde tanımlamaktadır:

“RBIA, iç denetimi bir organizasyonun genel risk yönetimi çerçevesine bağlayan bir metodolojidir. RBIA, iç denetimin, risk iştahıyla ilgili olarak risk yönetimi süreçlerinin riskleri etkin bir şekilde yönettiğine dair yönetim kuruluna güvence sağlamasına izin verir” (CIIA (UK), 2014).”

RBIA Fıkhî iç denetim ile ilişkilendirilirse, riske dayalı planın, FFK'ların entegre risk yönetimi çerçevesinin bir parçasını oluşturan Fıkhî risk yönetimi kontrol çerçevesiyle bağlantılı olması gerekmektedir (BNM,2010). FFK'ların, Fıkhî risk yönetimini içeren sağlam bir entegre risk yönetimi çerçevesine sahip olmaları beklenmektedir. Bu nedenle, Fıkhî iç denetçilerin, FFK'ların Fıkhî risk yönetimine ilişkin riske dayalı denetim planlarını geliştirmeleri beklenmektedir. Sonuç olarak, yüksek riskler alanına odaklanan Fıkhî iç denetim süreci, hafifletici kontrollerin uygun şekilde uygulanması yoluyla Fıkhî iç denetçilerin, risklerin etkin bir şekilde yönetildiğine dair güvence sağlamasına yardımcı olacaktır.

3.3. Fıkhî İç Denetçilerin Bağımsızlığı

Yeni bir disiplin olarak, FFK'ların Fıkhî denetim uygulamaları ile ilgili ele alınması gereken bazı konular olduğu görülmektedir (Errico & Sundararajan,2002:197). Bu konulardan biri Fıkhî denetçilerin uygun bağımsızlık düzeyinin belirlenmesidir (Kasim ve Sanusi,2013:11). Bağımsızlık, minimum yanlılığın olduğu (Arens vd.2008) nesnel ve tarafsız bir denetim sağlamakta ve yönetimin denetim bulgularını ve yapılan önerileri olumlu bir şekilde kabul etmesiyle sonuçlanmaktadır (Pickett ve Pickett,2010). Mautz ve Sharaf (1961), bağımsızlığı "bireysel uygulayıcının işini yaparkenki gerçek bağımsızlığı ve profesyonel bir grup olarak denetçilerin algılanan bağımsızlığı" olarak ayırmıştır. Denetçilerin her iki açıdan da bağımsızlıklarını sergilemeleri hayati önem taşımaktadır. Bağımsızlık düzeyi, denetçilere verilen kurumsal statüyü yansıtacak ve denetçilerin tarafsızlığını etkileyecektir (Murtuza ve Abdallah,2007:43). Kullanıcıların denetçiler tarafından hazırlanan rapora duydukları güven, denetçilerin yüksek bağımsızlık düzeyinin bir göstergesidir. Denetçilerin denetledikleri birimlerden bağımsız olabilmeleri için doğrudan denetim komitesine ve yönetim kuruluna rapor vermeleri gerekmektedir.

Fıkhî iç denetçilerin bağımsızlığı, etkin Fıkhî iç denetim performansı için ana unsurdur. Fıkhî finans faaliyetlerinde kar amacındaki yönetim ile Fıkhî uygunluk amacındaki denetçilerin çıkar çatışması konvansiyonel finans sektörüne kıyasla daha keskindir ve her zaman bir risk unsuru oluşturmaktadır. Bu çatışma, yönetimin müdahalesi nedeniyle denetçilerin işlerinde daha az etkili olmalarına sebep olarak, denetimin tarafsızlığını etkileyebilmektedir (Agarwal ve Medury,2014:13). Esaslı bir bağımsızlık olmadan, iç denetçi, objektif değerlendirme yoluyla yeni bir bakış açısı sunma kabiliyetini kaybederek, yönetim ekibine asimile olacaktır (Flesher & Zanzig,2000:336). Bağımsızlık, denetçinin görüşünün itibarı açısından temel bir özelliktir. Fıkhî iç denetçilerin bağımsızlığına ilişkin çalışmalar, bağımsızlığa katkıda bulunan üç unsurun altını çizmiştir: 1) Fıkhî iç denetçilerin sorumluluğunun ve Fıkhî uygunluğun açıkça tanımlanması 2) Fıkhî iç denetçilerin kurumun örgütsel hiyerarşisindeki konumu; ve 3) raporlama yapısı (Uddin, Ullah ve Hossain,2013:12).

FFK'ların Fıkhî iç kontrol sistemlerinin etkin çalışabilmesi için, Fıkhî iç denetçilerin tam yetkiyle çalışmasına izin verilmesi gerekmektedir. Fıkhî iç denetim fonksiyonu, Fıkhî iç denetimin bağımsızlığını ve yeterliliğini desteklemek için tarafsız, profesyonelce ve gereken özende gerçekleştirilmelidir. FFK'lar tarafından Fıkhî hükümlerin yerine getirilmesini temin eden bir mekanizma olarak Fıkhî iç denetimin etkinliği, doğrudan Fıkhî iç denetçilerin sahip olduğu bağımsızlık derecesine göre değişmektedir (Khalid ve Sarea,2020:152). Fıkhî iç denetçilerin, denetimle ilgili belgelere sınırsız erişimleri için iş özerkliği sağlanmalıdır (Rahman ve Rahim,2011:137). Ayrıca; FFK'nın Fıkhî iç denetim departmanına, üst yönetimle etkili iletişimin ve iç denetimin denetlenenlerden bağımsızlığının sağlanması için organizasyon yapısı içerisinde yeterince yüksek bir statü verilmelidir (Puspitasari ve Handayani,2020:102).

Fıkhî iç denetim faaliyetlerinin; denetimin kapsamını belirleme, denetim uygulamasını gerçekleştirme ve denetim bulgularını iletme aşamalarında ne kadar müdahaleden uzak olursa

o kadar etkili olacağı konusunda literatür hem fikirdir (Masruki, Hanefah ve Dhar,2020:93). Bağımsızlığın zedelenmesi durumunda, Fıkḥî iç denetçiler, bu durumun ayrıntılarını FFK'lardaki uygun taraflara açıklamalıdır. (Binti Kasim ve Sulaiman,2009:126). Son olarak iç denetçilerin bağımsızlığına yönelik müdahaleler, Fıkḥî denetimin sosyal amacının (toplum refahı) da zedelenmesiyle sonuçlanacaktır (Islam ve Bhuiyan,2021:229).

3.4. Denetçilerin Yetkinliği ve İş Performansı

Alzeban ve Gwilliam (2014:75) yetkinliği eğitim nitelikleri, mesleki nitelikler, ilgili alanlarda deneyim ve sürdürülebilir gelişme olmak üzere dört boyuta ayırmaktadır. Eğitim nitelikleri örgün eğitim yoluyla elde edilen dereceler, mesleki nitelikler ise belirli alanlarla ilgili yaygın eğitim yoluyla elde edilen çeşitli sertifikalar şeklinde yorumlanmaktadır (Alzeban ve Gwilliam, 2014:75; Ginena ve Hamid, 2015:29). Deneyim, ilgili alandaki bir pozisyonun işgal edildiği süre olarak tanımlanırken, sürdürülebilir gelişme ise ilgili alanda sürekli eğitim yoluyla iyileşme anlamına gelmektedir (Ginena ve Hamid, 2015:30).

İç denetçilerin yetkinliği ile ilgili olarak, Uluslararası Mesleki Uygulama Çerçevesi (IPPF), iç denetçilerin iç denetim faaliyetlerini yürütecek bilgi, beceri ve diğer yeterliliklere sahip olmasının önemli olduğunu belirtmiştir (IIA, 2021). Uluslararası Fıkḥî Araştırma Akademisi (ISRA) ise Fıkḥî iç denetçilerin yeterliliğini; iç denetim standartlarını ve muhasebe ilkelerini uygulama yeterliliği dışında, uygun Fıkḥî denetim testlerini yürütme ve Fıkḥî yönetim çerçevesinin işlemlerini değerlendirme becerisi şeklinde ifade etmiştir. (ISRA,2013).

İdeal olarak, Fıkḥî iç denetçiler, AAOIFI tarafından Sertifikalı Şariat Danışmanları ve Denetçileri (CSAA) ve Sertifikalı Fıkḥî Profesyonel Muhasebeciler (CIPA) ile İç Denetçiler Enstitüsü (IIA) tarafından Sertifikalı İç Denetçilere (CIA) verilenler gibi ilgili mesleki sertifikalara sahip olmalıdır. Fıkḥî denetçilerde İslam hukuku/İslami ticaret hukuku alanında geniş bilgi ve birikimin bulunması gerekmektedir (Grais ve Pellegrini,2006:63). Ayrıca, İslam hukuku/İslami ticaret hukuku ile finans/muhasebe/denetim arasındaki bütünsel bilgi, sürekli eğitim ve yeterli tecrübe ile desteklenmelidir (Ginena ve Hamid,2015:128). Ek olarak, Ginena ve Hamid (2015) tarafından, ilgili alanlardaki tecrübenin entegre bilgi ile desteklenmesinin, Fıkḥî iç denetim personelinin, Fıkḥî uyumun çeşitli yönlerini kapsamlı bir şekilde denetlemesine olanak sağlayacağı ve daha verimli çalışmalarını kolaylaştıracağı belirtilmiştir. Bu bulgu, hatalı denetim olasılığının ana nedeninin denetçilerin yeterlilik konusundaki eksikliği olduğunu belirten Alzeban ve Gwilliam'ın (2014) çalışmasıyla uyumludur. Eğitim programları, sertifikasyon ve Fıkḥî denetim kapsamında ilgili eğitimler gibi mesleki niteliklerin iyileştirilmesi yoluyla Fıkḥî iç denetim personelinin yetkinliklerinin artırılması gerekmektedir (Puspitasari ve Handayani,2020:101). Denetçilerin yetkinlik düzeyi ve çalışma performansı Fıkḥî iç denetimin etkinliğini önemli ölçüde etkilemektedir (Islam ve Bhuiyan,2021:229).

3.5. Denetim Komitesinin Etkinliği

Denetim ve yönetim komitesi veya dünyada kullanılan yaygın adıyla denetim komitesinin yapısı ülkelere ve FFK'lara göre değişebilmekle birlikte genel kabul görmüş AAOIFI standartları gereğince denetim komitesi icracı olmayan yöneticilerden oluşmakta ve komite başkanı yönetim kurulu tarafından atanmaktadır. Komite üyelerine sorumluluklarını bağımsızlık, tarafsızlık ve dürüstlük içinde yerine getirmeleri için yeterli yetki verilmelidir. Denetim komitesinin dengeli bir bakış açısı ile seçilmiş, yeterli tecrübeye üçten fazla üyeden oluşması gerekmektedir. Üyelerin, muhasebe ve denetimle ilgili konularda yeterli düzeyde bilginin yanı sıra düzenlemeler ve yönergeler konusunda uzman olmaları gerekmektedir. Ayrıca İslami ilke ve kuralları, İslami ticaret hukuku, İslami ürün ve hizmetlerinin uygulanışı ve AAOIFI'nin standartlarını özümsemiş olmaları önemlidir. Denetim komitesi raporları, bir kopyası üst yönetime olmak üzere, denetim

komitesi başkanı aracılığıyla yönetim kuruluna sunulmaktadır. Komite başkanının, toplantılarda tartışılan tüm önemli konular hakkında yönetim kurulu başkanına rapor vermesi gerekmektedir.

Fıkhi iç denetim birimi örgütsel yapı içerisinde denetim komitesine bağlı olarak faaliyet göstermektedir. Komite; ilgili birimlerin işleyişi hakkında düzenli rapor olarak yönetim kurulu adına iç kontrol, risk yönetimi ve iç denetim sistemlerinin etkinliğini gözetmekle görevlidir (AAOIFI,2020). Komite ayrıca kaynakları, yeterlilikleri, iş kapsamını, genel görev planlarını ve iç denetçilerin raporlama hiyerarşisini gözden geçirmeli, iç kontrol mekanizmasının etkinliğini, özellikle önemli denetim sonuçlarına, dış denetçi raporlarına ve kontrol mekanizmasından gelen diğer hususlara odaklanarak yönetimin geri bildirimleri ile birlikte değerlendirmelidir. Denetim komitesi ayrıca, özellikle denetimin niteliği ve kapsamı olmak üzere, muhasebe uygulamalarının ve denetim planının gözden geçiricisi olarak işlev görmektedir. Denetim komitesi, FFK'ların kendi denetçileri ile dış denetçiler arasındaki işbirliğini ve denetçilerin özgürlüğünün ve mesleki dürüstlüğüne bozulmamasını sağlamalıdır. Komite ayrıca, Fıkhi denetleme kurulu üyelerinin, dış denetçilerin ve/veya iç denetim departmanı üyelerinin seçimini, istifasını ve görevden alınmasını da dikkate almalıdır (AAOIFI,2020). Fıkhi iç denetim birimi ile denetim komitesi arasındaki bu organik yapı nedeniyle denetim komitesinin bağımsız, deneyimli ve yüksek nitelikli profesyonellerden oluşması aynı zamanda Fıkhi iç denetim biriminin bağımsızlığını ve etkinliğini iyileştirecektir (Safieddine,2009:153). Denetim komitesinin hayati rolü FFK'ların temel hedeflerine ulaşma işlevi nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Denetim komitesinin Fıkhi iç denetimin etkinliği üzerindeki doğrudan etkisi FFK'nın faaliyetlerinde şeffaflığını sağlayacak, dolayısıyla FFK'nın Fıkhi yasalara uygunluğuna olan güvenini güçlendirecektir (AAOIFI,2020).

Literatürde iç denetçiler ile denetim komitesi arasındaki pozitif bağı gösteren çalışmalar mevcuttur. Teoh ve Lim (1996), denetim komitesinin kurulmasının denetçilerin bağımsızlığını güçlü ve olumlu bir şekilde etkilediğini savunmuştur. Benzer şekilde Goodwin ve Yeo (2001) etkin bir denetim komitesinin iç denetçilerin rollerini artıracaklarını belirtmişlerdir. Bunun nedenini, denetim komitesinin iç denetçilerin yönetimi etkileyen sorunları gündeme getirebileceği tarafsız bir birim olarak hareket etmesi şeklinde açıklamışlardır. Denetim komitesinin FFK'lardaki en önde gelen gözetim otoritesi olarak konumu göz önüne alındığında, daha nitelikli denetim komitesi seviyesinde Fıkhi iç denetimin etkinliğinin de daha güçlü olacağı ileri sürülmektedir (Khalid,2020:87).

4. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

FFK'ların sürdürülebilirliği, kaynakların Fıkhi ilkeler dahilinde ne kadar verimli kullanıldığına ve kullanılan kaynaklar neticesinde ne kadar 'helal' kar elde edildiğine bağlıdır. Yatırımcılar, hissedarlar ve mevduat sahipleri gibi menfaat grupları, FFK'ların faaliyetlerinin Fıkhi ilkelerle uyumlu olduğuna dair sağlanan güvenceyi dikkate alarak aksiyon alırlar. Spesifik olarak, Fıkhi iç denetim fonksiyonu, Fıkhi uyum işlevlerinden biri olarak, Fıkhi güvence sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Bir FFK'da Fıkhi iç denetim uygulamasının etkili olduğunu bilmek varlığına inanılabilirlik katacak ve Fıkhi uyum konusunda güven ortamı sağlanmış olacaktır. Fıkhi iç denetimin; Fıkhi yönetim yapısı, Fıkhi risk yönetimi ve Fıkhi iç kontrolün etkinliği konusunda güvence sağlayabildiği zaman etkili olması beklenmektedir.

Bu çalışmada Fıkhi iç denetimin etkinliği kavramı incelenerek, Fıkhi iç denetimin etkinliğinin belirleyicisi olabilecek beş faktör tartışılmaktadır. Önerilen belirleyiciler; üst yönetimin desteği, denetim süreci ve faaliyetleri, Fıkhi iç denetçilerin bağımsızlığı, Fıkhi iç denetçilerin yetkinliği ve iş performansı ile son olarak denetim komitesinin etkinliğidir. Bu belirleyiciler ve Fıkhi iç denetimin etkinliği, aynı zamanda bir değer zincirinde birbirleriyle de ilişkilidir.

Fıkhi iç denetimin etkin şekilde gerçekleştirilebilmesi için uygun kaynağı sağlamada üst yönetimin desteği son derece önemlidir. Fıkhi iç denetimin etkinliği yalnızca, bağımsız Fıkhi iç

denetim birimini destekleyen, Fıkhî iç denetimin etkin performansı için fon ve insan gücü açısından yeterli kaynak sağlayan bir organizasyon yapısı kuran FFK'lar tarafından gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla üst yönetimin desteği olmadan etkin bir Fıkhî iç denetimin sağlanması mümkün değildir.

Denetim süreci ve faaliyetleri Fıkhî iç denetimin etkinliğini belirleyen bir diğer unsurdur. Denetimin planlanması, uygulama aşaması, denetim bulguları ve önerilerin etkili iletişimi geleneksel iç denetim fonksiyonuna benzese de, temel fark Fıkhî denetim sürecinin Fıkhî uygunluk için oluşturulan iç kontrol sisteminin etkinliğine ve genel olarak Fıkhî yönetim sürecinin yeterliliğine odaklanmasıdır. Etkili bir Fıkhî iç denetim süreci için, denetlenebilir alanlar Fıkhî iç kontrol sistemi, Fıkhî uyumsuzluk riskleri, ürün bilgilerinin denetimi ve raporlamayı içermelidir. Ayrıca Fıkhî iç denetçilerin Fıkhî risk yönetimine ilişkin riske dayalı denetim planlarını geliştirmeleri gerekmektedir.

Üçüncü bir unsur olarak Fıkhî iç denetçilerin bağımsızlığı konusu etkin Fıkhî iç denetimin sağlanması için üzerinde en çok durulan konulardan biridir. Kar amacındaki yönetim ile Fıkhî uygunluk amacındaki denetçilerin çıkar çatışması, yönetimin müdahalesi nedeniyle denetçilerin bağımsızlığını etkileyebilmektedir. Fıkhî iç denetimin tarafsız, profesyonelce ve gereken özende gerçekleştirilmesi son derece önemlidir. FFK'ların varlık nedeni olan Fıkhî uyum konusundaki iç denetimin etkinliği doğrudan Fıkhî iç denetçilerin sahip olduğu bağımsızlık derecesine göre değişmektedir.

Fıkhî iç denetimin etkinliğini belirleyen bir diğer unsur iç denetçilerin yetkinliği ve iş performansı ile ilgilidir. Yetkinlik; eğitim ve mesleki nitelikler ile ilgili alanda tecrübe ve sürdürülebilir gelişme olarak ifade edilmektedir. Etkin bir Fıkhî iç denetim için iç denetçilerin finans, muhasebe ve denetim bilgileri ile entegre şekilde yeterli düzeyde İslami bilgi ve birikime sahip olmaları gerekmektedir. Fıkhî iç denetçilerin yetkinliği konusunda uluslararası kriterler ve sertifika programları takip edilmelidir.

Son olarak Fıkhî iç denetim birimi FFK'ların örgütsel yapısı içinde denetim komitesine bağlı olarak faaliyet gösterdiğinden, Fıkhî iç denetimin etkinliği üzerinde denetim komitesinin belirleyiciliği oldukça yüksektir. Denetim komitesinin bağımsız, deneyimli ve yüksek nitelikli profesyonellerden oluşması aynı zamanda Fıkhî iç denetim biriminin bağımsızlığını ve etkinliğini artıracaktır. Denetim komitesinin FFK'lardaki gözetim otoritesi olma konumu dikkate alındığında daha etkin bir denetim komitesinin varlığı daha etkin bir Fıkhî iç denetim ile sonuçlanacaktır.

Fıkhî iç denetim sisteminin etkinliği tüm FFK'lar için son derece önemli bir konu olduğundan, çalışma ile belirtilen beş unsurun etkin bir Fıkhî iç denetim için FFK'lar ve düzenleyiciler tarafından dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir. Dolayısıyla bu kavramsal çalışmanın Türkiye'de Fıkhî iç denetimin etkinliğinin anlaşılması konusunda literatüre değer katacağı ve Fıkhî iç denetimin etkinliğinin ölçümüne yönelik ampirik çalışmalara temel oluşturacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, N.H., Othman, R. and Jusoff K. (2009). *The Effectiveness of Internal Audit in Malaysian Public Sector*. Journal of Modern Accounting and Auditing 5, No. 9: 53-62.
- Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI) (2020). *Accounting, Auditing and Governance Standards for Islamic Financial Institution*. Bahreyn.

- Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI) (2019). Governance Standards for Islamic Financial Institutions, No:11 "*Internal Sharia Auditing*". Bahrain.
- Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI) (1999). Governance Standards for Islamic Financial Institutions, No:3 "*Internal Sharia Review*". Bahrain.
- Agarwal, G. K., & Medury, Y. (2014). *Internal Auditor as Accounting Fraud Buster*. The IUP Journal of Accounting Research and Audit Practices, 13(1): 7-29.
- Albrecht, W.S., Howe K.R., Schueler D.R., and Stocks K.D. (1998). Evaluating the Effectiveness of Internal Audit Departments. Altamonte Springs, Florida: *The Institute of Internal Auditors Research Foundation*.
- Allegrini, M. and D'Onza, G. (2003). Internal Auditing and Risk Assessment in Large Italian Companies: An Empirical Survey, *International Journal of Auditing*, 7: 191– 208.
- Al-Twaijry, A.A., Brierley, J.A. and Gwilliam, D.R. (2003), The Development of Internal Audit in Saudi Arabia: an Institutional Theory Perspective, *Critical Perspectives on Accounting*, Vol. 14 No. 5: 507-531.
- Alzeban, A., and Gwilliam D. (2014). Factors Affecting the Internal Audit Effectiveness: A Survey of the Saudi Public Sector. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation* 23: 74-86.
- Arena, M., and Azzone G. (2009). Identifying Organizational Drivers of Internal Audit Effectiveness. *Internal Journal of Auditing* Vol. 13 No. 1: 43-60.
- Arwani A. (2018). Issues And Challenges of Shariah Auditing in Islamic Financial Institution and Corporate Governance Compliance. *Media Riset Akuntansi, Auditing & Informasi*. Vol.18. No.2: 169-186.
- Badara, M.A.S. and Saidin, S.Z. (2014), Empirical Evidence of Antecedents of Internal Audit Effectiveness From Nigerian Perspective, *Middle-East Journal of Scientific Research*, Vol. 19 No. 4: 460-469.
- Bahari N.F., Baharudin N.A. (2016). Proceeding of the 3rd International Conference on Management & Muamalah (3rd ICoMM): 967-978.
- Bank Negara Malaysia (2010). Shariah Governance Framework for Islamic Financial Institutions (SGF). Kuala Lumpur.
- Binti Kasim, N. and Sulaiman, M. (2009), Shariah Auditing in Islamic Financial Institutions: Exploring the Gap Between the 'Desired' and the 'Actual', *Global Economy and Finance Journal*, Vol. 2 No. 2: 127-137.
- Chartered Institute of Internal Auditors (CIIA) UK. (2014). Risk Based Internal Auditing. London.
- Coetzee, P. and Lubbe, D. (2014). Improving the Efficiency and Effectiveness of Risk-Based Internal Audit Engagements, *International Journal of Auditing*, 18(2): 115–125.
- Cohen, A. and Sayag, G. (2010). The Effectiveness of Internal Auditing: An Empirical Examination of its Determinants in Israeli Organisations, *Australian Accounting Review*, 20(3): 296–307.
- Committee of Sponsoring Organizations (COSO) (2013). Internal Control — Integrated Framework. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission.

- Daugherty, B. and Anderson, U. (2012). The Third Line of Defense: Internal Audit's Role in the Governance Process, *Internal Auditing*, 27(4): 38–41.
- Dittenhofer, M. (2001). Internal Auditing Effectiveness: An Expansion of Present Methods. *Managerial Auditing Journal* 16, No. 8: 443-450.
- Ernst & Young. (2012). The Future of Internal Audit is Now: Increasing Relevance by Turning Risk into Results. Insights on Risk.
- Fadzil, F.H., H. Haron, and M. Jantan (2005). Internal Auditing Practices and Internal Control System. *Managerial Auditing Journal* 20, No.8:844-866.
- Feizizadeh, A. (2012). Strengthening Internal Audit Effectiveness. *Indian Journal of Science and Technology*, 5(5): 2777-2778.
- Flesher, D. L., & Zanzig, J. S. (2000). Management Accountants Express a Desire for Change in the Functioning of Internal Auditing. *Managerial Auditing Journal*, 15(7): 331-337.
- Getie Mihret, D. and Wondim Yismaw, A. (2007). Internal Audit Effectiveness: an Ethiopian Public Sector Case Study, *Managerial Auditing Journal*, Vol. 22 No. 5: 470-484.
- Ghani N.L.A., Ariffin N.M. & Rahman A.R.A. (2019). The Measurement of Effective Internal Shari'ah Audit Function in Islamic Financial Institutions. *The International Islamic University Malaysia International Journal of Economics, Management and Accounting* 27, No. 1: 141-165.
- Ginena, K., & Hamid, A. (2015). Foundations of Shari'ah Governance of Islamic banks. United Kingdom: Wiley.
- Grais, W., & Pellegrini, M. (2006). Corporate Governance in Institutions Offering Islamic Financial Services: Issues and Options. The World Bank.
- Institute of Internal Auditors (IIA) (2010). Measuring Internal Audit Effectiveness and Efficiency: IPPF – Practice Guide. Altamonte Springs, Florida: The Institute of Internal Auditors, <https://www.iaa.org.uk/resources/managing-internal-audit/measuring-internal-audit-effectiveness-and-efficiency/>, (15.01.2022).
- Institute of Internal Auditors (IIA) (2017). International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing (ISPPA), <https://www.tide.org.tr/file/documents/pdf/UMUC-2017-updated.pdf>, (15.01.2022).
- Institute of Internal Auditors (IIA) (2021). International Professional Practices Framework (IPPF), <https://na.theiaa.org/standards-guidance/Pages/Guidancesetting-Processes-and-Due-Diligence.aspx>, (20.12.2021).
- International Shariah Research Academy for Islamic Finance (ISRA) (2013). Islamic Financial System, Principles & Operations International Shariah Research Academy for Islamic Finance. Kuala Lumpur, Malaysia.
- Islam K. M. A., Bhuiyan A.B. (2021). Determinants of the Effectiveness of Internal Shariah Audit: Evidence from Islamic Banks in Bangladesh. *Journal of Asian Finance, Economics and Business* Vol 8 No 2:223–230.
- Johl, S.K., Johl, S.K. N. Subramaniam, and B. Cooper (2013). Internal Audit Function, Board Quality and Financial Reporting Quality: Evidence from Malaysia. *Managerial Auditing Journal* 28, No. 9:780-814.
- Kasim, N., & Sanusi, Z. M. (2013). Emerging Issues for Auditing in Islamic Financial Institutions: Empirical Evidence from Malaysia. *IOSR Journal of Business and Management*, 8(5): 10-17.

- Khalid, A.A., Haron, H. and Masron, T.A. (2018), Competency and Effectiveness of Internal Shariah Audit in Islamic Financial Institutions, *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, Vol. 9 No. 2.
- Khalid, A. A. (2020). Role of Audit and Governance Committee for Internal Shariah Audit Effectiveness in Islamic Banks. *Asian Journal of Accounting Research*, 5(1): 81-89.
- Khalid, A. ve Sarea, A. (2020), Independence and Effectiveness in Internal Shariah Audit with Insights Drawn from Islamic Agency Theory, *International Journal of Law and Management*: Vol.12:142-160.
- Khalid, A.A., Hussin M.Y.M., Sarea A.&Shaarani A.Z.M. (2021). Developmant of Effective Internal Shariah Audit Framework Using Islamic Agency Theory. *Asian Economic and Financial Review*. Vol.11 No8:682-692.
- Masruki, R., Hanefah, M. M., & Dhar, B. K. (2020). Shariah Governance Practices of Malaysian Islamic banks in the Light of Shariah Compliance. *Asian Journal of Accounting and Governance*,13/1: 91-97.
- Mihret, D.G., and A.W. Yismaw (2007). Internal Audit Effectiveness: An Ethiopian Public Sector Case Study. *Managerial Auditing Journal* 22, No. 5: 470-484.
- Mohd Hanefah, H.M.; Shafii, Z.; Salleh, S., & Zakaria, N. (2012). Governance and Shariah Audit in Islamic Financial Institutions. Negeri Sembilan: Universiti Sains Islam Malaysia.
- Murtuza, A., & Abdallah, W. (2007). Islamic Muhtasib And American CPAs: A Comparative Study of Institutions Meant to Protect Public Interest. *Journal of Accounting, Business & Management*, 14(1): 41-52.
- Najeeb, S.F. and Ibrahim, S.H.M. (2014), Professionalizing the Role of Shari'ah Auditors: How Malaysia can Generate Economic Benefits, *Pacific-Basin Finance Journal*, Vol. 28, :91-109.
- Novikova I.V., Kharisova F.I. (2019). Standardization of Internal Sharia Audit. *Periódico do Núcleo de Estudos e Pesquisas sobre Gênero e Direito Centro de Ciências Jurídicas - Universidade Federal da Paraíba*. V. 8. No.7:358-368.
- Omar, N., & Bakar, K. M. A. (2012). Fraud Prevention Mechanisms of Malaysian Government-linked Companies: An Assessment of Existence and Effectiveness. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 8(1): 15-31.
- Othman, R. and Ameer, R. (2015), Conceptualizing the Duties and Roles of Auditors in Islamic Financial Institutions: What Makes Them Different?, *Humanomics*, Vol. 31 No. 2: 201-213.
- Pickett, K. S., & Pickett, J. M. (2010). *The Internal Auditing Handbook* (Vol. 1058). Chichester: Wiley.
- PricewaterhouseCoopers (PWC) (2012). *Three Line of Defence as a Strategic Imperative*. AMI Finance and Risk Forum.
- PricewaterhouseCoopers (PWC) (2014). *State of the Internal Audit Profession Study: Higher Performance by Design — A Blueprint for Change*.
- Puspitasari L.L., Handayani W. (2020). Do the Characteristics of Internal Audits and Compliance Functions Affect Sharia Compliance?. *Journal of Indonesian Economy and Business* Vol.35, No. 2: 97 – 111.
- Rahman, A. R. A., & Rahim, A. (2011). Enhancing the Integrity of Islamic Financial Institutions in Malaysia: The Case for the Shari'ah Audit framework. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 3(1): 135-147.

- Safieddine, A. (2009). Islamic Financial Institutions and Corporate Governance: New Insights for Agency Theory. *Corporate Governance: An International Review*, 17(2): 142-158.
- Sarens, G.; Abdolmohammadi, M.J. & Lenz, R. (2012). Factors Associated with the Internal Audit Function's Role in Corporate Governance, *Journal of Applied Accounting Research*, 13(2):191–204.
- Shafii, Z., and S. Salleh (2010). Enhancing Governance, Accountability and Transparency in Islamic Financial Institutions: An Examination into the Audit of Shari'ah Internal Control System. *Malaysian Accounting Review* 9, No. 2: 23- 42.
- Shafii, Z.S.S. & Hanefah, H.J.K. (2013), Human Capital Development in Shariah Audit, USIM.
- Shamsher, M. & Muhamad Sori, Z. (2016), Effectiveness of Shariah committees in the Malaysian Islamic Financial Institutions: the Practical Perspective, Middle East Insights Islamic Finance Special, Vol. 2: 1-8.
- Soh, D.S.B., & Martinov-Bennie N. (2011). The Internal Audit Function: Perceptions of Internal Audit Roles, Effectiveness and Evaluation. *Managerial Auditing Journal* 26, no. 7: 605-622.
- Spira, L.F. & Page, M. (2003). Risk Management: The Reinvention of Internal Control and the Changing Role of Internal Audit, Accounting, *Auditing & Accountability Journal*, 16(4): 640–661.
- Uddin, M. H., Ullah, M. H., & Hossain, M. M. (2013). An Overview on The Basics of Islamic Audit. *European Journal of Business and Management*, 5(28): 9-17.
- Ussahawanitchakit, P. (2012). Audit Independence of Tax Auditors in Thailand: Roles of Ethical Orientation, Professional Responsibility, Stakeholder Pressure, and Audit Experience. *Journal of Academy of Business and Economics*, 12(1): 1-11.
- Yasoa, M. R., Abdullah, W. A. W., & Endut, W. A. (2018). *Shariah Audit Effectiveness in Islamic Banks: A Conceptual Framework*. Auditing. 2(10): 12-19.
- Yahya, Y. & Mahzan, N.M. (2012), *The Role of Internal Auditing in Ensuring Governance in Islamic Financial Institution*, International Conference on Business and Economic, Bandung, Indonesia.
- Zakaria N., Ariffin N.M. & Abidin H.Z. (2019). Internal Shariah Audit Effectiveness and its Determinants: Case of Islamic Financial Institutions in Malaysia. *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies*, 12: 8–28.
- Ziegenfuss, D.E (2000). Measuring Performance. *Internal Auditor*, No.57/1: 36-40.

TFRS 16 Kiralamalar Standardı Kapsamında Kiralama İşlemlerinin Kiracı Açısından Muhasebeleştirilmesi ve Raporlanması

Özden Elif ÇELİK

Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Öğrencisi, ozden-86@hotmail.com,
www.orcid.org/0000-0001-9940-431x

Prof. Dr. Ali ALAGÖZ

Selçuk Üniversitesi, aalagoz@selcuk.edu.tr, www.orcid.org/0000-0003-3873-1936

Öz

Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi UMS 17 Kiralamaların Muhasebeleştirilmesi'ni ilk olarak 1982 yılında yayınlamıştır. TFRS 16 Kiralamalar Standardı, 1 Ocak 2019 yılından itibaren başlayan kiralamalar için uygulanmak üzere, Ocak 2016'da yayınlanmıştır. 1 Ocak 2019 ve sonrasında başlayan yıllık raporlama dönemleri için TFRS 16 uygulanmaktadır. TFRS 16'nın ilk uygulama tarihinde veya öncesinde TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardı uygulanmışsa, erken uygulamaya izin verilmektedir. Standart, kendi özel gereksinimlerinde farklılık gösterse de, bir kira sözleşmesinin aktifleştirilmesinin gerekip gerekmediğine karar verirken "mülkiyet" yaklaşımını benimsemektedir. Süreç içerisinde, şirketlerin, kiralama sözleşmelerini, aktifleştirme kriterlerini atlayacak şekilde yapılandırmaya yönelmeleri TFRS 16 Standardı'nın yayınlanmasını zorunlu kılmıştır. TFRS 16 ile kiralama işlemleri finansal tablolara taşınarak, bilanço dışı finansman yöntemi olmaktan çıkmış, gerçeğe uygun sunum ilkesi (faithful representation) karşılanmış ve bu sayede finansal tablo okuyucularına güvenilir bilgi sağlanmıştır. Böylelikle, potansiyel yatırımcılar, finansal analistler, finansal tablo okuyucuları, firma finansal durumunu daha doğru ve şeffaf değerlendirebileceklerdir. TFRS 16'a geçiş ile birlikte hemen hemen tüm kiralama sözleşmelerinin aktifleştirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Uzun vadeli kiralama sözleşmelerinde faaliyet kiralaması ve finansal kiralama ayrımı ortadan kalkmakta, Kiracıların tüm kiralama sözleşmelerini varlık ve yükümlülük olarak aktifleştirmeleri ve finansal tablolarına taşımaları gerekmektedir. Bu çalışma, TFRS 16 Kiralamalar Standardı'na göre faaliyet kiralamalarının finansal tablolara alınması durumunda, Kiracı işletmelerin finansal tablolarının nasıl etkileneceğini, örnekler yardımı ile UMS 17 uygulaması ile karşılaştırarak ortaya koymayı hedeflemektedir. Yapılan çalışma sonucunda, firmaların, TFRS 16 uygulaması ile, finansal tablo okuyucuları için firma performansı hakkında bilgi veren finansal verilerini, kilit rasyolarını, geçmiş uygulamaya kıyasla gerçeğe daha uygun ve daha şeffaf bir şekilde raporlayabildikleri bulgusu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kiralama, Kiracı, TFRS 16

Makale Gönderme Tarihi: 01. 05. 2022

Makale Kabul Tarihi: 02. 06. 2022

Önerilen Atıf:

Çelik, Ö.E., Alagöz, A. (2022). TFRS 16 Kiralamalar Standardı Kapsamında Kiralama İşlemlerinin Kiracı Açısından Muhasebeleştirilmesi ve Raporlanması, *İşletme Akademisi Dergisi*, 3 (2):105-125.

Accounting and Reporting of Lease Transactions by the Lessee within the Framework of TFRS 16 Leases Standard

Özden Elif ÇELİK

Selçuk University, Institute of Social Sciences, ozden-86@hotmail.com, www.orcid.org/0000-0001-9940-431x

Prof. Dr. Ali ALAGÖZ

Selçuk University, Konya. aalagoz@selcuk.edu.tr, www.orcid.org/0000-0003-3873-1936

Abstract

IAS 17, Accounting for Leases, was first published in 1982 by International Accounting Standards Committee. IFRS 16 was announced in January 2016, to be applied to leases starting from 1 January 2019. While the standards differ in their specific requirements, each takes the "ownership" approach when deciding whether a lease should be capitalized. The fact that companies are trying to structure their lease contracts in a way that bypasses the capitalization criteria during the process confirms the need for the publication of IFRS 16 Standard. Earlier application is permitted for entities that apply IFRS 15 Revenue from Contracts with Customers at or before the date of initial application of this Standard. The objective of the revision is to ensure that lessees and lessors provide relevant information in a manner that faithfully represents leasing transactions. IFRS 16, transfers leasing transactions to the financial statements, and it has ceased to be an off-balance sheet financing method, the faithful representation principle has been met, and thus, reliable information has been provided to the readers of the financial statements. In this way, potential investors, financial analysts, financial statement readers will be able to evaluate the financial position, financial performance and cash flows of an entity more accurately and transparently. IFRS 16, requires capitalization of almost all leasing contracts. In long-term leases, the distinction between operating leases and financial leases disappears. In accordance with the new standard, lessees are required to capitalize all lease contracts as assets and liabilities. This study aims to reveal how the financial statements of the lessees will be affected if operating leases are included in the financial statements with IFRS 16, by comparing with the IAS 17 with the help of examples. As a result of the study, it has been found that, IFRS 16 ensures the entities to report financial information, in a faithfully, accurately and transparently way compared to the IAS 17.

Keywords: Lease, Lessee, TFRS 16

Received: 01. 05. 2022

Accepted: 02. 06. 2022

Suggested Citation: Çelik, Ö. E., Alagöz A. (2022). Accounting and Reporting of Lease Transactions by the Lessee within the Framework of TFRS 16 Leases Standard. *Journal of Business Academy*, 3 (2): 105-125.

1. GİRİŞ

İşletmeler, mal ve hizmet üretmek için sahip olmaları gereken varlıkları satınalma ya da kiralama yolu ile elde edebilmektedir. Çağımızda işletmeler, faaliyetlerinde daha fazla verim elde edebilmek için, bir varlığın mülkiyetini edinmek yerine uygun koşullar sağlandığında, o varlığın kullanım hakkını edinmenin daha karlı olduğu ayırdına varmışlardır. Mülkiyet ile verimlilik arasındaki doğru orantısal olmayan ilişki dikkate alındığında, belirli üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmadan, kiralama yolu ile kullanım haklarına sahip olunarak, düşük maliyetler, değerlendirilebilir fırsat maliyetleri, teknolojiye ayak uydurabilme imkanları elde edilebilmektedir (Merrill, 2020).

Kapitalist sistemde işletmelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri, güçlü organizasyon yapısı, teknoloji hızına ayak uydurabilme, yüksek ürün/hizmet kalitesi ve düşük maliyet avantajları ile mümkün olabilmektedir. Kapitalist sistemin çıktısı olan rekabetçi iş dünyasında, firmalar rekabet edebilir karlılık ve verimlilik düzeyine, belirlenmiş hedeflerine ulaşabilmek, faaliyetlerinin devamlılığını sağlayabilmek, sektörde bulundukları konumu koruyabilmek amacıyla çeşitli finansman yöntemlerine başvurmaktadır. Maliyetlerin yüksek olması, gelişen teknoloji hızına ayak uydurabilmek, vergi avantajlarından faydalanmak, sermaye tasarrufu sağlamak, kolay bütçeleme avantajlarından faydalanabilmek için işletmeler varlıkların bir bölümünü kiralama işlemleri yaparak yabancı kaynak temini yoluyla fonlamayı tercih ederler. Bu sayede ciddi fon çıkışına sebep olacak varlık alımları yapmak yerine, varlıkların kullanım hakkı, kiralama yolu ile edinilir ve böylelikle varlığa ilişkin yatırım bedeli farklı yatırımlarda kullanılabilir (Alagöz, M., & Zaif F. 2019).

Kiralama işlemlerinin düzenlenmesi amacıyla UMS 17 ilk olarak 1982 yılında yayınlanmıştır. TFRS 16, 1 Ocak 2019 yılından itibaren başlayan kiralamalar için uygulanmak üzere, Ocak 2016'da ilan edilmiştir. Standartlar, kendi özel gereksinimlerinde farklılık gösterse de, her biri, bir kira sözleşmesinin aktifleştirilmesi gerekip gerekmediğine karar verirken “mülkiyet” yaklaşımını benimsemektedir. Şirketlerin, kiralama sözleşmelerini, aktifleştirme kriterlerini atlayacak şekilde yapılandırmaya gayretleri TFRS 16 Standardı'nın gerekliliğinin bir göstergesidir (Tai, 2013, s.131).

TFRS 16 Kiralamalar Standardı, faaliyet kiralamalarının bilanço dipnotlarında raporlanması yerine varlık ve borçlarda muhasebeleştirilmesine izin veren köklü bir değişikliği getirmiştir. UMS 17 Kiralama İşlemleri Standardı'nın aksine sadece finansal kiralama işlemlerinin değil, faaliyet kiralaması işlemlerinin de bilançoda raporlanmasını sağlamaktadır. Böylelikle, kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde uygulamada tek bir model kabul kullanılmaya başlanmıştır (Aslan, 2018, s.55).

TFRS 16' nın kabulü ile kiracı açısından hemen hemen tüm kiralama sözleşmelerinin aktifleştirilmesi zorunlu hale gelmiş, uzun vadeli kiralama sözleşmelerinde faaliyet kiralaması ve finansal kiralama ayrımı ortadan kalkmıştır.

TFRS 16 uyarınca, kiracıların tüm kiralama sözleşmelerini varlık ve yükümlülük olarak aktifleştirmeleri gerekmektedir. Faaliyet kiralamalarının uzun süredir bilanço dışı bırakılması uygulaması yasaklanmıştır. Standardın uygulanmasından sonra, önemli ölçüde faaliyet kiralaması olan şirketlerin finansal oranlarını önemli ölçüde etkileyebilecek varlıklarda artış, yükümlülüklerde artış ve özkaynaklarda azalma yaşanması muhtemeldir (IFRS 16 Effect Analysis).

2. İŞLETMELERİ KİRALAMAYA İTEN SEBEPLER

Şirketlerin kiralama yapmasının birçok nedeni vardır. Kiralama, esneklik ve teknolojik eskimeye karşı koruma, gelişen teknolojiye ayak uydurabilme olanağı sağlamaktadır. Kiracı, sürekli değişen

ihtiyaçları karşılamak için ekipmanı üst modeline yükseltebilmekte veya ekleme yapabilmektedir. Kiralama, işletmenin gelişen ve değişen teknolojiye hızlı bir şekilde adapte olabilmelerini sağlayan etkin bir finansman yöntemidir (Kuntalp, 1988, s12).

Kiralamaların ilk işlevi finansman aracı olmasıdır. Kira ödemeleri genellikle dönemsel olarak yapılır ve kiraya verenin fırsat maliyetini tazmin etmek için tasarlanmıştır (Merrill, 2020, s.20). Kiralama işlemleri işletmelere banka kredisi kullanmaktan daha fazla *satın alma gücü* verebilmektedir.

Kiralama, bir şirketin işletme sermayesini korumasını sağlayarak, başka amaçlar için fon tahsis etmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca, bir kiralama ile satış vergisi ve diğer vergiler o sırada peşin ödenmemekte, daha ziyade kiralama süresi boyunca aylık ödemelerle havale edilmektedir. Böylelikle şirketler kiralama işlemleri ile *sermaye tasarrufu* ve *kolay bütçeleme imkanı* sağlamış olurlar. Şirketler kiralama yolu ile sermayelerini kullanmadan finansman sağlamış ve taksitler halinde ödeme imkanı ile varlığı satın almadan, varlığa ilişkin operasyonel risklerden kendilerini korumuş ve ihtiyaçları olan varlığın kullanım hakkını elde etmiş olurlar (Karataş, 2019, s18).

Firmalar kiralama işlemleriyle finansman sağlayarak, *hizmet maliyetlerinin de finansmanı* hususunda önemli avantajlar elde etmiş olurlar. Navlun, ilk kurulum maliyetleri, bilgisayar yazılımı ve ekipman veya makine alımıyla ilgili diğer birçok başlangıç maliyeti, belirli sınırlamalara tabi olarak, genellikle kiralama maliyetine dahil edilebilmektedir. Bu durum, ilk yapılan nakit harcamanın önemli ölçüde azaltılmasına yardımcı olmaktadır (Alagöz, M., & Zaif F. 2019).

Kiralama işlemleri, bir işletme için belirli *vergi avantajları* da sağlayabilmektedir. Tüm etkenler gözönünde bulundurulduğunda, birçok durumda, mal ve hizmet üretimi için sahip olunması gereken varlıkların kullanım hakkının, satın almadan ziyade kiralama ile edinilmesinin daha avantajlı olduğu düşünülebilir.

Tablo 1. Dünya’da Bölgelere Göre Kiralama İşlemleri Hacmi 2003-2019

	Yıllık	Afrika	Avusturalya	Güney	Asya	Kuzey	Avrupa
2003	511,30	5,60	7,60	4,00	74,10	223,90	196,10
2004	579,10	8,10	8,10	7,50	78,20	240,70	236,50
2005	582,00	9,60	8,20	13,90	74,00	236,70	239,60
2006	633,70	11,10	8,60	19,20	81,70	241,10	272,00
2007	780,40	11,20	4,10	41,40	84,60	237,90	401,20
2008	732,70	9,60	6,90	54,20	99,20	226,10	336,70
2009	557,40	6,50	5,70	30,20	103,80	190,80	220,40
2010	594,50	6,40	10,80	25,40	105,60	213,30	233,00
2011	796,70	8,60	12,00	27,50	153,40	292,50	302,70
2012	868,10	8,20	16,10	13,20	180,20	336,40	314,00
2013	884,00	7,50	12,50	18,00	177,30	335,10	333,60
2014	944,30	6,80	35,60	10,70	195,00	368,40	327,80
2015	1.005,30	6,70	31,20	13,80	223,00	407,80	322,80
2016	1.099,70	5,40	28,40	12,90	289,90	416,80	346,30
2017	1.282,80	5,70	31,50	17,00	354,40	445,90	428,30
2018	1.287,30	6,20	28,50	14,60	350,70	460,10	427,20
2019	1.362,40	7,50	27,30	13,90	355,90	509,80	448,00

Kaynak,White Clark Group Global Leasing Report, 2021

3. FAALİYET KİRALAMASI VE FİNANSAL KİRALAMA

Finansal kiralama, aynı zamanda sermaye kiralaması olarak adlandırılmaktadır. Finansal kiralamada, Kiracı, mülkiyetten kaynaklanan risk ve getirilerin tamamına yakınına sahiptir. Finansal kiralama, uzun vadeli, iptali mümkün olmayan kiralama sözleşmeleridir (Kurfi, 2003, s.14). Kiralamanın bazı faydaları, mülkiyetin sağladığı faydalarla birleştirmektedir.

Kira sözleşmesi süresince yapılan ödemelerin, kiraya verenin dayanak varlığı satın alma ve finansman maliyetini yaklaşık olarak karşılaması sebebiyle, literatürde finansal kiralama, tam ödemeli kiralama olarak da ifade edilebilir. Yasal olarak bir kiralama işlemi olarak tanımlansa da finansal kiralama işlemlerinin esas özü, salt bir kiralamadan ziyade daha çok satın alma finansmanıdır (Fletcher, M., Freeman, R., Sultanov, M., & Umarov, U. 2005, p9).

Bir kiralama işleminin finansal kiralama mı faaliyet kiralaması mı olup olmadığının belirlenmesi, sözleşme şekline çok özen önceliği ilkesi dikkate alınarak yapılmalıdır. Kiralama işleminin finansal kiralama olarak sınıflandırılabilmesi için genellikle; dayanak varlığın mülkiyetinin sözleşme sonunda Kiracıya, gerçeğe uygun değerinden düşük bir fiyatla devredilmesinin öngörülmesi, mülkiyet devri aranmaksızın sözleşme süresini varlığın ekonomik ömrünün büyük bir kısmını kapsaması, sözleşmeyi kapsayan kira ödemeleri tutarının net bugüne

indirgenmiş değerinin dayanak varlığın gerçeğe uygun değerinin tamamına yakın olması, şartlarının sağlanması beklenmektedir. Tüm koşulların sağlanması, ancak dayanak varlığın tüm risk ve getirilerinin Kiracıya devredilmediğinin makul ölçüde belirlenmesi durumunda, işlem bir finansal kiralama değil, faaliyet kiralaması olarak sınıflandırılmaktadır (TFRS 16, 65).

Finansal kiralama sözleşmelerinde bakım, onarım, kullanımdan kaynaklı meydana gelebilecek hasarlar gibi gider kalemleri Kiracı tarafından üstlenilir. Kiracın sözleşmeyi feshedebilmesi durumunda, fesihten kaynaklanan tüm zararlar Kiracı tarafından kiraya verene ödenir. Kiracının, ikinci bir dönem için, piyasa fiyatının önemli oranda altında bir fiyattan, kiralama işlemini sürdürme hakkı bulunmaktadır. (IFRS 16, 64).

Faaliyet kiralaması, Kiracının bir varlığı yalnızca, varlığın ekonomik ömründen önemli ölçüde daha kısa bir süre boyunca kiralamasını içermektedir. Bu gibi durumlarda faaliyet kiralaması 3 ila 5 yıl arasında sürebilmektedir. Kiraya veren genellikle bakım ve sigortadan sorumludur (Adekunle, 2005, s.16). Faaliyet kiralamaları genelde hızlı demode olabilen, teknolojik gelişmelere, bakım-onarıma duyarlı varlıkların kiralamasında kullanılır.

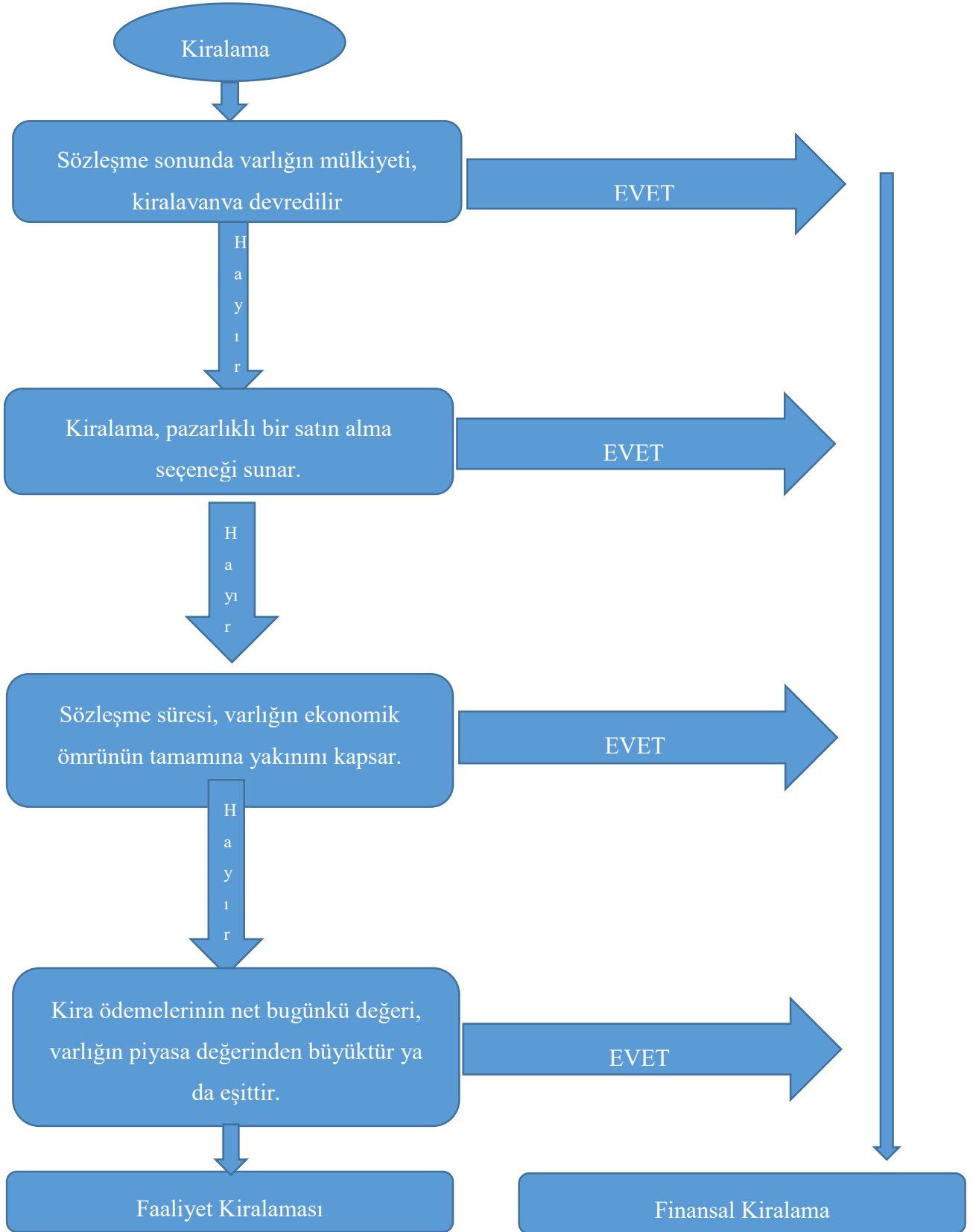
Faaliyet kiralamasını finansal kiralamadan ayıran en temel özellik dayanak varlığın mülkiyetinden kaynaklanan tüm risk, hak ve getirilerin Kiracıya devredilmemesidir. Bir başka deyişle faaliyet kiralaması esasen geçici kullanım için yapılmış bir kira sözleşmesidir ve varlığın mülkiyetiyle ilişkili bakım sigorta gibi tüm sorumluluklar kiraya verene aittir (Kraemer-Eis, H., & Lang, F. 2012, p6).

Tablo 2. Finansal Kiralama ve Faaliyet Kiralaması Farklılıkları

Finansal Kiralama	Faaliyet Kiralaması
Mülkiyetin sağladığı faydalar ve riskler Kiracıya devredilir. Dayanak varlığın kazara zarar görmesi, kullanılamaz hale gelmesi gibi riskler Kiracıya aittir. Kiracı dayanak varlığı insiyatifi doğrultusunda sigortalayabilir. Herhangi bir sebeple varlığın kullanılamaz duruma gelmesi, Kiracıyı, finansal kiralama yükümlülüğünden kurtarmaz.	Mülkiyetten doğan tüm hak ve sorumluluklar kiraya verene aittir. Sigorta ve bakım masrafları kiraya verenin sorumluluğundadır.
Kira sözleşmesi sonunda varlığın mülkiyeti Kiracıya geçer ya da Kiracı varlığı ekonomik ömrünün tamamına yakını kapsayacak süreler dahilinde kiralar.	Kiracının amacı, bir varlığı, geçici bir süre için, ihtiyaç doğrultusunda, belirli bir bedel karşılığı kullanıp, sözleşmenin sonunda kiraya verene devretmektir. Faaliyet kiralamaları, varlığın ekonomik ömründen önemli ölçüde kısa süreler için yapılan kira sözleşmeleridir.
Sözleşme süresi boyunca yasal mülkiyet, kiraya verene aittir. Kiralama sözleşmesi sonunda, Kiracı, kiraya verene temsili bir bedel ödeyerek, varlığın yasal mülkiyetini edinmiş olur.	Kiracı, kiraladığı varlığı satın alma eğiliminde değildir ve kira ödemeleri, belirtilen husus dikkate alınarak belirlenir.
	Kira ödemelerinin bugüne indirgenmiş tutarı, varlığın bir bütün olarak satış fiyatından önemli ölçüde azdır.

Kaynak, Fletcher, M., Freeman, R., Sultanov, M., & Umarov, U. 2005, p3.

Şekil 1. Kiralama Türünün Belirlenme Adımları

4.TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDI

TFRS 16, kiralama işlemlerinin ilk defa finansal tablolara alınması, sunumu ve açıklanması ve müteakip ölçümüne ilişkin esasları belirlemektedir. Yeni standardın amacı, hem Kiracıların hem de kiraya verenlerin, kiralama işlemlerini gerçeğe uygun bir şekilde temsil edecek şekilde güvenilir ve şeffaf bilgi vermelerini sağlamaktır. Bu veriler, finansal tablo okuyucuları için, kiralamaların şirketin finansal durum tablosu, kar/zarar tablosu ve nakit akış tablosu üzerindeki etkisini değerlendirmek için bir kaynak rolü oynamaktadır (Alagöz ve Zaif, 2020, s.245). TFRS 16, şirketlerin kira sözleşmelerinin hüküm ve koşullarını ve ilgili tüm koşulları dikkate almalarını ve standardı benzer özelliklere ve benzer koşullara sahip sözleşmelere tutarlı bir şekilde uygulanmasını şart koşmaktadır.

TFRS 16'nın açıklamalarının amacı, kullanıcılara kiralama işlemlerinin finansal durum, kar veya zarar ve nakit akış tablolarına etkisini değerlendirmeleri için bir temel sağlamaktır. 1 Ocak 2019 veya sonrasında başlayan yıllık raporlama dönemleri için TFRS 16 uygulanmaktadır.

Bir sözleşme, bir bedel karşılığında belirli bir süre için, tanımlanmış bir varlığın kullanımını kontrol etme hakkını veriyorsa, bu sözleşme bir kiralama sözleşmesidir (TFRS16, 9). Kontrol hakkı, müşterinin hem tanımlanan varlığın kullanımını yönetme hem de bu kullanımdan önemli ölçüde tüm ekonomik faydaları elde etme hakkına sahip olduğu durumlarda aktarılmaktadır (TFRS16, B9).

Yeni kiralama standardının geçiş muhasebesi için iki uygulama seçeneği vardır. Bunlar; tamamen geriye dönük ve kümülatif etki yaklaşımlarıdır. Tamamen geriye dönük yöntem, TMS 8 Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerinde Değişiklikler ve Hatalar'a göre uygulanmakta ve önceki raporlama dönemlerinin her birinin TFRS 16 kılavuzuna göre düzeltilmesi gerektiğini ima etmektedir (TFRS 16, C5(a)). Bu yaklaşıma göre, şirketlerin sunulan en erken karşılaştırmalı bilginin başlangıcında, özkaynaklarda etkilenen her bir kalemin, finansal tablolarda yer aldığı en eski döneme ait açılış tutarı düzeltilmeli ve TFRS 16 eskiden beri uygulanıyormuş varsayılarak, önceki dönemlerle karşılaştırılabilir bilgiler düzenlenmelidir (TMS 8: 22).

Tamamen geriye dönük yöntemden farklı olarak, kümülatif etki yaklaşımı, geçmiş dönemlere ait karşılaştırmalı bilgilerin yeniden düzenlenmesini gerektirmez (TMS 8: 25).

Kümülatif etki yaklaşımını benimseyen Kiracı işletmeler, yeni kiralama standardının ilk uygulama tarihinde, ilk uygulamanın kümülatif etkisini tanıyacak ve 01/01/2019 tarihinden itibaren uygun görülecek bir özkaynak hesabı açılış bakiyesinde bir düzeltme olarak verecektir (TFRS 16, C7).

Kiraya verenlerin finansal tabloları, TFRS 16'nın uygulanmasından yalnızca sınırlı bir etki almaktadır. Kiraya verenler, finansal ve faaliyet kiralamalarını ayırmaya devam edecekler ancak kiralamalarla ilgili riskleri nasıl yönettiklerine ilişkin açıklamaları, karşılık gelen açıklamalar ışığında geliştireceklerdir. Ayrıca, temel kirayla ilgili daha fazla bilgiyi ve ayrı maliyetleri ve hizmetlerle ilgili maliyetleri açıklamalıdır. IASB'un değerlendirmesi, uygulama maliyetlerinin finansal tablo kullanıcılarına sağlayacağı faydalardan daha ağır basacağı yönünde olduğundan, kiraya verenler faaliyet kiralamalarını finansal kiralamalardan ayırmaya devam edeceklerdir (IASB, 2016).

4.1. TFRS 16 Standardının Kiracı Finansal Göstergeleri Üzerine Etkileri

Faaliyet kiralaması ile finansal kiralama arasındaki ayrımı etkin bir şekilde ortadan kaldıran yeni kiralama standardında beklenen değişikliği inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Faaliyet kiralamalarının kira kapitalizasyonuna ilişkin ilk çalışma, Imhoff, Lipe ve Wright'ın (1991) makalesidir. Bu belge, yalnızca faaliyet kiralamalarının aktifleştirilmesini önermekle kalmaz,

aynı zamanda faaliyet kiralamalarının varlıklar, yükümlülükler ve net gelir üzerindeki etkisinin nasıl gösterileceği konusunda ayrıntılı rehberlik sağlamaktadır.

Fülbier, Silva ve Pferdehirt (2008), genel kiralama kapitalizasyonunu ve bunun borsaya kayıtlı bir dizi Alman şirketinin mali tabloları üzerindeki sonuçlarını simüle etmektedir. Gelecek yıllardaki olası bir muhasebe reformunun sonuçlarını gösteren bir çalışma amaçlamışlardır. Örneklemeleri, üç büyük Alman endeksi DAX 30, MDAX ve SDAX'a ait 90 şirketten oluşmuştur. 2003 ve 2004 yıllarına ait konsolide mali tablolardan Datastream/Worldscope verilerini toplamış ve ana mali oranlar üzerindeki kapitalizasyonun etkisini araştırmışlardır. Simülasyon modelleri, Imhoff, Lipe ve Wright (1991; 1993, 1997) tarafından geliştirilmiştir. Elde ettikleri sonuçlar, özellikle moda ve perakende sektörü grupları için önemli sayıda şirket için önemli bir kapitalizasyon etkisi olduğunu göstermektedir. Finansal oranlardaki değişiklikler öncelikle varlık ve yükümlülük ilişkilerinde meydana gelmektedir. Ancak genellikle değerlendirme amacıyla kullanılan kârlılık oranları üzerinde etkiler gözlemlenmektedirler.

Akdoğan ve Doğan (2020), TFRS 16 uygulamasının perakende sektörü üzerinde etkilerini incelemişlerdir. Çalışmaları sonucu, uzun ve kısa vadeli yabancı yükümlülüklerin arttığını, faaliyet kiralamalarının aktifleştirilmesi sonucu duran varlık toplamalarının arttığını, sonuç olarak aktif ve pasif toplamalarının arttığını, net işletme sermayesi ve likidite oranlarının azaldığını, finansal kaldıraç oranının (Yabancı kaynaklar/Özkaynaklar) arttığını, varlıkların devir hızının azaldığını, faaliyet kârının arttığını, FAVÖK rakamının arttığını tespit etmişlerdir.

Hazır (2019), TFRS 16'nın farklı muhasebe politikaları uygulanarak, konsolide finansal tablolar üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmaları sonucunda, Kiracı şirketin bağlı ortaklık olduğu durumda TFRS 16 uygulanması ile konsolide finansal yapı ve likidite oranları azaldığı, FAVÖK'ün arttığını tespit etmiştir. Hazır, Kiracı şirketin iş ortaklığı olduğu durumda ise özkaynak yöntemiyle konsolide edileceği için, finansal yapı oranlarının TFRS 16'ya geçiş sürecinden çok fazla etkilenmeyeceği, yalnızca ilk dönemlerde FAVÖK'ün azalacağını, uzun vadede uygun muhasebe politikaları izlenmesi ile FAVÖK'deki azalma durdurulabileceği sonucuna varmıştır. İş ortaklığı olup, avans kar payı dağıtımı tercih edildiğinde ise finansal yapı oranlarında iyileştirme söz konusu olabileceğini öngörüsüne varmıştır.

Aslan (2018), faaliyet kiralamalarının bilançoda raporlanması durumunda Kiracı işletmelerin finansal tablolarının nasıl etkileneceği üzerinde çalışmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar, TFRS 16 uygulamasının, FAVÖK rakamının, yükümlülüklerin, mali yapı oranlarının, amortisman ve finansman giderlerinin arttığı, cari oranların azaldığı yönünde olmuştur.

Arzova, (2021), TFRS 16 Kiralamalar standardı ile BOBİ FRS Bölüm 15'i incelenmiş, bu standartların benzerlikleri ve farklılıkları üzerinde çalışmıştır. Arzova çalışmasında, finansal kiralama dışındaki kiralamaların muhasebeleştirilmesi ve raporlaması konusunda her iki standardın gözettiği farklılıklar sebebiyle, işletmelerin varlık, kaynak yapılarındaki değişimlerin gerçeğe uygun şekilde raporlanmayacağı, bu durumun standartları uygulayan işletmelerin mali tabloları ile finansal oranlarına yansıtacağı ve yatırımcı kararlarını olumsuz yönde etkileyeceği sonuçlarına varmıştır.

Mohammed vd. (2012) tarafından Pakistan'daki finansal kiralama firmalarının karlılığını etkileyen faktörler üzerine bir çalışma yapılmıştır. Ve 2006-2008 dönemi için 28 finansal kiralama şirketinin veri havuzu analiz edilmiştir. Faaliyet kiralaması finansmanında, kârlılığı belirlemek için kullanılan değişkenler firma hacmi, yaş ve aktif getirisi olmuştur. Çalışmada sonuçların tahmini için sıradan en küçük kareler (OLS) modeli ve Lojistik modeller uygulanmıştır. Faaliyet kiralaması oranındaki bir artışın, kiralama şirketlerinin ROA ile ölçülen firma performansında bir artışa yol açtığı bulunmuştur.

Salam (2013), tarafından kiralama finansmanında farklı küçük ve orta ölçekli işletmelerle ROA ve ROE kullanarak firma performansı arasındaki nedensel ilişkiyi bulmak için bir araştırma yapılmıştır. Araştırmacı tarafından faaliyet kiralaması oranındaki bir artışın, kiralama şirketlerinin ROA ve ROE ile ölçülen firma performanslarında bir artışa yol açtığını bulunmuştur.

Eric (2012) tarafından 1999 yılı kapsamında küçük ve orta ölçekli 11.436 Fransız firma üzerinde bir çalışma yapılmıştır. Kullanılan değişkenler uzun vadeli borç, kiralama, öz sermaye, kısa vadeli varlıklar, kısa vadeli yükümlülükler, FAVÖK, mali borçtur. Eric (2012) çalışmasında faaliyet kiralama oranındaki bir artışın, ROA ile ölçüldüğü üzere firma performansında bir artışa yol açtığını bulmuştur.

Lasfer ve Levis (1998), küçük ve orta ölçekli işletmeler için kiralama finansmanı ile ROA arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Lasfer ve Levis (1998) faaliyet kiralama oranındaki bir artışın, ROE ile ölçülen firma performansında bir artışa yol açtığını bulmuşlardır.

Uganda'daki küçük ve orta ölçekli işletmeler üzerine araştırma yapan Kisaame (2002), kiralama yeterliliğine sahip işletmelerin ROA ile ölçüldüğünde ortalama olarak daha karlı olduğunu ortaya koymuştur.

Abor (2007), Borç Politikası ve KOBİ'lerin Performansı, Ganalı ve Güney Afrikalı Firmalardan Kanıtlar üzerine araştırmalar yapmıştır. Faaliyet kiralamasındaki artışın, ROA ve ROE ile ölçülen firma performansında bir artışa yol açtığını tespit etmiştir.

Kostolansky ve Stanko (2011), Standard and Poor's 100 (S&P 100) şirketlerinin kiralama düzenlemelerini yönetim tartışma ve analiz notundan, finansal tablolardan ve kiralama dipnotlarından Form 10-K bilgilerini çıkararak analiz ederek belirli firmalarda ve belirli endüstrilerde önemli bir etki bulmuşlardır. Bu etki firmada finansal oranlarda dalgalanmaya sebep olmaktadır. Bulguları ayrıca, IASB'un faaliyet kiralamalarını aktifleştirme girişimini desteklemektedir. Tüm kiralama işlemlerinin bilançoda raporlanması gerekliliği hususunda Kurul ile hemfikir olmuşlardır. Çalışmalarının sonuçları, faaliyet kiralamasını yoğun olarak kullanan firma ve endüstrilerin kiralama muhasebesindeki değişiklikten büyük ölçüde etkileneceğini göstermektedir.

Literatürde yapılan bir dizi çalışma (Akdoğan ve Doğan (2020), Hazır (2019), Aslan (2018), TFRS 16'nın uygulanmaya başlanması ile, faaliyet kiralamalarının aktifleştirilmesinin uzun ve kısa vadeli yabancı yükümlülüklerin arttığı, faaliyet kiralamalarının aktifleştirilmesi sonucu duran varlık toplamalarının arttığı, sonuç olarak aktif ve pasif toplamalarının arttığı, net işletme sermayesi ve likidite oranlarının azaldığı, finansal kaldıraç oranının (Yabancı kaynaklar/Özkaynaklar) arttığı, varlıkların devir hızının azaldığı, faaliyet kârının arttığı, FAVÖK rakamının arttığı sonucuna varmıştır. Tam tersine, Tai (2013) ise araştırmaları sonucu, faaliyet kiralamalarının aktifleştirilmesinin, ROA oranında azalmaya, dolayısıyla firma performansında dengesizlik, olumsuzluk yaşanacağı; Arzova (2021), Beattie vd. (1998), işletmelerin mali tablo ve finansal oranlarının olumsuz etkileneceği ve bunun sonucunda yatırımcı kararlarının olumsuz yönde etkileneceği sonucunu elde etmiştir.

Muhammed vd. (2012), Salam (2013), Eric (2012), Lasfer ve Levis (1998), Kisaame (2002), Abor (2007), incelemeleri sonucu, firmaların faaliyet kiralama oranındaki artışın, ROA ve ROE oranlarını, dolayısıyla firma performansını arttırdığı bulgusunu elde etmişlerdir.

Fülbier, Silva ve Pfordehirt (2008), Joakim Ericson ve Robin Skarphagen (2015), Wong ve Joshi (2015), yaptıkları incelemeler sonucu faaliyet kiralamalarının aktifleştirilmesi sonucu, firmaların faaliyet kiralama hacimleriyle orantılı olarak özellikle varlık ve yükümlülük ilişkilerinde ve eşzamanlı karlılık oranları üzerinde önemli değişiklikler olacağı sonucuna varmışlardır. Kostolansky ve Stanko (2011), Paik vd. (2015), da faaliyet kiralamasını yoğun olarak kullanan

firmaların kiralama muhasebesindeki değişiklikten önemli ölçüde etkileneceği sonucuna varmış ve IASB'un faaliyet kiralamalarını aktifleştirme girişimini desteklemişlerdir.

Alazzam (2015), Orabi (2014), Salam (2013), Kelly, Khayum & Price (2013), Akınbola ve Otokiti (2012), Hassan (2009), Samaila (2009), Joseph (2009), Siam ve Qutaishat(2007) kiralamanın işletmelerin performansına etkisi konusunda yaptıkları çeşitli çalışmalar sonucu, kiralama finansmanının firmaların likiditesi ve karlılığı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu, dolayısıyla kiralama finansmanının firma finansal performansını arttırdığı bulgularını elde etmişlerdir.

Çalışmalar ayrıca finansal oranlar üzerindeki etkinin sektöre göre önemli ölçüde farklılık gösterdiğini göstermektedir. Raporlanan finansal oranlar ve performans ölçütleri üzerinde en büyük etkiyi perakende, havayolları, profesyonel hizmetler, sağlık hizmetleri, tekstil ve konfeksiyon, toptan satış sektörlerinin görmesi beklenmektedir.

4.2. Kiralama İşlemlerinin Kiracı Açısından Muhasebeleştirilmesi

Kiracı, kiralamanın fiilen başladığı tarihte kullanım hakkı varlığını maliyet bedeli üzerinden, kira yükümlülüğünü ise o tarihte ödenmemiş olan kira ödemelerinin zımni faiz oranı veya alternatif borçlanma faiz oranı ile bugüne indirgenmiş değeri üzerinden ölçer. Kiralamanın başladığı tarihte finansal tablolarına kullanım hakkı varlığı ve yükümlülüğü yansıtır (TFRS 16 22,23).

Tablo 3. Kiralama Yükümlülüğü ve Kullanım Hakkı Varlığı İlk Kayda Alma ve Sonraki Dönem Ölçümleri

İlk Kayda Alma ve Sonraki Dönem Ölçümü		İlk Kayda Alma	Sonraki Ölçüm
Finansal Durum Tablosu	Kullanım Hakkı Varlığı	Maliyet Bedeli	Maliyet bedelinden amortisman ve değer düşüklüğü zararlarının düşülmesi
	Kira Yükümlülüğü	Kira Ödemelerinin Bugünkü Değeri	İtfa edilmiş maliyet
Kâr veya Zarar Tablosu	Amortisman Giderleri	—	Faaliyet gideri / Satışların maliyeti olarak sunulur
	Faiz Giderleri	—	Finansman gideri olarak sunulur

Kaynak. TFRS 16, s5.

Örnek: Cemre A.Ş., Can A.Ş.'den, 2 yıl uzatma opsiyonuyla bir makineyi 10 yıllığına kiralamıştır. Uzatma opsiyonunun kullanılması durumunda, bakım&onarım masrafları Cemre A.Ş.'ye ait olacaktır. Kiralamanın başlangıç tarihi 01.01.2019 ve piyasa faiz oranı 5%'dir.

Kiralama süresi sonunda Cemre A.Ş. dayanak varlığı, kiraya veren Can A.Ş.'ye teslim edecektir.

- ✓ Makinenin yararlı ömrü 20 yıldır ve satış fiyatı 200 milyon TL'dir.
- ✓ Kiralama süresi başlangıcında Cemre A.Ş. , yıllık ödeme tutarından bağımsız Can A.Ş'ye 5.000.000 TL ön ödeme yapmıştır.

- ✓ Kira ödemeleri yıllık 20 milyon TL olacaktır ve uzatma opsiyonunun kullanılması durumunda değişmeyecektir. Kira ödemeleri piyasadaki rayiç değer dikkate alınarak hesaplanmıştır.
- ✓ Kiralama sözleşmesi her iki taraf açısından da sonlandırılmaz niteliktedir.
- ✓ Kiraya veren Can A.Ş., Kiracı Cemre A.Ş'ye geri almaksızın 700.000 TL teşvik ödemiştir.
- ✓ Cemre A.Ş. makineyi kiralamadığı durumda 31.12.2019 itibariyle öz kaynak toplamı 760 milyon TL, toplam varlıkları 2.085 milyon TL ve 2019 yılı esas faaliyet karı 300 milyon TL'dir.

Kiralamaya konu varlığın mülkiyeti Cemre A.Ş'ye geçmeyeceği için, sözleşme süresi sonunda, varlığın gerçeğe uygun değerinden daha düşük bir bedelle satın alma opsiyonu tanınmadığı, toplam kiralama süresi makinenin faydalı ömründen kısa olduğu, varlık sadece Cemre A.Ş'nin kullanabileceği özel bir yapıya sahip olmadığı, Cemre A.Ş'nin varlığı, piyasanın altında bir bedelle kiralamayı devam ettirme hakkı bulunmadığı gerekçeleriyle, kiralama işlemi, faaliyet kiralaması olarak değerlendirilmelidir. Makineye dair bakım ve onarım masrafları rutin olduğundan, makinenin mülkiyetine dair risk ve yararlar, sözleşme süresince Can A.Ş'ye ait olmaya devam edecektir.

Tablo 4. Cemre A.Ş. Yıllara Yaygın Kiralama Gideri Dağılımı

Gider dağılımı		
	TMS 17	TFRS 16
1.01.2019	4.300.000	
31.12.2019	20.000.000	23.993.671
31.12.2020	20.000.000	23.436.834
31.12.2021	20.000.000	22.852.154
31.12.2022	20.000.000	22.238.241
31.12.2023	20.000.000	21.593.632
31.12.2024	20.000.000	20.916.793
31.12.2025	20.000.000	20.206.111
31.12.2026	20.000.000	19.459.896
31.12.2027	20.000.000	18.676.370
31.12.2028	20.000.000	17.853.667
31.12.2029	20.000.000	16.989.830
31.12.2030	20.000.000	16.082.800
Toplam	244.300.000	244.300.000

TMS 17'ye göre, toplam teşvik tutarı 700.000 TL, 01.01.2019 tarihinde yapılmış olan ön ödeme tutarı 5.000.000 TL den çıkarılarak, elde edilen 4.300.000 TL Cemre A.Ş tarafından yine dönem gideri olarak finansal tablolara yansıtılacaktır. Yıllık kira ödemesi tutarı olan 20.000.000 TL, her yıl direkt kira gideri olarak yansıtılacaktır.

TFRS 16'ya göre kira ödemeleri, dönemsel olarak finansman giderleri ve anapara ödemeleri olarak ayrıştırılmalıdır. TFRS 16' ya göre ilk yıl, 8.863.252 TL Finansman Gideri ve 15.130.419 TL Amortisman Gideri olmak üzere toplam 23.993.671 TL gider yazılacaktır. İlerleyen yıllarda anaparanın azalmasından kaynaklı üzerindeki faiz yükü azalacak, kiralama gideri ilerleyen dönemlerde TMS 17 ye göre daha düşük olacak, sözleşme süresi sonunda her iki uygulamada da toplamda aynı tutar gider raporlanmış olacaktır. Ancak TFRS 16 Kiralamalar Standardı'na göre kiralamanın ilk yıllarında daha yüksek tutarda gider yazılmaktadır.

TFRS 16 kapsamında Cemre A.Ş, 01.01.2019 tarihi itibariyle kiralama sözleşmesi kapsamında varlığa ilişkin kullanım hakkı varlığı ve varlığın kullanımına ilişkin kira yükümlülüğü muhasebeleştirilecektir. Kiralama süresini uzatma opsiyonu, Cemre A.Ş açısından ekonomik fayda sağladığından kiralama süresine dahil edilecektir. Normal şartlarda aynı tutarlarda varlık ve borç olarak muhasebeleştirilecek olan kullanım hakkı varlığı ve kira yükümlülüğü kalemi, 01.01.2019 tarihinde yapılan peşin ödeme ve alınan kiralama teşviki sebebiyle farklı tutarlarda muhasebeleştirilecektir.

Kullanım hakkı varlığının ilk ölçümünde, alınan kiralama teşvik ödemeleri ve 01.01.2019 tarihinde yapılan tek seferlik 5.000.000 TL'lık peşin ödeme dikkate alınmalıdır. 01.01.2019 tarihinde yapılmış olan 5.000.000 TL'lık peşin ödmeden, alınan teşvik tutarı olan 700.000 TL düşülecek, kullanım hakkı varlığının ilk ölçüm tutarı, kira ödemelerinin NBD'den 4.300.000 TL (5.000.000 – 700.000) tutarında arttırılacaktır.

Kiracı Cemre A.Ş tarafından peşin ödenmiş 4.300.000 TL'lık (5.000.000 – 700.000) tutar, bir yükümlülük olarak dikkate alınmayacak olup, doğrudan kullanım hakkı varlığının bir parçası olarak muhasebeleştirilecektir. Peşin ödenen tutar, kullanım hakkı varlığına iskonto edilmeden eklenmiştir.

Tablo 5. Kiracı Cemre A.Ş, NBD, Faiz ve Kira Yükümlülükleri

	Kullanım Hakkı Varlığı Defter Değeri	Kira Yükümlülüğü Defter Değeri	Kira Ödemeleri	Finansman Gideri	Anapara Ödemesi	Amortisman	Kira Ödemesi NBD
1.01.2019	181.565.033	177.265.033	4.300.000	-	-	-	4.300.000
31.12.2019	166.434.613	166.128.284	20.000.000	8.863.252	11.136.748	15.130.419	19.047.619
31.12.2020	151.304.194	154.434.699	20.000.000	8.306.414	11.693.586	15.130.419	18.140.590
31.12.2021	136.173.775	142.156.434	20.000.000	7.721.735	12.278.265	15.130.419	17.276.752
31.12.2022	121.043.355	129.264.255	20.000.000	7.107.822	12.892.178	15.130.419	16.454.049
31.12.2023	105.912.936	115.727.468	20.000.000	6.463.213	13.536.787	15.130.419	15.670.523
31.12.2024	90.782.516	101.513.841	20.000.000	5.786.373	14.213.627	15.130.419	14.924.308
31.12.2025	75.652.097	86.589.533	20.000.000	5.075.692	14.924.308	15.130.419	14.213.627
31.12.2026	60.521.678	70.919.010	20.000.000	4.329.477	15.670.523	15.130.419	13.536.787
31.12.2027	45.391.258	54.464.961	20.000.000	3.545.951	16.454.049	15.130.419	12.892.178
31.12.2028	30.260.839	37.188.209	20.000.000	2.723.248	17.276.752	15.130.419	12.278.265
31.12.2029	15.130.419	19.047.619	20.000.000	1.859.410	18.140.590	15.130.419	11.693.586
31.12.2030	-	-	20.000.000	952.381	19.047.619	15.130.419	11.136.748

Kiracı Cemre A.Ş'nin Muhasebe Kayıtları

Sözleşme Kaydı 01/01/2019

25 Kiralanmış Varlıklar	181.565.033
302/402 Ertelenmiş Kiralama Borçlanma Maliyetleri	62.734.967
102 Banka	4.300.000
301/401 Kiralamalardan Borçlar	240.000.000

31/12/2019

730 Genel Üretim Giderleri	
730. 060 Amortisman Giderleri	15.130.419
257 Birikmiş Amortisman	15.130.419
780 Finansman Gideri (Borçlanma Gideri)	8.863.252
302/402 Ertelenmiş Kiralama Borçlanma Maliyetleri	8.863.252
301/401 Operasyonel Kiralardan Borçlar	20.000.000
102 Bankalar	20.000.000

Sözleşme tarihinde peşin ödenen 4.300.000 TL (5.00.000 – 700.000), bir yükümlülük olarak dikkate alınmayıp, doğrudan kullanım hakkı varlığının bir parçası olarak muhasebeleştirilmeli,

yıllık ödeme olan 20.000.000 TL'nin, %5 faiz oranı ile 12 yıllık net bugüne indirgenmiş değeri olan 177.265.033 yükümlülük olarak, 301/401 Kiralamalardan Borçlar hesabına 240.000.000 alacak, 302/402 Ertelenmiş Kiralama Borçlanma Maliyetleri hesabına toplam faiz tutarı olan 62.734.967 TL borç kaydetmek suretiyle muhasebeleştirilmektedir.

Kiralamanın fiilen başladığı 01/01/2019 tarihi ve öncesinde yapılan tüm kira ödemelerinden, alınan tüm kiralama teşviklerinin düşülmesiyle elde edilen tutar 4.300.000 TL (5.000.000 – 700.000), yıllık ödeme olan 20.000.000 TL'nin, %5 faiz oranı ile, 12 yıllık net bugüne indirgenmiş değeri olan 177.265.033 TL'ye eklenerek, elde edilen 181.565.033 TL lik tutar, 25 Kiralanmış Varlıklar Hesabı'na borç kaydı atılarak muhasebeleştirilmektedir.

TFRS 16, madde 32' de açıklandığı üzere Kiracı, kullanım hakkı varlığını, kiralamanın fiilen başladığı tarihten başlamak üzere, söz konusu varlığın yararlı ömrü veya kiralama süresinden kısa olanına göre amortisman tabi tutar. Bu sebeple dayanak varlık, 12 yıl doğrusal amortisman yöntemi ile itfa edilecektir. 31/12/2019'da, kullanım hakkı varlığı üzerinden, doğrusal amortisman yöntemiyle hesaplanan 15.130.419 TL lik amortisman tutarı, aktif düzenleyici hesap 257 Birikmiş Amortismanlar hesabına alacak kaydı, karşılığında 730 Genel Üretim Giderleri - Amortisman gideri yardımcı hesabına borç kaydedilerek Kar/Zarar Tablosuna aktarılmıştır.

Birinci yıl sonunda %5 faiz oranı ile hesaplanmış olan 8.863.252 TL lik faiz tutarı, 780 Finansman Giderleri hesabına borç kaydı, karşılığında ilk sözleşme kaydında toplam faiz tutarının muhasebeleştirildiği 302/402 Ertelenmiş Kiralama Borçlanma Maliyetleri Hesabına alacak kaydıyla, Kar/Zarar tablosuna aktarılmıştır.

Tablo 6. Cemre A.Ş, Kar/Zarar Tablosu

	31.12.2019 Kiralama Yapılmamış Olması Hali	31.12.2019 UMS 17'e Göre Kiralama Etkisi	31.12.2019 TFRS 16'a Göre Kiralama Etkisi
Kar / Zarar Tablosu			
Hasılat	2.000.000.000	2.000.000.000	2.000.000.000
Toplam Satışların Maliyeti	1.500.000.000	1.500.000.000	1.515.130.419
-Satışların Maliyeti	1.500.000.000	1.500.000.000	1.500.000.000
-Makine Amortismanı	-	-	15.130.419
Brüt Kar	500.000.000	500.000.000	484.869.581
Genel Yönetim Giderleri	180.000.000	180.000.000	180.000.000
Faaliyet Kiralaması Giderleri	-	24.300.000	-
Esas Faaliyet Karı	320.000.000	295.700.000	304.869.581
Finansman Giderleri	10.000.000	10.000.000	18.863.252
Sürdürülen Faaliyet Vergi Öncesi Kar	310.000.000	285.700.000	286.006.329
Dönem Vergisi	10.000.000	10.000.000	10.000.000
Sürdürülen Faaliyet Dönem Karı	300.000.000	275.700.000	276.006.329

Görüldüğü üzere UMS 17 uygulamasında, 01.01.2019 tarihinde yapılan peşin ödemenin 4.3 milyon TL'lik bölümü direkt gider yazılmış, izleyen dönem sonlarında 20 milyon TL doğrusal olarak 12 yıl boyunca direkt kira gideri olarak dönem sonuçlarına yansıtılmıştır.

TFRS 16 Kiralamalar Standardı uygulamasında ise ilk yıl 15.130 milyon TL amortisman gideri ile 8.863 milyon TL finansman gideri olmak üzere toplam 23.993 milyon TL gider, 2. yıl, 15.130 milyon TL amortisman gideri ile 8.306 milyon TL finansman gideri olmak üzere toplam 23.436

milyon TL gider yazılmış ve ilerleyen yıllarda sözleşmenin sonuna doğru, amortisman tutarı sabit kalarak, anapara borcunun azalmasından kaynaklı, anapara üzerindeki faiz yükü azalmış ve kiralama gideri ilk yıllara nazaran daha düşük gerçekleşmiş, ancak sözleşme süresi sonunda her iki uygulamada da toplamda aynı tutar gider raporlanmış olacaktır. Sonuç olarak her iki uygulamada da sözleşme süresi sonunda toplamda 244.300 milyon TL gider kar/zarar tablosuna aktarılmıştır.

UMS 17 ile faaliyet giderleri olarak sınıflandırılan faaliyet kiralaması giderleri, TFRS 16 ile amortisman ve faiz gideri olarak ayrıştırılmış, makinenin amortisman/itfa payı, toplam satışların maliyetine dahil edilmiş, faiz gideri finansman giderleri altında sınıflandırılmıştır. UMS 17’ de faaliyet gideri olarak sınıflandırılan kira giderleri tutarı, TFRS 16’da toplam satışların maliyetine dahil edilmiş amortisman giderinden yüksek gerçekleştiği için, faaliyet karına amortisman giderlerinin eklenmesi suretiyle elde edilen ve pek çok yatırımcı tarafından karlılık ölçümünde önemli bir kriter olarak kullanılan EBITDA (Earnings before interest, tax, depreciation and amortization) – FAVÖK (Faiz, amortisman, vergi öncesi kar) rakamında %8 artış gerçekleşmiştir.

TFRS 16’nın uygulanması ile UMS 17 uygulamasında faaliyet giderlerinde raporlanmış olan faiz giderlerinin, faaliyet giderlerinden çıkartılarak finansman giderleri olarak sınıflandırılması sonucu faaliyet kârı yükselmiş, finansman giderlerinde artış gerçekleşmiştir.

TFRS 16 standardı ile firmaların kar/zarar tablosunda iki yeni kalem görülecektir. Kiralama yolu ile edinilmiş varlığın amortisman ve faiz gideri ayrıştırılarak, faiz gideri bir finansman gideri olarak dikkate alınacaktır (Financetrain, 2021).

Tablo 7. Cemre A.Ş, Finansal Durum Tablosu

	31.12.2019 Kiralama Yapılmamış Olma Hali	31.12.2019 UMS 17’e Göre Kiralama Etkisi	31.12.2019 TFRS 16’a Göre Kiralama Etkisi
Finansal Durum Tablosu			
VARLIKLAR			
Dönen Varlıklar	870.000.000	845.700.000	845.700.000
Nakit ve Nakit Benzerleri	376.500.000	352.200.000	352.200.000
Ticari Alacaklar	110.000.000	110.000.000	110.000.000
Stoklar	375.000.000	375.000.000	375.000.000
Diğer Dönen Varlıklar	8.500.000	8.500.000	8.500.000
Duran Varlıklar	1.215.000.000	1.215.000.000	1.381.434.613
-Maddi Duran Varlıklar	870.000.000	870.000.000	870.000.000
-Arsa ve Araziler	350.000.000	350.000.000	350.000.000
-Makineler	520.000.000	520.000.000	520.000.000
-Kullanım Hakkı Varlığı	-	-	166.434.613
-Maddi Olmayan Duran Varlıklar	55.000.000	55.000.000	55.000.000
-Diğer Duran Varlıklar	290.000.000	290.000.000	290.000.000
TOPLAM VARLIKLAR	2.085.000.000	2.060.700.000	2.227.134.613
Kısa Vadeli Yükümlülükler	520.000.000	520.000.000	520.000.000
Uzun Vadeli Yükümlülükler	805.000.000	805.000.000	971.128.284
-Uzun Vadeli Borçlanmalar	630.000.000	630.000.000	630.000.000

-Kira Yükümlülükleri	-	-	166.128.284
-Diğer Finansal Yükümlülükler	135.000.000	135.000.000	135.000.000
-Uzun Vadeli Karşılıklar	40.000.000	40.000.000	40.000.000
ÖZKAYNAK	760.000.000	735.700.000	736.006.329
-Ödenmiş Sermaye	210.000.000	210.000.000	210.000.000
-Kar Yedekleri	250.000.000	250.000.000	250.000.000
-Dönem Karı	300.000.000	275.700.000	276.006.329
TOPLAM KAYNAKLAR	2.085.000.000	2.060.700.000	2.227.134.613

TFRS 16 kapsamında Cemre A.Ş, 01.01.2019 tarihi itibarıyla kiralama sözleşmesi kapsamındaki varlığa ilişkin kullanım hakkı varlığı ve varlığın kullanımına ilişkin kira yükümlülüğü kayıt etmiştir. Normal şartlarda aynı tutarlarda varlık ve borç olarak muhasebeleştirilecek olan kullanım hakkı varlığı ve kira yükümlülüğü kalemi, 01.01.2019 tarihinde yapılan peşin ödeme ve alınan kiralama teşviki sebebiyle farklı tutarlarda muhasebeleştirilmiştir.

Kullanım hakkı varlığının ilk ölçümünde, alınan kiralama teşvik ödemeleri ve 01.01.2019 tarihinde yapılan tek seferlik 5.000.000 TL'lik peşin ödeme dikkate alınmış, 01.01.2019 tarihinde yapılmış olan 5.000.000 TL'lik peşin ödemeden, alınan teşvik tutarı olan 700.000 TL düşülmüş, kullanım hakkı varlığının ilk ölçüm tutarı 4.300.000 TL (5.000.000 – 700.000) arttırılmış ve 01.01.2019'da 181.565.033 TL olarak Finansal Durum Tablosu'na yansıtılmıştır. 31/12/2019 tarihinde makinenin amortisman tutarı 15.130.419 TL Birikmiş Amortismanlar Hesabına kayıt edilmiş ve kullanım hakkı varlığı net 166.434.613 TL olarak Finansal Durum Tablosu'na yansımıştır.

01/01/2019 tarihinde TFRS 16 uygulaması ile pasifte 'Kiralama Yükümlülükleri' hesabında, anapara ve faiz ödemelerini içerecek şekilde, yıllık ödeme olan 20.000.000 TL'nin, %5 faiz oranı ile, 12 yıllık net bugüne indirgenmiş değeri 177.265.033 TL yükümlülük olarak kaydedilmiş olan faaliyet kiralaması sözleşmesinden doğan yükümlülük, 31/12/2019 tarihinde yıllık kira ödeme tutarı 20.000 milyon TL kadar azaltılmış ve o yıla ilişkin faiz tutarı 8.863.252 TL kadar arttırılarak 166.128.284 TL olarak Finansal Durum Tablosu'nda raporlanmıştır.

Tablo 8. Cemre A.Ş, Nakit Akış Tablosu

	31.12.2019 Kiralama Yapılmamış Olma Hali	31.12.2019 UMS 17'e Göre Kiralama Etkisi	31.12.2019 TFRS 16'a Göre Kiralama Etkisi
Dönem Zararı/Kararı	300.000.000	275.700.000	276.006.329
Amortisman Giderleri	220.000.000	220.000.000	235.130.419
Kiralama Faiz Giderleri ile İlgili Düzeltmeler	-	-	8.863.252
A. İşletme Faaliyetlerinden Nakit Akışları	520.000.000	495.700.000	520.000.000
B. Yatırım Faaliyetlerinden Nakit Akışları	(295.000.000)	(295.000.000)	(295.000.000)
Borçlanmadan Kaynaklanan Nakit Girişi	60.000.000	60.000.000	60.700.000
Borçlanmadan Kaynaklanan Nakit Çıkışı	(40.000.000)	(40.000.000)	(56.136.748)
-Kredi Ödemeleri	(40.000.000)	(40.000.000)	(40.000.000)
-Kiralama Anapara Ödemesi	-	-	(11.136.748)
-Kiralama Peşin Ödemeleri		-	(5.000.000)

Toplam Faiz Ödemeleri	(60.000.000)	(60.000.000)	(68.863.252)
-Faiz Ödemeleri	(60.000.000)	(60.000.000)	(60.000.000)
-Kiralamadan Kaynaklı Faiz Ödemeleri	-	-	(8.863.252)
C. Finansman Faaliyetlerinden Nakit Akışları	(40.000.000)	(40.000.000)	(64.300.000)
D.Dönem Başı Nakit ve Nakit Benzerleri	191.500.000	191.500.000	191.500.000
Dönem Sonu Nakit Benzerleri	376.500.000	352.200.000	352.200.000

TMS 17' de kira ödemeleri, Nakit Akış Tablosunda, işletme faaliyetlerinden nakit akışı olarak raporlanırken, TFRS 16 uygulanması ise faaliyet kiralaması işlemleri finansman faaliyetlerinden nakit akışları bölümünde raporlanmaktadır. Ancak sonuç olarak kiralamalar ile ilgili getirilen değişiklikler ekonomik kaynaklı olmadığından dolayı toplam nakit akışı her iki uygulamada da sabit kalmıştır.

5.SONUÇ

TMS 17 Kiralama İşlemleri Standardı, kiralama işlemlerini faaliyet ve finansal kiralama olmak üzere iki kategoride ele almıştır. FASB ve IASB tarafından yürütülen çalışmalar sonucunda UFRS 16 Kiralamalar Standardı yayınlanmıştır. Standart, kiralamaların sunumu, ölçümü ve açıklanmasına ilişkin esasları belirlemektedir. Standartın amacı, kiraya veren ve Kiracılar için raporlama esaslarının belirlenmesi, işlemlerin gerçeğe uygun olarak yansıtılması, finansal tablo kullanıcıları tarafından kiralamaların, işletmenin finansal durumu, finansal performansı ve nakit akışları üzerindeki etkisinin değerlendirilebilmesi için güvenilir ve şeffaf bilgi verilmesini sağlamaktır. Standartta özellikle Kiracılar için kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu çalışma, TFRS 16 ile faaliyet kiralamalarının finansal tablolara alınması durumunda, Kiracı işletmelerin finansal tablolarının nasıl etkileneceğini, örnekler yardımı ile UMS 17 uygulaması ile karşılaştırarak ortaya koymayı hedeflemiştir.

Çalışma sonucunda, olağandışı farklılıklar göz önünde bulundurulmadığında, TFRS 16'nın uygulanması ile işletmelerin kısa ve uzun vadeli yabancı yükümlülüklerinin arttığı, faaliyet kiralamalarının kullanım hakkı varlığı olarak aktifleştirilmesi sonucu duran varlıkların arttığı, ve sonuç olarak aktif ve pasif toplamalarının arttığı; kullanım hakkı yükümlülüklerinin artması sonucu finansal kaldıraç oranlarının arttığı; kira giderlerinin amortisman ve faiz gideri olarak ayrıştırılarak, daha önce faaliyet giderlerinde raporlanan faiz giderlerinin finansman giderleri kısmına alınması sebebiyle faaliyet kârının arttığı; UMS 17 de faaliyet gideri olarak sınıflandırılan kira giderleri tutarının, TFRS 16 ile faaliyet gideri / satışların maliyeti olarak sınıflandırılan amortisman giderinden yüksek olması sebebiyle FAVÖK rakamının arttığı tespit edilmiştir. Kullanım hakkı varlıklarının doğrusal yönteme göre azaltılması, kira borçlarının itfa edilmiş maliyet yöntemine göre azaltılmasından kaynaklı net varlıklarda azalma; KVKYK'nın artması sonucu cari oranlarda azalma; toplam varlıkların artması sonucu aktif devir hızında azalma olduğu gözlemlenmiştir.

TFRS 16 uygulaması genel olarak değerlendirildiğinde, standardın kiracı açısından kiralama işlemlerinde faaliyet ya da finansal kiralama ayrımının ortadan kaldırdığını, tüm kiralama işlemlerinde kiralanan varlıkların finansal durum tablosuna varlık olarak, kira tutarlarının ise bugünkü değerlerinin yükümlülük olarak dâhil edilmesini sağladığı, böylelikle gerçeğe uygun bilgilerin finansal tablo kullanıcılarına ve işletme ilgililerine iletilebildiği, daha şeffaf ve doğru finansal raporlama sonucunda şirketlerin kilit finansal oranlarında da anlamlılığın ve güvenin arttığı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abor, J., (2007). "Debt Policy and Performance of SMEs, Evidence from Ghanaian and South African Firms," *Journal of Risk Finance*, (8), pp. 364-379.
- Abu Orabi, M.M. (2014). The Impact of Leasing Decisions on the Financial Performance of Industrial Companies. *Global Journal of Management and Business Research*, 14 (2), 25-44.
- Adekunle, W. (2003). Risk Default in the Nigerian Leasing Industry. *Leasing Today A Quarterly Newsletter of Equipment Leasing Association of Nigeria*, 6, 15-18.
- Alagöz, M. ve Zaif, F. (2020). Kiralama İşlemlerinde Kullanılan Raporlama Esaslarının İşletme Finansal Yapısı Ve Karlılığı Üzerine Etkileri: Perakende Sektörü Örneği . *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi* , 6 (3) , 235-256.
- Alagöz, M. ve Zaif, F. (2019). Kiralama İşlemlerinde Kullanılan Raporlama Esaslarının İşletme Finansal Yapısı ve Karlılığı Üzerine Etkileri, Yüksek Lisans Tezi.
- Alazzam, F. A. (2015). Financial leasing in the construction companies in Irbid city. *Journal of Financial Economies*, 5 (1), 117-161
- Arzova, S. B., & Şahin, B. Ş. (2021). Kiralama İşlemlerinin Kiracı Tarafından Kgk Yeni Hesap Planına Göre Raporlanmasının Tfrs 16 Ve Bobi Frs Bölüm 15 Kapsamında İncelenmesi. *Muhasebe Ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 14 (1), 419-449.
- Akdoğan, N., & Erhan, D. U. (2020). "TFRS 16 Kiralamalar Standardının Finansal Tablolar Üzerine Etkisi Ve Perakendecilik Sektörü Üzerine Bir Araştırma", *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22 (1), 164-191.
- Akinbola, O. A., & Otoki, B. O. (2012). Effects of lease options as a source of finance on profitability performance of small and medium enterprises (SMEs) in Lagos State, Nigeria. *International Journal of Economic Development Research and Investment Vol. 3 No3, Dec 2012*.
- Aslan, Ü. (2018). UFRS 16 Kiralamalar Standardı Kapsamında Faaliyet Kiralamasının Kiracı İşletme Tarafından Muhasebeleştirilmesi ve Raporlanması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* , (77) , 55-68 . DOI: 10.25095/mufad.401306.
- Beattie, V., Edwards, K., and Goodacre, A., 1998, "The Impact of Constructive Operating Lease Capitalization on Key Accounting Ratios", *Accounting and Business Research*, vol.28, no.4, pp. 233-254.
- Ericson, J., and Skarphagen, R., 2015, Capitalization of Operating Lease and Its Impacts on Financial Ratios, Master Thesis, Jököping University Jököping International Business School.
- Eric, S. (2012). Determinants of the choice leasing vs. bank loan: Evidence from the French SME, Working paper, University of Durham.
- Fletcher, M., Freeman, R., Sultanov, M., & Umarov, U. (2005). Leasing in development. *Guidelines for emerging economies*. IFC, (1).
- Financetrain (2021) "Effect of Leases on financial statements for Lessors" available at [financetrain.com/effect-of-lease-on-financetrain-statements-for-lessors/]

- Fulbier, R. U., Silva, J. L. & Pferdehirt, H. M. (2008). Impact of Lease Capitalization on Financial Ratios of listed German Companies. Paper presented at the 29th EAA annual congress, Dublin, Ireland, 60, 122-144.
- Hassan, S. U. (2009). The Impact of Finance Lease on the Profitability of Nigerian Banks. *Journal of Finance and Accounting Research*, 1 (3).
- HAZIR, Ç. A. (2019). TFRS 16-Kiralamalar'ın Grup İçi Muhasebe Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (82), 55-76.
- International Accounting Standards Board (2016). IASB issues New Leasing Standard, Çevrimiçi <https://www.iasplus.com/en/news/2016/01/ifrs-16> ((Erişim Tarihi: 08.03.2021).
- International Financial Reporting Standard, (2016a), "IFRS 16 Leases Effects Analysis", Çevrimiçi <http://www.ifrs.org/-/media/project/leases/ifrs/published-documents/ifrs16-effects-analysis.pdf> (Erişim Tarihi: 08.03.2021).
- Imhoff, E., Lipe, R., and Wright, D., 1991, "Operating Leases: Impact of Constructive Capitalization", *Accounting Horizons*, 5 (1), pp. 51-63
- Joseph, K. (2009), Leasing Competence, Lease Structure and Perceived Performance of SMEs in Uganda. M.Sc Unpunished Thesis Department of Accounting and Finance. Uganda: University of Makerere.
- Kelly, C., Khayum, M., Price, C., 2013. Equipment leasing financing: The role of community Banks. Conference Romanian College of Business, University of Southern Indiana.
- Kostolansky, J., and Stanko, B., 2011, "The Joint FASB/IASB Lease Projects: Discussion and Industry Implications", *Journal of Business & Economics*, 9 (9), pp. 29-35.
- Kuntalp, E., (1988). "Finansal Kiralama Kanununa Göre Finansal Kiralama Tanımı ve Hükümleri", *Türkiye Bankalar Birliği Yayınları: İstanbul*. No: 144.
- Karataş M., (2019). Yenilenen Kiralama Muhasebesi, Açıklama ve Örneklerle İşletmelere Olası Etkileri
- Kurfi, A. K. (2003). *Principles of Financial Management*. 1st ed. Benchmark publishers ltd. Kano, Nigeria.
- Kraemer-Eis, H., & Lang, F. (2012). The importance of leasing for SME finance (No. 2012/15). EIF Working Paper.
- Kisaame, J., (2002) Financing of Small and Medium-Sized Enterprises. Paper presented at a United Nations Conference on Trade and Development, Kampala.
- Lasfer, M. A., & Levis, M. (1998). The Determinants of the Leasing Decision of Small and Large Companies. *European Financial Management*, 4 (2), 159-184.
- Merrill, T. W. (2020). The Economics of Leasing. *Journal of Legal Analysis*, 12, 221-272.
- Mohammed, J.K., Naveed, K., Hammed, H.M. (2012), Factors Influencing the Profitability of Leasing Firms in Pakistan: Application of OLS and Lolu T Model
- Paik, D.G.H., Smith, J.A.L, Lee, B.B., and Yoon, S.W., 2015, "The Relation Between Accounting Information in Debt Covenants and Operating Leases", *Accounting Horizons*, 29 (4), pp. 969-996.
- Salam, A. (2013). Effects of Lease Finance on Performance of SMEs in Bangladesh. *International Journal of Science and Research (IJSR)*, ISSN (online): 2319 -7064, 2 issue 12, December 2013.

- Samaila, I.A. (2009), Impact of Finance Lease on Financial Performance of Conglomerate Companies in Nigeria. *Nigerian Journal of Accounting and Finance*, 1 (1).
- Siam, Z., Qutaishat, M. (2007), The Impact of Financial Leasing Services to the Financial Performance of the Companies Rented Decisions in Jordan. *Studies Folder*, 34 (1), 131-142.
- Tai, B.Y., 2013, "Constructive Capitalization of Operating Leases in the Hong Kong Fast-Food Industry", *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, 3 (1), pp. 128-142.
- White Clark Group Global Leasing Report, 2021.
- Wong, K., and Joshi, M., 2015, "The Impact of Lease Capitalization on Financial Statements and Key Ration: Evidence From Australia", *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 9 (3), pp. 27-44.

Küresel Salgın Sürecinin İşletmelerin Karlılığı Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma

Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ

Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Erzurum.

fatihcoskun.ertas@atauni.edu.tr, www.orcid.org/0000-0002-2632-9694

Öğr. Gör. Nagihan KANTARCI

Kayseri Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Kayseri.

nkantarci@kayseri.edu.tr, www.orcid.org/0000-0001-9586-8360

Öz

Uluslararası standartlar, 2000'li yıllarda Amerika'da yaşanan şirket skandalları ile gelişmiştir. Skandallar, Amerika'da etkili olan ulusal muhasebe sisteminin yetersiz olduğunu göstermiştir ve Uluslararası Muhasebe Standartlarının oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Ülkelerin farklı muhasebe sistemleri kullanıyor olması uluslararası işletmelerin finansal tablolarında farklılıklara yol açabilmektedir. Bu farklılıklar, Uluslararası Muhasebe Standartları (UMS) ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının (UFRS) benimsenmesiyle en aza indirilmiştir. Ülkemizde de standartların benimsenmesi kullanılan sistemler arasında farklılıklar doğurmuştur. Son dönemde yaşanan COVID-19 pandemisi pek çok işletmeyi etkilemiştir. Pandemi dönemlerinde alınan tedbirler özellikle gıda sektöründeki işletmelerin performanslarını etkilemiştir. Bu çalışmada, gıda sektöründeki işletmelerin Türkiye Muhasebe Standartları (TMS)/Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) uygulamalarının karlılık oranları üzerindeki etkileri özellikle pandemi öncesi ve sonrası dönemlerde araştırılmıştır. Bu bağlamda Kamuyu Aydınlatma Platformunda (KAP) verilerine ulaşılan gıda sektöründeki iki işletmenin 2019-2020 yılı Vergi Usul Kanunu (VUK)'na ve TMS/TFRS'ye göre karlılık oranları hesaplanmıştır. Sonuçları SPSS programı kutu grafiğinde incelenmiştir. Pandemi döneminin işletmelerin karlılık oranları üzerindeki etkisinin aynı olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: TMS/TFRS, COVID-19, Karlılık Oranları, SPSS Kutu Grafiği.

Makale Gönderme Tarihi: 06. 04. 2022

Makale Kabul Tarihi: 11. 05. 2022

Önerilen Atıf:

Ertas, F. C., Kantarci, N. (2022). Küresel Salgın Sürecinin İşletmelerin Karlılığı Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma, *İşletme Akademisi Dergisi*, 3 (2):126-144.

Journal of Business Academy

2022, 3 (2): 126-144

DOI: [10.26677/TR1010.2022.1024](https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.1024)

Dergi web sayfası: www.isakder.org

A Research on the Impact of the Global Epidemic Process on the Profitability of Businesses

Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ

Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Erzurum.

fatihcoskun.ertas@atauni.edu.tr, www.orcid.org/0000-0002-2632-9694

Nagihan KANTARCI

Kayseri University, Social Sciences Vocational School, Kayseri.

nkantarci@kayseri.edu.tr, www.orcid.org/0000-0001-9586-8360

Abstract

International standards have developed with the company scandals in America in the 2000s. Scandals showed that the effective national accounting system in America was insufficient and necessitated the establishment of International Accounting Standards. The fact that countries use different accounting systems can cause differences in the financial statements of international businesses. These differences are minimized by the adoption of International Accounting Standards (IAS) and International Financial Reporting Standards (IFRS). Adoption of standards in our country has created differences between the systems used. The recent COVID-19 pandemic has affected many businesses. The measures taken during pandemic periods have affected the performance of businesses in the food sector. In this study, the effects of Turkish Accounting Standards (TAS)/Turkish Financial Reporting Standards (TFRS) applications on the profitability rates of businesses in the food sector were investigated especially in the pre-pandemic and post-pandemic periods. In this context, the profitability ratios of two businesses in the food sector, whose data were accessed on the Public Disclosure Platform (PDP), were calculated through the financial statements prepared in accordance with the Tax Procedure Law (TPL) and TMS/TFRS for the year 2019-2020. The results were analyzed in the SPSS program boxplot. It has been found that the effect of the pandemic period on the profitability rates of the businesses is not the same.

Keywords: TAS/TFRS, COVID-19, Profitability Ratios, SPSS Boxplot.

Received: 06. 04. 2022

Accepted: 11. 05. 2022

Suggested Citation:

Ertas, F. C., Kantarci, N. (2022). A Research on the Impact of the Global Epidemic Process on the Profitability of Businesses, *Journal of Business Academy*, 3 (2):126-144.

1. GİRİŞ

Dünyada etkisi büyük bir şekilde yaşanan olaylar finansal piyasalarda ve muhasebe sistemlerinde değişimlere yol açabilmektedir. 2000’li yıllarda yaşanan şirket skandalları ve son dönemdeki COVID-19 pandemisi dünyadaki pek çok şirketi çok büyük derecede etkilemiştir.

Dünyada Uluslararası Muhasebe Standartlarının yayılmasının nedenlerinden birisi 2000’li yıllarda yaşanan şirket skandallarıdır. “ABD Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri (US GAAP)”, hem Amerika’da hem de gelişmekte olan ülkelerde muhasebe standartları açısından önemli bir yere sahipti. Yaşanan şirket skandalları, US GAAP’ın önemini yitirmesine neden olmuştur. Mevcut muhasebe sisteminin yetersiz olduğunun anlaşılması ile Uluslararası Muhasebe Standartlarının oluşturulmasına ve geliştirilmesine yol açmıştır. UMS/UFRS’ler ülkemizde de Türkiye Muhasebe Standartları ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları olarak gelişmelere paralel bir şekilde uygulanmıştır. TMS/TFRS ile mevcut sistem olan VUK’a göre hazırlanan finansal tablolar arasında farklılıklar meydana gelmiştir. Bu farklılıklar, iktisadi kıymetlerin değerlendirme ölçülerinde meydana gelen yeniliklerden kaynaklanmaktadır. Bu iktisadi kıymetlerdeki değişimler finansal oranlar üzerinde de etkisini göstermektedir.

Yeni tip koronavirus 2019 yılı sonunda ilk vakanın görülmesiyle başlamış ve çok hızlı bir şekilde tüm dünyada etkisini artırarak göstermiştir. COVID-19 pandemisi sosyal ve ekonomik hayatı olumsuz etkilemiştir. Olumsuzluklardan büyük çapta ülkeler etkilenirken mikro düzeyde de işletmeler etkilenmiştir. Üretim hacmini küçülten, faaliyetini sonlandıran işletmeler olmuştur. Fakat bazı sektördeki işletmeler beklenenin aksine performanslarını artırmıştır. Özellikle gıda ve içecek sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin satışlarında, karlarında büyük artışlar yaşanmıştır.

Bu çalışmada, TMS/TFRS uygulamalarının karlılık oranları üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Özellikle pandemi öncesi ve sonrası yıllar baz alınmıştır. Bu yılların çalışmada kullanılmasının amacı, etkinin o özel dönemlerdeki durumunu grafik yardımlarıyla incelemektir. Pandemi döneminden en çok etkilenen sektör, gıda ve içecek sektörüdür. Bu etki işletmelerin karlılıkları üzerinde aynı değildir. Bu çalışma, bu etkinin aynı olmadığını grafik yardımıyla açıklamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında öncelikle VUK ve TMS/TFRS değerlendirme ölçülerine yer verilmiştir. Ardından literatürde yer alan çalışmalara kısaca değinilmiştir. Son olarak analiz, bulgular ve sonuç bölümü yer almaktadır.

2. VERGİ USUL KANUNU ve TÜRKİYE MUHASEBE STANDARTLARI/TÜRKİYE FİNANSAL RAPORLAMA STANDARTLARI DEĞERLEME ÖLÇÜLERİ

TMS/TFRS’lerin uygulanmasıyla birlikte iktisadi kıymetlerin değerlendirme ölçülerinde değişiklikler yapılmıştır. Bu değerlendirme ölçüleri ile iktisadi kıymetlerin değerlerinin saptanmasında farklılıklar oluşabilmektedir. Bu farklılıklar da finansal oranların sonuçlarını etkilemektedir. Hem VUK hem de TMS/TFRS değerlendirme ölçülerinin kısaca açıklamalarına yer verilmesinin benzerlik ve farklılıkların görülebilmesi adına önem arz etmektedir. Bu bölümde, VUK ve TMS/TFRS açısından değerlendirme ve ölçümleme kavramları açıklandıktan sonra öncelikle VUK’ta kullanılan değerlendirme ölçülerine daha sonra TMS/TFRS’ye göre ölçüm esaslarına yer verilmiştir.

“VUK’un 258.maddesinde değerlendirme, vergi matrahlarının hesaplanmasıyla ilgili iktisadi kıymetlerin takdir ve tespiti” olarak tanımlanmıştır.

Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve bölüm 6’da ölçüm ve ölçüm esaslarına yer verilmiştir. Ölçümle ilgili Kavramsal Çerçeve paragraf 6.1’de yer alan açıklama şöyledir: “Finansal tablolarda yer alan unsurların parasal olarak ölçülmesi gerekmektedir. Ölçüm esası, bir kalemin ölçülen tanımlanmış bir özelliğidir, örneğin, tarihi maliyet, gerçeğe uygun değer ya

da ifa değeri. Bir varlık veya yükümlülüğe bir ölçüm esasının uygulanması, söz konusu varlık veya yükümlülüğe ve bunlarla ilgili gelir ve giderlere ilişkin bir ölçüm ortaya çıkarır.” Finansal bilginin niteliksel özellikleri ve maliyet kısıtının değerlendirilmesinden dolayı her bir varlık, yükümlülük, gelir ve giderler için farklı ölçüm esasları seçilebilir (Kavramsal Çerçeve, par.6.2).

2.1. Vergi Usul Kanunu Değerleme Ölçüleri

VUK’un 261.maddesine göre “değerleme, iktisadi kıymetin nevi ve mahiyetine göre, aşağıdaki ölçülerden biri ile yapılır:

- Maliyet bedeli
- Borsa rayici
- Tasarruf değeri
- Mukayyet değer
- İtibari değer
- Vergi değeri
- Rayiç bedel
- Emsal bedeli ve ücreti.”

Maliyet Bedeli:

VUK madde 262’ ye göre; “maliyet bedeli, iktisadi bir kıymetin iktisap edilmesi veyahut değerinin arttırılması münasebetiyle yapılan ödemelerle bunlara müteferri bilumum giderlerin toplamını ifade eder.”

Borsa Rayici:

VUK’un 263.maddesine göre “borsa rayici, gerek menkul kıymetler ve kambiyo borsasına, gerekse ticaret borsalarına kayıtlı olan iktisadi kıymetlerin değerlemeden evvelki son muamele gününde borsadaki muamelelerin ortalama değerlerini ifade eder.”

“Borsa rayicine göre aşağıda yer alan iktisadi kıymetler değerlemeye tabi tutulacaktır;

- Yabancı paralar, yabancı para ile olan senetli veya senetsiz alacaklar ve borçlar, (VUK m. 280)
- Hisse senetleri ile fon portföyünün en az %51’i Türkiye’ de kurulmuş bulunan şirketlerin hisse senetlerinden oluşan yatırım fonu katılma belgeleri dışında kalan her türlü menkul kıymetler, (VUK m. 279)
- Yabancı parayla ödenen ücretler, (GVK m. 67)
- Yabancı parayla ödenen serbest meslek kazançları, (GVK m. 67)
- Yabancı parayla yapılan gayrimenkul sermaye iratları, (GVK m. 72)
- Menkul sermaye iratları, yabancı parası ile tahsil edildiği veya yabancı parası olarak kayıtlara intikal ettirildiği veya bu iratlara yabancı parası olarak tasarruf edildiği takdirde, (GVK m. 79)
- VUK’un ilgili maddesine göre özel haller de borsa rayici ile değerlendirilir. Özel haller, VUK’un değerlendirme bölümünde yazılı olmayan veya yazılı olup da kendi ölçüleri ile değerlendirme imkanı olmayan iktisadi kıymetlerin değerlendirilmesinde mümkün kılınmıştır” (VUK m. 289).

Tasarruf Değeri:

VUK’un 264.maddesine göre “tasarruf değeri, bir iktisadi kıymetin değerlendirme gününde sahibi için arz ettiği gerçek değerdir.”

Tasarruf değerle değerlendirilen iktisadi kıymetler şöyledir; “Senetli alacaklar (VUK md.281), senetli borçlar (VUK md.285), değersiz alacaklar (VUK md. 322) ve şüpheli alacaklar (VUK md.323).”

Mukayyet Değer:

VUK'un 265.maddesine göre "mukayyet değer, bir iktisadi kıymetin muhasebe kayıtlarında gösterilen hesap değeridir."

Mukayyet değerle değerlendirilen iktisadi kıymetler şöyledir; "Senetsiz alacaklar (VUK md.281), senetsiz borçlar (VUK md.285), gelecek yıllara ait giderler (VUK md.283), gelecek yıllara ait gelirler (VUK md.287) ve karşılıklar (VUK md.288)."

İtibari (Nominal) Değer:

"VUK'un 266.maddesine göre itibari değer, her nevi senetlerle esham (hisse senedi) ve tahvillerin üzerinde yazılı olan değerlerdir."

İtibari değerle değerlendirilen iktisadi kıymetler şöyledir; "Kasa mevcudu (TL) (VUK md.284) ve çıkarılmış tahviller (VUK md.286)."

Rayıç Bedel:

VUK'un 263'üncü maddesine göre "rayıç bedel, bir iktisadi kıymetin değerlendirme günündeki normal alım satım değeridir."

Vergi Değeri:

VUK'un 268'inci maddesine göre "bina ve arazinin Emlak Vergisi Kanunu'nun 29' uncu maddesine göre tespit edilen değer, vergi değeridir."

Emsal Bedeli ve Emsal Ücreti:

VUK'un 267.maddesine göre "emsal bedeli, gerçek bedeli olmayan veya bilinmeyen veya tahmini olarak belirlenemeyen bir malın, değerlendirme gününde satılması halinde emsaline nazaran haiz olacağı değerdir." Emsal bedeli, aşağıdaki esaslara göre belirlenir:

Birinci sıra: (Ortalama fiyat esası)

"Aynı cinsteki mallardan sıra ile değerlemenin yapılacağı ayda veya bir evvelki veya bir daha evvelki aylarda satış yapılmışsa, bu satışların miktar ve tutarına göre mükellef tarafından çıkarılacak olan ortalama satış fiyatı ile emsal bedeli hesaplanır. Ortalama fiyat esasını uygulayabilmek için, aylık satış miktarının, emsal bedeli tayin olunacak her bir malın miktarına nazaran %25' ten az olmaması gerekir."

İkinci sıra: (Maliyet bedeli esası)

"Emsal bedeli belirlenecek malın, maliyet bedeli biliniyor veya çıkarılması olanaklıysa, emsal bedelini belirlemek için mükellef bu maliyet bedeline, toptan satışlar için %5, perakende satışlar için %10 ilave etmelidir."

Üçüncü sıra: (Takdir esası)

"Yukarıda yer alan her iki esasa göre belli edilemeyen emsal bedelleri ilgililerin müracaatı ile takdir komisyonunca takdir yolu ile belli edilir. Takdirler, maliyet bedeli ve piyasa kıymetleri araştırılmak ve kullanılmış eşya için ayrıca yıpranma dereceleri dikkate alınarak yapılır. Takdir edilen bedellere mükelleflerin vergi mahkemesinde dava açma hakkı saklıdır. Fakat, dava açılırsa verginin tahakkuk ve tahsilini etkilemez."

"Mükellef tarafından bizzat hesaplanan emsal bedellerine ait kayıt ve cetveller ispat edici kağıtlar oldukları için muhafaza edilir. Bu esaslarla mukayyet olmaksızın kaza mercilerinin re'sen biçtikleri değerler ile zirai kazanç ölçülerini tespit eden kararnamelerde yer alan unsurlar emsal bedeli yerine geçer. Ücretle yapılan imalatla ücretin gerçek miktarının bilinmemesi veya

doğru bir şekilde belirlenememesi durumunda tespit edilecek emsal ücret de aynı esaslara göre tayin olunur.”

2.2. Türkiye Muhasebe Standartları/Türkiye Finansal Raporlama Standartları Değerleme Ölçüleri

Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve bölüm 6’da ölçüm esaslarına yer verilmiş. Ölçüm esasları; tarihi maliyet ve cari değer olarak sınıflandırılmış. Cari değer de gerçeğe uygun değer, kullanım değeri ve ifa değeri ve cari maliyet olarak ayrılmaktadır.

Tarihi Maliyet:

Kavramsal Çerçeve paragraf 6.5’te tarihi maliyet şöyle açıklanmıştır: “Bir varlık edinildiğinde veya oluşturulduğunda söz konusu varlığın tarihi maliyeti, varlığın edinilmesi veya oluşturulması sırasında katlanılan maliyetlerin değeridir. Bu değer varlığı edinmek ve oluşturmak için ödenen bedel artı işlem maliyetlerinden oluşur. Bir yükümlülüğe katlanıldığında veya bir yükümlülük devralındığında, o yükümlülüğün tarihi maliyeti, yükümlülüğe katlanmak veya onu üstlenmek için alınan bedelin değeri eksi işlem maliyetleridir.”

Piyasa koşullarında yapılmadığı için maliyeti tanımlanamayan veya ihtiyaca uygun bilgi sağlayamayan varlık ve yükümlülükler olabilir. Bu tür durumlarda, varlık ve yükümlülüklerin cari değeri, finansal tablolara alınırken ilk olarak tahmini maliyet şeklinde belirlenir. Tarihi maliyetin sonraki ölçümlerinde belirlenen bu tahmini maliyet, başlangıç noktası olarak alınır (Kavramsal Çerçeve, par.6.6).

Cari Değer:

Kavramsal Çerçeve paragraf 6.10’da cari değer şöyle açıklanmıştır: “Cari değer ölçümleri, ölçüm tarihindeki koşulları yansıtacak şekilde güncellenmiş bilgileri kullanarak varlıklar, yükümlülükler ve ilgili gelir ve giderler hakkında parasal bilgi sağlar. Güncelleme nedeniyle varlık ve yükümlülüklerin cari değerleri, bir önceki ölçüm tarihinden bu yana nakit akış tahminlerinde ve söz konusu cari değerlerde yansıtılan diğer faktörlerde meydana gelen değişiklikleri yansıtır. Tarihi maliyetten farklı olarak bir varlık veya yükümlülüğün cari değeri, kısmen de olsa varlık veya yükümlülüğü doğuran işlem veya diğer olayın fiyatından elde edilmez.” Cari değer ölçüm esasları; gerçeğe uygun değer, varlıklar için kullanım değeri ve yükümlülükler için ifa değeri ve cari maliyet olmak üzere üçe ayrılmıştır.

a. Gerçeğe Uygun Değer

Kavramsal Çerçeve paragraf 6.12’de gerçeğe uygun değer şöyle açıklanmıştır: “Gerçeğe uygun değer, piyasa katılımcıları arasında ölçüm tarihinde olağan bir işlemde, bir varlığın satışından elde edilecek veya bir yükümlülüğün devrinde ödenecek fiyattır.”

Gerçeğe uygun değer, piyasa katılımcılarının bakış açısı ile ölçülür. Varlık veya yükümlülükler, ilgili piyasa katılımcılarının ekonomik çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri durumunda bu varlık ve yükümlülüklerin fiyatlandırılması yapılırken başvurulacak varsayımlarla aynı varsayımlar kullanılır (Kavramsal Çerçeve, par.6.13).

Gerçeğe uygun değer, bazı durumlarda nakit akışına dayalı ölçüm teknikleri gibi teknikler kullanılarak da dolaylı yoldan belirlenebilir. Gerçeğe uygun değer belirlenirken aşağıda yer alan bütün faktörleri yansıtması gerekmektedir (Kavramsal Çerçeve, par.6.13):

- Gelecekteki nakit akışlarına ilişkin tahminler,

- Ölçülmekte olan varlık veya yükümlülüğe ilişkin gelecekteki nakit akışlarının tahmini tutarında, nakit akışlarının yapısında var olan belirsizlikten kaynaklanan muhtemel değişimler.
- Paranın zaman değeri,
- Nakit akışlarının yapısında var olan belirsizliğe katlanmanın fiyatı,
- Piyasa katılımcılarının söz konusu şartlarda dikkate alacağı diğer faktörler (likidite gibi).

b. Kullanım Değeri ve İfa Değeri

Kavramsal Çerçeve paragraf 6.17’de Kullanım ve ifa değeri şöyle açıklanmıştır: “Kullanım değeri, işletmenin bir varlığın kullanımından ve nihai olarak elden çıkarılmasından elde etmeyi beklediği nakit akışlarının ya da diğer ekonomik faydaların bugünkü değeridir. İfa değeri, işletmenin bir yükümlülüğü yerine getirdiğinde devretmek zorunda olmayı beklediği nakit ya da diğer ekonomik kaynakların bugünkü değeridir. Bu nakit ve diğer ekonomik kaynak tutarları sadece yükümlülüğün karşı tarafına devredilecek tutarları değil, aynı zamanda işletmenin yükümlülüğü ifa etmesine imkân vermeleri için diğer taraflara devretmek zorunda olmayı beklediği tutarları da içerir.”

Bu iki değer, bir varlık edinilirken ya da bir yükümlülük devralınırken katlanılan işlem maliyetlerini içermez. Çünkü değerler gelecekteki nakit akışlarına dayalıdır. Kullanım ve ifa değeri, işletmeye özgü varsayımları yansıtmaktadır. Gerçeğe uygun değer de olduğu gibi bazı durumlarda nakit akışına dayalı ölçüm teknikleri kullanılarak da kullanım değeri ve ifa değeri belirlenebilir (Kavramsal Çerçeve, par.6.18-19-20).

c. Cari Maliyet

Kavramsal Çerçeve paragraf 6.21’de cari maliyet şöyle açıklanmıştır: “Bir varlığın cari maliyeti, söz konusu varlığa eşdeğer bir varlığın ölçüm tarihindeki maliyetidir. Cari maliyet, ölçüm tarihinde söz konusu varlık için ödenecek bedel artı o tarihte katlanılabilecek işlem maliyetlerinden oluşur. Bir yükümlülüğün cari maliyeti, ölçüm tarihinde söz konusu yükümlülüğe denk bir yükümlülük için alınabilecek olan bedel eksi o tarihte yüklenilebilecek işlem maliyetlerinden oluşur. Cari maliyet, tarihi maliyet gibi, bir giriş değeridir. İşletmenin varlığı edinebileceği veya yükümlülüğe katlanabileceği piyasadaki fiyatları yansıtır. Bu nedenle, çıkış değerleri olarak ele alınan gerçeğe uygun değer, kullanım değeri ve ifa değerinden farklıdır. Bununla birlikte tarihi maliyetten farklı olarak cari maliyet, ölçüm tarihindeki koşulları yansıtır.”

3. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür incelenmiş ve TMS/TFRS’nin finansal oranlar üzerindeki etkileri ve Covid-19 pandemisi ile ilgili bu araştırma kapsamında değerlendirilebilecek çalışmalara ulaşılmıştır. Aşağıda Tablo 1’de literatürde yer alan çalışmalar özetlenmiştir.

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazarlar/ Çalışma Yılı	Örneklem ve Çalışmanın Veri Seti	Yöntem	Çalışma Sonuçları
Ertaş ve Yetim (2022)	Çalışmada BİST’te işlem gören gıda ve içecek sektöründeki 20 işletmenin pandemi öncesi ve sonrası	Topsis Yöntemi	Araştırma sonucunda 2020 4.çeyrek ve 3.çeyrek dönemlerinde işletmelerin finansal

	dönemde finansal performanslarını incelemek için 16 finansal oran kullanılmıştır.		performanslarının arttığı sonucuna ulaşılmıştır.
Kehribar vd. (2021)	Çalışmada Borsa İstanbul Gıda, İçecek endeksinde bulunan işletmelerin pandemi dönemindeki finansal performansları incelenmiştir.	Entropi ve MAIRCA Yöntemleri	Nakit oranın Entropi yöntemine göre en önemli kriter, aktif karlılık oranının ise en az önemli kriter olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Demir (2020)	Çalışmada BİST 100 şirketlerinin Covid-19'un etkileri oran yöntemi ile analiz edilmiştir.	Oran Analizi Yöntemi	Çalışmada likidite oranlarının enerji, imalat, toptan ve perakende sektörlerinde iyileştiği, diğer sektörlerde bozulduğu görülmektedir. Toptan ve perakende sektörü hariç diğer sektörlerin tamamında varlık kullanım oranları bozulmuştur. Dönem karı, enerji, teknoloji, toptan ve perakende sektörleri hariç diğer sektörlerde düşmüştür. Kriz dönemlerinde ticari borç ödeme süreleri ve alacak tahsil süreleri, teknoloji dışında diğer tüm sektörlerde uzatılmıştır.
Levent (2020)	Çalışmada Covid-19 salgınının BİST gıda ve içecek endeksindeki şirketlerin hisse senedi getiri ve volatilitesine etkilerini araştırmak için karşılaştırmalı ve trend analiz uygulanmıştır.	Karşılaştırmalı Analiz ve Trend Analizi	Salgın sonrası gıda sektöründeki şirketlerin hisse senetlerinde oluşan portföylerin referans endekslerinden daha fazla getiri performansı sağladığı, daha yüksek volatilité sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Kılıç (2020)	Çalışmada koronavirüsün etkilerini incelemek üzere Borsa İstanbul sektör getirileri olay etüdü yöntemiyle incelenmiştir.	Olay Etüdü Yöntemi	Pek çok sektörde negatif anormal getiriler gerçekleşmiştir. Turizm ve tekstil sektörü en yüksek negatif getiriye sahip iken ticaret sektörü ise pozitif getiriye sahiptir.
Kaya ve Utku (2019)	Türkiye ve Almanya'daki sanayi işletmelerinin 2005 öncesi ve sonrasında iki farklı dönem oluşturulmuş; 3 yıllık ve 10 yıllık dönemler ve 12 farklı finansal oranlar çalışmada kullanılmıştır.	T testi analiz	Türkiye'de uzun dönemde UFRS'ye geçişle finansal oranlar üzerinde anlamlı farklılıklar gerçekleşmiştir. Almanya'da ise birkaç finansal oran dışında anlamlı bir farklılık yaşanmamıştır.

Alkan (2019)	Çalışmada bir ticaret işletmesinin TDHP'na göre hazırlanan temel finansal tabloları ve TMS/IFRS'ye uygun hale getirilmiş IFRS Finansal Durum ve Faaliyet Sonuçları Tablosu kullanılarak 15 oran hesaplanmıştır.	Oran Analizi Yöntemi	Stoklarda vade farkının ayrıştırılması, standartlara göre finansman gideri olarak yazılması ve stok değer düşüklüğü karşılığı ayrılması, reeskont işlemlerinin kapsamının genişletilmesi gibi işlemlerden dolayı analiz sonuçlarının farklılaşmasına neden olmuştur.
Gör vd. (2016)	Çalışma 2000-2004 yılı olarak UFRS öncesi ve 2005-2009 olarak da UFRS sonrası dönemleri kapsamaktadır. Bu dönemlerde BİST'te işlem gören 85 işletmenin finansal oranları kullanılmıştır.	Kolmogorov-Smirnov / Shapiro-Wilk Normallik ve Wilcoxon İşaret Testi	UFRS öncesi ve sonrası hesaplanmış finansal oranlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Anlamlı farklılıklar tespit edilen oranlar; "Alacak Devir Hızı, Asit-Test Oranı, Stok Bağımlılık Oranı, Dönen Varlık Devir Hızı, Duran Varlık Devir Hızı, Aktif Karlılık Oranı, Kaldıraç Oranı, Nakit Oranı, Cari oranları"dır. Stok Devir Hızı, Özsermaye Karlılık Oranı ve Borçlanma oranlarında ise anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.
Yenidoğan ve Aydemir (2015)	Bazı standartlara göre örnekler oluşturulmuştur.	Örnek olay analizi	Araştırma sonucunda oranlarda bir değişim gözlemlenmiştir. Fakat bir standart bir oranı artırırken, başka bir standart o oranı azaltmıştır.
Cengiz (2014)	Halka açık 84 şirketin UFRS öncesi ve sonrası olmak üzere 6 yıllık verileri ile 15 finansal oran çalışmada kullanılmıştır.	T testi analizi	Çalışma sonucunda "özsermaye karlılığı, aktif karlılığı, toplam varlıklar/özsermaye, toplam borç/özsermaye, toplam borç/varlıklar" oranlarında azalma yönünde önemli farklılıklar bulunmuştur.
Dimitrios vd. (2013)	Çalışmada Atina Borsasında uzun yıllardır işlem gören ve yakın zamanda kayıt olan işletmeler olmak üzere iki grup oluşturulmuştur.	Jarque-Bera testi ve Linear regresyon analizi	Araştırma sonucunda iki grup işletmenin oranlarında, IFRS'ye geçişle birlikte önemli bir değişiklik gözlemlenmiştir.
Atmaca ve Çelenk (2011)	Türkiye'nin ilk 500 kuruluşu olarak seçilen işletmelere UMS/IFRS'nin finansal	Anket, t testi analizi,	Çalışma kapsamında incelenen işletmelerin finansal analizlerinin kalitesi UMS/IFRS ile artmıştır.

	analiz uygulamalarının kalitesini etkileyip etkilemediğini araştırmak için anket uygulanmıştır.	regresyon analizi	
Stent vd. (2010)	2005-2008 yılları arasında Yeni Zelanda’da 56 işletmenin finansal tablo kalemleri ve finansal oranları üzerinde IFRS’nin etkileri incelenmiştir.	Wilcoxon testi	Çalışma kapsamındaki UFRS’den etkilenen işletmelerin oranı, %87’dir. Finansal tablolarda borçlar ve özkaynaklar en çok etkilenen hesaplardır. “Özkaynak karlılık oranı, varlıkların karlılığı, kaldıraç ve satış gelirleri” oranlarının medyanlarında UFRS’nin uygulanması ile artış olmuştur. “Aktif devir hızı oranının” medyanı ise azalmıştır.
Ataman ve Özden (2009)	Çalışmada tekdüzen hesap planına göre oluşturulmuş finansal tablolar UFRS’ye dönüştürülmüştür. Bu finansal tabloların rasyo analizleri hesaplanmış ve farklılıkları incelenmiştir.	Örnek olay analizi	Elde edilen bulgulara göre; oranlarda değişimler olmuştur. Fakat değişimler aynı yönde gerçekleşmemiştir. Standartlarla birlikte karlılık oranları azalmış, faaliyet oranları ise artmıştır.

Literatürde yer alan ve ulaşılabilen ilgili çalışmalarda standartların finansal oranlar üzerinde bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan yaşanan pandemi döneminin özellikle gıda ve içecek sektörü olmak üzere çoğu sektörün finansal performanslarında etkileri olduğu literatürde yapılan çalışmaların sonuçlarında yer almaktadır. Çalışmalarda, genelde bir örnek olay, t testi ve regresyon analizi ve buna benzer yöntemler kullanılmıştır. Literatürde TMS/TFRS’nin finansal oranlar üzerindeki etkisinin olup olmadığına grafik yardımı ile incelenmesine ulaşılamamıştır. “Küresel Salgın Sürecinde İşletmelerin Karlılığı Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma” adlı bu çalışma ile pandemi öncesi ve sonrası dönemler seçilerek hem TMS/TFRS’nin karlılık oranları üzerindeki etkisini hem de bu özel dönemdeki etkinin grafikler yardımı ile incelenmesi amaçlanmıştır.

4. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Araştırmanın kapsamını, KAP’ta finansal tablolarına ulaşılan Gıda Sanayi sektöründeki 2 işletme oluşturmaktadır. Bu iki işletmenin (Çalışmada işletmelere X ve Y isimleri verilmiştir.) 2019 ve 2020 yılına ait VUK ve TMS/TFRS’ye göre hazırlanmış bilanço ve gelir tablosu çalışmada kullanılan verilerdir. Çalışmada kullanılan veriler, ikincil veri sınıfına girmektedir.

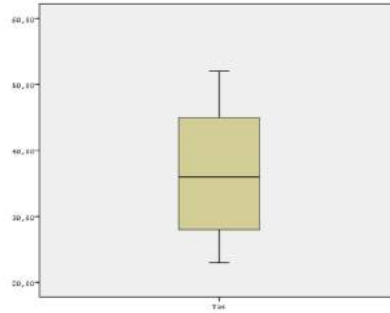
Literatürde finansal analiz kapsamında hesaplanan pek çok oran yer almaktadır. Bu çalışmada COVID-19 pandemisinin ve TMS/TFRS’lerin uygulanmasının gıda ve içecek sektöründeki işletmelerin karlılık oranlarını nasıl etkilediği araştırıldığından çalışmada kullanılan karlılık oranları Tablo 2’deki gibidir.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Karlılık Oranları

KARLILIK ORANLARI
BRÜT KAR MARJİ
FAALİYET KARI/NET SATIŞLAR
DÖNEM KARI/NET SATIŞLAR
SATIŞ KARLILIĞI

Microsoft Office Excel programı aracılığıyla iki işletmenin hem VUK'a hem de TMS/TFRS'ye göre belirlenen oranları hesaplanmıştır. Hesaplanan oranlar SPSS programı kutu grafiği (boxplot) diyagramında TMS/TFRS ve VUK'a göre tek tek grafikleri çıkartılarak karşılaştırılmıştır.

Kutu grafiği, bir değişkenin sıklık dağılımını görmek için kullanılır. Kutu grafiğinin şeklinden, merkezi eğilimi ve değişkenlik düzeyini belirlemek mümkündür. Aşağıda bir kutu grafiği örneği yer almaktadır. Kutunun üst kısmı Q3'ü (%75'lik değer), alt kısmı ise Q1'i (%25'lik değer) olarak adlandırılır. Değerler, şeklin sol ekseni üzerindeki ölçeğe karşılık gelmektedir. Kutunun kendisi, çeyrekler arası aralığı göstermektedir. %50'lik değerle, kutunun içinde bir çizgi yer almaktadır. Kutunun yukarısına uzanan çizgi üst sınırdır ve sınırın sonunda azami puan işaretlenmiştir. Asgari değerde kutunun aşağısına uzanan alt sınırdır ve sınırın sonunda azami puan işaretlenmiştir (Eymen, 2007:49-51).

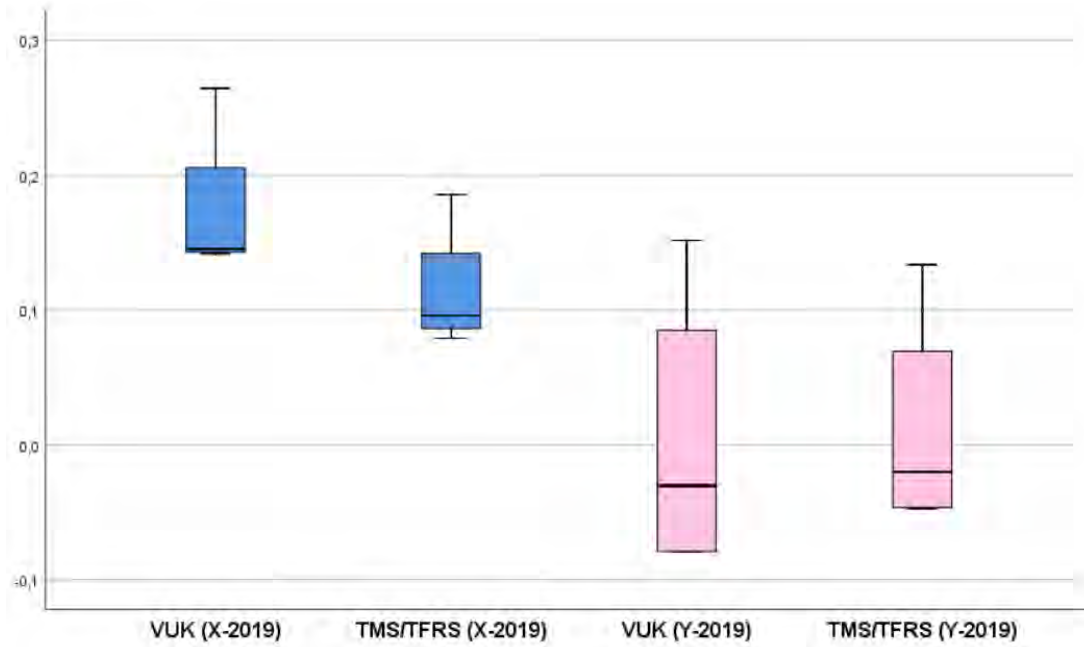
5. BULGULAR

Bu çalışmada, X ve Y olarak adlandırılan iki işletmenin karlılık oranlarıyla ilgili hesaplamaları ve kutu grafikleri aşağıda açıklanmıştır.

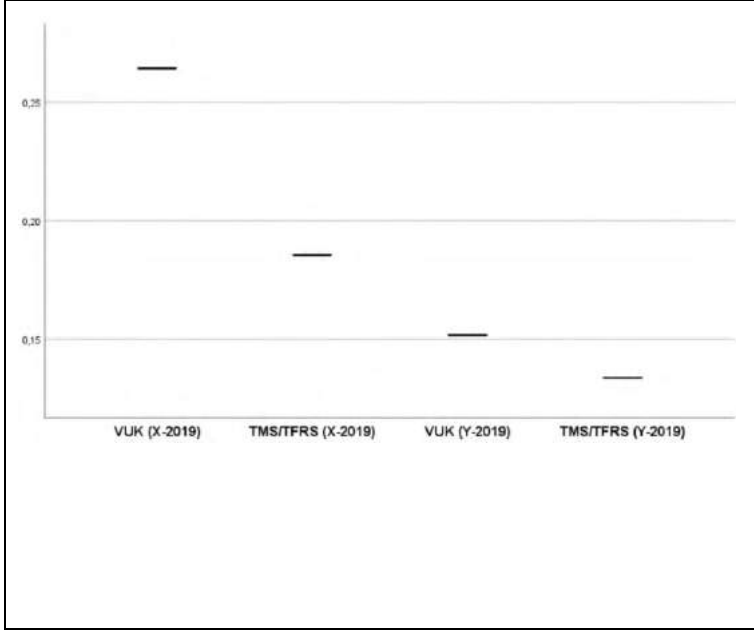
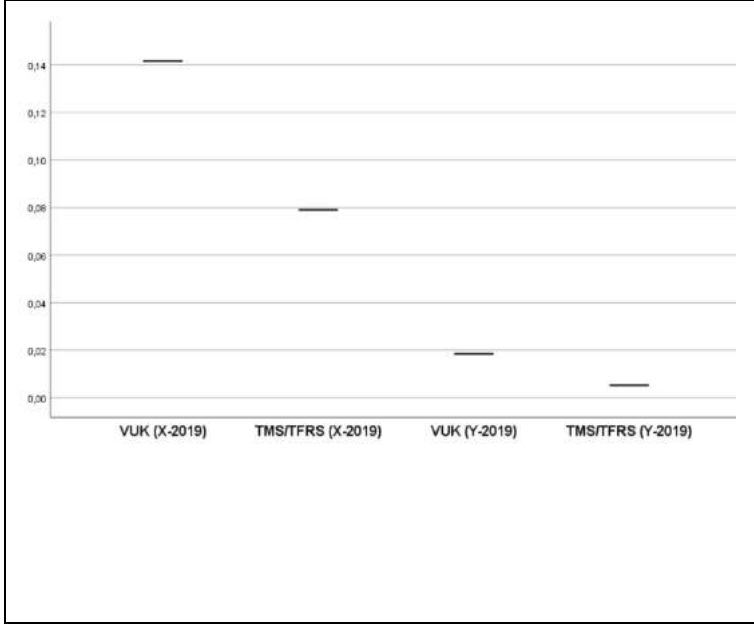
Karlılık oranlarının 2019 yılı hesaplamaları Tablo 3'deki, kutu grafiği ise Şekil 1'deki gibidir. Hesaplamalar incelendiğinde TMS/TFRS ile birlikte her iki işletmenin oranlarında artış/azalış görülmektedir. Kutu grafikleri incelendiğinde, özellikle X işletmesinde TMS/TFRS'nin etkileri daha net görülebilmektedir. X işletmesinin 2019 yılı VUK ve TMS/TFRS grafiklerinin medyan çizgileri ortalamanın altında olduğundan sağa eğik bir dağılım olmuştur. Medyan çizgileri birbirinden çok uzaktır. Ayrıca kutuların alt ve üst sınırları da birbirinden uzaktır. Bunun anlamı, TMS/TFRS sonuçlarının VUK'a göre farklı olduğudur. Y işletmesinde ise durum tam tersidir. Medyan çizgileri ortalamanın altında ve sağa eğik olmasına rağmen çizgiler birbirine yakındır. Ayrıca kutuların alt ve üst sınırları da özellikle üst sınır birbirine yakındır ve bu da TMS/TFRS sonuçlarının VUK'a benzer olduğunu göstermektedir. Tablo 4'deki her bir karlılık oranının ayrı kutu grafikleri yer almaktadır. Her oranın kutu grafiğine bakmak da önemli olacaktır.

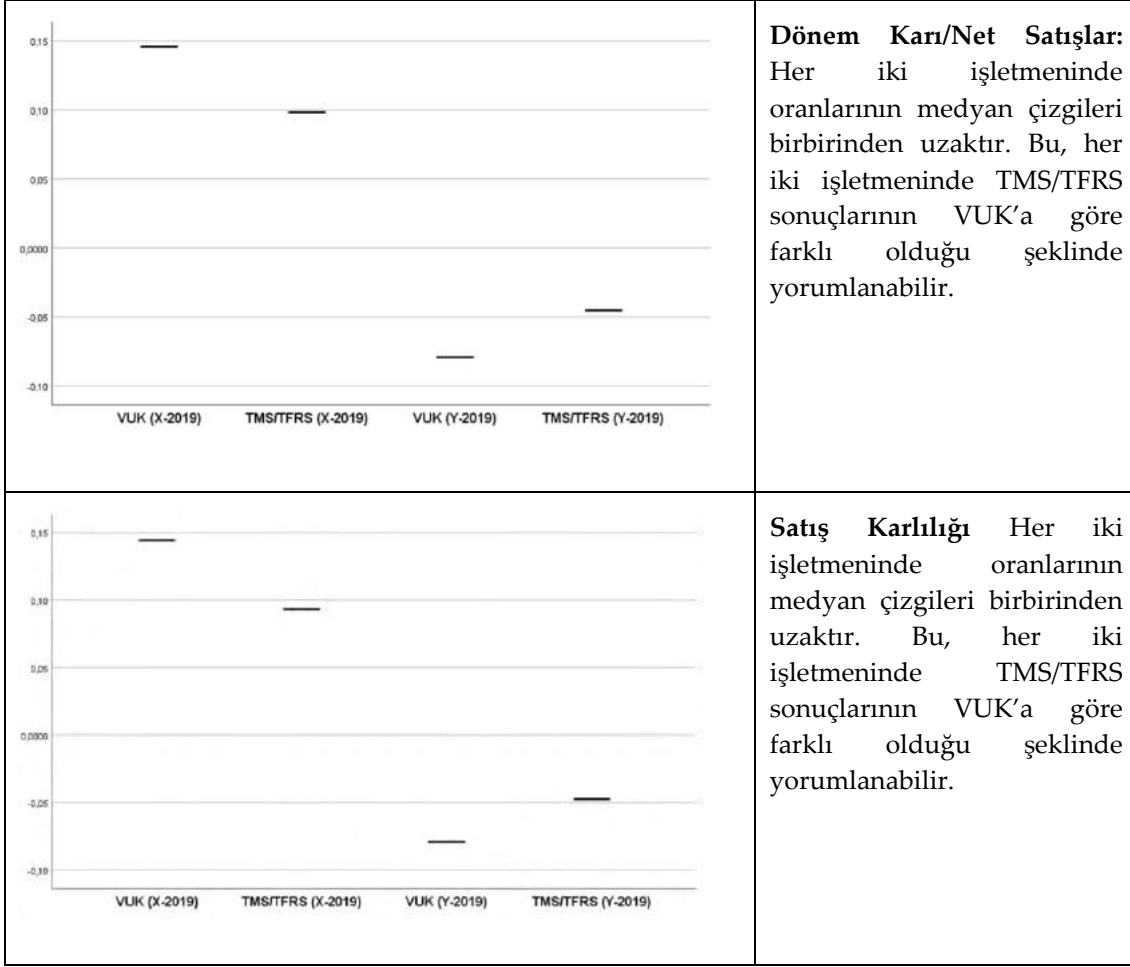
Tablo 3. X ve Y İşletmesinin 2019 Yılı Karlılık Oranları

2019	X İŞLETMESİ		Y İŞLETMESİ	
	VUK	TMS/TFRS	VUK	TMS/TFRS
BRÜT KAR MARJİ	0,2643	0,1855	0,1515	0,1336
FAALİYET KARI/NET SATIŞLAR	0,1416	0,0790	0,0184	0,0052
DÖNEM KARI/NET SATIŞLAR	0,1461	0,0982	-0,0790	-0,0455
SATIŞ KARLILIĞI	0,1444	0,0932	-0,0790	-0,0473

Şekil 1. X ve Y İşletmesinin 2019 Yılı Karlılık Oranları Kutu Grafiği

Tablo 4. Her Bir Karlılık Oranının Kutu Grafiği ve Açıklamaları

 Box plot for Brüt Kar Marjı. The y-axis ranges from 0.15 to 0.25. The x-axis categories are VUK (X-2019), TMS/IFRS (X-2019), VUK (Y-2019), and TMS/IFRS (Y-2019). The medians are approximately 0.24, 0.18, 0.15, and 0.13 respectively.	Brüt Kar Marjı: X işletmesinin brüt kâr marjı kutu grafiklerinin medyan çizgileri birbirinden uzaktır. Yani TMS/IFRS sonuçlarının VUK'a göre farklı olabilir. Y işletmesinde ise medyan çizgileri X işletmesine göre birbirine biraz daha yakındır. TMS/IFRS sonuçlarının VUK'a benzer olduğu şeklinde yorumlanabilir.
 Box plot for Faaliyet Karı/Net Satışlar. The y-axis ranges from 0.00 to 0.14. The x-axis categories are VUK (X-2019), TMS/IFRS (X-2019), VUK (Y-2019), and TMS/IFRS (Y-2019). The medians are approximately 0.14, 0.08, 0.02, and 0.01 respectively.	Faaliyet Karı/Net Satışlar: X işletmesinin medyan çizgileri birbirinden uzaktır. Yani TMS/IFRS sonuçlarının VUK'a göre farklı olabilir. Y işletmesinde ise medyan çizgileri X işletmesine göre birbirine biraz daha yakındır. TMS/IFRS sonuçlarının VUK'a benzer olduğu şeklinde yorumlanabilir.

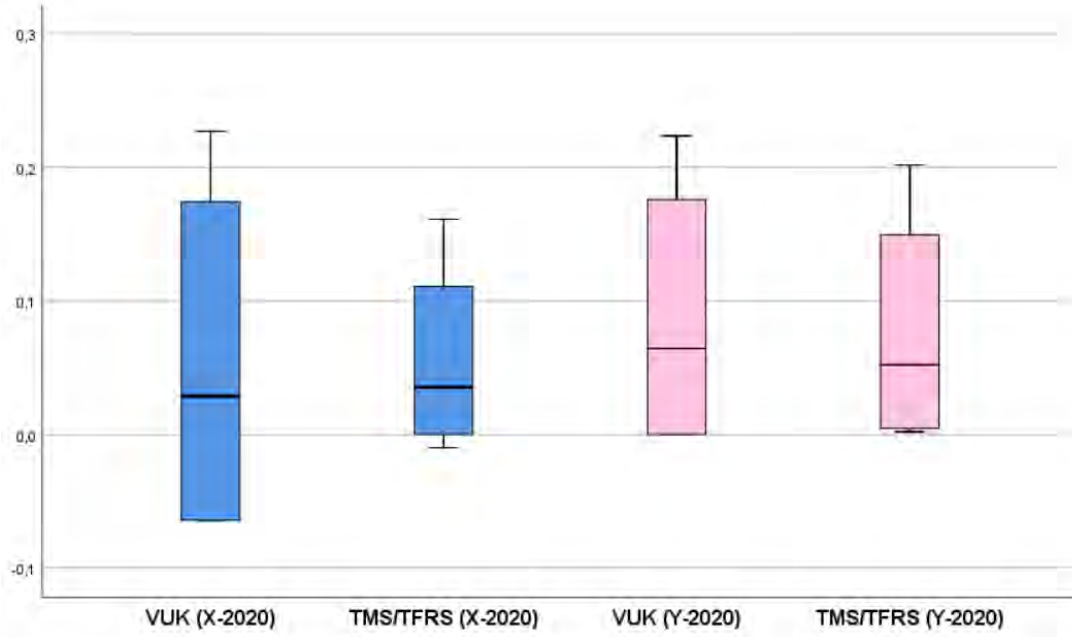

Karlılık oranlarının 2020 yılı hesaplamaları Tablo 5'deki, kutu grafiği ise Şekil 2'deki gibidir. Hesaplamalar incelendiğinde TMS/TFRS ile birlikte her iki işletmenin oranlarında artış/azalış görülmektedir. Kutu grafikleri incelendiğinde, X işletmesinin 2020 yılı VUK ve TMS/TFRS grafiklerinin medyan çizgileri ortalamanın altında olduğundan sağa eğik bir dağılım olmuştur. Medyan çizgileri birbirine yakındır. Fakat kutuların alt ve üst sınırları birbirinden uzaktır. VUK (X-2020) kutusunun uzunluğu, kartillerarası genişliğin çok olduğunu göstermektedir. Bu da oranların sonuçlarının birbirine yakın değerler olduğu sonucunu vermektedir. TMS/TFRS (X-2020) kutu grafiğinin uzunluğu ise daha kısadır. Bunun anlamı da oranların sonuçlarının birbirine yakın değerler olduğudur. Y işletmesinde ise medyan çizgileri ortalamanın altında ve sağa eğik olmasına rağmen medyan çizgilerinin birbirine yakın olması TMS/TFRS sonuçlarının VUK'a benzer olduğunu göstermektedir. 2020 yılı içinde Tablo 6'daki gibi her bir karlılık oranının ayrı ayrı kutu grafiklerine bakmak da önemli olacaktır.

Tablo 5. X ve Y İşletmesinin 2020 Yılı Karlılık Oranları

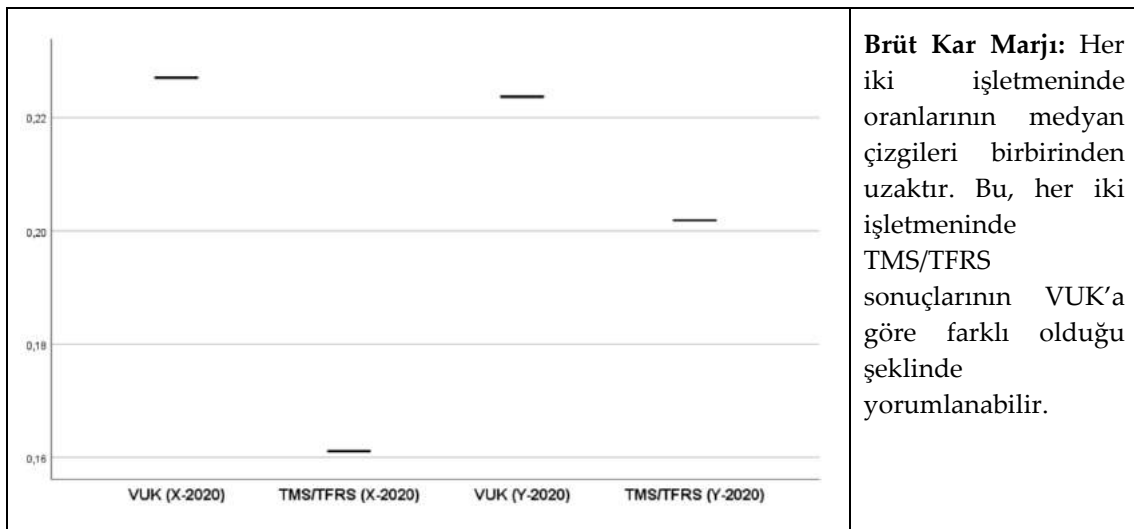
2020	X İŞLETMESİ		Y İŞLETMESİ	
	VUK	TMS/TFRS	VUK	TMS/TFRS
BRÜT KAR MARJİ	0,2271	0,1612	0,2237	0,2019

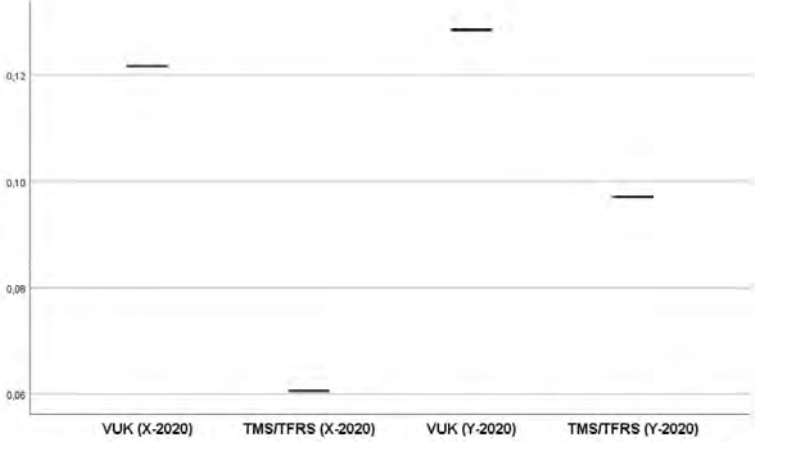
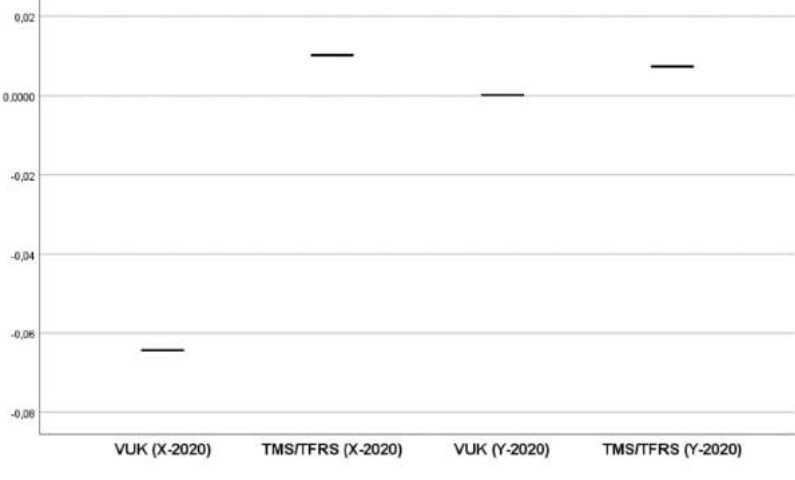
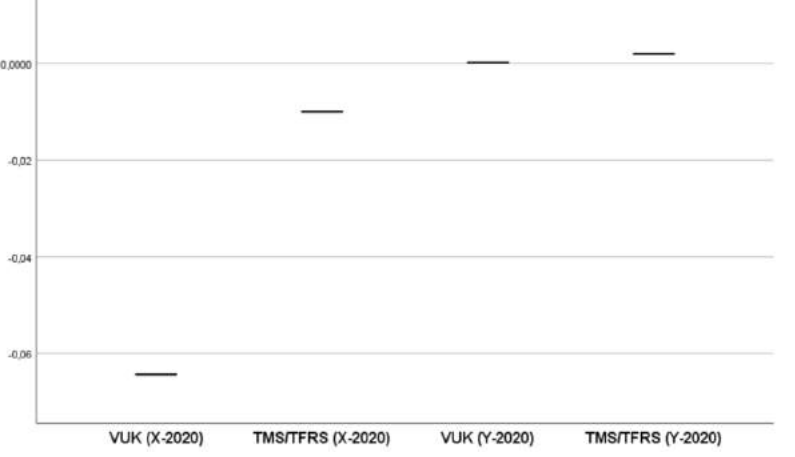
FAALİYET KARI/NET SATIŞLAR	0,1217	0,0606	0,1286	0,0971
DÖNEM KARI/NET SATIŞLAR	-0,0643	0,0102	0,0002	0,0074
SATIŞ KARLILIĞI	-0,0643	-0,0100	0,0002	0,0020

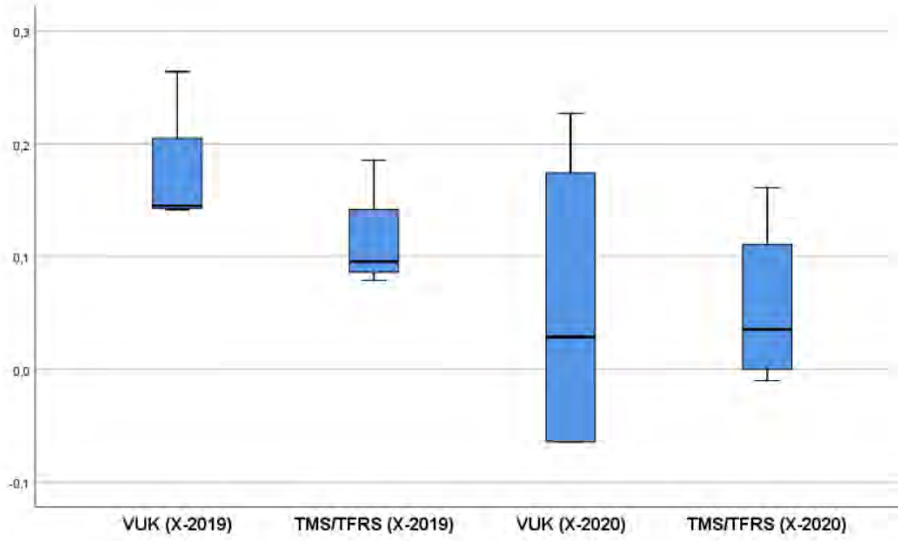
Şekil 2. X ve Y İşletmesinin 2020 Yılı Karlılık Oranları Kutu Grafiği

Tablo 6. Her Bir Karlılık Oranının Kutu Grafiği ve Açıklamaları

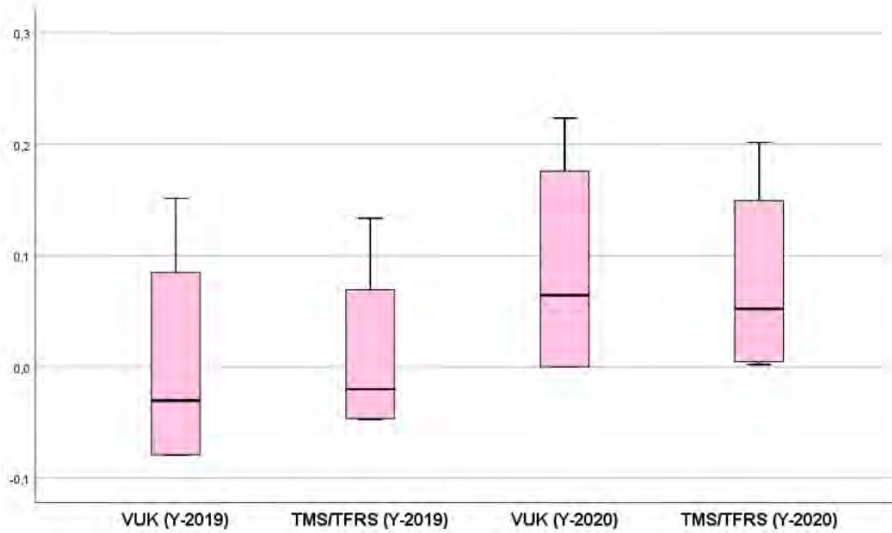
	Faaliyet Karı/Net Satışlar: Her iki işletmesinde oranlarının medyan çizgileri birbirinden uzaktır. Bu, her iki işletmesinde TMS/TFRS sonuçlarının VUK'a göre farklı olduğu şeklinde yorumlanabilir.
	Dönem Karı/Net Satışlar X işletmesinde medyan çizgileri birbirinden çok uzak iken, Y işletmesinde durum tam tersidir. X işletmesinde TMS/TFRS sonuçları VUK'a göre farklı olabilirken Y işletmesinde değildir.
	Satış Karlılığı: X işletmesinde medyan çizgileri birbirinden çok uzak iken, Y işletmesinde durum tam tersidir. X işletmesinde TMS/TFRS sonuçları VUK'a göre farklı olabilirken Y işletmesinde değildir.

X işletmesinin 2019 ve 2020 yıllarının karşılaştırması Şekil 3'deki gibidir. VUK 2019 ve 2020 kutu grafikleri birbirinden çok farklıdır. 2020 yılı kutusunun uzunluğu kartillerarası genişliğin çok olduğunu göstermektedir. Bu da oranların sonuçlarının birbirine uzak değerler olduğu şeklinde yorumlanabilir. Medyan çizgileri de birbirinden uzaktır. 2020 yılının COVID-19 pandemisi için önemi bu işletmede görülebilmektedir. Bu etki TMS/TFRS kutu grafiklerinde ise VUK'a kıyasla daha az görülmektedir.

Şekil 3. X İşletmesinin 2019-2020 Yılı Karlılık Oranları Kutu Grafiği

Y işletmesinin 2019 ve 2020 yıllarının karşılaştırması ise Şekil 4'deki gibidir. VUK 2019 ve 2020 kutu grafikleri incelendiğinde her iki yılın kutu uzunluğu kartillerarası genişliğin fazla olduğunu göstermektedir. Bu da oranların sonuçlarının birbirine uzak değerler olduğu şeklinde yorumlanabilir. Medyan çizgileri de birbirinden uzaktır. TMS/TFRS kutu grafikleri de VUK'a benzerdir. Y işletmesinde 2020 yılı COVID-19 pandemisi etkisi, X işletmesinde olduğu gibi net bir şekilde görülememektedir. Her iki işletmenin grafiklerine bakıldığında ikisinin de kutular ve medyan çizgileri farklı yönde değişmiştir. Aynı sektörde yer alan iki işletme COVID-19 pandemi döneminde benzer yönde etkilenmediği şeklinde yorumlanabilir.

Şekil 4. Y İşletmesinin 2019-2020 Yılı Karlılık Oranları Kutu Grafiği

6. SONUÇ

Çalışma kapsamında COVID-19 pandemi öncesi ve sonrası dönemde en çok etkilenildiği düşünülen gıda ve içecek sektöründeki iki işletmenin TMS/TFRS uygulamalarının karlılık oranları üzerindeki etkisi kutu grafiği yardımıyla incelenmiştir. Ayrıca pandeminin etkileri de grafikler yardımıyla açıklanmıştır.

Elde edilen bulgulara göre; hesaplanan 4 farklı karlılık oranının kutu grafikleri, TMS/TFRS uygulamalarının standart bir etki yarattığı görülmektedir. 2019 yılı için X işletmesinde 4 oran da medyan çizgileri birbirinden uzaktır. Y işletmesinde ise Brüt kâr marjı ve faaliyet karı/Net satışlar oranı medyan çizgileri birbirine yakındır. Dönem karı/Net satışlar ve satış karlılığı oranlarının medyan çizgileri birbirinden uzaktır. 2020 yılında ise yine X işletmesinin bütün oranlarının medyan çizgileri birbirinden uzaktır. Y işletmesinde ise 2019 yılının aksine Dönem karı/Net satışlar ve satış karlılığı oranlarının medyan çizgileri birbirine yakındır. Brüt kâr marjı ve faaliyet karı/Net satışlar oranı medyan çizgileri birbirinden uzaktır. Sonuçlar oranlarda TMS/TFRS uygulamalarının VUK'a göre benzerlikler ve farklılıklar doğurduğunu göstermektedir.

X işletmesinin 2019 ve 2020 kutu grafiklerinde pandemi döneminin etkisi özellikle VUK grafiklerinde görülebilmektedir. Medyan çizgileri birbirinden çok uzak ve kutuların uzunluğu da birbirinden farklıdır. Bunlar, oranların sonuçlarının birbirinden uzak olduğu şeklinde yorumlanabilir. Y işletmesinde de medyan çizgileri birbirinden uzak, kutu uzunlukları X işletmesine kıyasla birbirinden çok farklı değildir.

COVID-19 pandemisinin etkisi X işletmesinde daha net görülebilmekteyken Y işletmesinde benzer bir durum görülmektedir. İki işletmenin grafiklerine bakıldığında da grafiklerin farklı yöne doğru oluştuğu görülebilmektedir. İşletmeler aynı sektörde olmasına rağmen pandemi döneminin etkileri farklı olmuştur.

TMS/TFRS uygulamalarının özellikle pandemi döneminde etkilerinin kutu grafiği yardımıyla incelenmesinin literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada gıda ve içecek sektöründeki iki işletme incelenmiştir. Pandemi döneminden etkilenildiği düşünülen diğer sektörler üzerinde ve daha çok işletme seçilerek çalışmalar yapılması ayrıca literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağca, A., & Aktaş, R. (2007). First Time Application Of IFRS and Its Impact on Financial Ratios: A Study on Turkish Listed Firms. *Problems and Perspectives In Management*, 99-112.
- Alkan, B. Ş. (2019). Türkiye Muhasebe ve Raporlama Standartlarının Finansal Analize Etkisi. *The Journal of Social Science*, 3(5), 61-79.
- Alkan, G. İ., & Doğan, O. (2012). Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'nın Finansal Rasyolara Kısa ve Uzun Dönemli Etkileri:İMKB' de Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 87-100.
- Ataman, B., & Altuk Özden, E. (2009). Tek Düzen Hesap Planına Göre Hazırlanan Finansal Tabloların UFRS' ye Uyarlanması ve Rasyo Yöntemi ile Analizi. *Muhasebe Finansman Dergisi*, 59- 73.
- Atmaca, M., & Çelenk, H. (2011). Uluslararası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarının Finansal Analize Etkilerinin Regresyon Analizi İle Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 113-125.
- Balcı, B. R. (2012). TFRS' lerin Oran Analizine Etkileri. *Journal of Yasar University*, 4687- 4707.
- Blanchette, M., Racicot, F. E., & Sedzro, K. (2013). IFRS Adoption in Canada: An Empirical Analysis of the Impact on Financial Statements. *Certified General Accountants Association of Canada*, 1-67.
- Cengiz, H. (2014). Effects of International Financial Reporting Standards Application on Financial Ratios in Turkey. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 163-177.

- Demir, ř. (2012). *Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları (VUK Değerleme Yaklaşımı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Demir, Z. (2020). Covid-19'un BİST 100'deki şirketlerin mali tabloları üzerindeki etkisinin oran yöntemi ile analizi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 408-438.
- Dimitrios, B., Nikolaos, E., Konstantinos, P., & Dimitrios, V. (2013). The Impact of IFRS on Ratios of Listed and New Listed Companies of Athens Exchange. *Internaional Journal of Business and Social Research*, 139-157.
- Ertaş, F.C. & Yetim, A. (2022). Covid-19 Pandemisinde Gıda ve İçecek Sektöründeki İşletmelerin Finansal Performansının TOPSIS Yöntemiyle İncelenmesi: BIST Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 53-74.
- Eymen E. (2007). *SPSS 15.0 Veri Analiz Yöntemleri*. İstatistik Merkezi Yayın No:1.
- Gör, Y., Cengiz, S., & Dilsiz, M. ř. (2016). Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının (UFRS) Finansal Oranlar Üzerindeki Etkisi: Bist'de Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi*, 20(2), 53-64.
- Kaya, B., & Uçan, R. (2014). Vergi Usul Kanunu İle TMS/TFRS ' ye Göre Değerleme Ölçüleri. *Vergi Raporu Dergisi* , 9-31.
- Kaya, Y., & Utku, M. (2019). UFRS'nin Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi ve UFRS'ye Geçiřin Firmaların Finansal Performansları Üzerindeki Etkileri.
- Kehribar, Ö., & Karademir, F., & Evci, S. (2020). İşletmelerin COVID-19 pandemisi sürecindeki finansal performanslarının Entropi ve MAIRCA yöntemi ile değerlendirilmesi: BIST gıda, içecek endeksi örneği, *BMIJ*, 9 (1), 200-214.
- Kılıç, Y. (2020). Borsa İstanbul'da COVID-19 (Koronavirüs) Etkisi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), 66-77.
- Levent, C. E. (2020). Covid-19 Salgınının gıda ve içecek sektöründeki şirketlerin hisse senedi getiri ve volatilitesine etkisi. *Turkish Studies*, 15(6), 721-737.
- Pazarskis, M., Alexandrakis, A., Notopoulos, P., & Kydros, D. (2011). IFRS Adoption Effects in Greece: Evidence from The IT Sector. *Managemant of International Business and Economics Systems 2011 Conference*, 60-71.
- Stent, W., Bradbury, M., & Hooks, J. (2010). IFRS in New Zealand: Effects on Financial Statements and Ratios. *Pacific Accounting Review*, 92-107.
- Terzi, S., Oktem, R., & Kıymetli şen, İ. (2013). Impact of Adopting International Financial Reporting Standards: Empirical Evidence from Turkey. *International Business Research*, 55-66.
- Yenigün, T., & Aydemir, O. (2015). TMS/TFRS Uygulamalarının Oran Analizine Muhtemel Etkileri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 63-80.
- KGK (2022), Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve. 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu.

Uluslararası Standartlar Çerçevesinde Muhasebe Mesleğinde Kalite: Türkiye’de Muhasebe Meslek Mensuplarına Yönelik Bir Araştırma

Öğr. Gör. Dr. Hatice İLLEEZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Nevşehir.

hatice.hassu@nevsehir.edu.tr, www.orcid.org/0000-0003-3192-0531

Prof. Dr. Şaban UZAY

Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kayseri.

suzay@erciyes.edu.tr, www.orcid.org/0000-0003-0622-7962

Öz

Muhasebe meslek mensupları finansal tabloların gerçeği yansıtması ile yakından ilgilenmektedir. Bu çalışmada muhasebe mesleğinin kalitesinin ele alınması amacıyla standartlar yanında mesleğin uygulayıcıları olarak meslek mensuplarının görüş ve önerilerine yer verilmiştir. Meslek mensuplarının görüşlerini almak üzere araştırmanın da temelini oluşturan ve Muhasebe Mesleğinde kaliteyi etkileyen faktörlerden oluşan Model (Papatya Modeli adı verilmiştir.) esas alınarak 302 muhasebe meslek mensubuna anket uygulanmıştır. Haksız rekabet, ücret ve kurumsallaşmanın meslek mensuplarının meslek kalitesini en çok etkileyen faktörler olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca muhasebe mesleğinin kalitesinin artırılmasına yönelik görüş ve önerileri alınmak üzere meslek odaları başkanları ve meslek yetkilileri ile görüşmeler yapılmıştır. Meslek yetkilileri mesleğin daha kaliteli olması gerektiği düşüncesindedir. Ücret tahsilatı, mesleğe giriş koşulları, sürekli eğitim ve haksız rekabet konularında meslekte sorunlar yaşandığı belirtmiştir. Muhasebe mesleğinin geleceği ve muhasebe mesleğinde kalitenin artırılması için yapılan analizler ile meslek mensuplarının bakış açıları birlikte dikkate alınarak çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Mesleği, Kalite, Uluslararası Standartlar

Makale Gönderme Tarihi: 25. 04. 2022

Makale Kabul Tarihi: 31. 05. 2022

*Bu çalışma doktora tezinden hazırlanmış olup, Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SDK-2013-4739 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

Önerilen Atıf:

İlleez, H., Uzay, Ş. (2022). Uluslararası Standartlar Çerçevesinde Muhasebe Mesleğinde Kalite: Türkiye’de Muhasebe Meslek Mensuplarına Yönelik Bir Araştırma, *İşletme Akademisi Dergisi*, 3 (2):145-160.

Journal of Business Academy

2022, 3 (2): 145-160

DOI: [10.26677/TR1010.2022.1025](https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.1025)

Dergi web sayfası: www.isakder.org

Quality of Accounting Profession in Accordance with International Standards: A Survey on Accounting Professionals in Turkey

Öğr. Gör. Dr. Hatice İLLEEZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Vocational School, Nevşehir.

hatice.hassu@nevsehir.edu.tr, www.orcid.org/0000-0003-3192-0531

Prof. Dr. Şaban UZAY

Erciyes Üniversitesi, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kayseri.

suzay@erciyes.edu.tr, www.orcid.org/0000-0003-0622-7962

Abstarct

Professional accountants are closely concerned with the fact that the financial statements reflect the truth. In this study, to address the quality of the accounting profession, besides the standards, the opinions and suggestions of the professionals as practitioners of the profession are included. To get the opinions of the professionals, a questionnaire was applied to 302 professional accountants based on the Model (called the Daisy Model), which forms the basis of the research and consists of the factors affecting the quality of the Accounting Profession. It has been determined that unfair competition, wages and institutionalization are the factors that most affect the professional quality of the members of the profession. In the study, interviews were also held with the heads of professional chambers and professional officials to get their opinions and suggestions on increasing the quality of the accounting profession. Professional officials think that the profession should be of higher quality. They stated that there are problems in the profession in terms of wage collection, conditions of entry to the profession, continuous training and unfair competition. Solution proposals are presented by considering the future of the accounting profession and the analysis made for increasing the quality of the accounting profession and the perspectives of the members of the profession.

Keywords: Accounting Profession, Quality, International Standards

Received: 25. 04. 2022

Accepted: 31. 05. 2022

Suggested Citation:

İlleez, H., Uzay, Ş. (2022). Quality of Accounting Profession in Accordance with International Standards: A Survey on Accounting Professionals in Turkey, *Journal of Business Academy*, 3 (2):145-160.

1. GİRİŞ

Muhasebenin ürettiği, daha sonra denetçinin uluslararası standartlar çerçevesinde denetlediği finansal tabloların kalitesi, muhasebe mesleğinin kalitesi ile de yakından ilgilidir. Aşırı iş yükü, haksız rekabet, kayıt dışı ekonomi, iş kültürü, profesyonel yönetim ve kurumsallaşma eksikliği, yasal düzenlemelerin, yaptırımların etkin uygulanmaması gibi birçok iç ve dış faktörlerin etkisiyle hazırlanan finansal tabloların bir kısmının gerçeği tam olarak yansıtmaktan uzak olduğu gözlemlenmektedir. Söz konusu sorun, hem bağımsız muhasebecileri hem de bağımlı muhasebecileri ilgilendirmekte olup, muhasebe mesleğinin toplumdaki imajını da olumsuz etkilemektedir.

Türkiye'de muhasebe mesleği uzun yıllar meslek yasası olmadan yürütülmüştür. Ekonomik gelişmeler sonucunda meslek yasasına ihtiyaç doğmuştur. Avrupa Birliği'nde 1978 yılında kabul edilen 4. Yönerge ve 1983 yılında kabul edilen 7. Yönerge muhasebe standartları ile ilgili konuları içermektedir. Ülkemizde ise 3568 sayılı "Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu" ile muhasebe mesleğinin yasası oluşturulmuştur. 3568 Sayılı Kanun meslekle ilgili genel ve özel şartları belirtmekte olup, Yeminli Mali Müşavirlerin (YMM) tasdik yetkilerini düzenlemiştir.

Dünyada "Uygulayan" ile "Denetleyen" in aynı kişi olmaması ve güven tesisi ilkelerini kabul eden ilk kurallardan biri 3568 sayılı kanundur (Çamlıca, 2014:3). Yasada denetleyenler ve icra edenler olarak meslek iki temel gruba ayrılmıştır. Muhasebe yetkisi Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlere (SMMM), denetim yetkisi SMMM ve YMM'lere, tasdik-vergi denetimi yetkisi YMM'lere verilmiştir.

Denetim, finansal tabloların dürüstlüğüne esas almaktadır. Denetim ayrıca bilgiler ve belgeler arasındaki ilişkiyi belirlemek ve rapor haline getirmek, kanıtları toplayıp değerlendirmektir. Denetimin bağımsız bir kişi tarafından yetkili şekilde yapılması gerekmektedir (Arens vd., 2013:28). Bağımsız denetim anlayışı ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 1930'lu yıllarda başlamaktadır. Halka açık şirketlere 1934 yılından itibaren uygulanan ve denetimli mali tablolarının yayınlanmasını gerektiren Sermaye Piyasası Kanunu, bağımsız denetimin önemini vurgulamıştır (Uzak vd., 2009:2). Türkiye'de ise Bağımsız Denetim, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından 1987 yılında SPK Bağımsız Denetim Yönetmeliği ile uygulanmaya başlamıştır (Sayar, 2014). Halka açık şirketlerde ise ilk denetim faaliyetinin 1989 yılında uygulamaya konduğu görülmektedir.

Muhasebe mesleğinin önemi her geçen gün artarak ticaret hayatında ve toplum içinde günümüzde oldukça önemli bir yere gelmiştir. Ekonomik, sosyal, finansal ve teknolojik alanlarda ortaya çıkan değişikliklerle muhasebe mesleği önem kazanmaya başlamıştır. Muhasebe mesleğinin zamanla kazandığı saygınlık mesleğin tercih edilme durumunu olumlu etkilemiştir (Gökçöz ve Zeytin, 2012:69).

Araştırmanın amacı, meslek mensuplarının görüşleri dikkate alınarak muhasebe mesleğinin kalitesinin artırılmasını sağlayacak faktörleri belirlemek ve daha kaliteli muhasebe hizmeti yapılmasına yönelik öneriler geliştirmektir.

Çalışmada öncelikle denetim mesleği ve muhasebe mesleği açıklanacaktır. Literatür bilgisi verildikten sonra araştırmanın yöntemi, verilerin analizi, elde edilen bulgular, bulguların değerlendirilmesi ile sonuç ve öneriler bölümlerine yer verilecektir.

2. LİTERATÜR

Sarbanes Oxley yasası (SOA) 2002 yılında yayınlanmış olup, denetim mesleğinde kalite konusundaki ilk çalışmalardır. Kamu muhasebe mesleğinin düzenleyici yapısını bu yasa önemli derecede değiştirmiştir. Muhasebe mesleğinde önceleri daha az düzenleme var iken bu yasa ile üçüncü tarafların mesleğe bakışı artmış oldu (Caplan, 2007:4).

Denetim mesleğini ilgilendiren standartlara baktığımızda IFAC tarafından iki standart getirilmiştir. Standartların biri bağımsız denetim şirketini, diğeri ise denetimin içeriğini ilgilendirmektedir:

- 1- Uluslararası Kalite Kontrol Standartları (ISQC-1)
- 2- Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Kalite Kontrol (ISA-220)

Bu standartlara ilave olarak Kalite Güvence Standartları ve Etik Standartlar oluşturulmuş olup, denetim firmalarının daha kaliteli ve daha etik hizmetler sunması sağlanmaktadır.

Muhasebe mesleğinde ise, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik (SMMM) ve Yeminli Mali Müşavirlik (YMM) meslekleri ve hizmetleri ile ilgili düzenlemeler 3568 sayılı Meslek Kanununda yapılmıştır. Türkiye’de muhasebe mesleğinde ilk örgüt Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB) dur. TÜRMOB üye istatistiklerine bakıldığında 111.041 SMMM, 4.890 YMM bulunmaktadır. Eğitim bilgilerine göre SMMM’lerin %81’inin, YMM’lerin ise %77’sinin lisans mezunu olduğu belirtilmiştir. SMMM’lerin %57’sinin 36-50 yaş arası, YMM’lerin %95,6’sının 41 yaşın üzerinde olduğu bilgisi elde edilmiştir. TÜRMOB tarafından meslek mensuplarının daha kaliteli hizmet sunması için 13 Aralık 2013 tarihinde “Muhasebe, Denetim ve Danışmanlık İşletmeleri İçin İşyeri, Hizmet ve Kalite Güvence İlke ve Esasları Hakkında Mecburi Meslek Kararı” yayınlanmıştır. Bu karar ile işyeri, işyeri yönetimi, hizmet ve kalite güvence konularında ilke ve esaslar getirilmiştir.

Hem yurtdışında hem de Türkiye’de meslekte kalite algısına ilişkin bazı çalışmalar yapılmıştır. Muhasebe meslek mensuplarının hizmet kalitesi üzerine yapılan araştırmalar son yıllarda artmıştır. Yapılan araştırmalarda il bazında faaliyet gösteren meslek mensupları değerlendirilmiştir. Eskişehir’de yapılan çalışmada işletmelerin muhasebe meslek mensuplarından aldıkları hizmet kalitesinin, müşteri memnuniyetini nasıl etkilediği incelenmiştir (Banar ve Ekergil, 2010: 51).

2011 yılında Rize’de yapılan araştırmada 55 muhasebe bürosunun algılanan hizmet kalitesi ölçülmüştür (Ustaahmetoğlu ve Savcı, 2011:178). Balıkesir ilinde yaptıkları araştırma sonucunda müşteri memnuniyetini azaltan faktörler tespit edilmiştir. Çalışmada; ödemeler, çalışanlar, firma isteklerinin dikkate alınmaması, yardım sever olmama ve eksik ve yanlış bilgi sunumu gibi faktörlerin hizmet kalitesi algısını olumsuz yönde etkilemiş olduğu tespit edilmiştir (Koç vd., 2014:38). Siirt ilinde yapılan araştırmada 355 mükellefe uygulanan anketlerde muhasebe meslek mensuplarının hizmetlerinden beklenenler ile algılananların mükelleflerin demografik özelliklerine bağlı olarak değiştiği ortaya çıkmıştır (Teğin, 2015:89). Erzincan ilinde yapılan araştırmada Fiziksel özellikler, güvenilirlik, güvenlik ve empati boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Kurnaz ve Güner, 2019:594). Gümüşhane ilindeki araştırmada ise hizmet kalitesinin alt boyutlarından somutluğun müşteri memnuniyeti üzerinde yüksek oranda etkiye sahip olduğu çalışma sonuçlarında belirtilmiştir (Tosunoğlu vd., 2019:219).

Özer ve arkadaşlarının yaptığı araştırmada Türkiye’de mali müşavirlerden hizmet alan 197 kişiye anket uygulanmıştır. Çalışma neticesinde hizmet sırasında yapılan hataların mükelleflerin algıladığı hizmet kalitesini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. (Özer vd., 2019:178). Gençoğlu ve Ertan’ın çalışmasında Muhasebe Kalitesini Etkileyen Faktörler ve Türkiye’deki Durum incelenmiştir. Çalışmada muhasebe kalitesini etkileyen faktörler muhasebe uygulamaları, ülkeler arasındaki farklılıklar ve işletmelere özgü faktörler olarak üç ana başlık altında toplanmıştır (Gençoğlu ve Ertan, 2012:19-20). Muhasebe bilgi kalitesinin boyutlarını inceleyen Çankaya, Karakaya ve Keleş, araştırmasında işletme dışı faktörler (vergi sistemi, dış çevre gibi) ve işletmeye özgü faktörler (risk yönetimi, eğitim gibi) olarak sınıflandırma yapmıştır (Çankaya vd., 2019).

Meslek mensuplarının, mesleğin kalitesi ile ilgili çalışmalar son zamanlarda artmıştır. Muhasebe kalitesindeki önemli kavramlar; kazanç yönetimi, kayıpları zamanında tanıma ve değer ilişkisi olarak belirtilmiştir (Barth vd., 2008:492). Ertan'a göre muhasebe bilgi sistemi, muhasebe uygulamaları, işletme büyüklüğü, işletme sermaye yapısı gibi etkenler de mesleğin kalitesini etkilemektedir (Ertan, 2011: 53-55). Kanada Mali Müşavirler Odası'nın yaptığı bir araştırmaya göre; strateji ve yönetim, finansal raporlama, denetim ve güvence, yönetim muhasebesi, finans ve vergi kavramları meslek mensuplarının sahip olması gereken teknik yeterlilikler olarak belirtilmiştir. Araştırmada meslek mensuplarının; liderlik, kişisel yönetim, profesyonel ve etik davranış, iletişim, problem çözme ve karar verme, takım çalışması gibi özelliklere de sahip olmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır (Canada CPA, 2012).

Imhoff'un çalışmasında kurumsal yönetimin zayıf olmasının muhasebe kalitesi ve finansal raporlama sistemini olumsuz etkilediğinden bahsedilmiştir (Imhoff, 2003:125). Diğer bir araştırmada muhasebe kalitesi ile denetim ücretleri arasında doğru yönlü ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır (Hribar vd., 2013:532). Enofe ve arkadaşlarının araştırmasında; muhasebe mesleğini bilgi teknolojisi ve küresel standartların etkilediği belirtilmiştir (Enofe vd., 2012).

İslam'ın araştırmasında muhasebe mesleğinin gelecekte karşılaşacağı önemli değişikliklere bakıldığında; küreselleşme, dijital teknoloji ve yeni düzenlemelerden söz edilmiştir. Küreselleşmenin muhasebe meslek mensuplarına farklı fırsatlar yaratacağı, dijital teknolojilerin geleneksel çalışma ortamını etkileyeceği ve yeni düzenlemelerin ise mesleğe olumlu etkisi olacağı belirtilmiştir (İslam, 2017).

Çin'de Zhang ve Cheng tarafından yapılan araştırmada; 20 milyon muhasebecinin sadece 150.000 adedi belge sahibi olup, %60'ı lise ve üstü eğitim düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Muhasebe mesleğinin kalitesini ahlaki değerlerin, yenilikçi düşüncenin, profesyonel etiğin, sürekli eğitimin ve profesyonel bilginin etkilediği açıklanmıştır (Zhang ve Cheng, 2018:173). Vietnam'da 145 muhasebe firmasına yapılan ankette iş kültürü, gelir ve eğitimin muhasebede çalışan insan kaynaklarının kalitesini etkilediği tespit edilmiştir (Do vd., 2019:711). Kalite kültürünün rekabetçi iş dünyasında avantaj yaratmak için muhasebe meslek mensuplarına fırsat oluşturacağı belirtilmiştir (Daniela vd., 2016:281).

Yukarıda özetlenen öğelerin dışında, işyerinin temizliği ve düzeni, personelin eğitimi ve öğretimi, son teknolojinin kullanımı gibi unsurlar da meslekte hizmet kalitesini etkilemiştir (Kaya ve Daştan, 2005:395). Meslek mensubu, ekonomik alt yapı, iç ve dış çevre, iş yoğunluğu, müşteri sayısı, fiziki şartlar gibi faktörlerin de mesleğin kalitesini etkilediği belirtilmiştir (Uzak, 2010:385).

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırmada nicel ve nitel araştırma teknikleri birlikte kullanılmıştır. Nicel araştırma tekniği olarak anket, nitel araştırma tekniği olarak görüşme yöntemi uygulanmıştır. Veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Muhasebe meslek mensubunun en çok bulunduğu iller olan Ankara, İstanbul ve İzmir'deki toplam 26.254 bağımsız ve 41.565 bağımlı meslek mensubundan rastsal seçim yapılarak 302 anket (201 bağımsız, 101 bağımlı) uygulanmıştır. Anket örnekleme %95 güven seviyesi ve %6 hata payı ile 287 örneklem koşulunu sağlamaktadır (openepi). Anketler üç bölümden oluşmaktadır. Anket formunda birinci bölümün A kısmında demografik özellikleri, B kısmında departman bilgileri, C kısmında genel bilgiler elde edilmiştir. İkinci bölümde soruların önem sırasına göre cevaplanması, üçüncü bölümde ise ifadelerle katılım bilgileri istenmiştir.

Çalışmada oluşturulan hipotezler literatürde yapılan araştırmalardan elde edilen iç ve dış faktörler dikkate alınarak oluşturulmuştur. Hipotezler, $\alpha=0,10$ anlamlılık düzeyinde test edilmiştir. Araştırmanın temel hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H₁: Muhasebe meslek mensubunun cinsiyeti ile ücret tahsilat sıkıntıları arasında anlamlı farklılık vardır.

H₂: Muhasebe meslek mensubunun cinsiyeti ile kayıtdışılık arasında anlamlı farklılık vardır.

H₃: Muhasebe meslek mensubunun bağımlı/bağımsız olması ile kurumsallaşmaya bakışı arasında anlamlı farklılık vardır.

H₄: Muhasebe meslek mensubunun bağımlı/bağımsız olması ile fiziki koşulların kaliteye etkisi arasında anlamlı farklılık vardır.

H₅: Muhasebe meslek mensubunun unvanı ile yasal sistem ve mevzuat takibi arasında anlamlı farklılık vardır.

H₆: Muhasebe meslek mensubunun unvanı ile haksız rekabet arasında anlamlı farklılık vardır.

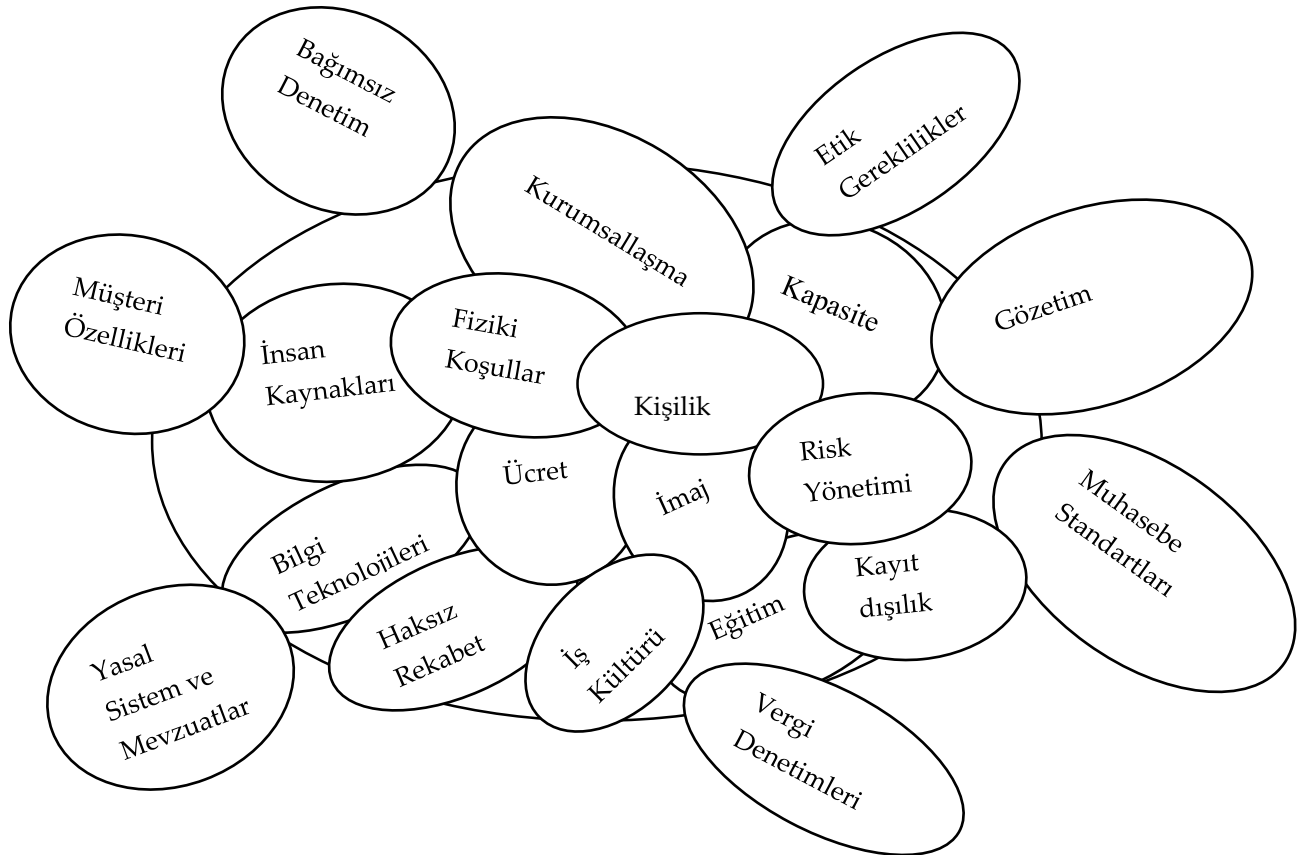
H₇: Muhasebe meslek mensubunun unvanı ile bilgi teknolojileri arasında anlamlı farklılık vardır.

Nitel araştırmada ise görüşme yöntemi kullanılmıştır. İki SMMM Oda başkanı, ikisi SMMM oda yetkilisi, biri TÜRMOB yönetim kurulu üyesi ve biri akademisyen olmak üzere toplam altı kişi ile görüşme yapılarak sorular yöneltilmiştir.

Nitel araştırmaların amacı, sayılarla sonuçlara ulaşmak değil, araştırılan konu ile ilgili açıklayıcı bilgi sunmaktır. Nitel araştırmalarda toplanan veriler ayrıntılı ve yoğun olmalı, ayrıca konu ile ilgili olarak katılımcıların görüş ve deneyimleri değiştirilmeden sunulmalıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2005:36). Görüşme tekniğinde görüşme formu hazırlanmıştır. Katılımcılarla görüşme önceden randevu alınarak, kendi ofislerinde ya da e-posta yolu ile gerçekleştirilmiştir. Konunun detaylandırılabilmesi için katılımcılara 10 adet soru yöneltilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Muhasebe mesleğinde kalite kavramı çok önemlidir. Meslekte kalitenin artması için gerekli faktörlerin belirlenmesi araştırmamızın temelidir. Muhasebe mesleğinde kaliteyi etkileyen faktörleri gösteren Şekil-1 "Papatya Modeli" geliştirilmiştir.

Şekil-1. Muhasebe Mesleğinde Kaliteyi Etkileyen Faktörler – Papatya Modeli

Kaynak: (Yazar tarafından geliştirilmiştir.)

Muhasebe mesleğinde kaliteyi etkileyen faktörler iç ve dış faktörler olarak ayrılmıştır. Banar ve Ekeril'in çalışmasındaki hizmet kalitesi boyutları, Gençoğlu ve Ertan'ın çalışmasındaki işletmelere özgü özellikler, Uzak'ın araştırmasından fiziki koşullar ve kapasite, Enoğlu ve arkadaşlarının çalışmasından bilgi teknolojileri ve standartlar, Zhang ve Cheng'in araştırmasından sürekli eğitim, Koç ve arkadaşlarının araştırmasından ödeme ve çalışanlar ile ilgili faktörler dikkate alınarak 13 adet iç faktör, 7 adet dış faktör belirlenmiştir. Araştırmada bağımlı ve bağımsız çalışan meslek mensuplarına kaliteyi etkileyen faktörler üzerinden anket uygulanmış ve elde edilen bulgular istatistiksel yöntem kullanılarak ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Araştırmanın görüşme bölümünde ise SMMM Oda başkanları, meslek yetkilileri ve akademisyen ile görüşme yapılarak sorular yöneltilmiştir. Görüşme tekniğinde; veriler analiz edilirken sorular sırası ile dikkate alınmış, katılımcıların sorulara verdikleri cevaplar bütün halinde değerlendirilerek soruların altına aktarılmıştır. Katılımcıların sorulara vermiş oldukları yanıtlar tamamen kendi kişisel düşüncelerini yansıtmaktadır.

3.2. Verilerin Analizi

Anketler üç bölümden oluşmaktadır. Meslek mensupları için oluşturulan anket formunda birinci bölüm üç kısımdan oluşmaktadır. A kısmında demografik özellikler, B kısmında departman-işyeri bilgileri, C kısmında genel bilgiler elde edilmiştir. İkinci bölümde 9 adet soru yöneltilmiş olup meslek mensuplarının yaşadıkları zorlukların önem derecesi ölçülmek istenmiştir. Üçüncü bölümde ise 35 adet soru sorulmuştur. Meslek ile ilgili ifadeler meslek mensuplarının katılım dereceleri ölçülmek istenmiş ve 5'li likert ölçeğine göre cevaplar alınmıştır. Üçüncü bölümdeki ifadeler modeldeki faktörler ile Tablo-1'de ilişkilendirilmiştir.

Tablo 1. İfadeler ve İlişkili Faktörler

Sıra	İfadeler	Faktör
1.	Yeni düzenlemelere ve standartlara ayak uydurmakta zorlanıyorum.	Yasal Sistem ve Mevzuat
2.	Düşük ücretle iş yapmak istemiyorum.	Ücret
3.	Yeni teknolojiye uyum sağlamakta zorlanıyorum.	Bilgi Teknolojileri
4.	Nitelikli işgücü bulmakta zorlanıyorum	İnsan Kaynakları
5.	Ücret tahsilatında sıkıntı yaşıyorum.	Ücret
6.	Yeni düzenlemeler ve standartlar hızla değişiyor.	Yasal Sistem ve Mevzuat
7.	Muhasebenin önemi konusunda önce işadamları bilinçlendirilmelidir.	Müşteri Özellikleri
8.	Disiplin yönetmeliği katı uygulanmalıdır.	Etik Gereklilikler
9.	Vergi düzenlemelerini uygularken zorlanıyorum.	Vergi Denetimi
10.	SGK düzenlemelerini uygularken zorlanıyorum.	Yasal Sistem ve Mevzuat
11.	E-defter uygulaması zaman tasarrufu sağladığı için asıl işimiz olan muhasebe danışmanlığına odaklanabiliyorum.	Bilgi Teknolojileri
12.	E-arşiv, saklama maliyetlerini azaltmış ve belgelere hızlı erişimi kolaylaştırmıştır.	Bilgi Teknolojileri
13.	Maliyetler düşerse işlerim kolaylaşır.	Risk Yönetimi
14.	Meslekte kurumsallaşma çalışmaları olumlu etki yaratır.	Kurumsallaşma
15.	Şirketlerde kayıt dışılığın fazla olması mesleği olumsuz etkiler.	Kayıtdışılık
16.	Meslek mensuplarının birbirleriyle haksız rekabeti mesleği olumsuz etkiler.	Haksız Rekabet
17.	Kalite standartları mesleğin itibarını artırır.	Muhasebe Standartları

18.	Büro standartları mesleğin itibarını artırır.	Kurumsallaşma
19.	Yazılı Kalite Güvence ve Geliştirme Programı olmalıdır.	İş Kültürü
20.	Meslekle, mevzuatla ilgili gelişmeleri sürekli takip ediyorum.	Mesleki Eğitim
21.	Muhasebe mesleğinin kalitesi meslek mensubuna bağlıdır.	Kişilik
22.	SMMM giriş koşulları zorlaştırılmalıdır.	İnsan Kaynakları
23.	Meslek mensubunun defter tuttuğu işletme sayısı sınırlandırılmalıdır.	Kapasite
24.	Haksız rekabeti önleyici önlemler geliştirilmelidir.	Haksız Rekabet
25.	Belirli büyüklüğe ulaşan işletmelerde bağımlı muhasebecilik teşvik edilmelidir.	İmaj
26.	Muhasebe bürolarının fiziki koşulları hizmet kalitesini etkiler.	Fiziki Koşullar
27.	E-fatura uygulaması ile maliyetler azaldığından iş yüküm azalmıştır.	Kapasite
28.	Etik kurallar mesleğin imajını olumlu etkiler.	Etik Gereklilikler
29.	Bağımsız denetimin yaygınlaştırılması muhasebe mesleğinde kaliteyi artıracaktır.	Bağımsız Denetim
30.	Staja başlamada asgari muhasebe dersi sayısı olmalıdır.	Mesleki Eğitim
31.	İşletme yönetiminin finansal okur-yazarlığı meslekte kaliteyi artırır.	Müşteri Özellikleri
32.	Muhasebe mesleğinin kalitesi TÜRMOB'a bağlıdır.	Gözetim
33.	Muhasebecilik hukuki sorumluluğu yüksek bir meslektir.	İmaj
34.	İş sürekliliği planlaması yapıyorum.	İş Kültürü
35.	TÜRMOB'un getirdiği ücret tahsilat sistemi etkin uygulanmamaktadır.	Ücret

Araştırmada öncelikle frekans dağılımlarına bakılarak birinci bölümdeki cevapların dağılımlarının nasıl olduğu hakkında bilgi edinilmiştir. İkinci bölümdeki cevaplar ortalamalar alınarak değerlendirilmiştir. Araştırma modelimizin temelini oluşturan üçüncü bölümdeki cevaplar için ortalama değerler ve standart sapmalar ile yorumlama yapılmıştır. Ayrıca meslek mensuplarının cinsiyet ve bağımlı-bağımsız olmalarına göre faktörler arasındaki farkların anlamlılığı Bağımsız t testi ile analiz edilmiştir. Meslek mensuplarının unvanları ile faktörler arasındaki farkların anlamlılığı da One Way Anova testi ile analiz edilmiştir.

Görüşme tekniğinde kullanılan görüşme formunda 10 adet açıklama sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplar kayıt altına alınmıştır. Katılımcıların muhasebe mesleğinde kaliteyi etkileyen faktörlere bakış açılarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

4. BULGULAR

Anket tekniğinin ve görüşme tekniğinin bulguları ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Anket sonuçları tablolar ile özetlenmiştir. Görüşme sonuçları ise verilen cevaplara göre değerlendirilmiştir.

4.1. Anket Tekniğinin Bulguları

Ankete katılan meslek mensuplarından 201 i bağımsız çalışırken, 102 si bağımlı çalışmaktadır. Ankete katılan meslek mensupları il genelindeki meslek mensuplarının demografik özelliklerini yansıtmaktadır. Meslek mensuplarının demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Demografik Özelliklere Göre Dağılım

Demografik Özellikler		n	%
Yaş	21-30	69	22,85
	31-40	120	39,74
	41-50	74	24,50
	51-60	27	8,94
	61 ve üzeri	12	3,97
	TOPLAM	302	100
Unvan	Serbest Muhasebeci (SM)	106	35,10
	SMMM	183	60,60
	YMM	13	4,30
	Toplam	302	100
Eğitim Durumu	Üniversite (Örgün)	191	63,25
	Açıköğretim Fakültesi (AÖF)	63	20,86
	Yüksek Lisans	35	11,59
	Önlisans	13	4,30
	Toplam	302	100
Deneyim Süresi (yıl)	1-5	60	19,87
	6-10	73	24,17
	11-15	74	24,50
	16-20	41	13,58
	21 yıl ve üzeri	54	17,88
	Toplam	302	100

Meslek mensuplarının büyük çoğunluğunun (%39,74) 30 yaşın üstünde olduğu, yarıdan fazlasının (%60,60) SMMM olduğu, üniversite mezunu olarak görev yapanların çoğunlukta (%63,25) olduğu, yaklaşık yarısının (%48,67) 6-15 yıl arası deneyime sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Bağımsız Meslek Mensuplarının Meslek ile İlgili İfadelerle Katılım Dağılımları

	Ortalama	Standart sapma
Muhasebecilik hukuki sorumluluğu yüksek bir meslektir.	4,0	0,778
Kalite standartları mesleğin itibarını artırır.	3,9	0,866
Haksız rekabeti önleyici önlemler geliştirilmelidir.	3,9	0,927
İşletme yönetiminin finansal okur-yazarlığı meslekte kaliteyi artırır.	3,9	1,046
Muhasebenin önemi konusunda önce işadamları bilinçlendirilmelidir.	3,8	0,615
Şirketlerde kayıt dışılığın fazla olması mesleği olumsuz etkiler.	3,8	0,861
Meslek mensuplarının birbirleriyle haksız rekabeti mesleği olumsuz etkiler.	3,8	1,083
Büro standartları mesleğin itibarını artırır.	3,8	0,990
Meslekle, mevzuatla ilgili gelişmeler sürekli takip edilmelidir.	3,8	0,561

Belirli büyüklüğe ulaşan işletmelerde bağımlı muhasebecilik teşvik edilmelidir.	3,8	0,322
Etik kurallar mesleğin imajını olumlu etkiler.	3,8	0,968
Bağımsız denetimin yaygınlaştırılması muhasebe mesleğinde kaliteyi artıracaktır.	3,8	0,754
Staja başlamada asgari muhasebe dersi sayısı olmalıdır.	3,8	0,234
İş sürekliliği planlaması yapılmalıdır.	3,8	0,212

Bağımsız Meslek Mensuplarının mesleğin hukuki sorumluluğu ifadesine en çok katıldığı, daha sonra ise haksız rekabet, mevzuat ve etik kuralların meslekte dikkat edilmesi gereken diğer konular olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Bağımlı Meslek Mensuplarının Meslek ile İlgili İfadelere Katılım Dağılımları

	Ortalama	Standart sapma
Belirli büyüklüğe ulaşan işletmelerde bağımlı muhasebecilik teşvik edilmelidir.	4,3	0,986
Muhasebenin önemi konusunda önce işadamları bilinçlendirilmelidir.	4,2	0,865
Haksız rekabeti önleyici önlemler geliştirilmelidir.	4,2	0,964
Etik kurallar mesleğin imajını olumlu etkiler.	4,2	0,674
Bağımsız denetimin yaygınlaştırılması muhasebe mesleğinde kaliteyi artıracaktır.	4,2	0,532
Staja başlamada asgari muhasebe dersi sayısı olmalıdır.	4,2	0,421
İşletme yönetiminin finansal okur-yazarlığı meslekte kaliteyi artırır.	4,2	0,567
Muhasebecilik hukuki sorumluluğu yüksek bir meslektir.	4,2	0,861
İş sürekliliği planlaması yapılmalıdır.	4,2	0,359
Meslekte kurumsallaşma çalışmaları olumlu etki yaratır.	4,1	0,894
Muhasebe mesleğinin kalitesi TÜRMOB'a bağlıdır.	4,1	0,763

Bağımlı meslek mensuplarının ise muhasebenin önemi, haksız rekabet, etik kurallar, bağımsız denetim, finansal okur-yazarlık, hukuki sorumluluk, iş sürekliliği gibi konulara daha fazla önem verdiği görülmektedir.

Çalışmanın güvenilirliği test edildiğinde ölçeğin geneli için güvenilirlik katsayısının 0,776 olduğu görülmektedir. Katsayının 1'e yakın olması çalışmanın güvenilirliğini artırmaktadır. Çalışmanın normal dağılıma uygunluğunun test edilmesinde $n > 50$ olması nedeniyle Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır. Test sonuçları incelendiğinde $p > 0,1$ olduğu için veriler normale yakın dağılım göstermektedir.

Tests of Normality

	Statistic	df	Sig
Unvan	0,262	302	0,234

Tablo 5. Hipotez Testi Sonuçları

H ₁ “Muhasebe meslek mensubunun cinsiyeti ile ücret tahsilat sıkıntıları arasında anlamlı farklılık vardır.”	0,010	Kabul
H ₂ “Muhasebe meslek mensubunun cinsiyeti ile kayıtdışılık arasında anlamlı farklılık vardır.”	0,011	Kabul
H ₃ “Muhasebe meslek mensubunun bağımlı/bağımsız olması ile kurumsallaşmaya bakışı arasında anlamlı farklılık vardır.”	0,234	Red
H ₄ “Muhasebe meslek mensubunun bağımlı/bağımsız olması ile fiziki koşulların kaliteye etkisi arasında anlamlı farklılık vardır.”	0,863	Red
H ₅ “Muhasebe meslek mensubunun unvanı ile yasal sistem ve mevzuat takibi arasında anlamlı farklılık vardır.”	0,037	Kabul
H ₆ “Muhasebe meslek mensubunun unvanı ile haksız rekabet arasında anlamlı farklılık vardır.”	0,022	Kabul
H ₇ “Muhasebe meslek mensubunun unvanı ile bilgi teknolojileri arasında anlamlı farklılık vardır.”	0,016	Kabul

Bağımlı/Bağımsız meslek mensuplarının fiziki koşulların kaliteye etkisi konusundaki görüşleri ile kurumsallaşmaya bakışı konusunda anlamlı fark bulunamamıştır. Sonuçlara göre H₃ ve H₄ hipotezler reddedilmiştir. Muhasebe meslek mensubunun cinsiyeti ile ücret ve kayıtdışılık arasında anlamlı fark bulunmuştur. Ayrıca meslek mensubunun unvanı ile yasal sistem, haksız rekabet ve bilgi teknolojileri arasında anlamlı fark bulunmuştur. Bu nedenle H₁, H₂, H₅, H₆ ve H₇ hipotezleri kabul edilmiştir.

4.2. Görüşme Tekniğinin Bulguları

Görüşme bölümünde katılımcılara 10 soru yöneltilmiş, görüşme gizliliğini sağlamak için katılımcıların sözlü onayları alınarak ses kayıtları yapılmıştır. Sorulara alınan yanıtlar bütün halinde değerlendirilerek veriler elde edilmiştir. Farklı görüşler ayrıştırılmıştır.

İlk soruda, muhasebe mesleğinin kalitesini etkileyen iç ve dış faktörler hakkında görüş istenmiştir. Katılımcılar, en önemli faktörlerden birinin eğitim olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca küresel değişimler, çalışma yaşamı koşulları, ekonomik koşullar ve teknolojik gelişmeler gibi dış faktörlerin, eğitim düzeyi ve insanların yaşam kalitesi ile aldıkları ücret ve yaptıkları işten doyuma ulaşp ulaşmadıkları gibi iç faktörlerin meslek kalitesini etkilediğini düşünmektedirler. Mesleğe girişte kolaylık olması ve herhangi bir fakülteden lisans mezunu olanların (çevre mühendisi, pilot, veteriner vb.) tezsiz yüksek lisans yaparak mesleğe giriş stajına hak kazanmaları durumunda mesleğin kalitesinin azaldığı düşünülmektedir.

İkinci olarak, “Kurumsallaşmanın mesleğe olumlu ya da olumsuz katkıları neler olabilir?” sorusuna verilen cevaplar değerlendirildiğinde mesleğin saygınlığının artmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Kurumsallaşma sayesinde küçük muhasebe büroları birleşerek uzmanlaşacak ve birbirini destekleyecektir. Kurumsallaşma projesi ile “küçük olanı koru” yaklaşımının yaygınlaşacağı görüşündedirler.

Üçüncü olarak “Muhasebe, Denetim ve Danışmanlık İşletmeleri için İşyeri, Hizmet ve Kalite Güvence İlke ve Esasları Hakkında Mecburi Meslek Kararı’nın Muhasebe Bürolarına getireceği yenilikler neler olabilir? Meslek mensupları bu duruma hazır mı?” sorusu yöneltilmiştir. Muhasebe bürolarının Meslek Kararı ile daha disiplinli, daha saygın hale geleceği düşünülmektedir. Geniş ortamlarda, ayrı ayrı masalarda, kaliteli bilgisayar yapıyla, kaliteli ağ

yapısıyla çalışmanın olumlu yansımaları olacağı düşünülmektedir. Ancak temel eğitim süreci tamamlanmadan bunun uygulanmasının zaman alacağı konusunda görüşler belirtilmiştir.

E-fatura, e-arşiv gibi e-dönüşüm uygulamalarına meslek mensuplarının yaklaşımının, İşletmelerin hazırlıklarının sorulduğu dördüncü soruya mükelleflerin henüz bu konuda tam hazır olmadığı belirtilmektedir. Meslek mensubunun mükelleften fatura toplama zorunluluğu ortadan kalkacak ayrıca mükellef tarafından meslek mensubuna kaydetmesi için sunulan faturaların kim tarafından temin edildiği ya da düzenlendiğine ilişkin tartışmaların son bulacağı, bu uygulamaların kayıt dışını azaltacağı da düşünülmektedir.

Beşinci olarak “Muhasebe Büroları için Büro Yönetimi Kılavuzu hakkında görüşleriniz nelerdir?” sorusuna mutlaka yararı olacağı belirtilmektedir. Ancak sektör farklılıkları ve yöresel etkenler dikkate alındığında kısa sürede uygulanabilmesinin mümkün olmayacağı açıklanmaktadır. Büro Yönetimi Kılavuzunun muhasebe bürolarına standartlar getireceği ve mesleğin yönetim kalitesini artıracığı konusunda hemfikir olan katılımcılar, meslek mensuplarının kılavuza uyum sağlamanın zaman alacağı görüşündedirler.

Katılımcılar, Muhasebe Mesleğinde Etik Kuralların uygulanabilirliğini sorduğumuz altıncı soruya rekabet ortamında etik kurallardan söz etmenin zor olacağı görüşündedirler. Muhasebe mesleğinde etik kuralların uygulanmasının Disiplin yönetmeliği ile uyum içinde olması koşuluyla yararlı olacağı belirtilmektedir. Meslek mensuplarının okullarda yeterli eğitimleri almadığı durumlarda etik kuralların uygulanmasının faydalı olmayacağı da ifade edilmektedir.

Meslek mensuplarının mesleği icra ederken karşılaştıkları zorlukları sıralamalarını istediğimiz yedinci soruda; ücretini tahsilatında yaşanan sıkıntılar, mevzuatlardaki değişim sıklığı, haksız rekabet, mesleğe giren sayısında hızlı artışa rağmen iş sayısının azalması belirtilmektedir. Ayrıca kanunda mücbir sebepler için meslek mensubuna haklar tanınmaması görülmektedir. Belgesiz çalışan meslek mensuplarının olması da mesleğin imajını olumsuz etkilemektedir. Düşük ücret ile çalışarak kaçak muhasebecilik yapan muhasebeciler olması nedeniyle belge sahibi meslek mensuplarının mükellef bulması zorlaşmaktadır. Meslek Kanununun birçok konuda yetersiz kaldığı ve mesleğin kalitesinin artırılması için 3568 sayılı Kanunun yeniden gözden geçirilmesi noktasında benzer görüşler bildirilmiştir.

Meslek mensuplarının mükellefler konusunda kapasitesinden fazla çalışması hakkında fikirlerini sorduğumuz sekizinci soruda katılımcıların tamamı meslek mensuplarının kapasitelerinden fazla çalıştıklarını belirtmektedir. Muhasebe mesleğinin bilgi birikimi ile yapılan bir meslek olması, Serbest meslek sayılan muhasebe mesleğinde büro çalışanlarının asıl sorumlu olmadığının unutulmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Gerçek sorumlu olan meslek mensubunun denetleyebileceği kadar iş alması, daha fazla iş almaması gerekir. Bu konuda iş yükünün ne olması gerektiği konusu tartışmalıdır. İş yerinin çalışma kapasitesi, sektör, belge sayısı, çalışan sayısı vb. etkenler kapasite durumunu belirlemelidir.

Dokuzuncu soruda yöneltilen “Meslek mensuplarının eğitim, yasal mevzuat, standartlar gibi konularda kendilerini güncellemeleri konusunda meslek odalarının desteği oluyor mu?” sorusuna muhasebe mesleğinin sürekli kendisini güncelleyen, yenileyen bir meslek olduğu ve Odaların mevzuat değişiklikleri konusunda üyelerine seminerler ve semt bazında açıklayıcı bilgilendirme toplantıları yaparak bu konudaki eksikliği gidermeye çalıştığı belirtilmektedir. Canlı soru-cevap şeklinde de eğitimler düzenlenmektedir. Meslek mensuplarının bürolarından çevrimiçi olarak bu eğitimlere, seminerlere katılımı sağlanmaya çalışılmaktadır. Meslek mensuplarının yasal mevzuat, standart takibi ve değişen mevzuat eğitimleri ile birlikte sürekli eğitime de gereken özeni göstermesi gerekmektedir. Meslek odalarının hazırladığı sürekli eğitimlere katılmaları neticesinde hizmet kalitesi olumlu etkilenecektir.

Son soruda mesleğin kalitesini artırmaya yönelik değerlendirme ve öneriler istenmiştir. Muhasebe mesleğine girişte sınırlama getirilmesi ve muhasebe fakülteleri kurulması önerilmektedir. Meslek etiğinin meslek mensuplarına iyi anlatılması tavsiye edilmektedir. Meslek mensubunun yaptığı işle ilgili dikkatli olması, karşılaşacağı cezaları bilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Meslek mensuplarının az eleman çalıştırarak çok iş yapmaya çalışmasının kaliteyi düşürdüğü belirtilmektedir. Örneğin 400 mükellefin defterini iki eleman çalıştırarak değil de 20 elemanla tutmasının gerekli olduğu öğretilirse hizmet kalitesi artırılabilir. Büyük ölçekli firmalarda bağımlı meslek mensubu çalıştırılmasının zorunlu tutulması gerektiği belirtilmektedir. Meslek mensupları arasında açıköğretim ve örgün öğretim mezunu olmaları açısından farklılıklar görülmektedir. Açıköğretim mezunu meslek mensuplarının genellikle ileri yaşlarda olduğu, mevzuatı takip edemediği, yeni teknolojilere ayak uyduramadığı dikkat çekmektedir. Mesleğin kalitesinin artırılması için Meslek Yasası yeniden gözden geçirilirken örgün öğretim şartı getirilmesi gerektiği belirtilmektedir.

5. SONUÇ

Meslek mensuplarının ve meslekte yetkili kişilerin görüş ve önerileri değerlendirilmiştir. Anket sonuçlarına göre; Bağımsız Meslek Mensuplarının mesleğin hukuki sorumluluğu, haksız rekabet, mevzuat ve etik kurallar açısından sorunlar yaşadığı anlaşılmaktadır. Bağımlı meslek mensuplarının ise muhasebenin önemi, haksız rekabet, etik kurallar, bağımsız denetim, finansal okur-yazarlık, hukuki sorumluluk, iş sürekliliği gibi konulara daha fazla önem verdiği görülmektedir.

Muhasebe Meslek Mensuplarının cinsiyeti ile ücret ve kayıtdışılık arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Meslek mensuplarının unvanı ile mevzuat, haksız rekabet ve bilgi teknolojileri arasında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle H_1 , H_2 , H_5 , H_6 ve H_7 hipotezleri kabul edilmiştir. Meslek mensuplarının bağımlı ya da bağımsız olması ile kurumsallaşma ve fiziki koşullar arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır. Sonuçlara göre H_3 ve H_4 hipotezleri reddedilmiştir.

Anket sonuçlarına göre Bağımsız meslek mensuplarının en çok hukuki sorumluluk ifadesine daha sonra ise haksız rekabet, mevzuat ve etik kurallara önem verdiği anlaşılmaktadır. Bağımlı meslek mensuplarının ise muhasebenin önemi, haksız rekabet, etik kurallar, bağımsız denetim, finansal okur-yazarlık, hukuki sorumluluk, iş sürekliliği gibi konulara daha fazla önem verdiği görülmektedir.

Görüşme sonuçlarına göre; Muhasebe meslek mensuplarının hizmetlerini daha da kaliteli hale getirmeleri için hem kanun ve standartları yakından takip etmeleri hem de önerileri dikkate almalarının gerekli olduğu belirtilmiştir. Muhasebe meslek mensuplarının kaliteli hizmet sunma istekleri bulunmakla birlikte, nasıl daha kaliteli hizmet sunacakları yönünde yol haritasına ihtiyaçları olduğu görülmektedir. Bürolarda kurumsallaşmanın sağlanması, meslek kararına uyulması ile meslek mensuplarının hizmet kalitesi artırılabilecektir. Büro yönetim kılavuzu, etik kurallar ve e-birlik işlemlerinin uygulanması halinde kalite artacaktır.

Ücret tahsilatı, mevzuat değişiklikleri, haksız rekabet konuları meslek mensuplarının en çok zorlandığı alanlardır. Ücretlerini zamanında tahsil edememeleri, sürekli değişen mevzuata uyum sağlayamamaları ve haksız rekabet yaşamaları mesleğe olan saygıyı azaltmaktadır.

Meslek mensubunun fazla kapasite ile çalışmadan denetleyebileceği kadar iş yükünü tercih etmesi hizmet kalitesini artıracaktır. Meslek odalarının hazırladığı sürekli eğitimlere katılmalarının hizmet kalitesini artıracığı belirtilmiştir.

Muhasebe meslek mensuplarının ve meslek yetkililerinin bakış açılarının da değerlendirilmesi sonucunda meslekte kalitenin artırılması için aşağıdaki öneriler dikkate alınmalıdır.

Meslek Örgütüne Yönelik Öneriler:

- Mesleğe girişe sınırlandırma getirilmelidir. Örneğin; Meslekle ilgili alan dışındaki (Veteriner, çevre mühendisi gibi) lisans mezunları İşletme alanında tezsiz yüksek lisans yaparak mali müşavir olabiliyor. Bu duruma sınırlama getirilmelidir.
- TÜRMOB yeniden yayın yapmaya başlamalıdır. Nitelikli yayınların seçilmesi için komisyon kurularak, tezlerin yayınlanması ihmal edilmemelidir.
- Yasalar ve uygulamalar meslek şirketleri ile meslek mensuplarının ortaklık kurmalarını, güçlerini birleştirmelerini ve kurumsallaşmalarını sağlamalıdır.
- Haksız rekabetle önemli ölçüde mücadele edilmesi gerekliliği vurgulanmalıdır.
- Meslek mensuplarının etik kurallara uyumu sağlanmalıdır.
- Meslek Yasası güncellenmelidir.
- Mesleki standartlar ve uluslararasılaşma muhasebe alanında yaygınlaştırılmalıdır.
- Yoğun rekabet ortamında küçük muhasebe büroları korunmalıdır.

Meslek Mensubuna Yönelik Öneriler:

- Ücret konusunda haksız rekabete neden olacak uygulamalar önlenmelidir.
- Sürekli eğitimlere düzenli katılım sağlanmalıdır.
- Belgesiz, kaçak muhasebecilik yapılmamalıdır.
- Personel; bağımsızlık, dürüstlük ve tarafsızlık ilkelerine göre hareket etmeli, gizlilik ve mesleki davranış ilkelerine uygun davranmalıdır.

Muhasebe mesleğinde kalite konusunda genel görüş oluşturabilmek için hem teori hem de uygulama değerlendirilmektedir. Kalite olgusunun mesleği nasıl etkilediği meslek mensuplarının görüşleriyle de desteklenmektedir. Yapılacak daha ileri araştırmalarda sorular çoğaltılabileceği gibi, meslek mensupları yerine hizmet sunulan sektörler ve mükelleflerin de görüşleri alınarak incelenebilir. Nitel araştırmamızda ulaşılan meslek yetkilileri sınırlı kalmış olup, genişletilebilir.

KAYNAKÇA

- Arens, A., Randal, A., ELDER, J., BEASLEY, M. S., & Hogan, C. E. (2013). *Auditing and Assurance Services*, Pearson Education Ltd.
- Banar, K. ve Ekergil, V. (2010). Muhasebe Meslek Mensuplarının Hizmet Kalitesi: Sunulan Hizmetlerin Kalitesi ile Müşteri Memnuniyeti İlişkisi-Eskişehir Uygulaması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 39-60.
- Barth, M. E., Landsman, W. ve Lang, M. H. (2008). International Accounting Standards and Accounting Quality. *Journal of Accounting Research*, 46 (3), 467-498.
- Canada CPA. (2012). News from the Profession. Leaders endorse the need for unifying Canadian accounting profession. *Chartered Accountants of Canada Magazine*.

- Caplan, D., Janvrin, D. ve Kurtenbach, J. (2007). Internal Audit Outsourcing: An Analysis of Self-Regulation by the Accounting Profession. *Research in Accounting Regulation*, 19.
- Çamlıca, M. (2014). Türkiye’de Güven Tesisi ve Kamu Gözetimi Yaklaşımı. *İSMMMO 11. Muhasebe Denetimi Sempozyumu*.
- Çankaya, F., Karakaya, A. ve Keleş, N. (2019). Muhasebe Bilgi Kalitesinin Boyutlarının İncelenmesi: Bir Uygulama. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 8 (16), 161-181.
- Daniela, A. G., Avram, M. ve Avram, C. D. (2016). The Importance of Quality in the Accounting Profession. *European Integration-Realities and Perspectives, Proceedings*, 277-285.
- Do, D. T., Tran, B. M., Nguyen, T. N. L., Truong, D. D. ve Tran, M. D. (2019). Determinants Influencing The Quality Of Accounting Human Resources: The Case Of Hanoi. *10th NEU-KKU International Conference, Labours - Social Publishing House*, 711-726.
- Enofe, A., Amaria, P. ve Anekwu, D. (2012). Major Changes Affecting the Accounting Profession: Empirical Investigation. *International Journal of Business and Public Administration*.
- Ertan, Y. (2011). *Türkiye Muhasebe Standartlarının Denetim ve Muhasebe Kalitesi Üzerindeki Etkisi: Bir Uygulama*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Gençoğlu, Ü. G., & Ertan, Y. (2012). Muhasebe Kalitesini Etkileyen Faktörler ve Türkiye’deki Durum. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 53, 1-24.
- Gökgöz, A. ve Zeytin, M. (2012). Muhasebe Mesleğinin Seçilmesini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Yalova ve Bilecik İlleri Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 8, 67-85.
- Hribar, P., Kravet, T. ve Wilson, R. (2013). A New Measure of Accounting Quality. *Rev. Account Studies*. *Springer Science Business Media*, 19 (1), 506-538.
- IFAC, Preparing a Future Ready Profession, <https://www.ifac.org/preparing-future-ready-profession>
- Imhoff, E. A. (2003). Accounting Quality, Auditing and Corporate Governance. *Accounting Horizons Supplement*, 117-128.
- Islam, M. A. (2017). Future of Accounting Profession: Three Major Changes and Implications for Teaching and Research. *School of Accountancy*.
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK). Yıllık İnceleme Raporu 2020, <https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/Diger/KGK%202020%20Y%C4%B1ll%C4%B1k%20%C4%B0nceleme%20Raporu.pdf>
- Kaya, U. ve Daştan, A. (2005). Toplam Kalite Yönetiminin Muhasebe Mesleğinde Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19 (1), 385-400.
- Koç, F., Şahin, N. K. ve Özbek, V. (2014). Hizmet Hataları ve Algılanan Kalite Arasındaki İlişki Üzerinde Değiştirme Maliyetinin Düzenleyici Etkisi: Küçük İşletmeler ve Hizmet Satın Aldıkları Muhasebecilere Yönelik Bir Uygulama. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 14, 21-46.
- Kurnaz, E. ve Güner, M. (2019). Muhasebe Meslek Mensuplarının Sundukları Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi: Erzincan Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Özel Sayı, 581-596.

Openepi, <http://www.openepi.com/SampleSize/SSPropor.htm>

- Özer, G., Merter, A. K. ve Çatı, M. F. (2019). Mükelleflerin, Muhasebe Meslek Mensuplarından Aldıkları Hizmetlere İlişkin Memnuniyet Ölçümlemesi; Kalite Ve Beklentilerine Yönelik Bir Çalışma, *Global Business Research Congress*, 9(1), 175-179.
- Sayar, Z. (2014). KGK ve Diğer Ülkelerdeki Kamu Gözetim Otoriteleri Arasındaki İşleyiş Ve Yetki Farklılıkları. *İSMMM 11. Muhasebe Denetimi Sempozyumu*.
- Teğin, S. (2015). *Muhasebe Meslek Mensuplarının Vermiş Oldukları Hizmet Kalitesi: Siirt'te Bir Uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tosunoğlu, B., Cengiz, S. ve Dönmez, G. (2019). Muhasebe Meslek Mensuplarından Alınan Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi: Gümüşhane Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Özel Sayı, 211-222.
- Ustaahmetoğlu, E. ve Savcı, M. (2011). Muhasebe Meslek Mensuplarının Sundukları Hizmetin Kalitesini Değerlendirmesi ve Örnek Bir Uygulama. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (2), 168-184.
- Uzak, Ş., Tanç, A. Ve Erciyes, M. (2009). Türkiye’de Muhasebe Denetimi: Geçmişten Geleceğe. *Mali Çözüm Dergisi*, 95, 125-140.
- Uzak, Ş. (2010). Muhasebe Meslek Mensuplarının Entegrasyonlarının Geleceği: Meslekte Kalite Arayışı. 18. *Türkiye Muhasebe Kongresi*, TÜRMÖB Yayınları, 399, 369-388.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık.
- Zhang, W. Ve Cheng, X. (2018). The Requirement of Accounting Talent Literacy under the Rapid Development of Economy. *4th International Conference on Social Science and Development*, ss. 170-174.

Türk Bankacılık Sektöründe İç Denetim Yoluyla Siber Güvenlik Yönetişi

Prof. Dr. Seval Kardeş SELİMOĞLU

Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Eskişehir.

sselimoglu@anadolu.edu.tr, www.orcid.org/0000-0003-1185-9980

Dr. Mustafa Hakan SALDI

Endüstri Mühendisi, hamusaldi@hotmail.com, www.orcid.org/0000-0001-5043-4606

Öz

Makalede, iç denetim faaliyetlerinin siber güvenlik yönetimindeki konumunun belirlenmesi hedeflenmiştir. Öncelikle kavramsal çerçeveye değinilerek, konu ile ilgili tanımlardan ve terimler arasındaki ilişkilerden bahsedilmiştir. Sonrasında ise araştırma metodu olarak kullanılan, keşifsel sıralı karma yöntemlerin nasıl kullanıldığı görsellerle ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, delphi yöntemi, yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla, açık uçlu sorular ve anketler vasıtası ile veri toplama aracı olarak kullanılarak, panelistlerin konuya ilişkin farkındalık seviyeleri ve fikir birliğine varma düzeylerinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Katılımcılar tarafından, yasal mevzuata uyumun sağlanması, etik kuralların oluşturulması ve kurumsal yönetim ilkelerinin planlanması hususlarında siber güvenlik yönetiminin etkili bir faktör olduğu ve bu faktörün de bilgi teknolojileri kontrollerinin yanında iç denetimin destekleyici fonksiyonlarına ihtiyaç duyduğu vurgulanmıştır. Çalışmada, özellikle, sağlıklı bir siber güvenlik yönetiminin temin edilmesindeki temel yapı taşlarından olan gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik unsurlarının kusursuza yakın olarak işleyebilmesi için gerekli kurum kültürünün nasıl sağlanabileceği üzerine bir dizi fikir elde edilmiştir. Bu bağlamda, yetkilendirme sistemi üzerinde bilhassa durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İç Denetim, Siber Güvenlik, Yönetişim, Delphi Tekniği

Makale Gönderme Tarihi: 15. 05. 2022

Makale Kabul Tarihi: 13. 06. 2022

* Bu çalışma Prof. Dr. Seval Kardeş Selimoğlu danışmanlığında yürütülen “The Cyber Security Governance by Internal Audit in Turkish Banking Sector” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Önerilen Atıf:

Kardeş Selimoğlu, S., Saldı, M. H. (2022). Türk Bankacılık Sektöründe İç Denetim Yoluyla Siber Güvenlik Yönetişi, *İşletme Akademisi Dergisi*, 3 (2):161-187.

Journal of Business Academy

2022, 3 (2): 161-187

DOI: [10.26677/TR1010.2022.1026](https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.1026)

Dergi web sayfası: www.isakder.org

The Cyber Security Governance by Internal Audit in the Turkish Banking Sector

Prof. Dr. Seval Kardeş SELİMOĞLU

Anadolu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Eskişehir.

sselimoğlu@anadolu.edu.tr, www.orcid.org/0000-0003-1185-9980

Dr. Mustafa Hakan SALDI

Industrial Engineer, hamusaldi@hotmail.com, www.orcid.org/0000-0001-5043-4606

Abstract

The article aims to determine the position of internal audit activities in cyber security governance. First of all, the conceptual framework was mentioned, and the definitions related to the subject and the relationships between the terms were mentioned. Then, it was expressed with visuals how exploratory sequential mixed methods used as research methods were used. In this direction, the delphi method is used as a data collection tool through open-ended questions and surveys through semi-structured interviews to measure the awareness levels and consensus levels of the panelists. It was emphasized by the participants that cyber security governance is an effective factor in ensuring compliance with legal regulations, establishing ethical rules and planning corporate governance principles, and that this factor needs the supporting functions of internal audit as well as information technology controls. In particular, the study obtained a series of ideas on how to provide the necessary corporate culture for the close to perfect functioning of confidentiality, integrity and availability elements, which are the basic building blocks in ensuring a healthy cyber security governance. In this context, the authorization system has been particularly emphasized.

Keywords: Internal Audit, Cyber Security, Governance, Delphi Technique

Received: 15. 05. 2022

Accepted: 13. 06. 2022

Suggested Citation:

Kardeş Selimoğlu, S., Saldı, M. H. (2022). The Cyber Security Governance by Internal Audit in the Turkish Banking Sector, *Journal of Business Academy*, 3 (2):161-187.

1. Giriş

Özellikle, bilgisayar ve iletişim kuramlarında, ürünlerinde ve uygulamalarında, son yarım asırda kat edilen mesafeye orantılı olarak tasarlanan gelişen teknoloji süreçlerinde ortaya çıkan dijitalleşme altyapısının ve çevrim içi faaliyetlerin kurumlardaki iş akışlarını doğrudan ve dolaylı yollardan etkilemesi ile siber güvenlik aktivitelerinin yönetimi ve denetimi konusu bilimsel çevre tarafından araştırma konusu olmuştur. Bilgi teknolojilerinde meydana gelen ve sürekliliğini koruyan yenilikler iç denetimin faaliyet alanlarını ve perspektifini de etkileyerek işletme süreçlerinin veri güvenliği bazında kontrolünün nasıl ve hangi standartlara göre sağlanması gerektiği sorunsalını doğurmuştur. Bilhassa, finans sektörü kapsamında yer alan kurumlardan bankaların, depoladığı, işlediği ve transferini gerçekleştirdiği yüksek boyutlu müşteri verilerinin siber risklere karşı savunmasının sağlanarak, finansal işlemlerin güvenliğinin temin edilmesi birincil önem arz etmektedir. Bu bağlamda, iç denetim ekiplerinin geleneksel rolünün, bankaların bilgi teknolojilerindeki kontrol süreçlerinin gerçekleştirilmesinde ve kurum içi ve dışı yönetim mekanizmasının sürdürülmesinde, nasıl bir adaptasyon dönemine girdiği sorusu da gün yüzüne çıkmaktadır. Bahsedilen nedenlerin akabinde tanımlanan araştırma konusuna ve sorunsalına yönelik yapılacak bir çalışmanın hem bilim çerçevesine hem de banka endüstrisinde faaliyet gösteren kurumlara, yöneticilere ve uzmanlara ışık tutabileceği faraziyesinden yola çıkılarak, Türkiye'deki bankaların siber güvenlik yönetimi süreçlerinde iç denetimin nasıl bir rol üstlendiği mercek altına alınmış, analizler yapılmış ve ileriye yönelik öneriler sunulmuştur. Çalışma, bankaların karşılaşılabileceği siber güvenlik açıklarını önlemlerinde, iç denetim fonksiyonlarının hangi oranda etkili olduğunu ortaya çıkarmak açısından önem taşımaktadır. Araştırmanın sorunsalı, iç denetim ekiplerinin bankacılık sektöründe siber güvenlik yönetimi dahilindeki süreçlerde hangi konumda oldukları ve nasıl sorumluluk üstlendikleridir. Çalışmanın amacı ise, siber güvenlik yönetiminde iç denetim faaliyetlerinin nasıl çerçevelendiğini incelemektir.

Bu doğrultuda, çalışmanın birinci yani giriş bölümünde kavramsal çerçeve dahilindeki iç denetim, siber güvenlik, yönetim ve risk kontrolü terimleri araştırılmış ve iç denetim, yönetim, risk ve kontrol kavramları arasındaki bağlantı incelenerek, siber güvenlik yönetimi açısından denetim faaliyetlerinin hangi yönde faaliyetler gösterebileceği üzerine varsayımlar yapılmıştır. Ardından, çalışmanın ikinci bölümünü kapsayan yöntem kısmına geçilmiş ve araştırmanın rotası belirlenmiştir. Akabinde ise çalışma kapsamındaki analizler sonucu elde edilen bulgular sunulmuştur.

Denetim işlemleri temel olarak iç ve dış olarak sınıflandırılırken, İç Denetim Enstitü'sünün resmi tanımına göre iç denetim, risk yönetimi ve yönetim sistemlerinin verimliliklerinin ve etkinliklerinin değerlendirilmesi ve iyileştirilmesi için sistematik ve disiplinli yaklaşımların bağımsız ve objektif bir perspektifle organizasyon içi çalışanlar tarafından tasarlanmasıdır. Dış denetimde durum iç denetimden farklı olarak, organizasyon haricinden bir ekibin veya kurumun, organizasyonun denetim faaliyetlerini gerçekleştirmesidir (Gantz, 2014). Benzer biçimde, iç denetim süreçleri işletmelerin risk yönetimi sistemlerindeki yönetim mekanizmalarının kontrolünün ve geliştirilmesinin sağlanmasında değer katıcı faaliyetlerin kurumlara entegre olmasında da fonksiyonlara sahiptir. Bunlara ilaveten, iç denetim, risk yönetiminin organizasyonel planlara ve hedeflere tutarlı bir çerçevede yapıldığına dair teminat sağlanmasında danışmanlık faaliyetlerinin yürütülmesini de kapsar. Doğal olarak, iç denetim mekanizmasının oluşturulması ve sürdürülmesi, sektörlere özgü kalite metriklerinin ve standartlarının sağlanması için uluslararası standartların ve kurumsal prensiplerin net bir biçimde anlaşıldığı profesyonellik gerektirmektedir. Özellikle bu sebep nedeniyle, iç denetim fonksiyonları disiplinli, sistematik, bağımsız ve objektif yaklaşımlarla sürdürülmelidir. Bu

bağlamda, işletmelerdeki kontrol sistemleri verimliliğin ve etkinliğin ölçülmesinde birer gösterge olarak iç denetçiler tarafından analiz edilir ve değerlendirilir (Pickett, 2011:205).

Genel çerçeveden bakıldığında, işletmelerde, iç denetimin muhasebe ve finansman süreçlerinin kontrol edilmesindeki geleneksel rolü teknoloji kullanımının zorunlu hale gelmesi ile birlikte yetersiz kalmaya başlarken, işletmelerin sahip olduğu stratejik öneme sahip varlıkların, özellikle kritik altyapılarının ve verilerinin, bilgi sistemlerindeki güvenliğinin temin edilmesi için gerekli önlem planlarının yapılarak, gizliliğinin, bütünlüğünün ve ulaşılabilirliğinin takip edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Konu detaylı açıdan değerlendirilecek olunursa, organizasyonlarda, bilgi sistemlerindeki kontrolün sağlanmasında, siber risklerin tespit edilerek sınıflandırılması, raporlanması ve takip edilmesi süreçlerinde de iç denetimin sorumluluklarının olması beklenmektedir. Bunlara benzer olarak, kurumların yönetim mekanizması kapsamında siber risklerden korunmaya yönelik olarak geliştirdikleri yönetim prensipleri, yerel ve küresel yasal çerçeve ile birlikte uluslararası standartlar da periyodik olarak gözetilerek, mevzuata uyumun kontrol edilmesi zorunludur (Pickett, 2011:211).

Veri türevi varlıkların gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik kriterlerinin temin edilmesi için alınan önlemler, yapılan planlamalar ve işletilen süreçler siber güvenlik faaliyetlerini oluşturmaktadır (Ryder & Madhavan, 2019). Siber güvenlik, entelektüel sermayeyi, teknoloji çevresini ve araçlarını kapsayan ve bir sistem geliştirme döngüsünde yer alan yasaların, standartların ve politikaların çerçevesinde yenilenen süreçlerden oluşmaktadır. Bu nedenle, siber güvenlik faaliyetlerinin bir yönetim mekanizması dahilinde tasarlanması siber saldırıların önüne geçilmesinde anahtar rol oynamaktadır (Schneider, 2019:75). Ayrıca, siber güvenlik içindeki süreçlerin tolerans limitlerinin belirlenerek nominal bir savunma sisteminin tasarımı için risk takipleri yapılmalıdır. Risk yönetimi planlaması yapılırken, kurumun bulunduğu sektör, faaliyet alanları, iş yapış biçimleri, organizasyonel kültürü, teknolojik altyapısı ve konumlandığı bölgeler tanımlanarak, yasal mevzuata uyumluluk açısından uygun bir yönetim çerçevesi kurgulanmalıdır (Calder, 2005:30). Bu doğrultuda, organizasyonların bilgi teknolojileri altyapılarını hem ulusal yasal çerçeve hem de uluslararası standartlar açısından biçimlendirmeleri gerekmektedir. Ancak, yönetim, risk ve uyumluluk açısından siber güvenlik fonksiyonlarının dinamik olarak güncelleştirilmesi için kullanılan yöntemlerde kısmen tutarsızlıklar gözlemlenebilmektedir. Bunun nedeni ise teknolojinin hızlı değişimine yasal mevzuatın ve standartların adaptasyonunun geride kalmasıdır. Bu bağlamda, iç denetçilerin bilgi teknolojisi kontrollerinde üstlendikleri sorumluluklar, siber güvenlik yönetimi resminin, risk ve uyumluluk perspektifinden nasıl çizilmesi gerektiği üzerine önemli bulgular sunmaktadır.

Siber güvenlik sistemlerinin etkin bir biçimde kontrol edilmesi için insan etmeninden kaynaklanan güvenlik açıklarının minimize edilmesi ve bu türden hataların önüne geçilmesi birincil önem arz etmektedir. Bu nedenle, kurumlarda organizasyonel kültürün ve farkındalığın zemininin kurulması ve iyileştirilmesi için etik davranış standartlarının oluşturulması ve uygulanması gereklidir (KPMG's Audit Committee Institute, 2017:18). Özellikle, siber güvenlik gibi hassaslık derecesi yüksek süreçleri içeren bir faaliyet alanı için, risklerin kontrol edilebilir limitler arasında tutulması, ancak ve ancak, kurum içi disiplinin ve yönetimin verimli olarak sağlanması ile mümkün kılınabilir. Siber güvenlik yönetimi, organizasyonel davranışın, yönetsel süreçler ile sentezlenerek, teknik ve operasyonel kontrollerin yasalara ve standartlara uyumlu hale getirilmesi için gereken eylemlerin önceden planlanması ile iyileştirilebilir. Bu doğrultuda, kurumlarda siber güvenlik faaliyetlerinin işlerliğinin içsel açıdan hangi durumda olduğunun kontrol edilmesi için belli kriterlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kriterlerde, etik kurallar kapsamına dahil edilerek, bilgi teknolojileri denetimi faaliyetlerinin, kurum içi kültüre yayılması sağlanabilir ve bu sayede etkin bir siber güvenlik yönetimi kurulabilir. Bu yüzden, iç denetim açısından, siber güvenlik yönetimi süreçlerinin sağlıklı olarak sürdürülebilmesi için, kurumun

faaliyetlerini yürüttüğü bölgenin yasaları, uluslararası standartlar ve kurumsal yönetim ilkelerinin uygulanış şeklini gösteren etik kuralların incelenmesi gereklidir.

Sonuç olarak, iç denetimin siber güvenlik yönetişi kapsamında fonksiyonlarının, bilhassa banka sektörü gibi müşteri verilerinin birincil derecede kritik öneme sahip olduğu ve işletme süreçlerinin dijital olarak gerçekleştirildiği bir örneklem penceresinden incelenmesi, hem bankaların siber risk kontrol sistemlerinin hangi yasalara ve standartlara göre kurgulandığının aydınlatılması hem de iç denetiminin bilgi teknolojileri gözetimindeki aktivitelerinin incelenmesi açısından önem taşımaktadır. Tüm bu varsayımlar doğrultusunda, doktora tezi kapsamında gerçekleştirilen aktivitelerden türetilen bu çalışmada tez sorunsalına ilişkin olarak incelenen kuramsal çerçeve ve buna yönelik dizaynı yapılan araştırma metodolojisi sunulmuştur.

2. YÖNTEM

Çalışmanın sorunsalı, keşifsel sıralı karma yöntemler araştırma tasarımı doğrultusunda delphi tekniğinin uygulanması ile aydınlatılmaya çalışılacaktır. Belirlenen araştırma yöntemine göre, öncelikle, çalışmanın kalitatif kısmı kapsamında, açık uçlu sorulardan yarı yapılandırılmış görüşmeler ile görsel-işitsel ve yazılı olarak elde edilen metinsel veriler anlamlı hale getirilerek ikinci aşamada yer alacak nicel bölümün hazırlık aşaması tamamlanmış olacaktır. Genel olarak, bu tip bir araştırma yönteminde, kalitatif kısım elde edilen verilerin sınıflandırılmasında rol oynarken, kantitatif bölüm için araştırmacıya rehberlik eder (Creswell, 2014:200). Çalışmanın araştırma yöntemi, delphi tekniği üzerinden biçimselleştirilerek nitel verilerin yarı yapılandırılmış mülakat ve anket yollarıyla elde edilmesini, sınıflandırılmasını ve nicel olarak analiz edilmesi süreçlerini kapsamaktadır.

Geliştirme Evresi	• Literatür taraması • Araştırma örnekleme • Süre kısıtları • Etik kurul onayı
Kalitatif Yaklaşımla Delphi Tekniği	• Birinci tur • Açık uçlu sorular • Yarı yapılandırılmış mülakatlar
Kantitatif Yaklaşımla Delphi Tekniği	• İkinci ve üçüncü tur • Anket döngüsü

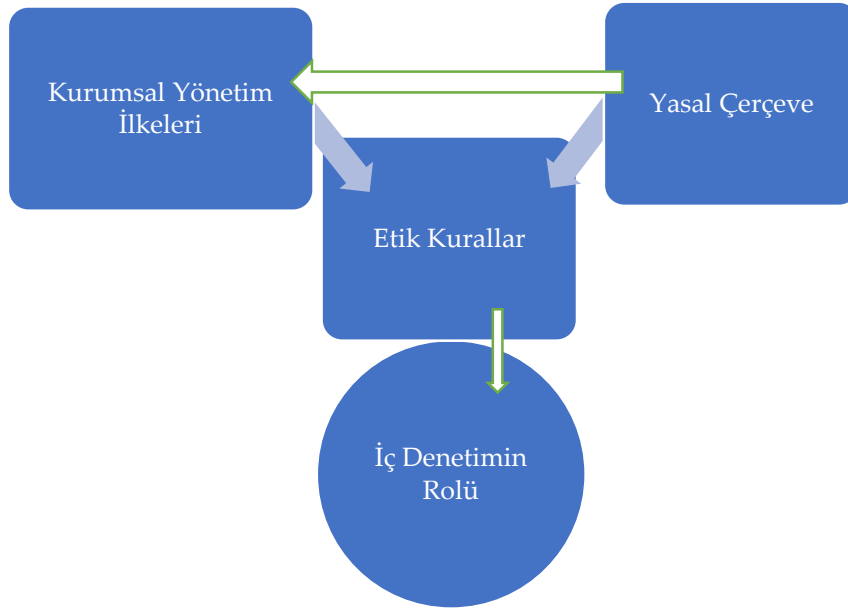
Şekil 1. Araştırma Tasarımı

Öncelikle, taslak olarak oluşturulan şemaya göre, araştırmanın planı bir sistematığe yerleştirilerek sırasıyla süreçlerin işlenmesi gerçekleştirilmiştir. Tez araştırmasının içeriğinde tanımlanan bu yol haritası dahilinde öncelikle geniş çaplı bir literatür incelemesi yapılmıştır. Bu çalışma makale niteliği taşıması ve tezin araştırma kısmına ilişkin bölümlerden kesitler sunması hasebiyle, geçmiş çalışmaların kümelemesi tezin araştırma yöntemine ilişkin bilimsel makaleler bazında yapılmıştır.

Konuya ilişkin olarak öne sürülen teorik önermelerden ve gerçekleştirilen uygulamalı araştırma çalışmalarından elde edilen bulgulara göre yönetim, siber risk kontrolü ve yasal çevreye uyumluluk mekanizması kapsamındaki parametrelerin araştırma sorunsalına yönelik olarak incelenebileceği çıkarımında bulunulmuştur. Bu nedenle, tez çalışmasının kavramsal kısmında yönetim, risk ve uyumluluk değişkenleri derinlemesine bir biçimde mercek altına alınarak,

araştırmanın uygulama kısmına yönelik olarak süzgeçten geçirilmiştir. Bu bağlamda, iç denetimin siber güvenlik yönetişimi ile bağının oluşmasında ön plana çıkan değişkenler etik kurallar, kurumsal yönetim ilkeleri ve yasal çerçeve olarak belirlenmiştir.

Bankalardaki siber güvenlik yönetişiminin sağlanmasında insan odaklı risklerin kontrol altına alınması amacının birincil önceliğe sahip olabileceği varsayımından yola çıkılarak, bağımsız değişken olarak belirlenen yasal çerçevenin, etik kuralların oluşumunda ve icra edilmesinde hem doğrudan hem de kurumsal yönetim ilkeleri üzerinden dolaylı olarak etkili olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur.

Şekil 2. Araştırma Değişkenlerinin İlişkisel Gösterimi

Bu çalışmada, amaçlı örnekleme, araştırmacıya takip edeceği nitel araştırma yönteminin çeşidinden bağımsız olarak geliştireceği çalışmanın içeriği doğrultusunda profesyonel olarak tecrübeli ve bilgili kişileri niyetli bir yaklaşımla seçme olanağı tanıyan bir metot olması nedeniyle kullanılmıştır. Patton'un da belirttiği gibi nitel bir araştırmanın geçerliliği örneklem hacminden ziyade katılımcı profilinin araştırma konusuna hangi düzeyde hâkim olduğu ile ölçülebilir (Conway, 2020:18).

Bahsedilen nedenlerden ötürü, amaçlı örnekleme yöntemi ile ana kütleden, yani bu araştırma için banka sektörü olarak tanımlanan örnek uzaydan, iradi olarak seçilen bankalarda rol alan yöneticilerin, takım liderlerinin, uzmanların, yasa düzenleyici kurumlardaki ilgili kişilerin ve konuya ilişkin araştırmaları olan akademisyenlerin görüşlerine ulaşılmak hedeflenmiştir. Şekil üçte gösterildiği üzere, Türkiye'deki banka sektörünü hedef alan ana kütle içerisinde kamu, özel, yabancı sermayeli, mevduat ve katılım olmak üzere kısımlara ayrılan kurumlardan örnekleme yapılmıştır. Özellikle, siber risklerin daha yüksek olasılıkla karşılaşıldığı, internet bankacılığının sıklık oranının yüksek olduğu bankalar örnekleme dahil edilmeye çalışılmıştır. Örneklem hacmi nicel olarak on beş katılımcı ile sınırlandırılarak araştırma sorunsalına yönelik geri beslemelere ulaşılmak amaçlanmıştır.

Araştırmaya iştirak eden katılımcıların;

- Konuyla ilgili yetkinliklerinin en azından uzmanlık seviyesinde olduğu;
- Açık uçlu sorulara ve anket ifadelerine objektif ve bağımsız olarak cevap verdikleri;

- Sundukları bilgilerin araştırmanın kontrol değişkenlerine yönelik olarak genel algıyı ifade edebilecek düzeyde olduğu;

varsayılmıştır.

Araştırma çalışması;

- Delphi araştırmasına katılan panelistlerin kişisel düşünceleri ve ifadeleri;
- Nitel ve nicel veri analizleri;
- Etik kurallar, kurumsal yönetim ilkeleri ve yasal çerçeve olarak belirlenen değişkenler;
- Siber güvenlik ve denetim alanında faaliyet gösteren kişilerin katılımı;
- Siber güvenlik, iç denetim ve etik kurallar üzerine çalışmaları olan akademisyenlerin katılımı;
- Yasa düzenleyici kurumlarda bilgi sistemleri, siber güvenlik ve banka sektörü üzerine rol alan kişilerin katılımı;
- 1 Mart 2021 ile 31 Aralık 2021 arası olarak belirlenen veri toplama süresi;

ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın sorunsalı, keşifsel sıralı karma yöntemler araştırma tasarımı doğrultusunda delphi tekniğinin uygulanması ile aydınlatılmaya çalışılacaktır. Belirlenen araştırma yöntemine göre, öncelikle, çalışmanın kalitatif kısmı kapsamında, açık uçlu sorulardan yarı yapılandırılmış görüşmeler ile görsel-işitsel ve yazılı olarak elde edilen metinsel veriler anlamlı hale getirilerek ikinci aşamada yer alacak nicel bölümün hazırlık aşaması tamamlanmış olacaktır. Genel olarak, bu tip bir araştırma yönteminde, kalitatif kısım elde edilen verilerin sınıflandırılmasında rol oynarken, kantitatif bölüm için araştırmacıya rehberlik eder (Creswell, 2014:59).

Bahsedilen nedenler ışığında, delphi tekniği karma yöntem araştırması kapsamında kullanılarak, öncelikle açık uçlu sorular vasıtasıyla veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

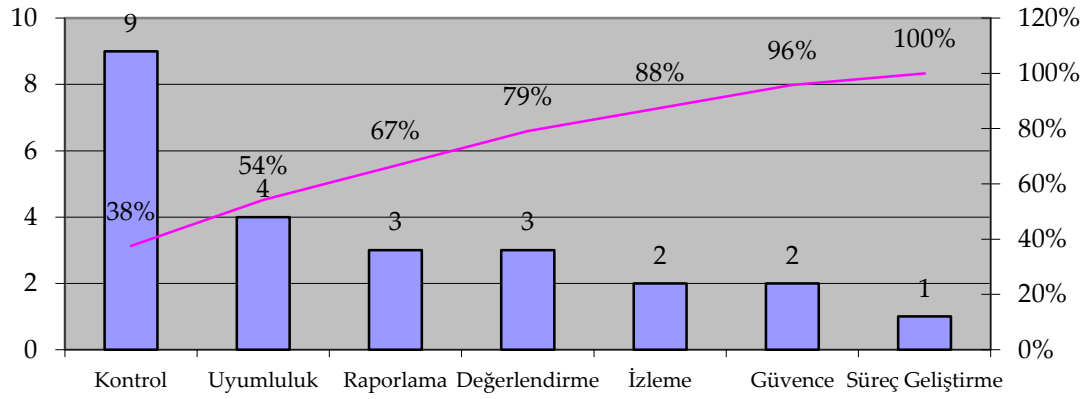
Katılımcılara, delphi yönteminin ilk turu çerçevesinde yöneltilen açık uçlu sorular sırasıyla belirtilmiştir;

- İşletmeniz, siber güvenlik hizmetleri dahilinde, iç denetçiler hangi süreçlerde sorumluluk üstlenmektedir?
- Kurumunuzda, iç denetimin, siber güvenlik kapsamında yürütülen fonksiyonlarının yeterlilik düzeyini nasıl ifade edersiniz?
- Siber güvenlik ile ilgili sorunlarda, iç denetim ve yönetim kurulu arasındaki etkileşim mekanizması nasıl oluşturulmaktadır?
- Organizasyonunuz değerlendirmeye alındığında, gizlilik, bütünlük ve kullanılabilirlik kavramları sizde nasıl bir çağrışım yapmaktadır?
- Etik kurallar, iç denetim ve siber güvenlik kavramları ile birlikte değerlendirildiğinde, sizde neleri çağrıştırmaktadır?
- Size göre, organizasyonunuzda, etik kurallar, iç denetimin siber güvenlik süreçlerinde üstlendiği rolü gerçekleştirirken takip ettiği yöntemler açısından nasıl tanımlanmaktadır?
- Kurumunuzda, siber güvenlik yönetiminde yer alan yasal çerçevenin ve uluslararası standartların gözetilmesi süreçlerinde iç denetim nasıl bir rol üstlenmektedir?

Katılımcılara yöneltilen sorular çerçevesinde toplanan metinsel veriler, Nvivo 12 programı vasıtasıyla ayıklanarak, pareto grafikleri ve balık kılçığı diyagramı ile kök neden analizleri yapılarak sınıflandırılmıştır.

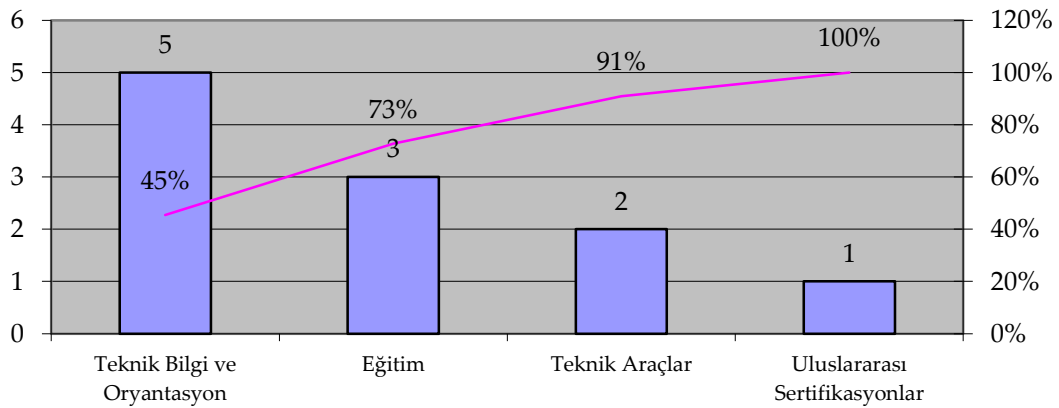
3. BULGULAR

Katılımcıların ilk soruya ilettikleri kişisel cevapları doğrultusunda elde edilen ham verilerin işlenmesi sonucunda, iç denetçilerin siber güvenlik kapsamında, ağırlıklı olarak, risk yönetimi faaliyetlerinin yasal çerçeveye uyumlulukları dahilindeki kontrolleri, değerlendirilmeleri ve raporlanmaları ön sıralarda yer almıştır. İç kontrol birimlerinin sorumluluğunda sürdürülen risk yönetimi işlemlerinin geçerli olduklarına dair güvence sunarak bu süreçlerin gelişimine katkıda bulunma da iç denetçilerin fonksiyonları arasında belirtilmiştir.

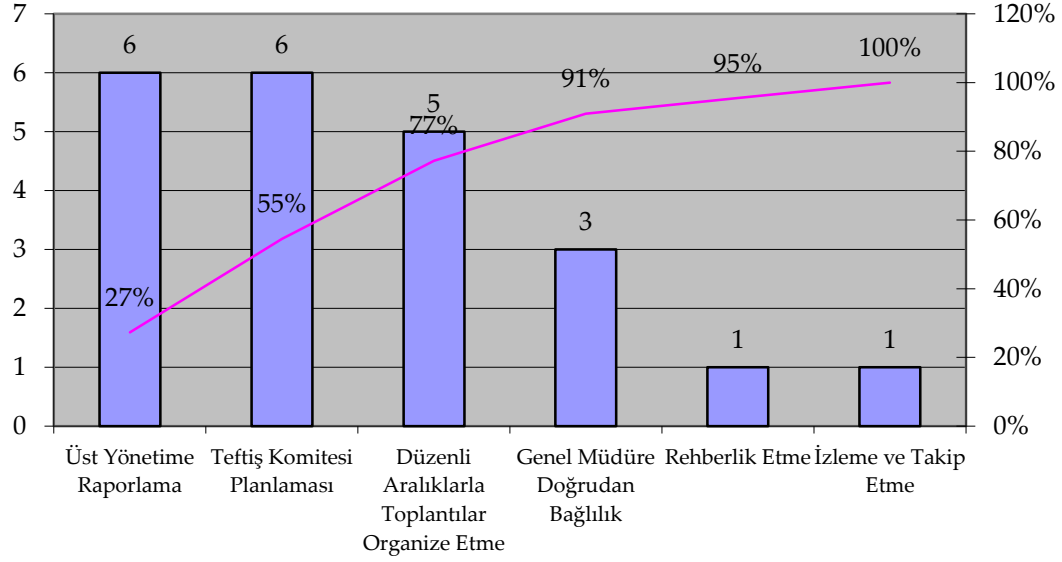
Şekil 3. Pareto Grafiği 1

İç denetçilerin siber güvenlik yönetimindeki etkinliklerinin yeterlilik derecesi genel olarak kabul edilebilir seviyelerde olarak belirtilirken, bu seviyenin yukarıya çıkarılması için denetim ekiplerinin siber güvenlik ile ilgili dijital platformları, yazılımları, araçları ve donanımları daha etkin kullanabilmesi için kurum içi eğitimlerin ve oryantasyon programlarının düzenlenmesi gerektiği üzerinde duruldu. Denetçilerin, bilgi teknolojileri kapsamındaki faaliyetlerini en üst seviyelerde gerçekleştirmeleri için uluslararası sertifikasyon programlarına katılabilecekleri ve bu sayede kendi yetkinliklerini bilerek ve belgeleyerek siber güvenlik kontrollerini sürdürebilecekleri bildirildi. Bunlara paralel olarak, kontrolörlerin, Sertifikalı Bilgi Sistemi Denetçisi (Certified Information System Auditor) (CISA) ve Sertifikalı Etik Bilgisayar Korsanı (Certified of Ethical Hacker) (CEH) olarak bilgi teknolojileri denetimlerinde rol almalarının siber güvenlik yönetimindeki süreçlerde etkinliği geliştirebileceği üzerinde duruldu.

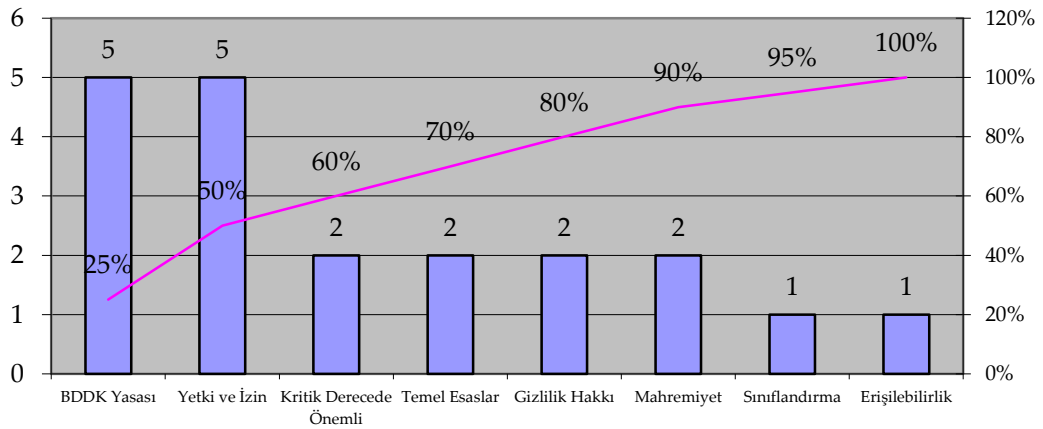
Şekil 4. Pareto Grafiği 2

İç denetçilerin siber güvenlik süreçlerinde kurum içi yönetim kapsamındaki rolü iç kontrol faaliyetlerinin üst yönetime raporlanmasını, teftiş komitesi toplantılarının düzenlenerek periyodik aralıklarla toplantıların organize edilmesini ve süreç geliştirme konularında izleme, takip etme ve rehberlik yapılmasını kapsamaktadır. Bu çalışmalar sürdürülürken, süreçler ile ilgili genel müdürü doğrudan bilgilendirme prensibi esas alınmaktadır.

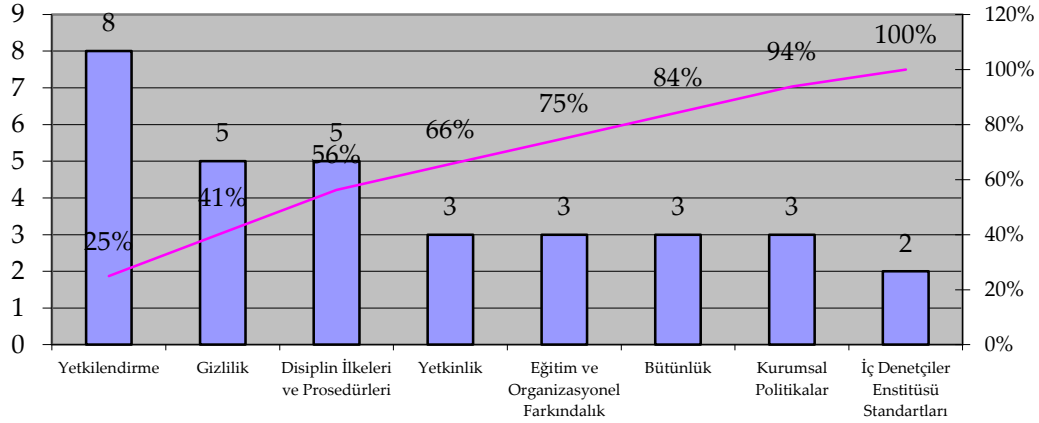
Şekil 5. Pareto Grafiği 3

Gizlilik, bütünlük ve kullanılabilirlik veya diğer bir deyişle enformasyonun kullanıma hazır tutulması perspektifinden farkındalık ölçülmesine yönelik olarak katılımcılara iletilen sorudan elde edilen verilerin göstergesinde Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) yasasının, kritik verilere erişilebilirliğin yetki ve izin hiyerarşisi sınırları dahilinde kullanılabilmesinde yol gösterici olduğu izlenimine varılmıştır. Ayrıca, katılımcılar bu kavramların, siber güvenlik süreçlerinin sağlıklı sürdürülmesinde temel esaslar olarak algılanması gerektiği üzerinde durarak, kritik öneme sahip olduklarını bilhassa vurgulamışlardır.

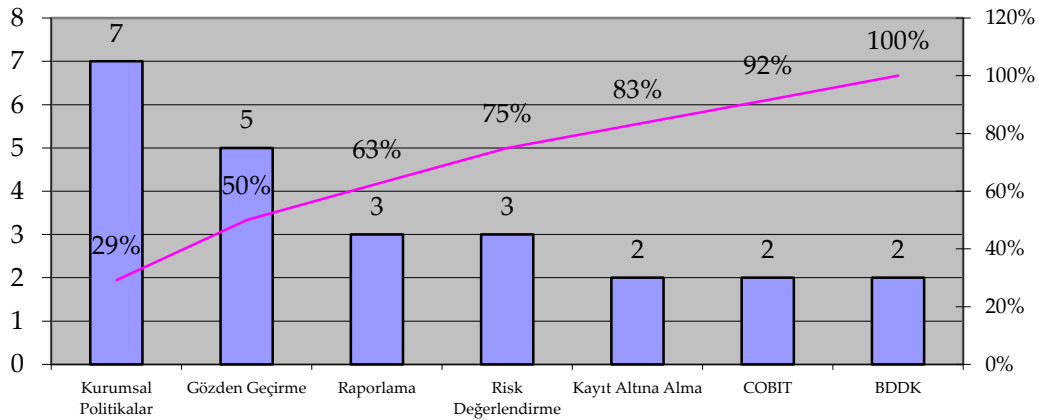
Şekil 6. Pareto Grafiği 4

Katılımcılar, etik kuralların siber güvenlik süreçlerinde de diğer iş akışlarındaki hassasiyete paralel olarak organizasyonel kültüre entegre olmaları gerektiği üzerinde durarak, siber risklerden korunmak için birer disiplin ilkesi ve prosedür olarak algılanıp kurumsal politikalar ile senkronize yaklaşımlarla oluşturulmaları gerektiğini vurgulamışlardır.

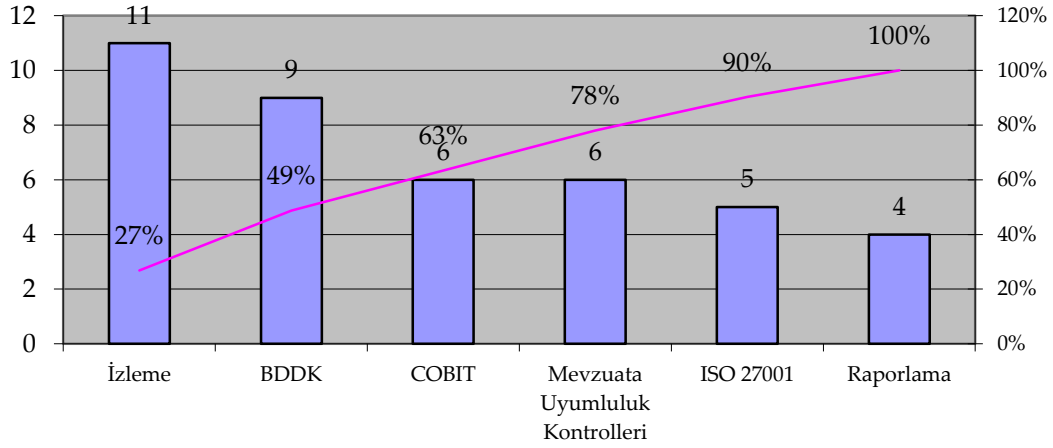
Şekil 7. Pareto Grafiği 5

İç denetimin siber güvenlik süreçlerindeki fonksiyonları dahilinde etik kuralların nasıl algılandığına dair katılımcılara yöneltilen soruya ise yüksek oranda kurumsal politikalar yanıtı alınmıştır. Etik kurallara uyumluluğun hangi kriterlere göre tanımlandığı ve ölçüldüğü ise Bilgi ve İlgili Teknolojiler için Kontrol Hedefleri (Control Objectives for Information and Related Technology) (COBIT) kriterleri ve BDDK yasaları ile çerçevenmiştir. Etik kurallara uyumun kontrolünde ise gözden geçirme, raporlama, risk değerlendirme ve kayıt tutma ağırlıklı olarak vurgulanan süreçler olmuşlardır.

Şekil 8. Pareto Grafiği 6

İç denetimin siber güvenlik yönetimi faaliyetlerinin yürütülmesinde üstlendiği rolün yasalara ve uluslararası standartlara, yani mevzuata uyumluluk perspektifinden nasıl sağlandığına dair katılımcılara yöneltilen soruya, ağırlıklı oranda BDDK'nın önderliğinde cevabı alınmıştır. Benzer olarak, iç denetimin siber güvenlik yönetimindeki rolünü gerçekleştirmesinde COBIT ve Uluslararası Standartlar Örgütü (International Organization for Standardization) ISO 27001 esasları referans düzlemi olarak belirtilmiştir. Bu bağlamda, izleme, mevzuata uyumluluğun kontrol edilmesi ve raporlama faaliyetleri yoğunluklu olarak katılımcıların bahsettiği süreçler olmuştur.

Şekil 9. Pareto Grafiği 7

Pareto grafikleri ve balık kılçığı diyagramı ile tasnifi yapılan işlenmiş veriler doğrultusunda, delphi tekniğinin ikinci turu için tasarlanacak anketin hazırlık aşamasına geçilmiştir. Anket beşli likert ölçeğine uygun biçimde, birinci turda yapılan sınıflandırma baz alınarak hazırlanmıştır.

Delphi yönteminin ikinci kısmı doğrultusunda, tüm katılımcılara çevrimiçi olarak iletilen anket çalışmasına tüm katılımcılar yanıtlarını sunmuşlardır. Bu kısımda, öncelikli olarak, anket vasıtasıyla elde edilen kategorik değişken sınıfında yer alan sıralı veriler merkezi yayılım ölçüleri doğrultusunda istatistiksel olarak anlamlı bilgilere dönüştürülmek için nicel analize tabi tutulmuşlardır. Bu bağlamda, ankette yer alan her ifade için çeyrekler açıklığı metriğinin bir veya birden küçük bir değer olup olmadığı ve en azından yüzde yetmiş beş oranında fikir birliğine varılıp varılmadığı kontrol edilmiştir.

Sorumluluk değişkeni baz alınarak hazırlanan anket ifadelerinin tümünde fikir birliğine varılmıştır ve delphi yönteminin uygulanma biçimi gereği, bu parametre için üçüncü bir anket döngüsüne ihtiyaç kalmamıştır.

Tablo 1. Sorumluluk Kapsamındaki İfadelerden Elde Edilen Verilerin Analizleri

Sorumluluk	Ortalama	Standart Sapma	Ortanca	Çeyrekler Açıklığı	Sıklık			Fikir Birliği
					(4-5)	(3)	(1-2)	
İç denetim, siber güvenlik kapsamında elde edilen bulguların kapanmasından sonra, gerekli kontrollerin yapılmasında rol alır.	4,466667	0,498887652	4	1	15 (100%)	0 (0%)	0 (0%)	Sağlanmıştır
İç denetim, BDDK'nın 15 Mart 2020'de yayınlamış olduğu yönetmelik çerçevesinde siber güvenliğe ilişkin yıllık kontrollerde bulunmaktadır.	4,333333	0,699205899	4	1	13 (87%)	2 (13%)	0 (0%)	Sağlanmıştır
İç denetim, bağımsız denetim firmalarının gerçekleştirmiş oldukları sızma testi bulgularının kapatıldıktan sonra teyit edilmesi fonksiyonuna sahiptir.	4,466667	0,718021974	5	1	13 (87%)	2 (13%)	0 (0%)	Sağlanmıştır
İç denetim, siber güvenlik kapsamındaki güvenlik açıklarının tespit edilmesinde fonksiyona sahiptir.	4,2	0,653197265	4	1	13 (87%)	2 (13%)	0 (0%)	Sağlanmıştır
İç denetim, siber güvenlik ile ilgili bulguların genel müdüre veya yönetim kuruluna doğrudan raporlanmasında sorumluluk sahibidir.	4,533333	0,618241233	5	1	14 (93%)	1 (7%)	0 (0%)	Sağlanmıştır

İç denetim ekiplerinin siber güvenlik yönetimi süreçlerinde ihtiyaç duyabilecekleri yetkinlikleri belirlemek ve değerlendirmek için hazırlanan ifadelerden altıncısı hariç, yedinci, sekizinci dokuzuncu ve onuncu ifadelerde fikir birliği sağlanamamıştır. Bu nedenle, bu ifadeler için, cevapları ortalamadan sapmaya neden olan katılımcılar için üçüncü turun yapılmasına karar verilmiştir.

Tablo 2. Yetkinlik Kapsamındaki İfadelerden Elde Edilen Verilerin Analizleri

Yetkinlik	Ortalama	Standart Sapma	Ortanca	Çeyrekler Açıklığı	Sıklık			Fikir Birliği
					(4-5)	(3)	(1-2)	
İç denetim, BDDK'nın tasarladığı yönetmelikler kapsamında bilgi güvenliğine yönelik hazırlanan kontrol listelerinin denetlenmesi sürecini bilgi teknolojisi denetçilerinden destek alarak yürütmelidir.	4,6	0,489897949	5	1	15 (100%)	0 (0%)	0 (0%)	Sağlanmıştır
İç denetim, BDDK'nın bilgi sistemleri yönetmeliği doğrultusunda icra etmekte olduğu denetim faaliyetlerini sürdürmek için temel seviyede yazılım bilgisine sahip olmalıdır.	4,066667	0,77172246	4	2	11 (73%)	4 (27%)	0 (0%)	Sağlanamamıştır
İç denetim, bağımsız denetim firmalarının gerçekleştirmiş oldukları sızma testi bulgularının kapatıldıktan sonra kontrol edilmesi ve onaylanması süreçlerinde etkin olmak için sistem ve ağ yönetimi bilgisine sahip olmalıdır.	4	0,894427191	4	2	11 (73%)	3 (20%)	1 (7%)	Sağlanamamıştır
İç denetim, BDDK'nın tasarladığı yönetmelikler kapsamında bilgi güvenliğine	3,933333	0,679869268	4	1	11 (73%)	4 (27%)	0 (0%)	Sağlanamamıştır

yönelik hazırlanan kontrol listelerinin denetlenmesi sürecinde etkin olmak için bilgi güvenliği mimarisi ve altyapısı üzerine teknik düzeyde bilgiye ve yeterli tecrübeye sahibi olmalıdır.								
İç denetim, siber güvenlik kapsamında sürdürdüğü gözetim faaliyetlerinde etkin rol almak için SIEM araçlarını kullanmaya hâkim olmalıdır.	3,8	0,909212113	4	1	11 (73.3%)	2 (13.3%)	2 (13.3%)	Sağlanamamıştır

Ankette, yönetim bazında hazırlanan ifadelerin katılımcılara iletilmesi ile elde edilen verilerin sonucunda, on bir, on üç ve on beş sıra numaralı öne sürülen fikir birliğinin sağlanamadığı ortaya çıkmıştır. İleri sürülen bu ifadelerin, delphi yönteminin üçüncü turu kapsamında, ortalamadan anlamlı olarak sapmaya neden oldukları için katılımcılara tekrar sorulmalarına karar verilmiştir.

Tablo 3. Yönetişim Kapsamındaki İfadelerden Elde Edilen Verilerin Analizleri

Yönetişim	Ortalama	Standart Sapma	Ortanca	Çeyrekler Açıklığı	Sıklık			Fikir Birliği
					(4-5)	(3)	(1-2)	
İç denetim, yönetim kurulu, genel müdür ve bilgi teknolojileri departmanı arasındaki yönetimde danışmanlık rolüne sahiptir.	3,666667	0,788810638	4	1	9 (60%)	5 (33.3%)	1 (6.7%)	Sağlanamamıştır
Siber güvenlik kapsamında faaliyetlerini sürdüren iç denetçilere gerekli eğitimler	4,666667	0,471404521	5	1	15 (100%)	0 (0%)	0 (0%)	Sağlanmıştır

organize edilmelidir.								
İç denetim, siber güvenlik denetimlerinde doğrudan yetkiye sahip olmalıdır.	3,733333	0,928559218	4	1	10 (66.6%)	3 (20%)	2 (13.3%)	Sağlanamamıştır
İç denetim, siber güvenlik denetimlerinde danışmanlık rolü ile destekleyici konumundadır.	3,8	0,8326664	4	0	12 (80%)	1 (6.7%)	2 (13.3%)	Sağlanmıştır
İç denetim, siber güvenlik ile ilgili vakalarda gerekli bilgilendirmeyi düzenli aralıklar ile üst yönetime yapmakta sorumluluğa sahiptir.	3,8	0,909212113	4	1	11 (73%)	2 (13.3%)	2 (13.3%)	Sağlanamamıştır

Anketin dördüncü kısmı kapsamında yer alan ve iç denetimin siber güvenlik yönetimi süreçlerindeki faaliyetlerinde gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik kavramlarının hangi ölçüde ve nasıl gözetildiğine dair katılımcılara yöneltilen yargılardan tümünde fikir birliğine varılması nedeniyle, bu bölüm için üçüncü bir raunda gerek kalmamıştır.

Tablo 4. Gizlilik, Bütünlük ve Erişilebilirlik Dahilindeki İfadelerden Elde Edilen Verilerin Analizleri

Gizlilik, Bütünlük ve Erişilebilirlik	Ortalama	Standart Sapma	Ortanca	Çeyrekler Açıklığı	Sıklık			Fikir Birliği
					(4-5)	(3)	(1-2)	
İç denetim, siber güvenlik kapsamındaki süreçlerde rol alırken denetim kanıtlarını gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik prensiplerine uygun olarak kayıtlara almalı, muhafaza etmeli ve raporlamalıdır.	4,4	0,711805217	5	1	13 (87%)	2 (13%)	0 (0%)	Sağlanmıştır

İç denetim, siber güvenlik kapsamındaki faaliyetlerini yetki prensibine göre yürütmelidir.	4,333333	0,699205899	4	1	13 (87%)	2 (13%)	0 (0%)	Sağlanmıştır
İç denetim, siber güvenlik kapsamında gerçekleştirdiği faaliyetler sonucu elde ettiği bulguların erişiminin aksamadan gerçekleşmesini sağlamalıdır.	4,066667	0,573488351	4	0	13 (87%)	2 (13%)	0 (0%)	Sağlanmıştır
İç denetim, siber güvenlik kapsamında sürdürdüğü aktivitelerin sonucunda elde ettiği bulguların herhangi bir şekilde değiştirilmediğine dair güvence sağlamalıdır.	4,2	0,54160256	4	1	14 (93%)	1 (7%)	0 (0%)	Sağlanmıştır
İç denetim, siber güvenlik kontrollerinde elde edilen bulguların yetkisi olmayan kişilere iletilmiyor olduğuna dair güvence sağlamalıdır.	4,2	0,653197265	4	1	13 (87%)	2 (13%)	0 (0%)	Sağlanmıştır

Anketin beşinci kısmında, kurumsal yönetim ilkelerinin iç denetimin siber güvenlik yönetişi içindeki fonksiyonlarına etkisini ölçmek için katılımcılara yöneltilen önermelerin tümünden fikir birliğine varıldığı çıkarımı yapılmıştır. Bu bağlamda, üçüncü bir tura gerek kalmamıştır.

Tablo 5. Kurumsal Yönetim İlkeleri Kapsamındaki İfadelerden Elde Edilen Verilerin Analizleri

Kurumsal Yönetim Prensipleri	Ortalama	Standart Sapma	Ortanca	Çeyrekler Açıklığı	Sıklık			Fikir Birliği
					(4-5)	(3)	(1-2)	
İç denetim, siber güvenlik kapsamındaki fonksiyonlarını gerçekleştirirken yasal çevreyi takip ederek, gerekli bilgilendirmeleri yapmalıdır.	4,2	0,54160256	4	1	14 (93%)	1 (7%)	0 (0%)	Sağlanmıştır

İç denetim, siber güvenlik kapsamındaki faaliyetlerini sürdürürken yasa dışı herhangi bir sürece dahil olmadan meslek ahlakına uygun biçimde aktivitelerde bulunmalıdır.	4,6	0,611010093	5	1	14 (93%)	1 (7%)	0 (0%)	Sağlanmıştır
İç denetim, siber güvenlik kapsamındaki faaliyetlerini gerçekleştirirken kurumun etik prensiplerine ve yönetim ilkelerine saygılı bir biçimde işlemlerini yürütmelidir.	4,533333	0,618241233	5	1	14 (93%)	1 (7%)	0 (0%)	Sağlanmıştır
İç denetim ekipleri, siber güvenlik dahilindeki süreçlerde rol alırlarken bilgilerine, yetkinliklerine ve tecrübelerine uygun görevleri üstlenmelidirler.	4,333333	0,596284794	4	1	14 (93%)	1 (7%)	0 (0%)	Sağlanmıştır
İç denetim ekipleri, siber güvenlik dahilindeki süreçlerde rol alırlarken kabiliyetlerini, etkinliklerini ve ürettikleri hizmetin kalite seviyesini gelişme sürecindeki teknolojiler doğrultusunda sürekli iyileştirmelidirler.	4,4	0,611010093	4	1	14 (93%)	1 (7%)	0 (0%)	Sağlanmıştır

Bankalarda, etik kuralların siber güvenlik süreçlerine yeterince entegre olup olmadığını ve bu süreçlerdeki iç denetim faaliyetlerinin bu kurallara uygun olarak yürütülüp yürütülmediğini anlamaya yönelik olarak hazırlanan bu kısımdan elde edilen geri beslemeler doğrultusunda, otuzuncu yargıya yönelik fikir birliğine varılamamıştır. Bu nedenle, bu önerme için ilave bir tur daha yapılmasına karar verilmiştir.

Tablo 6. Etik Kurallar Kapsamındaki İfadelerden Elde Edilen Verilerin Analizleri

Etik Kurallar	Ortalama	Standart Sapma	Ortanca	Çeyrekler Açıklığı	Sıklık			Fikir Birliği
					(4-5)	(3)	(1-2)	
Kurumlarda, etik kuralların kesin ve net olarak tanımlandığı ve belirtildiği yazılı dokümanlar olmalıdır.	4,333333	0,596284794	4	1	14 (93%)	1 (7%)	0 (0%)	Sağlanmıştır
Etik kuralların işlerliğinin denetlenmesinde etkin olarak işleyen bir raporlama mekanizması mevcut olmalıdır.	4,2	0,653197265	4	1	13 (87%)	2 (13%)	0 (0%)	Sağlanmıştır
Etik kuralların, ihlal edilmesi durumunda raporlamanın doğrudan genel müdüre veya yönetim kuruluna yapılması gereklidir.	4,133333	0,618241233	4	1	13 (87%)	2 (13%)	0 (0%)	Sağlanmıştır
İç denetim ve siber güvenlik ekipleri etik kuralların ihlal edilmesine ilişkin durumlarda koordineli bir yaklaşımla bulgular elde etmelidirler.	4,066667	0,442216639	4	0	14 (93%)	1 (7%)	0 (0%)	Sağlanmıştır
İç denetim ekipleri kurumların mevzuata uyumluluğunu kontrol ederlerken, yasaların neden yenilendiğini de araştırmalıdır.	3,733333	1,06249183	4	2	10 (66.6%)	2 (13.3%)	3 (20%)	Sağlanamamıştır

Bankaların siber güvenlik yönetimi kapsamında sürdürdükleri süreçlerin uluslararası standartlara ve yerel çevredeki mevzuata uyumluluklarının kontrolünde iç denetim faaliyetlerinin hangi oranda ve nasıl kullanıldığını ölçmek için tasarlanan anketin yedinci kısmındaki yargıların tümünde görüş birliği sağlanmıştır.

Tablo 7. Yasal ve Uluslararası Politika Çerçevesi Kapsamındaki İfadelerden Elde Edilen Verilerin Analizleri

Yasal ve Uluslararası Politika Çerçevesi	Ortalama	Standart Sapma	Ortanca	Çeyrekler Açıklığı	Sıklık			Fikir Birliği
					(4-5)	(3)	(1-2)	
İç denetim, BDDK'nın oluşturduğu yönetmelik ve uluslararası standartlar kapsamında oluşturulan kontrol listelerinin uyumluluğunu takip etmektedir.	4,333333	0,471404521	4	1	15 (100%)	0 (0%)	0 (0%)	Sağlanmışır
Türkiye'deki bankacılık sektöründe bilgi güvenliği bağlamında mevzuata uyum çerçevesinde BDDK yönetmeliği, ISO 27001 ve COBIT 4.1 DS5 süreci dikkate alınmaktadır.	4,266667	0,77172246	4	1	14 (93%)	0 (0%)	1 (7%)	Sağlanmışır
İç denetim, mevzuata uyum çerçevesindeki, gözetim faaliyetlerini sürdürürken tanımladığı kontrol eksikliklerini üst yönetime raporlamaktadır.	4,4	0,611010093	4	1	14 (93%)	1 (7%)	0 (0%)	Sağlanmışır
İç denetim ekipleri mevzuata uyumluluğa ilişkin sürdürdükleri faaliyetlerde süreç teftişlerinde bulunmaktadırlar.	4,066667	0,679869268	4	1	12 (80%)	3 (20%)	0 (0%)	Sağlanmışır
Türkiye'de faaliyet gösteren tüm bankalar BDDK'nın 5411 sayılı bankacılık kanununa göre bilgi sistemlerini yapılandırmaktadırlar	4,133333	1,024152766	4	1	13 (87%)	1 (7%)	1 (7%)	Sağlanmışır

Delphi tekniğinin yol haritası doğrultusunda gerçekleştirilen ikinci raunt kapsamındaki anket vasıtasıyla elde edilen verilerin analizleri istikametinde sağlanan çıkarımlar ile fikir birliğine varılamayan görüşler için üçüncü bir tur daha organize edilmiştir. Bu bölümün amacı, fikir birliğine varılamayan yargıların, çoğunluğun fikrinden anlamlı bir sapma gösteren cevapları olan

katılımcılara tekrar yönlendirilmesi ile yeniden elde edilen verilerden ulaşılabacak çıkarımların sonuca nasıl tesir ettiğini göstermektedir.

İkinci turda yetkinlik kriteri bazında görüş birliğinin sağlanamadığı ifadelerin üçüncü tur kapsamında yeniden katılımcılara sunulmasıyla elde edilen verilerin analizi sonucunda yetkinlik kümesindeki tüm yargılarda fikir birliği sağlanmıştır.

Tablo 8. Yetkinlik

Yetkinlik	Ortalama	Standart Sapma	Ortanca	Çeyrekler Açıklığı	Sıklık			Fikir Birliği
					(4-5)	(3)	(1-2)	
İç denetim, BDDK'nın bilgi sistemleri yönetmeliği doğrultusunda icra etmekte olduğu denetim faaliyetlerini sürdürmek için temel seviyede yazılım bilgisine sahip olmalıdır.	4,2	0,653197265	4	1	13 (87%)	2 (13%)	0 (0%)	Sağlanmıştır
İç denetim, bağımsız denetim firmalarının gerçekleştirmiş oldukları sızma testi bulgularının kapatıldıktan sonra kontrol edilmesi ve onaylanması süreçlerinde etkin olmak için sistem ve ağ yönetimi bilgisine sahip olmalıdır.	4,066667	0,853749898	4	1	12 (80%)	2 (13.3%)	1 (6.7%)	Sağlanmıştır
İç denetim, BDDK'nın tasarladığı yönetmelikler kapsamında bilgi güvenliğine yönelik hazırlanan kontrol listelerinin denetlenmesi sürecinde etkin olmak için bilgi güvenliği mimarisi ve altyapısı üzerine teknik düzeyde bilgiye ve yeterli tecrübeye sahibi olmalıdır.	4,066667	0,573488351	4	0	13 (87%)	2 (13%)	0 (0%)	Sağlanmıştır
İç denetim, siber güvenlik kapsamında sürdürdüğü gözetim faaliyetlerinde etkin rol almak için SIEM araçlarını kullanmaya hâkim olmalıdır.	4	0,730296743	4	0	13 (86.6%)	1 (6.7%)	1 (6.7%)	Sağlanmıştır

Yönetişim kriterleri bazında üçüncü turda katılımcılara yeniden yöneltilen görüşlerden on üçüncüsünde yeterli çoğunluk yine sağlanamamıştır. On birinci ve on beşinci ifadeler için ise fikir birliği sağlanmıştır.

Tablo 9. Yönetişim

Yönetişim	Ortalama	Standart Sapma	Ortanca	Çeyrekler Açıklığı	Sıklık			Fikir Birliği
					(4-5)	(3)	(1-2)	
İç denetim, yönetim kurulu, genel müdür ve bilgi teknolojileri departmanı arasındaki yönetişimde danışmanlık rolüne sahiptir.	3,866667	0,718021974	4	0	12 (80%)	2 (13.3%)	1 (6.7%)	Sağlanmıştır
İç denetim, siber güvenlik denetimlerinde doğrudan yetkiye sahip olmalıdır.	3,733333	0,928559218	4	1	10 (66.6%)	3 (20%)	2 (13.3%)	Sağlanmamıştır
İç denetim, siber güvenlik ile ilgili vakalarda gerekli bilgilendirmeyi düzenli aralıklar ile üst yönetime yapmakta sorumluluğa sahiptir.	4,066667	0,679869268	4	0	14 (93%)	0 (0%)	1 (7%)	Sağlanmıştır

Etik kurallara yönelik olarak görüşlerinde çoğunluğun fikir birliğinden sapma olan katılımcılara, yeniden sunulan otuzuncu soru için ise üçüncü turda uzlaşma sağlanmıştır.

Tablo 10. Etik Kurallar

Etik Kurallar	Ortalama	Standart Sapma	Ortanca	Çeyrekler Açıklığı	Sıklık			Fikir Birliği
					(4-5)	(3)	(1-2)	
İç denetim ekipleri kurumların mevzuata uyumluluğunu kontrol ederlerken, yasaların neden yenilendiğini de araştırmalıdır.	3,933333	0,928559218	4	1	12 (80%)	1 (7%)	2 (13%)	Sağlanmıştır

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan bilimsel makaleler, delphi yönteminin sosyal bilimlerde gerçekleştirilen araştırma uygulamalarında nitel verilerin toplanmasında ve geleceğe yönelik önerilerin sunulmasında kullanıldığını ispat ederken, özellikle araştırma sorunsalına yönelik olarak çerçevelenen örneklemden seçilen uzmanların konuya ilişkin görüşleri arasındaki tutarlılığın istatistiksel olarak analiz edilmesi sonucunda oluşan fikir birliğinin değerlendirilmesi süreci ön plana çıkmaktadır.

Tablo 11. Delphi Yönteminin Kullanımına Yönelik Yazın İncelemesi

Yazar ve Yıl	Makale İsmi	Konu ve Kapsamı	Bulgular
Norman Crolee Dalkey(1967)	Delphi	Delphi metodolojisi ana hatlarıyla belirlenmiş sınırlar dahilinde açıklanmıştır.	Delphi yöntemi bir araştırma problemine yönelik olarak belirli bir kategori dahilindeki danışmanların veya uzmanların görüşlerinin istatistiksel analiz araçları ile süzgeçten geçirilerek uzun döneme hitap eden tahminler ve geleceğe yönelik fikirler sunmak için öne sürülmüştür.
Olaf Helmer-Hirschberg(1967)	Geleceğin Analizi, Delphi Yöntemi (Analysis of the Future, The Delphi Method)	Delphi metodu temel prensipleri ile açıklanmıştır.	Delphi tekniği sezgisel hükümlerin işletilmesi sonucu uzun dönem tahminlerin yapılması süreçlerini kapsar.
Gülsün Kurubacak (2007)	Açık ve Uzaktan Eğitimde Mobil Öğrenme için Araştırma Önceliklerinin ve İhtiyaçlarının Tespit Edilmesi: Bir Delphi Çalışması (Identify Research Priorities and Needs for Mobile Learning Technologies in Open and Distance Education: A Delphi Study)	Delphi tekniği açık ve uzaktan eğitimdeki mobil öğrenme teknolojileri kapsamındaki araştırma fırsatlarının tanımlanması ve kategorize edilmesi için uygulanmıştır.	Kısaca, internet üzerinden topluluğun yönetilmesi, kamu sorumluluğu ve dijital dönüşüme iştirak eden uzmanlar başlıca araştırma alanları olarak belirlenmiştir.

Gülsün Kurubacak (2011)	Çoğunluk için Uzaktan Öğrenme: Bilgi Toplumu Oluşturma Sürecinde Uzaktan Öğrenme Kültürü (E-learning for Pluralism: The Culture of E-learning in Building a Knowledge Society)	Uzaktan öğrenme için ihtiyaçlar ve itici güçler tanımlanarak tasnif edilmiştir.	Delphi yöntemi konuya ilişkin sorunları ve eleştirileri değerlendiren yirmi sekiz uzaktan öğrenme uzmanından, verilerin üç turda elde edilmesinde kullanılmıştır.
Loai Al Omari, Paul Barnes, Grant Pitman(2012)	Bilgi Teknolojileri Yönetişiminde Denetim Çabaları üzerine Keşifsel bir Çalışma: Bir Delphi Yaklaşımı (An Exploratory Study into Audit Challenges in IT Governance: A Delphi Approach)	Avustralya'nın kamu sektöründeki bilgi teknolojileri yönetimi delphi tekniği ile deneysel bir yaklaşımla incelenmiştir.	Bilgi teknolojileri yönetişiminin denetiminin sağlanmasına yönelik olan on tane majör kaygı delphi yöntemi kullanılarak sınıflandırılmıştır.
Miklos A. Vasarheyli, Danielle Lombardi, Rebecca Bloch(2014)	Denetimin Geleceği: Uyarlanmış bir Delphi Yaklaşımı (The Future of Audit: A Modified Delphi Approach)	Denetim mesleğinin geleceği, modifiye edilmiş delphi tekniği doğrultusunda uzman görüşlerinin denetim metotlarına yönelik öngörülerinin ve düşünce yapılarının değerlendirilmesi ile incelenmiştir.	Denetim mesleğinin geleceğine yönelik tahminler ile oluşturulan önerilerde, veri tabanı yönetimi, örneklem oluşturma, genişletilebilir işaretleme dili, süreç yönetimi ve kümeleme fonksiyonları yazar tarafından ön plana çıkartılan sorumluluklar olmuştur.
Philip Davidson, Kenneth Hasledalen(2014)	Çevrimiçi Eğitime Yönelik Siber Tehditler: Bir Delphi Çalışması (Cyber Threats to Online	Çevrimiçi delphi yönteminin, delphi metodolojisinin klasik tasarımı doğrultusunda kullanılması ile çevrimiçi öğrenme sistemlerine yönelik siber tehditler ve güvenlik açıkları incelenmiştir.	Siber güvenlik risklerinin anlaşılmasında ve maliyetlerinin belirlenmesinde liderlik kavramı öncelikli faktör olarak tanımlanmıştır.

	Education: A Delphi Study)		
Daniel Smits, Jos Van Hillegersberg(2015)	Bilgi Teknolojileri Yönetişimi Olgunluğu: Delphi Metodu Kullanılarak bir Olgunluk Modeli Geliştirilmesi (IT Governance Maturity: Developing a Maturity Model Using the Delphi Method)	Hem yapısal süreçleri hem de örgüt kültürünü kapsayan bir bilgi teknolojileri yönetim modelinin tasarımı yapılmıştır.	Bilgi teknolojisi yönetişiminin teknik tarafı için bir olgunluk modeli önerilirken, yönetsel kısımların her bir sahası için daha spesifik yetkinliklere ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır.
Bilge Karabacak, Sevgi Özkan Yıldırım, Nazife Baykal(2016)	Kritik Altyapıların Siber Güvenliği için Tüzel Yaklaşımlar: Türkiye Örneği (Regulatory Approaches for Cyber Security of Critical Infrastructures: The Case of Turkey)	İlk olarak, Türkiye'nin kritik altyapıları verisi kalitatif olarak gömülü teori metodu ile analiz edilmiştir, ardından, delphi çalışması yasaların türetilmesi için altı adet uzmana uygulanmıştır ve son olarak odak grup mülakatı yapılmıştır.	Özellikle, Türkiye'nin kritik altyapısında özel sektör kapsamında rol alan çalışanların uyumluluk seviyelerinin daha ileride olduğu ortaya çıkmıştır.
Husam Haqaf, Murat Koyuncu(2018)	Bilgi Güvenliği Yöneticileri için Anahtar Yetkinlikler (Understanding Key Skills for Information Security Managers)	Delphi tekniğinin benimsenmesi ile bilgi güvenliği yönetimi rolü için gerekli olan başlıca yeteneklerin araştırılması.	Proje ve risk yönetimi, delphi metodolojisinin uygulanmasıyla, bilgi güvenliği yönetimi için anahtar sınıflar olarak kabul edilen on altı beceriden iki ana kategori olarak belirlenmiştir.
Hakan Altınpulluk, Mehmet Kesim and Gülsün Kurubacak(2020)	Açık ve Uzaktan Öğrenme Sistemlerinde Artırılmış Gerçekliğin Kullanılabilirliği: Nitel Delphi Çalışması	Açık öğretim ve uzaktan eğitim kapsamındaki ekosistemlerde artırılmış gerçekliğin fonksiyonelliğinin tanımlanarak uluslararası mevzuata uyumluluğunun ölçülmesi ile dışarıdan görünümünün tahmin	Delphi tekniği üç turdan oluşan süreçler dahilinde açık uçlu soruların ve altılı likert ölçeği ile hazırlanmış anketlerin on dört uzmana uygulanması ile kullanılmıştır.

	(The Usability of Augmented Reality in Open and Distance Learning Systems: A Qualitative Delphi Study)	edilmesi için delphi yöntemi kullanılmıştır.	
--	--	--	--

İncelenen çalışmalar ışığında, delphi yönteminin Türkiye’deki banka sektörüne uyarlanması araştırmada kullanılacak değişkenlerin, örneklem yönteminin ve içeriğinin belirlenmesi süreçleri ile devam etmiştir.

Başlangıçta değinildiği üzere, doktora tezinden türetilen bu çalışmada, iç denetçilerin siber güvenlik yönetişi içindeki sorumluluklarının neler oldukları, yetkinliklerinin hangi ölçütlere göre değerlendirildikleri, bilgi güvenliğinin sağlanmasındaki temel unsurlar olarak gözetilen gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik kavramları bağlamında fonksiyonlarını nasıl sürdürdükleri, yasal çerçeve ve uluslararası standartlar bazındaki mevzuata uyumluluk kapsamındaki süreçlerde ne kadar etkin rol oynadıkları, takip ettikleri çalışma prensipleri ile organizasyonlardaki kurumsal yönetim ilkelerinin ve etik kuralların hangi ölçüde uyumlu oldukları, Türkiye’deki banka sektörü ele alınarak incelenmiştir. Bu bağlamda, elde edilen bulgular, iç denetçilerin siber güvenlik yönetişi sisteminin sağlanmasında stratejik konuma sahip olduklarını ve özellikle yasal çevrenin ve uluslararası standartların takip edilerek, kurumların mevzuata uyumluluğunun sağlanmasında kilit rol oynadıklarını geçerli kılmaktadırlar. BDDK’nın 15 Mart 2020 tarihinde bankaların bilgi sistemlerine ve elektronik bankacılık hizmetlerine yönelik olarak resmi gazetede yayınladığı yönetmelik ile birlikte, iç denetçiler, hem bankaların organizasyonel yapıları içindeki hiyerarşik düzene hem de kendi yaptıkları işin doğası gereği bulundukları pozisyona bağlı olarak, üst yönetim ile yatay ilişkiye sahip olmaları nedeni ile bilgi teknolojileri süreçlerinin kontrolüne yönelik geliştirilecek aktivitelerde, genel müdür ve siber güvenlik yöneticileri ile etkileşimli bir yaklaşımla değer katıcı faaliyetlerde bulunma fırsatına sahip olmuşlardır. Bankalarda bilgi teknolojileri denetimlerinin etkinliğinin tutarlı olarak iyileştirilmesi için iç denetim ekiplerinin de iştirakine mutlak ihtiyaç olduğu ve bu doğrultuda siber risklerin kontrol edilebilir düzeylerde tutulduğuna dair güvencenin kesin ve net olarak temin edilmesi gerektiği katılımcıların bildirilerinden çıkarılmaktadır. Bu bağlamda, siber güvenlik yönetimi süreçlerinde sürdürülen risk yönetimi aktiviteleri ile beraber oluşturulan güvenlik açıklarına ilişkin bulguların ve olağan dışı durumların mutlak suretle takip edilmesi, değerlendirilmesi ve üst yönetime raporlanması gerekmektedir. Bankaların kendi organizasyonel yapıları içinde sürdürülen yönetim mekanizmalarının BDDK’nın yürürlüğe soktuğu yeni yasa ile uyumlu hale getirilerek daha etkin bir sisteme dönüştüğü ve siber güvenlik süreçlerindeki aktivitelerin daha verimli bir yaklaşımla kontrol edilmesinin sağlandığı katılımcılar tarafından özellikle vurgulanmıştır.

Kritik bilgilere erişimin kusursuza yakın olarak yetkilendirme prensibi çerçevesinde sağlanması için uygulanan kurumsal yönetim ilkelerinin ve etik kuralların ileri seviyede teknik konuları da kapsamaması nedeni ile bilgi teknolojisi kapsamında denetim faaliyetleri rolünü üstlenen şahıslara ve ekiplere periyodik aralıklar ile eğitimler organize edilerek gerekli farkındalık kültürü oluşturulmalıdır. Özellikle, banka sektörünün doğası gereği büyük veri hacimleri ile gerçekleştirilen süreçlerdeki akışın ve sürekliliğin sağlanması için erişim mekanizmasının otomasyon doğrultusundaki iyileştirmelere olanak sağlayabilecek altyapı modelleri, donanımlar ve araçlar ile geliştirilmesi, risk kontrol aktivitelerinde etkinliğin artmasına destek olur. Bunlara ilaveten, bankaların, siber risklerin oluşturabileceği hasarlara karşı sigorta politikaları ile

korunmaları olanaklıdır. Ancak, sigorta yönteminin kullanılması için, siber risklerin niceliksel olarak ifade edilme kapasitelerinin iyileştirilmesi gereklidir. Ayrıca, siber risklerin hızlı bir biçimde değişmesine, gelişen teknolojilere paralel olarak geliştirilen güvenlik sistemlerinin etkinliklerine yönelik belirsizliklere ve oluşabilecek hasarın potansiyeline göre değişkenlik gösteren sigorta kapsamı arzına bağlı olarak yüksek prim bedelleri ile karşılaşılabilir. Bu nedenlerden dolayı, banka sektörü gibi hassaslık derecesinin yüksek seviyelerde olduğu işkollarında siber risklere karşı sigorta önlemi alınmadan önce, risk yönetimi faaliyetleri kapsamında hata türleri ve etkileri analizi (HTEA) (failure mode and effect analysis) (FMEA) yöntemi ile risklerin ortaya çıkma olasılıkları, şiddeti ve tespit edilebilirlikleri hesaplanarak niceliksel dönüşüm sağlanabilir ve bu sayede de hasarlar sonucunda ortaya çıkabilecek belirsizliklere karşı bir öngörü geliştirilmiş olunur.

Çalışmanın bilimsel olarak taşıdığı niteliğin ileriki süreçlere taşınması açısından, bankalardaki bilgi teknolojileri denetimlerinde robotik süreç otomasyonu, yapay zeka, nesnelerin interneti, makine öğrenmesi, beşinci nesil kablosuz ağ sistemleri, sanal gerçeklik, blok zincir ve kuantum bilişimi gibi gelişmekte olan teknolojilerin hangi oranda kullanıldığı, Türkiye’deki siber güvenlik altyapısının uluslararası standartlara uygun olup olmadığı ve yerel ölçekte kullanılan yasaların hangi yönde eğilim göstermesi gerektiği araştırılarak, konuya daha geniş bir perspektiften yaklaşılabilir.

KAYNAKÇA

- Al Omari, L., Barnes, P., & Pitman, G. (2012). An Exploratory Study into Audit Challenges in IT Governance: A Delphi Approach. *IT Governance, Management and Audit*, 1-12.
- Altınpulluk, H., Kesim, M., & Kurubacak, G. (2020, April 2). The Usability of Augmented Reality in Open and Distance Learning Systems: A Qualitative Delphi Study. *International Council for Open and Distance Education*, 12 (2), 283-307.
- Calder, A. (2005). *IT Governance Guidelines for Directors*. Ely, Cambridgeshire: IT Governance Publishing.
- Conway, C. (2020). *Approaches to Qualitative Research: An Oxford Handbook of Qualitative Research in American Music Education* (Vol. 1). New York: Oxford University Press.
- Creswell, J. W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (4 ed.). Lincoln, Nebraska: Sage.
- Dalkey, N. C. (1967). *Delphi*. The Rand Corporation. Santa Monica, California: Clearinghouse for Federal Scientific & Technical Information.
- Davidson, P., & Hasledalen, K. (2014). Cyber Threats to Online Education: A Delphi Study. In P. Dover, S. Hariharan, & M. Cummings (Ed.), *Proceedings of the 2nd International Conference on Management, Leadership and Governance, ICMLG 2014* (pp. 68-77). Massachusetts: Academic Conferences and Publishing International (ACPI).
- Gantz, S. (2014). *The Basics of IT Audit, Purposes, Practices, and Practical Information*. Massachusetts: Elsevier.
- Haqaf, H., & Koyuncu, M. (2018). Understanding Key Skills for Information Security Managers. *International Journal of Information Management*, 43, 165-172.
- Helmer, O. (1967). *Analysis of the Future: The Delphi Method*. The Rand Corporation. Santa Monica, California: Defense Technical Information Center.
- Karabacak, B., Yıldırım, S. Ö., & Baykal, N. (2016). Regulatory Approaches for Cyber Security of Critical Infrastructures: The Case of Turkey. *Computer Law & Security Review*, 32 (3), 526-539.

- KPMG's Audit Committee Institute. (2017). *Is Everything Under Control? Audit Committee Challenges and Priorities 2017 Global Audit Committee Survey*.
- Kurubacak , G. (2011). E-Learning for Pluralism: The Culture of E-Learning in Building a Knowledge Society. *International Journal on E-Learning*, 10 (2), 145-167.
- Kurubacak, G. (2007, July 1). Identify Research Priorities and Needs for Mobile Learning Technologies in Open and Distance Education: A Delphi Study. *Mobile Learning Technologies*, 19 (2), 1-31.
- Pickett, K. (2011). *The Essential Guide to Internal Auditing*. Chichester: British Library.
- Ryder, R. D., & Madhavan, A. (2019). *Cyber Crisis Management Overcoming the Challenges in Cyberspace*. New Delhi: Bloomsbury.
- Schreider, T. (2019). *Building an Effective Cybersecurity Program, 2nd Edition* (Vol. 2). Atlanta, Georgia: Rothstein Publishing.
- Smits, D., & Hillegersberg, J. V. (2015). IT Governance Maturity: Developing a Maturity Model Using the Delphi Method. *48th Hawaii International Conference on System Sciences* (pp. 4534-4543). Kauai: Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE).
- Vasarhelyi, M. A., Lombardi, D., & Bloch, R. (2014). The Future of Audit: A Modified Delphi Approach. *Canadian Academic Accounting Association (CAAA) Annual Conference 2011* (pp. 1-31). Social Science Research Network (SSRN).

Avrupa Ülkelerinin Enerji İnovasyonu Performanslarının Analizi: Mabac ve Marcos Yöntemleri İle Bir Uygulama

Dr. Furkan Fahri ALTINTAŞ

Jandarma Genel Komutanlığı,

furkanfahrialtintas@yahoo.com, www.orcid.org/0000-0002-0161-5862

Öz

Araştırmada, 2021 yılı için Küresel Enerji İnovasyon Endeksi raporunda küresel anlamda enerji inovasyona en fazla katkı sağlayan ülke grubu olan Avrupa ülkelerinin söz konusu endeksin bileşenlerine ait değerler üzerinden inovasyon performansları MABAC ve MARCOS yöntemleri ile ölçülmüştür. Bulgulara göre, küresel enerji inovasyon performansı en fazla olan ilk üç ülkenin Finlandiya, Danimarka ve İsveç, en az olan ilk üç ülkenin ise Polonya, Yunanistan ve Estonya olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca her iki yönteme göre ortalama enerji inovasyon performans değerleri hesaplanmış ve söz konusu ortalama değerden az enerji inovasyon performans değerine sahip olan ülkelerin küresel anlamda enerji inovasyonuna katkı sağlamak için enerji inovasyonlarını artırmaları gerektiği değerlendirilmiştir. Yöntem açısından ise duyarlılık, ayırım uzaklıkları ve ilişki analizi sonuçlarına göre ülkelerin enerji inovasyon performanslarının GEII kapsamında ölçülebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Ülkeleri, Enerji İnovasyonu Performansı, MABAC, MARCOS

Makale Gönderme Tarihi: 12. 05. 2022

Makale Kabul Tarihi: 07. 06. 2022

Önerilen Atıf:

Altıntaş, F.F.. (2022). Avrupa Ülkelerinin Enerji İnovasyonu Performanslarının Analizi: Mabac ve Marcos Yöntemleri İle Bir Uygulama, *İşletme Akademisi Dergisi*, 3 (2):188-216.

Journal of Business Academy

2022, 3 (2): 188-216

DOI: [10.26677/TR1010.2022.1027](https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.1027)

Dergi web sayfası: www.isakder.org

Analysis of Energy Innovation Performances of European Countries: An Application with Mabac and Marcos Methods

Dr. Furkan Fahri ALTINTAŞ

Jandarma Genel Komutanlığı,

furkanfahrialtintas@yahoo.com, www.orcid.org/0000-0002-0161-5862

Abstract

In research, innovation performance of European countries, which are country group that contributes the most to energy innovation in Global Energy Innovation Index (GEII) report for 2021, were measured by MABAC and MARCOS methods over values of components of said index. According to findings, it has been determined that top three countries with the highest global energy innovation performance are Finland, Denmark and Sweden, while first three countries with the least are Poland, Greece and Estonia. In addition, average energy innovation performance values were calculated according to both methods, and it was evaluated that countries with an energy innovation performance value less than said average value should increase their energy innovations in order to contribute to global energy innovation. In terms of method, it has been concluded that energy innovation performance of countries can be measured within scope of GEII according to results of sensitivity, separation distances and relationship analysis.

Keywords: European Countries, Energy Innovation Performance, MABAC, MARCOS

Received: 15. 05. 2022

Accepted: 13. 06. 2022

Suggested Citation:

Altıntaş, F.F.. (2022). Analysis of Energy Innovation Performances of European Countries: An Application with Mabac and Marcos Methods, *Journal of Business Academy*, 3 (2):188-216.

1. GİRİŞ

Sanayileşme ile beraber teknolojik gelişmelerin, dünya nüfusunun ve insan ihtiyaçlarının çoğalması günümüzde enerji talebinin artmasına neden olmuştur (Lüdeke-Freund ve Opel, 2014; Zahoransky, 2019; Stieglitz ve Heinzl, 2020). Buna bağlı olarak söz konusu enerji talebinin karşılanması için dünyada fosil kaynaklardan azami derecede faydalanılmıştır (Alvarez-Herranz vd., 2017: 387). Fakat fosil yakıtların tüketilmesi sonucunda karbon salınımı artmıştır. Bu durum çevrenin kirlenmesine ve biyolojik türlerin yaşam alanlarının kalitesinin düşmesine neden olmuş ve küresel ısınmayı tetiklemiştir. Buna göre dünya üzerinde enerji ihtiyaçlarının karşılanmasının sürdürülebilir gelişme açısından yenilik çalışmaları çerçevesinde temiz veya yeşil enerji ile sağlanması gerektiği değerlendirilmiştir (Jaeger, 2021).

Sürdürülebilir gelişmenin en önemli girdilerinden bir tanesi enerjidir. Enerji, beslenme, barınma, güvenlik, eğitim, istihdam ve eğitim gibi insanların temel gereksinimlerinden biri olmamasına rağmen enerjinin sürdürülebilirliği sosyal, ekonomik ve çevresel boyutların merkezinde yer almaktadır (Ediger, 2009: 18). Bu anlamda sürdürülebilir enerji, günümüzdeki enerji gereksinimlerinin gelecek nesillerin kendi gereksinimlerini karşılama yeteneklerini zarar vermeden sağlanması olarak açıklanmaktadır (Schweizer-Ries, 2008: 4126). Ayrıca enerji üretim ve tüketim etkinliğinin artırılması için yeni nesil enerji teknolojilerinin geliştirilmesi sürdürülebilir enerjinin sağlanmasında önemlidir (İşeri ve Özen, 2012: 163-164). Bilindiği üzere teknolojilerin oluşumu ve onların gelişiminin devamlılığının sağlanması inovasyon faaliyetleriyle gerçekleşmektedir (Walsh vd., 2020).

İnovasyon kelimesi köken olarak “innovatus” kelimesinden türetilmiştir (Kılıç, 2018). “Innovatus” kelimesi ise yenilik sağlamak, yenilemek ve yeni kelimeleriyle ilişkilidir. Bu kapsamda inovasyon, farklılaşma ve çeşitlenme açısından mevcut yapıların niteliğinin öncekinden daha fazla katma değer sağlayacak farklı şekilde oluşturulmasını sağlamaktadır (Giunchiglia, 2013: 2). İnovasyon kelimesi ilk defa Schumpeter (1934) tarafından “gelişimin itici gücü” olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda Shumpeter (1934), değişimler ve gelişimler sonucu oluşan yaratıcı yıkım açısından inovasyonu eski teknolojilerin yerini yeni teknolojilerin kullanılması olarak açıklamıştır.

İnovasyon kapsamında enerjinin sürdürülebilirliği ve buna göre oluşan yenilenebilir enerji üretimi faaliyetleri için ülkeler sürekli olarak çaba göstermektedir. Çünkü karbon salınımının dünya üzerinde çoğalması sonucunda çevresel alanların zarar görmesi, enerji fiyatlarının esnekliği ve nükleer enerji atıklarının depolanması gibi sorunlar ülkelerin enerji inovasyonu faaliyetlerini etkileyebilmektedir (Bayramoğlu, 2018: 35). Buna göre ülkelerin özellikle enerji konusunda AR-GE çalışmaları sonucu inovatif teknolojiler yardımıyla enerjinin kullanım etkinliği, etkililiği ve verimliliği artabilecek, üretim maliyetleri düşebilecek, enerji güvenliği sağlanabilecek, enerji üretimi ile ilgili olarak hammadde gereksinimi azalacak ve bütün bunlara bağlı olarak sürdürülebilir enerji için teknolojik bilgi gelişim ivmesi artabilecektir (Grubler, 2012; Kılınç ve Kılınç, 2021: 1089). Aynı zamanda enerji alanında inovasyon faaliyetleri, enerji alanında üretim çeşitliliğini zenginleştirecek ve tüketici ile üretici faydası ile katma değeri yükseltebilecektir (Ertürk, 2014). Bütün bunlara bağlı olarak enerji inovasyonu ile yenilenebilir enerji kaynakları, yenilenemeyen enerji kaynaklarına karşı iyi bir alternatif olabilecektir (Çoban vd., 2021: 3).

Ülkeler enerji inovasyonunun önemi çerçevesinde sürekli olarak kendilerinin enerji inovasyon potansiyellerini değerlendirmektedir. Bu bağlamda ülkeler, enerji inovasyonu potansiyelleri hakkında kendilerinde farkındalık oluşturarak enerji inovasyonu gelişimi için stratejiler ve faaliyetler sağlayabilmektedir. Bunun yanında ülkeler, enerji inovasyonu konusunda gelişmiş ülkeler ile işbirlikleri oluşturabilmektedir. Dolayısıyla ülkelerin enerji inovasyonu

performanslarının ölçümü önem kazanmakta, ülkeler enerji inovasyonu performanslarını ölçen metriklere ihtiyaç duymaktadır (Smith ve Hart, 2021).

Ülkelerin uluslararası anlamda enerji inovasyonu performanslarını ölçen tek metrik merkezi Washington’da bulunan Enformasyon Teknolojisi ve İnovasyon Kurumu (Information Technology and Innovation Foundation) tarafından geliştirilen Küresel Enerji İnovasyon Endeksi (Global Energy Innovation Index-GEII)’dir. Söz konusu endeks ile enerji inovasyon faaliyetleri açısından küresel anlamda en fazla katkı sağlayan 34 ülkenin enerji inovasyonu performansları ölçülmüştür (Smith ve Hart, 2021). GEII toplamda üç bileşen, üç bileşene bağlı 10 alt bileşen ve 10 alt bileşene bağlı 22 değişkenden oluşmaktadır. Söz konusu bileşenlerin, alt bileşenlerin ve değişkenlerin ağırlık katsayıları birbirlerinden farklıdır. (Smith ve Hart, 2021). Buna ilişkin olarak GEII bileşen, alt bileşen, değişkenler ve ağırlıklar Tablo 1’de açıklanmıştır.

Tablo 1. GEII Bileşen, Alt bileşen ve Değişkenler ile Ağırlıklar

Bileşenler	Bil. Ağır.	Alt bileşenler	Alt. Bil. Ağır.	Değişkenler	Değ. Ağır.
Bilgi Geliştirme Yayılımı	%40	Düşük Karbon, AR-GE Çalışmalarındaki Kamu Yatırımları	%20	-----	-----
		Bilgi Üretimi	%10	Yayın Sayısı	%3
				Yüksek Atıf Alan Yayınların Payı	%7
		İcat	%10	Gelişme ve Yayılım	%7,5
				Çekicilik ve Emilim	%2,5
Girişimci Deney ve Pazar Oluşumu	%40	Gösteri	%4	Kamu Yatırımı	%2
				Proje Sayısı	%2
		Girişimci Ekosistemi	%12	Erken Aşama Girişim Sermayesi Yatırımları	%4
				Yüksek Etkili Başlangıç Sayısı	%4
				Başarılı Şirket Çıktı Sayısı	%4
		Sanayi ve Uluslararası Ticaret (İhracat)	%12	-----	-----
		Pazara Hazırlık ve Teknoloji Kabulü	%12	Enerji Etkinliği	%6
				Yeşil Enerji Tüketimi	%6
Sosyal Meşruiyet ve Uluslararası İşbirliği	%20	Ulusal Taahhütler	%8	Küresel İklim Faaliyet Gündemi	%4
				Yerli Temiz Enerji İnovasyon Gündemi	%4
		Ulusal Kamu Politikaları	%8	Standartlar ve Yönetmelikler	%4
				Efektif Karbon Oranı	%4

				Kamu Ar-Ge Finansmanı	%1,6
		Uluslararası İşbirliği	%4	Bilgi Geliştirme (Ortak Yayınlar)	%1,2
				Teknoloji Geliştirme (Buluşlar)	%1,2
Açıklama: Bil. Ağr.: Bileşen Ağırlığı. Alt. Bil. Ağr.: Alt bileşen Ağırlığı. Değ. Ağr.: Değişken Ağırlığı.					

Kaynak: Smith ve Hart, 2021: 9-10

Ülkelerin GEII skorları; bileşenlerin, alt bileşenlerin ve değişkenlerin z ile z skala skor değerleri üzerinden hesaplanmaktadır. Buna göre GEII'nın metodolojisi aşağıda açıklanmıştır (Smith ve Hart, 2021: 27)

Ülkelerin GEII değerinin hesaplanması öncesinde kolaylık sağlaması açısından notasyon tablosu Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Notasyon Tablosu

Notasyon	Göstergeler	Notasyon	Göstergeler
z	z değeri	$\bar{x}$	Aritmetik Ortalama
z skala	z skala değeri	B	Bileşenler
SG	Seviye göstergeleri	AB	Alt bileşenler
DG	Değişim göstergeleri	D	Değişkenler
RV	Ham değer	w	Ağırlıklar
σ	Standart Sapma		

1. Adım: Değişkenlerin z Değerlerinin Hesaplanması

$$z_{SG-DG} = \frac{RV_{SG-DG} - \bar{x}_{SG-DG}}{\sigma_{SG-DG}} \quad (1)$$

2. Adım: Değişkenlerin z skala Değerinin Hesaplanması

z skala değerleri 0 ile 20 değeri arasındadır. Bu değerler; aritmetik ortalamadan 2,5, standart sapma ile sınırlandırılmıştır. z skala değerlerinin hesaplanması, değişkenlerin SG ve DG değerlerine ait z değeri ortalama 10, standart sapma 4 skoruna ayarlı z değerine dönüştürülmesiyle sağlanmaktadır. Buna göre değişkenlerin z skala değerleri z_{SG-DG} negatif ise eşitlik 2, eğer pozitif ise eşitlik 3 ile ölçülür.

$$\max[z_{SG-DG}, (-2,5)].4+10 \quad (2)$$

$$\min[z_{SG-DG}, (2,5)].4+10 \quad (3)$$

3. Adım: Değişkenlere Ait Ağırlıklandırılmış SG-DG Toplamalarının (Alt Bileşen Performanslarının) Hesaplanması:

$$\sum_{n=SG}^{m=DG} z_{SG-DG} \text{ skala} . \quad (4)$$

4. Adım: Bileşen Performanslarının Hesaplanması:

Bileşenlerin performanslarının hesaplanması SG ve DG yerine ilgili AB değerleri 1.adım (eşitlik 1) ve 2. Adım (eşitlik 2 ve eşitlik 3) kapsamında yerleştirilerek hesaplanır. Sonrasında ilgili AB değerleri eşitlik 5'de belirtilen formüle yerleştirilerek bileşen performansları hesaplanır.

$$\sum_{n=\text{Birinci AB}}^{m=\text{Sonuncu AB}} z_{AB} \text{ skala.} \quad (5)$$

5. Adım: Ülkelerin GEII Değerlerinin Hesaplanması:

Ülkelerin GEII değerinin hesaplanmasında ilk olarak SG ve DG yerine ilgili B değerleri 1.adım (eşitlik 1), 2. adım (eşitlik 2 ve eşitlik 3) kapsamında yerleştirilerek ölçülür. Devamında ilgili B değerleri eşitlik 6'da belirtilen formüle yerleştirilerek ülkelerin GEII değerleri tespit edilir.

$$\sum_{n=\text{Birinci B}}^{m=\text{Sonuncu B}} z_B \text{ skala.} \quad (6)$$

2021 yılı GEII raporunda küresel anlamda enerji inovasyonuna katkı sağlayan 34 ülkenin 22'sini (%65) ve GEII sıralamasında ilk 10 ülkenin 9'unu Avrupa ülkeleri oluşturmaktadır. Bunun yanında, söz konusu 34 ülkenin GEII ortalaması 10,17, Avrupa ülkelerinin 11,81 ve Avrupa hariç diğer ülkelerin ise 8,9'dur. Bu kapsamda Avrupa ülkelerinin ortalama GEII değeri toplam ortalama GEII değerinden %16, Avrupa hariç diğer ülkelerin GEII ortalama değerinden ise %32,10 daha fazladır. Söz konusu nicel değerlere istinaden Avrupa ülkelerinin küresel açıdan enerji inovasyonuna olan katkısı dikkat çekicidir (Smith ve Hart, 2021). Dolayısıyla Avrupa ülkelerinin genel anlamda enerji inovasyonu faaliyetleri küresel ekonomiyi, küresel inovasyon enerji yapısını, diğer ülkelerin enerji inovasyon politikalarını, dünyadaki çevre kirlenmesini, karbon salınımını ve buna bağlı olarak küresel iklim değişikliği stratejilerini etkileyebilmektedir. Bu bağlamda Avrupa ülkelerinin enerji inovasyonu performanslarının ölçümü ve analizi büyük önem arz etmektedir. Buna göre araştırmada, en son ve güncel olan GEII'nın 2021 yılı raporu kapsamında raporda bulunan 22 Avrupa ülkesinin enerji inovasyonu performansları MABAC ve MARCOS çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri ile ölçülmüştür. Araştırmada ikinci olarak söz konusu yöntemlerin duyarlılık analizi ENTROPİ, CRITIC, SD (Standart Sapma) ve İVP (İstatistiksel Varyans Prosedürü) tabanlı MABAC ve MARCOS ÇKKV yöntemleri ile belirlenmiştir. Üçüncü olarak ise ülkelerin GEII, MABAC ve MARCOS yöntemleri kapsamında tespit edilen ülkelerin enerji inovasyon değerlerinin ayırım uzaklıkları değerlendirilmiş ve yöntemlere göre söz konusu ülkelere göre tespit edilen enerji inovasyonu performans değerleri arasında Pearson ilişki katsayıları hesaplanmıştır. Buna göre araştırmanın literatür kısmında araştırmanın konusu açısından enerji inovasyonu, araştırmanın yöntemi açısından ise MABAC ve MARCOS yöntemleri ile kriter (bileşen) ağırlık katsayısı hesaplama tekniklerinden olan ENTROPİ, CRITIC, SD (Standart Sapma) ve İVP (İstatistiksel Varyans Prosedürü) teknikleri ilgili araştırmalar açıklanmıştır. Yöntem kısmında ise araştırmanın veri seti, analizi, MABAC ve MARCOS yöntemleri belirtilmiştir. Sonuç ve tartışma kısmında ise bulgular kapsamında tespit edilen nicel değerlere istinaden çıkarımlar sağlanıp tartışılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Araştırmanın literatürü iki kısımdan oluşmuştur. Bunlardan birincisinde enerji inovasyonu ile ilgili araştırmalar açıklanmıştır. İkincisinde ise MABAC ve MARCOS yöntemleri ile ilgili olan çalışmalar belirtilmiştir. Bu bağlamda, Hu vd., (2010), ülkelerin enerji inovasyon performanslarını ölçmek için 3 bileşen ve 3 bileşene bağlı 19 alt bileşenden oluşan bir ölçek geliştirmişlerdir. Araştırmacılar söz konusu ölçekle Çin, Danimarka, Almanya ve ABD'nin inovasyon performanslarını incelemişlerdir. Bulgulara göre, yöntem açısından söz konusu ölçeğin ülkeler arasında enerji inovasyonu gösterge performans farklılıklarını yansıttığını ve buna bağlı olarak söz konusu ölçekle vaka çalışmaların yapılabileceği değerlendirilmiştir. İkinci olarak Çin'in enerji inovasyonu konusunda Ar-Ge harcamalarının diğer ülkelere göre yüksek

olduğu, buna karşın enerji inovasyonuna yönelik patentlerin ve enerji inovasyonu ihracatının diğer ülkelerden az olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Dinda (2011), 1963-2007 yıl aralığında ABD’de ilgili çevresel veriler ile çevre kirliliği ile üretim teknolojisi arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemişlerdir. Araştırmada, enerji inovasyonu kapsamında Ar-Ge harcamaları ve çevre kirliliği arasında anlamlı ve negatif yönlü ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Bointner (2014), 1977-2013 yıl aralığında Uluslararası Enerji Ajandası’na üye devletlerin gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) ve enerji inovasyon için Ar-Ge boyutları arasındaki ilişkiyi doğrusal regresyon analizi ile ölçmüştür. Araştırmada, söz konusu boyutlar arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve ülkelerin GSYİH kapsamındaki ekonomik iyileşmelerin enerji inovasyonu oluşumuna daha fazla olanak sağladığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ganda (2014), OECD ülkelerinin 2000-2014 yıl aralığındaki veriler ile inovasyon ve teknolojik enerji yatırımlarının karbon salınmasına olan etkisini panel veri analizi ile incelemişlerdir. Analizde, inovasyon ve teknolojik enerji yatırımlarının karbon salınımı arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Aydın ve Değirmenci (2015), 1980-2018 yıl aralığında ekonomik büyüme, inovasyon, verimlilik ve yenilenebilir enerji tüketimi ile çevre kirliliği boyutları arasındaki ilişkileri Çevresel Kuznets Eğrisi çerçevesinde ARDL sınır testi ile araştırmışlardır. Çalışmada, Çevresel Kuznets Eğrisi’nin araştırmada geçerli olmadığı ve ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji tüketiminin çevre kirliliğine doğru, çevre kirliliğinin ise inovasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Lorente ve Alveranz-Herranz (2016), 25 OECD ülkesinin 1992-2010 yıl aralığında çevresel veriler ile Çevresel Kuznets Eğrisi kapsamında enerji inovasyonunun sera gazı emisyonu üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemişlerdir. Araştırma bulgularına göre, enerji inovasyonunun sera gazı emisyonu üzerinde anlamlı ve negatif etkisi olduğu ve buna göre dünya üzerinde sera gazı emisyonunun azalmasında enerji inovasyonun önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Miramadi vd., (2018), sektörel ve teknolojik seviyelerde ülkelerin enerji inovasyonu performanslarını ölçen 4 bileşen (politik, yapısal ve sistematik, girdi, çıktı) ve 4 bileşene bağlı 120 alt bileşenden oluşan bir metrik geliştirmişlerdir. Araştırmada, söz konusu metriğin geçerliliğini göstermek amacıyla bazı Kuzey Avrupa ülkelerinin (Danimarka, Finlandiya, İsviçre, İsveç) bileşen ve alt bileşen verileri seçilmiştir. Araştırma sonucuna göre, dört Kuzey Avrupa ülkesinin enerji inovasyonu ile ilgili 90 verisinin söz konusu metrikle eşleştiği gözlenmiştir. Balsalobre-Lorente (2019), 1995-2016 yılı için 16 OECD ülkesinin çevresel verileri üzerinden Çevresel Kuznets Eğrisi çerçevesinde enerji inovasyonunun karbon emisyonu üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemişlerdir. Bulgulara göre, enerji inovasyonunun karbon emisyonu üzerinde anlamlı ve negatif etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Doğan ve Özarslan Doğan (2019), 1965-2015 yıl aralığında Türkiye’de finansal gelişim ve inovasyonun yenilenebilir enerji üzerindeki etkisini ARDL sınır testi yaklaşımı ile tespit etmişlerdir. Araştırmada; finansal gelişim, inovasyon ve GSYİH’nun yenilenebilir enerji üretimi pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca araştırmada, karbon salınımlarının yenilenebilir enerji üzerindeki etkisinin anlamlı ve negatif yönlü olduğu gözlenmiştir. Gao ve Rai (2019), Çin’de 2005-2014 yıl aralığındaki ilgili veriler ile güneş fotovoltaik pazarının enerji inovasyonu üzerindeki etkisini Poisson Regresyon ve Negativ Binominal Regresyon yöntemleri ile incelemişlerdir. Araştırmada, güneş fotovoltaik-BOS pazarının enerji inovasyonu anlamlı olarak etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre, Çin’de enerji inovasyon politikalarının oluşturulmasında güneş fotovoltaik pazarının önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Anser vd., (2020), Latin Amerika, Sahra Altı Afrika, Karayip ve Asya ülkelerinin 2010-2013 yıl aralığında çevresel değerlere ilişkin olarak karbon salınımının azalmasında enerji inovasyonunun etkinliğini radyal ve radyal olmayan Veri Zarflama Analizi (VZA) ile belirlemişlerdir. Araştırmada, karbon salınımının azalmasında enerji inovasyonu faaliyetlerinin etkinliğinin Latin Amerika ülkeleri için yüksek, Karayip, Sahra Altı Afrika ve Asya ülkeleri için nispeten istikrarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir bulguya göre, inovasyon etkinliğinin karbon salınımının azalmasında etkinlik kapsamında radyal olmayan VZA

modelinin radyal VZA modeline göre ülkelerin enerji inovasyon etkinliklerinin ayırt edici özelliklerinin daha fazla olduğu gözlenmiştir. Chakraborty ve Mazzati (2020), 2005-2014 yıl aralığında 20 OECD ülkesinin çevresel verileri ile enerji yoğunluğu ve yeşil enerji inovasyon faaliyetleri boyutları arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile değerlendirmişlerdir. Bulgulara göre, söz konusu boyutlar arasında hem kısa, hem de uzun dönemli anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Balsalobre-Lorente (2021), Fransa, Almanya, İtalya, İspanya ve İngiltere'nin 2020 yılı için ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji, doğrudan yabancı yatırım, enerji inovasyonu ve hava taşımacılığı bağımsız değişken boyutlarına ait veriler ile söz konusu boyutlar arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile tespit etmiştir. Araştırmada, yenilenebilir enerjinin karbon emisyonunu anlamlı ve negatif yönde, diğer boyutları ise anlamlı ve pozitif yönde etkilediği gözlenmiştir. Baloch vd., (2021), 1990-2017 yıl aralığındaki OECD ülkelerinin ekonomik ve çevresel boyutlarına ilişkin veriler ile finansal gelişimin enerji inovasyonu ve çevresel kirlilik üzerindeki etkisini panel veri analizi ile araştırmışlardır. Araştırmada, finansal gelişimin enerji inovasyonunu anlamlı ve pozitif yönde, çevresel kirlilik boyutu üzerinde ise anlamlı ve negatif etkisinin olduğu gözlenmiştir. Bu sonuçlara göre araştırmada, finansal gelişimin enerji inovasyonunu ve çevresel kaliteyi geliştirdiği ve finansal gelişimin karbonun azalmasında anlamlı bir rolü olduğu değerlendirilmiştir. Yılmaz Yalçın ve Özcan (2021), Türkiye'nin 2017-2019 yıl aralığında Yenilenebilir Enerji Kaynakları Destekleme Mekanizması (YEKDEM) ve yenilenebilir enerji üretimine ilişkin veriler YEKDEM'in enerji inovasyon kapsamında yenilenebilir enerji üretimine olan etkisini çok değişkenli doğrusal regresyon analizi ile belirlemişlerdir. Araştırmada YEKDEM'in enerji inovasyonu açısından yenilenebilir enerji üretimin anlamlı ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

ÇKKV literatüründe, MABAC ve MARCOS yönteminden birlikte faydalandığına yönelik araştırmaların kısıtlı olduğu gözlenmiştir. Buna göre Biswas (2020), Hindistan'da bir sağlık kuruluşunun tedarik zinciri performanslarını PIPRECIA tabanlı MABAC, MARCOS ve COCOSO yöntemleri ile analiz etmiştir. Araştırma sonucuna göre, PIPRECIA tabanlı COCOSO yöntemi ile tespit edilen performans değerleri ile PIPRECIA tabanlı MABAC yöntemi ile hesaplanan performans değerleri arasında sıralamaların pozitif yönlü, anlamlı ve çok yüksek seviyede, PIPRECIA tabanlı MARCOS yöntemi ile hesaplanan performans değerleri arasında sıralama ilişkisinin pozitif yönlü, anlamlı ve orta seviyede olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Stević ve Brković (2020), bir taşımacılık şirketinin insan kaynakları performanslarını FUCOM tabanlı MARCOS yöntemi ile ölçmüşlerdir. Araştırmada ayrıca söz konusu ulaşım şirketlerinin insan kaynakları performanslarını FUCOM tabanlı SAW, ARAS, WASPAS, EDAS, COCOSO, MABAC ve TOPSIS yöntemleri ile belirlemişlerdir. Araştırma bulgularına göre, FUCOM tabanlı MARCOS yöntemi ile tespit edilen değerler ile FUCOM tabanlı diğer ÇKKV yöntemleri ile tespit edilen performans değerleri arasında anlamlı, pozitif yönde ve çok yüksek ilişkiler olduğu gözlenmiştir. Arsu ve Ayçin (2021), OECD ülkelerinin ekonomik, sosyal ve çevresel performanslarını CRITIC tabanlı MARCOS yöntemi ile ölçmüşlerdir. Bunun yanında araştırmada, söz konusu ülkelerin ekonomik, sosyal ve çevresel performansları MAIRCA, WASPAS, MABAC ve COCOSO yöntemleri ile hesaplanmış ve hesaplar sonucunda performans sıralama değerleri arasındaki ilişkiler tespit edilmiştir. Araştırma sonucuna göre, CRITIC tabanlı MARCOS yöntemine göre ekonomik, sosyal ve çevresel performansı en fazla olan ilk üç ülkenin İsviçre, Danimarka ve İrlanda, son üç ülkenin ise Avustralya, Kanada ve ABD olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada ayrıca söz konusu ülkelerin ekonomik, sosyal ve çevresel performansları CRITIC tabanlı COCOSO, MABAC ve WASPAS ÇKKV yöntemleri ile ölçülmüş ve CRITIC tabanlı MARCOS ile CRITIC tabanlı diğer ÇKKV yöntemleri kapsamında ölçülen performans değerler sıralamaları arasındaki ilişki değerleri belirlenmiştir. Bulgulara göre, CRITIC tabanlı MARCOS yöntemi ile performans sıralamasının CRITIC tabanlı COCOSO yöntemi kapsamında tespit edilen performans sıralaması arasında anlamlı, pozitif yönde ve yüksekçe yakın, CRITIC tabanlı

MABAC ve WASPAS yöntemleri ile kapsamında tespit edilen performans sıralamaları arasında anlamlı, pozitif yönde ve yüksek seviyede ilişkiler olduğu gözlenmiştir.

MABAC ve MARCOS yöntemlerinin farklı alanlarda kullanımına ilişkin olarak literatür Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. MABAC ve MARCOS Literatürü

Araştırmacı/Araştırmacılar	Yöntem/Yöntemler	Konu
Badi ve Pamučar (2020)	Gri MARCOS	Çelik firması için tedarikçi seçimi
Stević ve Brković (2020)	FUCOM tabanlı MARCOS	Taşımacılık şirketinde insan kaynaklarının değerlendirilmesi
Chattopadhyay vd., (2020)	D numara tabanlı MARCOS	Demir-çelik sektörü için tedarikçi seçimi
Bouraima vd., (2021)	ENTROPİ tabanlı MARCOS	Sahra Altı Afrika demiryollarının performanslarının analizi
Çınaroğlu (2021)	CRITIC tabanlı MARCOS	Yenilikçi ve girişimci üniversite analizi
Jokić (2021)	LWBA tabanlı bulanık MABAC	Harç ünitelerinin yangın konumu seçimi
Lukic (2021)	MABAC	Sırbistan'da sektör etkinliğinin değerlendirilmesi
Özdağoğlu vd., (2021)	Bulanık DEMATEL tabanlı MABAC	Havalimanlarının performanslarının analizi
Pamućar vd., (2021)	Bulanık FUCOM tabanlı bulanık MARCOS	ABD'de sürdürülebilir karayolu taşımacılığı için alternatif yakıtlı araçların performanslarının analizi
Puška vd., (2021)	Bulanık MARCOS	Sürdürülebilir tedarikçi seçimi
Sonar ve Kulkarni (2021)	Analitik Hiyerarşi Süreci tabanlı MABAC	Elektrikli araç seçimi
Torkayesh vd., (2021)	Coğrafi bilgi sitemine dayalı BWM tabanlı Gri MARCOS	Kentsel alanların sağlık atıkları için depolama yeri seçimi
Wu vd., (2021)	BWM ve CRITIC tabanlı MABAC	Fotovoltaik hidrojen üretim projesi için yer seçimi
Chattopadhyay vd., (2022)	MABAC ve DOE temelli META MODEL	Demir-çelik sektöründe tedarikçi seçimi
Demir (2022)	PSI-SD tabanlı MABAC	Anadolu Sigorta şirketinin 2013-2020 dönemi performans ölçümü
Ghosh (2022)	IRN ve SWARA tabanlı MABAC	Hindistan eyaletlerinin turizm web sitelerinin değerlendirilmesi
Keleş (2022)	CRITIC temelli MABAC	Türk Hava Yolları'nın yıllara göre performansının değerlendirilmesi
Salimian vd., (2022)	Bulanık RPR, MABAC ve WASPAS	Altyapı projelerinin değerlendirilmesi
Simic vd., (2022)	CRITIC ve MABAC tabanlı tip-2 nütrozofik model	Toplu taşıma fiyatlandırma sistemi seçimi

Varghese ve Karande (2022)	Analitik Hiyerarşi Süreci tabanlı MARCOS	Dişli ve kesme sıvılarının seçimi
Yorulmaz ve Can (2022)	Tercih seçimi endeksi ve ENTROPİ tabanlı MARCOS	Moodle öğrenim yönetim sistemi için öğrencilerin performans düzeylerinin kullanılabilirlik kriterleri açısından değerlendirilmesi

Literatür değerlendirildiğinde, karar alternatiflerinin performanslarının ölçülmesinde ve karar veya seçim problemlerinde MABAC ve MARCOS yönteminden sıklıkla yararlanıldığı tespit edilmiştir.

Duyarlılık analizi uygulamasında ENTROPİ, CRITIC, SD ve İVP bileşen ağırlık katsayısı hesaplama yöntemleri kullanıldığından dolayı söz konusu yöntemler ile ilgili araştırmaların literatürde yer alması gerektiği değerlendirilmiştir. Buna ilişkin olarak söz konusu yöntemler ile ilgili araştırmalar Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. ENTROPİ, CRITIC, SD ve İVP Literatürü

Araştırmacı/Araştırmacılar	Yöntem/Yöntemler	Konu
Tayalı ve Timor (2017)	İVP tabanlı AHP	İVP’nin AHP için uygulanabilirliği
Gülençer ve Türkoğlu (2020)	İVP tabanlı OCRA	Avrupa ülkelerinin finansal gelişmişliklerinin değerlendirilmesi
Işık ve Koşaroğlu (2020)	SD tabanlı MAUT	Borsa İstanbul’da işlem gören Türk petrol şirketlerinin finansal performanslarının analizi
Koşaroğlu (2020)	SD tabanlı EDAS	BİST’de işlem gören bankaların performanslarının analizi
Çetin ve Kuvat (2022)	ENTROPİ ve CRITIC temelli COPRAS	Türkiye’de ekonomik göstergeler açısından Düzey 2 bölgelerinin sıralanması
Çilek ve Karavardar (2022)	ENTROPİ tabanlı OCRA	Özel sermayeli ticaret bankalarının verimlilik analizi
Duran (2022)	CRITIC tabanlı Gri İlişkisel Analiz	Yeni sanayileşen ülkelerin inovasyon performanslarının analizi
Elmas Atay ve Kuzu Yıldırım (2022)	CRITIC tabanlı Gri İlişkisel Analiz	İş sağlığı ve güvenliği açısından sektörlerin risk düzeylerinin sıralanması

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Veri Seti ve Analizi

Araştırmanın veri seti, en son ve güncel olan 2021 yılı için 22 Avrupa ülkesinin GEII bileşenlerine ait değerler oluşturmaktadır. Bu kapsamda araştırmada söz konusu ülkelerin enerji inovasyonu performansları MABAC ve MARCOS yöntemleri ile ölçülmüş olup, ölçüm işlemleri için Microsoft 2020 Excel programından yararlanılmıştır.

MABAC yöntemi, geleneksel olarak veya farklı modifikasyonlarla çok sayıda karar problemlerinde, karar alternatiflerinin seçiminde ve performanslarının ölçülmesinde kullanılmıştır. Söz konusu yöntemin ayrıca birçok duyarlılık analizine göre tutarlı sonuçlar

sağladığı için geçerli olduğu tespit edilmiştir (Bakır, 2019). MARCOS tekniği ise en güncel olan ÇKKV yöntemlerinden birisidir (Stević vd., 2020). Söz konusu teknik yeni olmasına rağmen pek çok ÇKKV problemlerinde uygulanmıştır. Dolayısıyla araştırma kapsamında ülkelerin enerji inovasyonu performanslarının ölçümünde MABAC ve MARCOS ÇKKV yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmada kolaylık sağlaması açısından GEII bileşenlerinin kısaltmaları Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. GEII Bileşenlerinin Kısaltmaları

GEII Bileşenleri	Kısaltmalar
Bilgi Geliştirme Yayılımı	GEII1
Girişimci Deney ve Pazar Oluşumu	GEII2
Sosyal Meşruiyet ve Uluslararası İşbirliği	GEII3

3.2. MABAC

MABAC (Multi Attribute Border Approximation Area Comparasion) yöntemi Pamučar ve Čirović (2015) tarafından geliştirilen bir ÇKKV yöntemidir. MABAC yönteminde karar alternatiflerinin performanslarının belirlenmesi veya seçim problemi kriter fonksiyonlarının sınır yakınlık alanına olan uzaklıklarına dayanmaktadır. Bunun yanında yöntemde nihai sonucun geniş içeriklerinin oluşturulabilmesi için kayıp ve potansiyel kazanç değerleri önem arz etmektedir. Başka bir ifade ile yöntemde kayıp değerler ve potansiyel getiriler ölçülerek performans değerleri sonuçlar mümkün oluncaya kadar esas değere getirilmektedir (Ecer, 2020: 282). Buna göre MABAC yönteminin uygulama adımları aşağıda açıklanmıştır (Pamućar ve Čirović, 3019-3020; Ecer, 2020: 283-286).

1. Aşama: Karar Matrisinin Oluşturulması

$$X = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \dots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (7)$$

2. Aşama: Karar Matrisinin Standartlaştırılma İşlemi

Fayda temelli kriterlerin standartlaştırılma işlemi:

$$n_{ij} = \frac{x_{ij} - x_i^-}{x_i^+ - x_i^-} \quad (8)$$

Maliyet temelli kriterlerin standartlaştırılma işlemi:

$$n_{ij} = \frac{x_i^+ - x_{ij}}{x_i^+ - x_i^-} \quad (9)$$

x_i^+ karar matrisindeki maksimum, x_i^- ise minimum değeri belirtmektedir.

Bu anlamda N standartlaştırılmış matris sağlanır.

$$N = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \dots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} n_{11} & n_{12} & \dots & n_{1n} \\ n_{21} & n_{22} & \dots & n_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ n_{m1} & n_{m2} & \dots & n_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (10)$$

3. Aşama: Standartlaştırılmış Matrisin Ağırlıklandırılma İşlemi:

$$v_{ij} = w_i \cdot n_{ij} + w_{ij} \quad (11)$$

v_{ij} standartlaştırılmış değerleri ağırlıklandırılmasını, w_i i. kriterlerin ağırlığını açıklamaktadır. Böylelikle ağırlıklı matris (V) Eşitlik 12 ile sağlanır.

$$V = \begin{bmatrix} A_1 & v_{11} & v_{12} & \dots & v_{1n} \\ A_2 & v_{21} & v_{22} & \dots & v_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ A_m & v_{m1} & v_{m2} & \dots & v_{mn} \end{bmatrix} \quad (12)$$

4. Aşama: Sınır Yaklaşım Alanı Matrisinin Oluşturulması

Bu matrisin elemanları, ağırlıklı matrisin sütun elemanlarının geometrik ortalaması ile belirlenir.

$$g_i = \left(\prod_{j=1}^m v_{ij} \right)^{1/m} \quad (13)$$

Eşitlik 13'de gösterilen sınır yaklaşım alanı matrisi (G Matrisi) sağlanır. G matrisinin her bir elemanı, ilgili kriterlere göre bir sınır yaklaşım alanını gösterir.

$$G = \begin{bmatrix} C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ g_1 & g_2 & \dots & g_n \end{bmatrix} \quad (14)$$

5. Aşama: Karar Alternatiflerinin Sınır Yaklaşım Alanı Matrisine Uzaklıklarının Tespiti

Karar alternatiflerinin sınır yaklaşım alanı matrisi (Q matrisi), ağırlıklı matris değerlerinden, sınır yaklaşım alanı matris değerlerinin farkıyla ölçülür. Buna istinaden bu durum eşitlik 15'de açıklanmıştır.

$$Q = \begin{bmatrix} v_{11}-g_1 & v_{12}-g_2 & \dots & v_{1n}-g_n \\ v_{21}-g_1 & v_{22}-g_2 & \dots & v_{2n}-g_n \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ v_{m1}-g_1 & v_{m2}-g_2 & \dots & v_{mn}-g_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} q_{11} & q_{12} & \dots & q_{1n} \\ q_{21} & q_{22} & \dots & q_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ q_{m1} & q_{m2} & \dots & q_{mn} \end{bmatrix} \quad (15)$$

A_i karar alternatifini açıklamak üzere, $A_i \in \{G \cdot V \cdot G^+ \cdot V \cdot G^-\}$ koşulunda üst sınır yaklaşım alanı en iyi alternatif olan A^+ 'yi, alt sınır yaklaşım alanı ise en kötü alternatif olan A^- 'yi bünyesinde barındırmaktadır. Bu bağlamda eşitlik 16'dan faydalanılarak A_i alternatifi için ait olduğu alan belirlenir.

$$A_i \in \begin{cases} G^+ & \text{eğer } q_{ij} > 0 \text{ ise} \\ G & \text{eğer } q_{ij} = 0 \text{ ise} \\ G^- & \text{eğer } q_{ij} < 0 \text{ ise} \end{cases} \quad (16)$$

A_i karar alternatifinin mevcut karar alternatifler arasında en iyi alternatif olması, bu alternatifin birçok kriterle göre üst yaklaşım alanında yer almasına bağlıdır. Böylelikle $q_{ij} > 0$ olması karar alternatifin en iyi olmasını, $q_{ij} < 0$ olması durumunda ise karar alternatifinin en kötü alternatif olmasını sağlamaktadır.

6. Aşama: Karar Alternatiflerinin Performanslarının Ölçümü

Her bir karar alternatifi için sınır yaklaşım oranlarına olan uzaklıkların toplamaları hesaplanır ve hesaplanan değerler büyükten küçüğe doğru sıralanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n q_{ij}, \quad j=1,2,\dots,n, \quad i=1,2,\dots,m \quad (17)$$

3.3. MARCOS

MARCOS (Measurement Alternatives and Ranking According to Compromise Solution) yöntemi Stević vd., (2020) tarafından geliştirilmiş bir tekniktir. MARCOS yönteminin temeli karar alternatifler ve referans değerleri, başka bir ifade ile ideal ve anti-ideal karar alternatifleri arasındaki ilişkiyi tanımlamaya dayanmaktadır. Tanımlanan ilişkilerin temelinde karar alternatiflerinin fayda fonksiyonu belirlenir ve idea ile ideal olmayan çözümlere göre uzlaşık sıralama yapılarak karar tercihleri ve fayda fonksiyonlar tanımlanır. Fayda fonksiyonları, ideal ve ideal olmayan bir çözüme göre bir karar alternatifinin konumunu temsil eder. Bu anlamda en iyi karar alternatifi ideale en yakın olan ve aynı zamanda referans noktasına en uzak olandır (Stević ve Brković, 2020: 3). Fayda yönlü ideal çözüm, en büyük değere sahip karar alternatifidir. Maliyet kriterleri için ideal çözüm ise en küçük değeri alan karar alternatifidir. Aynı zamanda anti-ideal çözüm açısından ise maliyet kriterleri için en büyük, fayda kriterleri için ise en küçük değeri alan en iyi karar alternatifidir (Ecer, 2020: 338). Buna ilişkin olarak MARCOS yönteminin uygulama adımları aşağıda gösterilmiştir (Ecer, 2020: 339-342; Chattopadhyay vd., 2020: 56-58; Stević ve Brković, 2020: 4-5).

1. Aşama: Karar Matrisinin Oluşturulması

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (18)$$

2. Aşama: Genişletilmiş Karar Matrisinin Sağlanması

Genişletilmiş karar matrisi, karar matrisine ideal çözüm (AI) ve anti-ideal çözümün (AAI) eklenmesiyle oluşturulur. Söz konusu bu durum eşitlik 19'da gösterilmiştir.

$$\begin{matrix} & C_1, C_2, \dots, C_n \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \\ AAI \\ AI \end{matrix} & \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & x_{mn} \\ x_{aa1} & x_{aa2} \dots & x_{aan} \\ x_{ai1} & x_{ai2} & x_{ain} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (19)$$

AI ve AAI değerlerinin ölçülmesi için fayda temelli kriterler için eşitlik 20, maliyet temelli kriterler için ise eşitlik 21'dan yararlanılır.

$$\begin{cases} AI = \max_i x_{ij}, \text{ fayda temelli kriter ise } (j \in B) \\ AAI = \min_i x_{ij}, \text{ fayda temelli kriter ise } (j \in B) \end{cases} \quad (20)$$

$$\begin{cases} AI = \min_i x_{ij}, \text{ maliyet temelli kriter ise } (j \in C) \\ AAI = \max_i x_{ij}, \text{ maliyet temelli kriter ise } (j \in C) \end{cases} \quad (21)$$

3. Aşama: Genişletilmiş Karar Matrisinin Standartlaştırılması

Eşitlik 22 ile fayda yönlü, eşitlik 23 ile maliyet yönlü kriterler için eşitlik 24 ile genelleştirilmiş karar matrisinin standartlaştırılması sağlanır.

$$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{ai}}, j \in B \quad (22)$$

$$n_{ij} = \frac{x_{ai}}{x_{ij}}, j \in C \quad (23)$$

$$N = \begin{bmatrix} n_{11} & n_{12} \dots & n_{1n} \\ n_{21} & n_{22} \dots & n_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ n_{m1} & n_{m2} & n_{mn} \\ n_{aa1} & n_{aa2} \dots & n_{aan} \\ n_{ai1} & n_{ai2} & n_{ain} \end{bmatrix} \quad (24)$$

4. Aşama: Ağırlıklı Matrisin Sağlanması

$$v_{ij} = n_{ij} \cdot w_j \quad (25)$$

$$V = \begin{bmatrix} v_{11} & v_{12} \dots & v_{1n} \\ v_{21} & v_{22} \dots & v_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ v_{m1} & v_{m2} & v_{mn} \\ v_{aa1} & v_{aa2} \dots & v_{aan} \\ v_{ai1} & v_{ai2} & v_{ain} \end{bmatrix} \quad (26)$$

5. Aşama: Karar Alternatiflerinin Fayda Derecelerinin Ölçülmesi

Ağırlıklı matrisin elemanlarının toplamı:

$$S_i = \sum_{j=1}^n v_{ij} \quad (27)$$

İdeal çözüme göre fayda derecesi:

$$K_1^+ = \frac{S_i}{S_{ai}} \quad (28)$$

Anti-ideal çözüme göre fayda derecesi:

$$K_1^- = \frac{S_i}{S_{aai}} \quad (29)$$

6. Aşama: Karar Alternatiflerinin Fayda Fonksiyonlarının Tespiti

İdeal çözüme göre fayda fonksiyonu

$$f(K_1^+) = \frac{K_i^-}{K_i^+ + K_i^-} \quad (30)$$

Anti-ideal çözüme göre fayda fonksiyonu

$$f(K_i^-) = \frac{K_i^+}{K_i^+ + K_i^-} \quad (31)$$

7. Aşama: Alternatiflerin Fayda Fonksiyonların Belirlenmesi

$$f(K_i) = \frac{K_i^+ + K_i^-}{1 + \frac{1-f(K_i^+)}{f(K_i^+)} + \frac{1-f(K_i^-)}{f(K_i^-)}} \quad (32)$$

3. BULGULAR

MABAC yönteminin birinci adımında eşitlik 7 ile karar matrisi oluşturulmuştur. Söz konusu karar matrisi Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Karar Matrisi

Ülkeler	GEII Skorları	GEII1	GEII2	GEII3
Kriter Yönü		Fayda	Fayda	Fayda
Almanya	13,19	12,84	11,4	11,5
Avusturya	11,63	10,47	10,52	11,99
Belçika	13,62	13,8	11,07	12,06

Çekya	11,02	10,13	10,46	10,47
Danimarka	14,56	14,67	11,31	13,49
Estonya	6,74	7,83	6,39	7,45
Finlandiya	15,59	13,71	14,68	11,73
Fransa	12,70	11,63	11,14	12,51
Hollanda	13,59	10,67	13,16	13,24
İngiltere	14,01	12,49	11,98	14,03
İrlanda	8,13	6,85	7,19	12,91
İspanya	8,42	6,89	8,03	12,09
İsveç	14,23	12,29	14,01	10,7
İsviçre	13,74	10,16	13,98	12,94
İtalya	9,51	9,65	7,96	11,13
Litvanya	7,83	6,54	8,7	8,94
Macaristan	8,90	6,83	8,63	12,7
Norveç	12,18	12,95	9,62	11,41
Polonya	7,32	6,39	8,48	7,79
Portekiz	10,44	9,37	9,47	11,9
Slovakya	9,41	7,11	9,63	11,95
Yunanistan	7,04	5,51	9,3	6,53
Maksimum	-----	14,67	14,68	14,03
Minimum	-----	5,51	6,39	6,53

Yöntemin ikinci adımında eşitlik 8 ile standartlaştırılır ve eşitlik 10 ile standart karar matrisi sağlanmıştır. Standartlaştırılmış karar matrisi Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Standartlaştırılmış Karar Matrisi

Ülkeler	GEI1	GEI2	GEI3
Almanya	0,80021834	0,60434258	0,66266667
Avusturya	0,54148472	0,49819059	0,728
Belçika	0,90502183	0,56453559	0,73733333
Çekya	0,50436681	0,49095296	0,52533333
Danimarka	1	0,59348613	0,928
Estonya	0,25327511	0	0,12266667
Finlandiya	0,89519651	1	0,69333333
Fransa	0,66812227	0,57297949	0,79733333
Hollanda	0,56331878	0,81664656	0,89466667
İngiltere	0,76200873	0,67430639	1
İrlanda	0,14628821	0,09650181	0,85066667
İspanya	0,15065502	0,19782871	0,74133333
İsveç	0,74017467	0,91917973	0,556
İsviçre	0,50764192	0,91556092	0,85466667
İtalya	0,45196507	0,1893848	0,61333333
Litvanya	0,11244541	0,27864897	0,32133333
Macaristan	0,1441048	0,27020507	0,82266667
Norveç	0,81222707	0,38962606	0,65066667
Polonya	0,09606987	0,25211098	0,168

Portekiz	0,42139738	0,37153197	0,716
Slovakya	0,17467249	0,39083233	0,72266667
Yunanistan	0	0,35102533	0

Üçüncü adımda standartlaştırılmış karar matrisi değerleri eşitlik 11 ile ağırlıklandırılarak eşitlik 12 ile karar matrisi oluşturulmuştur. Buna ilişkin olarak ağırlıklandırılmış standart karar matrisi değerleri Tablo 8’de açıklanmıştır.

Tablo 8. Ağırlıklandırılmış Standart Karar Matrisi

Ülkeler	GEI1	GEI2	GEI3
w	0,4	0,4	0,2
Almanya	0,720087336	0,641737033	0,332533333
Avusturya	0,616593886	0,599276236	0,3456
Belçika	0,762008734	0,625814234	0,347466667
Çekya	0,601746725	0,596381182	0,305066667
Danimarka	0,8	0,637394451	0,3856
Estonya	0,501310044	0,4	0,224533333
Finlandiya	0,758078603	0,8	0,338666667
Fransa	0,667248908	0,629191797	0,359466667
Hollanda	0,625327511	0,726658625	0,378933333
İngiltere	0,704803493	0,669722557	0,4
İrlanda	0,458515284	0,438600724	0,370133333
İspanya	0,460262009	0,479131484	0,348266667
İsveç	0,696069869	0,767671894	0,3112
İsviçre	0,603056769	0,766224367	0,370933333
İtalya	0,580786026	0,47575392	0,322666667
Litvanya	0,444978166	0,51145959	0,264266667
Macaristan	0,457641921	0,508082027	0,364533333
Norveç	0,72489083	0,555850422	0,330133333
Polonya	0,438427948	0,500844391	0,2336
Portekiz	0,568558952	0,548612786	0,3432
Slovakya	0,469868996	0,556332931	0,344533333
Yunanistan	0,4	0,540410133	0,2

MABAC yönteminin dördüncü adımında eşitlik 13 ile sınır yaklaşım alan değerleri hesaplanmış ve eşitlik 14 yardımıyla sınır yaklaşımı alan matrisi sağlanmıştır. Bu bağlamda sınır yaklaşım alan matrisi Tablo 9’de gösterilmiştir.

Tablo 9. Sınır Yaklaşımı Alan Matrisi (G Matrisi)

Bileşenler	GEI1	GEI2	GEI3
g_i	0,58096905	0,58019869	0,32343447

5’inci adımda, eşitlik 15 ve eşitlik 16 ile karar alternatiflerinin (ülkelerin) sınır yaklaşım alanı matrisine olan uzaklıkları (Q Matrisi) ölçülmüştür. Yöntemin son adımında ise eşitlik 17 ile ülkelerin enerji inovasyonu performansları (S_i) hesaplanmıştır. Bu kapsamda ülkelerin sınır yaklaşım alanı matrisine olan uzaklıkları ile enerji inovasyonu performans değerleri Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10. Q Matrisi ve Ülkelerin Enerji İnovasyonu Performans Değerleri

Q Matrisi				Sı	Sıralama
Ülkeler	GEII 1	GEII2	GEII3		
Almanya	0,139118287	0,061538346	0,009098866	0,2098	8
Avusturya	0,035624837	0,01907755	0,022165533	0,0769	11
Belçika	0,181039685	0,045615547	0,024032199	0,2507	6
Çekya	0,020777676	0,016182495	-0,018367801	0,0186	12
Danimarka	0,219030951	0,057195764	0,062165533	0,3384	2
Estonya	-0,079659005	-0,180198687	-0,098901134	-0,359	22
Finlandiya	0,177109554	0,219801313	0,015232199	0,4121	1
Fransa	0,086279859	0,048993111	0,036032199	0,1713	9
Hollanda	0,044358462	0,146459938	0,055498866	0,2463	7
İngiltere	0,123834444	0,089523871	0,076565533	0,2899	4
İrlanda	-0,122453765	-0,141597963	0,046698866	-0,217	18
İspanya	-0,12070704	-0,101067203	0,024832199	-0,197	17
İsveç	0,11510082	0,187473207	-0,012234467	0,2903	3
İsviçre	0,02208772	0,18602568	0,047498866	0,2556	5
İtalya	-0,000183023	-0,104444766	-0,000767801	-0,105	14
Litvanya	-0,135990883	-0,068739097	-0,059167801	-0,264	19
Macaristan	-0,123327128	-0,07211666	0,041098866	-0,154	16
Norveç	0,143921781	-0,024348265	0,006698866	0,1263	10
Polonya	-0,142541101	-0,079354296	-0,089834467	-0,312	20
Portekiz	-0,012410097	-0,0315859	0,019765533	-0,024	13
Slovakya	-0,111100053	-0,023865756	0,021098866	-0,114	15
Yunanistan	-0,180969049	-0,039788554	-0,123434467	-0,344	21
Ortalama				0,0271	

Tablo 10 incelendiğinde, enerji inovasyonu performans değeri en fazla olan ilk üç ülkenin Finlandiya, Danimarka ve İsveç, en az olan ilk üç ülkenin ise Polonya, Yunanistan ve Estonya olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Tablo 10 değerlendirildiğinde, ortalama enerji inovasyon performans değerinden fazla olan ülkelerin Finlandiya, Danimarka, İsveç, İngiltere, İsviçre, Belçika, Hollanda, Almanya, Fransa, Norveç ve Avusturya olduğu belirlenmiştir.

MARCOS yöntemi kapsamında ilk olarak eşitlik 18 ile karar matrisi sağlanmıştır. Söz konusu karar matrisi daha öncesinde Tablo 6'da gösterilmiştir. MARCOS yönteminin ikinci adımında eşitlik 19 ve eşitlik 20 ile genişletilmiş karar matrisi oluşturulmuştur. Bu anlamda oluşturulan genişletilmiş karar matrisi Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. Genişletilmiş Karar Matrisi

Ülkeler	GEII1	GEII2	GEII3
Almanya	12,84	11,40	11,5
Avusturya	10,47	10,52	11,99
Belçika	13,80	11,07	12,06
Çekya	10,13	10,46	10,47
Danimarka	14,67	11,31	13,49
Estonya	7,83	6,39	7,45

Finlandiya	13,71	14,68	11,73
Fransa	11,63	11,14	12,51
Hollanda	10,67	13,16	13,24
İngiltere	12,49	11,98	14,03
İrlanda	6,85	7,19	12,91
İspanya	6,89	8,03	12,09
İsveç	12,29	14,01	10,7
İsviçre	10,16	13,98	12,94
İtalya	9,65	7,96	11,13
Litvanya	6,54	8,70	8,94
Macaristan	6,83	8,63	12,70
Norveç	12,95	9,62	11,41
Polonya	6,39	8,48	7,79
Portekiz	9,37	9,47	11,90
Slovakya	7,11	9,63	11,95
Yunanistan	5,51	9,3	6,53
İÇ	14,67	14,68	14,03
AİÇ	5,51	6,39	6,53

İÇ: İdeal çözüm. AİÇ: Anti-ideal çözüm

Yöntemin üçüncü adımında, genişletilmiş karar matrisi değerleri eşitlik 22 ve eşitlik 24 ile standartlaştırılmıştır. Standartlaştırılan genişletilmiş karar matrisi değerleri Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12. Standartlaştırılan Genişletilmiş Karar Matrisi Değerleri

Ülkeler	GEI1	GEI2	GEI3
Almanya	0,875256	0,776567	0,819672
Avusturya	0,713701	0,716621	0,854597
Belçika	0,940695	0,754087	0,859587
Çekya	0,690525	0,712534	0,746258
Danimarka	1	0,770436	0,961511
Estonya	0,533742	0,435286	0,531005
Finlandiya	0,93456	1	0,836066
Fransa	0,792774	0,758856	0,891661
Hollanda	0,727335	0,896458	0,943692
İngiltere	0,851397	0,816076	1
İrlanda	0,466939	0,489782	0,920171
İspanya	0,469666	0,547003	0,861725
İsveç	0,837764	0,95436	0,762651
İsviçre	0,69257	0,952316	0,922309
İtalya	0,657805	0,542234	0,7933
Litvanya	0,445808	0,592643	0,637206
Macaristan	0,465576	0,587875	0,905203
Norveç	0,882754	0,655313	0,813257
Polonya	0,435583	0,577657	0,555239

Portekiz	0,638718	0,645095	0,848182
Slovakya	0,484663	0,655995	0,851746
Yunanistan	0,375596	0,633515	0,465431
İÇ	1	1	1
AİÇ	0,375596	0,435286	0,465431

MARCOS yönteminin dördüncü adımında ağırlıklı karar matrisi eşitlik 25 ve eşitlik 26 ile sağlanmıştır. Bu bağlamda sağlanan ağırlıklı karar matrisi Tablo 13’de açıklanmıştır.

Tablo 13. Ağırlıklı Karar Matrisi

Ülkeler	GEI1	GEI2	GEI3
w	0,4	0,4	0,2
Almanya	0,350102	0,310627	0,163934
Avusturya	0,285481	0,286649	0,170919
Belçika	0,376278	0,301635	0,171917
Çekya	0,27621	0,285014	0,149252
Danimarka	0,4	0,308174	0,192302
Estonya	0,213497	0,174114	0,106201
Finlandiya	0,373824	0,4	0,167213
Fransa	0,31711	0,303542	0,178332
Hollanda	0,290934	0,358583	0,188738
İngiltere	0,340559	0,326431	0,2
İrlanda	0,186776	0,195913	0,184034
İspanya	0,187866	0,218801	0,172345
İsveç	0,335106	0,381744	0,15253
İsviçre	0,277028	0,380926	0,184462
İtalya	0,263122	0,216894	0,15866
Litvanya	0,178323	0,237057	0,127441
Macaristan	0,18623	0,23515	0,181041
Norveç	0,353102	0,262125	0,162651
Polonya	0,174233	0,231063	0,111048
Portekiz	0,255487	0,258038	0,169636
Slovakya	0,193865	0,262398	0,170349
Yunanistan	0,150239	0,253406	0,093086
İÇ	0,4	0,4	0,2
AİÇ	0,150239	0,174114	0,093086

Yöntemin 5. adımında karar alternatiflerinin fayda dereceleri hesaplanmıştır. Bunun için ilk olarak eşitlik 27 ile ağırlıklı matrisin elemanlarının toplamı ölçülmüştür (S_i). Sonrasında eşitlik 28 ile ideal çözümün fayda dereceleri (K_{+i}), eşitlik 29 sayesinde ise anti ideal çözüm fayda dereceleri (K_{-i}) tespit edilmiştir. Bu kapsamda karar alternatiflerinin fayda dereceleri Tablo 14’de belirtilmiştir.

Tablo 14. Karar Alternatiflerinin Fayda Dereceleri

Ülkeler	S_i	K_{+i}	K_{-i}
Almanya	0,8246634	0,8246634	1,975529
Avusturya	0,7430485	0,7430485	1,7800159
Belçika	0,8498303	0,8498303	2,0358179
Çekya	0,7104752	0,7104752	1,7019845
Danimarka	0,9004766	0,9004766	2,157144
Estonya	0,4938124	0,4938124	1,1829562
Finlandiya	0,9410372	0,9410372	2,2543094
Fransa	0,7989841	0,7989841	1,9140129
Hollanda	0,8382554	0,8382554	2,0080895
İngiltere	0,8669895	0,8669895	2,0769236
İrlanda	0,5667228	0,5667228	1,3576173
İspanya	0,5790125	0,5790125	1,387058
İsveç	0,8693798	0,8693798	2,0826498
İsviçre	0,8424162	0,8424162	2,018057
İtalya	0,6386758	0,6386758	1,5299849
Litvanya	0,5428215	0,5428215	1,3003605
Macaristan	0,6024209	0,6024209	1,4431342
Norveç	0,7778784	0,7778784	1,8634528
Polonya	0,5163436	0,5163436	1,236931
Portekiz	0,683162	0,683162	1,6365543
Slovakya	0,6266121	0,6266121	1,5010857
Yunanistan	0,4967308	0,4967308	1,1899475
İÇ	1	1	2,3955581
AİÇ	0,4174393	0,4174393	1

MARCOS yönteminin 6. adımında ideal çözüme göre karar alternatiflerinin fayda fonksiyon değerleri eşitlik 30 $f(K_i^+)$, anti ideal çözüme göre karar alternatiflerinin fayda fonksiyon değerleri ise eşitlik 31 $f(K_i^-)$ ile ölçülmüştür. Son adımda ise eşitlik 32 ile ülkelerin enerji inovasyon performans değerleri (karar alternatiflerinin fayda fonksiyon değerlerinin tespiti= $f(K)$) hesaplanmış ve söz konusu performans değerlerinin sıralamaları sağlanmıştır. Buna istinaden hesaplanan değerler ve değerlerinin sıralamaları Tablo 15’de gösterilmiştir.

Tablo 15. $f(K_i^+)$, $f(K_i^-)$ ve $f(K)$ Değerleri

Ülkeler	$f(K_i^+)$	$f(K_i^-)$	$f(K)$	Sıralama
Almanya	0,705498	0,294502	0,734381	8
Avusturya	0,705498	0,294502	0,661701	11
Belçika	0,705498	0,294502	0,756793	5
Çekya	0,705498	0,294502	0,632694	12
Danimarka	0,705498	0,294502	0,801894	2
Estonya	0,705498	0,294502	0,439751	22
Finlandiya	0,705498	0,294502	0,838014	1
Fransa	0,705498	0,294502	0,711513	9
Hollanda	0,705498	0,294502	0,746485	7

İngiltere	0,705498	0,294502	0,772073	4
İrlanda	0,705498	0,294502	0,504679	18
İspanya	0,705498	0,294502	0,515623	17
İsveç	0,705498	0,294502	0,774202	3
İsviçre	0,705498	0,294502	0,750190	6
İtalya	0,705498	0,294502	0,568755	14
Litvanya	0,705498	0,294502	0,483395	19
Macaristan	0,705498	0,294502	0,536469	16
Norveç	0,705498	0,294502	0,692718	10
Polonya	0,705498	0,294502	0,459815	20
Portekiz	0,705498	0,294502	0,608371	13
Slovakya	0,705498	0,294502	0,558012	15
Yunanistan	0,705498	0,294502	0,442350	21
Ortalama	0,635904			-----

Tablo 15 incelendiğinde, ülkelerin enerji inovasyon performans değeri en fazla olan ilk üç ülkenin Finlandiya, Danimarka ve İsveç son üç ülkenin ise Polonya, Yunanistan ve Estonya olduğu gözlenmiştir. Bunun yanında Tablo 15 değerlendirildiğinde, ortalama enerji inovasyon performans değerlerinden fazla olan ülkelerin Finlandiya, Danimarka, İsveç, İngiltere, Belçika, İsviçre, Hollanda, Almanya, Fransa, Norveç ve Avusturya olduğu tespit edilmiştir.

ÇKKV literatüründe duyarlılık analizi, bileşen ağırlıklarının veya önemlilik derecelerinin farklı değerler ile senaryolar oluşturulması ve oluşan sıralamalar arasındaki farklılıklara göre sağlanabilmektedir (Gigovic, 2016: 24). Buna göre araştırmada, yöntem açısından MABAC ve MARCOS yöntemlerinin duyarlılık analizi sağlanmıştır. Duyarlılık analizi kapsamında ENTROPİ, CRITIC, SD ve İVP yöntemleri tercih edilmiştir. Çünkü bu yöntemler, literatüre göre araştırmacılar tarafından en çok yararlanılan objektif ağırlıklandırma tekniklerindendir. Bunun için belirtilen yöntemlerine göre GEII bileşenlerinin önemlilik dereceleri (ağırlık değerleri) tespit edilmiştir. Tespit edilen ilgili değerler Tablo 16’da gösterilmiştir.

Tablo 16. GEII Bileşenlerinin Yöntemlere Göre Ağırlık Katsayı Değerleri

Bileşenler	ENTROPİ	CRITIC	SD	İVP	GEII
GEII1	0,32250	0,32838	0,41491	0,46967	0,4
GEII2	0,33416	0,30385	0,32341	0,29834	0,4
GEII3	0,34332	0,36775	0,26168	0,23198	0,2

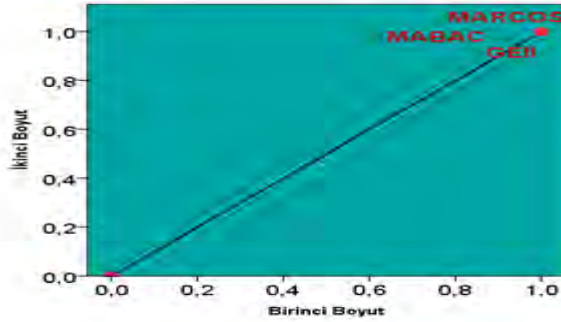
Sonrasında tespit edilen ağırlık değerleri üzerinden ülkelerin performansları MABAC ve MARCOS yöntemleri ile ölçülmüş ve ölçülen değerler sıralanarak karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda hesaplanan değerler Tablo 17’de açıklanmıştır.

Tablo 17. Ağırlık Yöntemleri Tabanlı MABAC ve MARCOS Kapsamında Ülkelerin Enerji İnovasyon Performans Değerleri ve Değerleri Sıralaması

İlgili Katsayılar- MABAC		ENTROPİ- MABAC		CRITIC- MABAC		SD- MABAC		İVP- MABAC	
Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra
0,20976	8	0,1792	8	0,17769	8	0,20596	8	0,2198	7
0,07687	11	0,08271	11	0,0845	11	0,08138	11	0,08177	11
0,25069	6	0,22533	7	0,22747	6	0,25611	4	0,27447	4

0,01859	12	-0,0013	12	-0,00442	13	0,0106	12	0,01516	12
0,33839	2	0,3311	2	0,33757	2	0,35478	2	0,37195	2
-0,3588	22	-0,3845	21	-0,38414	21	-0,3577	21	-0,3427	21
0,41214	1	0,35257	1	0,34038	1	0,38135	1	0,38957	1
0,17131	9	0,17235	9	0,17431	9	0,17625	9	0,17964	9
0,24632	7	0,25339	5	0,24972	4	0,23704	6	0,2257	6
0,28992	4	0,30607	3	0,31046	3	0,30101	3	0,30099	3
-0,2174	18	-0,1369	17	-0,12223	17	-0,1804	18	-0,1952	18
-0,1969	17	-0,1391	18	-0,13021	18	-0,1744	17	-0,1883	17
0,29034	3	0,22842	6	0,21441	7	0,25496	5	0,26079	5
0,25561	5	0,25475	4	0,24679	5	0,23546	7	0,21978	8
-0,1054	14	-0,0887	15	-0,0809	16	-0,0856	14	-0,079	14
-0,2639	19	-0,2686	19	-0,27266	19	-0,2741	19	-0,2796	19
-0,1543	16	-0,0891	16	-0,08046	15	-0,1325	16	-0,1509	16
0,12627	10	0,1072	10	0,11198	10	0,13837	10	0,1586	10
-0,3117	20	-0,3354	20	-0,34249	20	-0,3296	20	-0,3308	20
-0,0242	13	-0,0025	13	0,00216	12	-0,0125	13	-0,0152	13
-0,1139	15	-0,0733	14	-0,07054	14	-0,1069	15	-0,1238	15
-0,3442	21	-0,391	22	-0,40576	22	-0,3814	22	-0,3853	22
Katsayılar- MARCOS		ENTROPİ- MARCOS		CRITIC- MARCOS		SD- MARCOS		İVP- MARCOS	
Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra
0,73438	8	0,73013	8	0,73145	8	0,73774	8	0,74279	6
0,6617	11	0,67679	11	0,67964	11	0,66895	11	0,6664	11
0,75679	5	0,75434	7	0,75747	6	0,76473	4	0,77248	4
0,63269	12	0,63596	12	0,63646	12	0,63398	12	0,63319	12
0,80189	2	0,80719	2	0,81239	2	0,81508	2	0,82275	2
0,43975	22	0,44339	21	0,4459	21	0,44612	21	0,44923	21
0,83801	1	0,81831	1	0,81428	1	0,82778	1	0,83047	1
0,71151	9	0,72321	9	0,72614	9	0,71895	9	0,71842	9
0,74648	7	0,76112	5	0,76113	4	0,74651	6	0,73839	7
0,77207	4	0,78993	3	0,79396	3	0,78231	3	0,78062	3
0,50468	18	0,55894	17	0,56804	17	0,52779	18	0,51626	18
0,51562	17	0,55888	18	0,5652	18	0,53165	17	0,52053	17
0,7742	3	0,75474	6	0,74985	7	0,76179	5	0,7626	5
0,75019	6	0,76122	4	0,75908	5	0,74477	7	0,73427	8
0,56875	14	0,59045	15	0,59639	14	0,58383	14	0,58391	14
0,48339	19	0,49721	19	0,49733	19	0,48368	19	0,47623	19
0,53647	16	0,58306	16	0,5892	16	0,55204	16	0,53869	16
0,69272	10	0,69439	10	0,69887	10	0,70411	10	0,71234	10
0,45982	20	0,46489	20	0,46358	20	0,4565	20	0,45101	20
0,60837	13	0,63219	13	0,63644	13	0,61917	13	0,61464	13
0,55801	15	0,59243	14	0,59568	15	0,56624	15	0,55375	15
0,44235	21	0,43693	22	0,43187	22	0,42951	22	0,42216	22

Tablo 17 değerlendirildiğinde, literatürde belirtilen ülkelerin GEII bileşen katsayı ile hesaplanan ülkelerin enerji inovasyonu performans değerleri sıralamasının, farklı ağırlık (ENTROPİ, CRITIC, SD, İVP) tabanlı MABAC ve MARCOS yöntemleri ile hesaplanan ülkelerin enerji inovasyonu performans değerleri sıralamaları arasında farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu sonuçlara göre, MABAC ve MARCOS yöntemlerinin ülkelerin enerji inovasyonu performanslarının hesaplanmasında duyarlı olduğu gözlenmiştir.

Şekil 1. Yöntemler Arasındaki Ayırım Uzaklık Grafiği

Yöntem kapsamında ayrıca ülkelerin GEII, MABAC ve MARCOS teknikleri kapsamında tespit edilen performans değerleri arasındaki benzerlikler için ayırım uzaklıkları Şekil 1’de değerlendirilmiştir. Şekil 1’e göre, yöntemler kapsamında tespit edilen değerlerin ayırım uzaklıkları tek bir noktada toplandığı için söz konusu yöntemler kapsamında tespit edilen değerlerin birbirlerine benzediği ve ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca GEII, MABAC ve MARCOS tekniklerine ait değerler normal dağılım göstermiştir. Buna ilişkin olarak yöntemler arasındaki Pearson ilişki değerleri Tablo 18’de açıklanmıştır.

Tablo 18. Yöntemler Arasındaki Pearson İlişki Değerleri

Performans Değerleri Açısından			
Yöntemler	GII	MABAC	MARCOS
GII	1		
MABAC	0,999**	1	
MARCOS	0,998**	0,998**	1
Performans Sıralamaları Açısından			
Yöntemler	GII	MABAC	MARCOS
GII	1		
MABAC	0,999**	1	
MARCOS	0,998**	0,998**	1

$p^{**}<0,01$

Tablo 18’e göre, tüm yöntemler kapsamında tespit edilen ülkelerin enerji inovasyon performans değerleri ve değerler arasındaki sıralama arasındaki ilişki değerlerinin anlamlı ($p^{**}<0,01$), pozitif yönde ve çok yüksek olduğu tespit edilmiştir. Tüm bu sonuçlar incelendiğinde; yöntemler için duyarlılık analizi, ayırım uzaklığı ve Pearson ilişki katsayıları sonuçlarına göre ülkelerin GEII bileşen performansları kapsamında ülkelerin enerji inovasyonu performanslarının MABAC ve MARCOS yöntemleri ile analiz edilebileceği değerlendirilmiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Sanayileşme ile beraber özellikle fosil yakıt tüketimi karbon salınımının artmasına ve buna bağlı olarak küresel ısınmayı ve çevre kalitesinin bozulmasına neden olmuştur. Özellikle fosil yakıtların sınırlı olması ve çevre farkındalığı bilincinin toplumda yer edinmesi dünya ülkelerinin yenilenebilir ve temiz enerjiye yönelmelerini sağlamıştır. Bunun yanında, yenilenebilir ve temiz enerjinin daha az maliyetli ve yaygın olarak kullanımının sağlanmasına yönelik araştırmalar ve geliştirmeler devam etmektedir. Dolayısıyla ülkeler enerjinin sürdürülebilirliği kapsamında gelecek kuşaklara enerji alanında bir sistem bırakmak, çevrenin daha temiz olmasını sağlamak ve dünyanın daha iyi yaşanılabilir bir alan olması için ülkelerin enerji inovasyon performanslarını geliştirmesi gerekmekte olup, buna göre ülkelerin enerji inovasyon performanslarının analizi büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda araştırmada, GEII raporuna göre küresel anlamda enerji inovasyonun gelişmesine en fazla katkı sağlayanlardan olan Avrupa ülkelerinin enerji inovasyon performansları MABAC ve MARCOS ÇKKV yöntemleri ile ölçülmüştür.

Bulgular incelendiğinde, MABAC ve MARCOS yöntemlerine göre enerji inovasyonu performans değeri en fazla olan ilk üç ülkenin Finlandiya, Danimarka ve İsveç, en az olan ilk üç ülkenin ise Polonya, Yunanistan ve Estonya olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında yine her iki yöntemle göre ortalama enerji inovasyon performans değerinden fazla olan ülkelerin Finlandiya, Danimarka, İsveç, İngiltere, İsviçre, Belçika, Hollanda, Almanya, Fransa, Norveç ve Avusturya olduğu gözlenmiştir. Yöntem açısından ise MABAC ve MARCOS yöntemlerinin duyarlılık analizi yapılmıştır. Buna göre ülkelerin enerji inovasyon performans değerleri ENTROPİ, CRITIC, SD ve İVP tabanlı MABAC ve MARCOS yöntemleri ile ölçülmüştür. Mevcut araştırmadaki ülkelerin enerji inovasyon performans sıralaması ile ENTROPİ, CRITIC, SD ve İVP tabanlı MABAC ve MARCOS yöntemleri ile tespit edilen ülkelerin enerji inovasyon performans sıralamalarının birbirleriyle farklı olduğu gözlenmiştir. Bu sonuca göre, MABAC ve MARCOS yönteminin ülkelerin enerji inovasyon performanslarının ölçümünde duyarlı olduğu tespit edilmiştir. Devamında GEII, MABAC ve MARCOS yöntemleri ile elde edilen ülkelerin enerji inovasyon performans değerlerinin uzayda birbirlerine olan ayırım uzaklıkları incelenmiş ve yöntemlerin tek bir noktada toplanmış olarak gözlemlendiği için yöntemler arasında anlamlı ilişkilerin olduğu değerlendirilmiştir. Bu kapsamda GEII, MABAC ve MARCOS yöntemleri ile elde edilen ülkelerin enerji inovasyon performans değerleri ile değerlerin sıralama arasındaki ilişkileri Pearson korelasyon katsayısı ile ölçülmüştür. Bulgulara göre, GEII, MABAC ve MARCOS yöntemleri ile tespit edilen performans değerleri ve değerleri sıralamaları arasında anlamlı, pozitif yönlü ve çok yüksek seviyede ilişki olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla MABAC ve MARCOS yöntemlerinin duyarlılık analizi, GEII, MABAC ve MARCOS yöntemlerinin ayırım uzaklıkları ve ilişki değerleri sonuçlarına göre MABAC ve MARCOS yöntemlerinin GEII verileri ile ülkelerin enerji inovasyon performanslarının ölçülebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Literatür incelendiğinde, ülkelerin enerji inovasyon performanslarının herhangi bir ÇKKV yöntemi ile ölçülmesine yönelik bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu araştırma hem konu hem kullanılan yöntem açısından literatürü zenginleştirdiği ve katkı sağladığı değerlendirilmiştir. Literatürde Smith ve Hart (2021), GEII raporu kapsamında 34 ülkenin enerji inovasyon performanslarını sıralamıştır. Araştırmada 22 Avrupa ülkesinin enerji inovasyon performans sıralamaları ile (GEII) mevcut araştırmadaki söz konusu ülkelerin enerji inovasyon performans sıralamalarının MABAC yöntemiyle tamamen, MARCOS yöntemi ile 20 ülke için uyumluluk göstermiştir.

Yöntem açısından ise MABAC ve MARCOS yöntemlerinin birlikte kullanılmasına yönelik olarak karar alternatiflerinin performanslarının sıralamaları arasında Stevic ve Brkovic (2020) anlamlı ($p < 0,05$), pozitif yönlü ve çok yüksek, Biswas (2020) anlamlı ($p < 0,05$), pozitif yönlü ve orta, Arsu

ve Ayçin (2021) ise anlamlı ($p<0,05$), pozitif yönlü ve yüksek seviyede ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Bu araştırmada, MABAC ve MARCOS yöntemleri ile belirlenen ülkelerin enerji inovasyon performans değerlerinin sıralamaları arasında anlamlı ($p<0,05$), pozitif yönlü ve çok yüksek ilişki olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla MABAC ve MARCOS yöntemleri ile belirlenen karar alternatiflerinin performans sıralamasına yönelik olarak araştırmadaki bulgular Biswas (2020) ile Arsu ve Ayçin (2021) araştırmalarına kıyasla Stevic ve Brkovic (2020) araştırmasındaki bulgularla daha tutarlı olduğu tespit edilmiştir.

Öneriler kapsamında ilk olarak MABAC ve MARCOS yöntemlerine göre ortalama enerji inovasyon performans değerinin altında yer alan ülkelerin karbon salınımının ve küresel ısınmanın azalmasına, çevrenin iyileşmesine ve küresel ekonomiye olan katkılarını artırması için enerji inovasyon performanslarını artırmaları gerektiği değerlendirilmiştir. Sonraki araştırmalarda sadece Avrupa ülkelerin değil, birbirleriyle daha fazla ilişki içinde bulunan diğer kıtalardaki ve bölgesel ekonomik işbirliği içinde olan ülkelerin enerji inovasyon performansları ölçülebilir. Yöntem açısından ise farklı ÇKKV yöntemleri (TOPSIS, WASPAS, EDAS, ARAS, ROV, MAIRCA, MOORA, TODIM, MAUT, COPRAS, CODAS, ELECTRE, VIKOR vb.) ile ülkelerin enerji inovasyon performansları sıralanabilir ve yöntemlere göre sıralama tutarlılıkları ve tutarsızlıkları tartışılabilir. Ayrıca ülkelerin enerji inovasyon performanslarının daha kapsamlı ve gerçekçi olarak ölçülmesine ilişkin olarak GEII bileşen sayısı artırılabilir veya her ülkeye özgü GEII bileşenleri oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

- Alvarez-Herranza, A., Balsalobre-Lorente, D., & Shahbaz, M. (2017). Energy Innovation and Renewable Energy Consumption in the Correction of Air Pollution Levels. *Energy Policy*, 105, 386–397.
- Anser, M. K., Iqbal, W., Ahmad, U. S., Fatima, A., & Chaudhry, I. S. (2020). Environmental Efficiency and The Role of Energy Innovation in Emissions Reduction. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 29451–29463.
- Arzu, T., & Ayçin, E. (2021). Evaluation of OECD Countries with Multi-Criteria Decision-Making Methods in Terms of Economic, Social and Environmental Aspects. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 4 (2), 55-78.
- Aydın, M., & Değirmenci, T. (2021). Ekonomik Büyüme, İnovasyon, Verimlilik ve Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Çevre Kirliliği Üzerine Etkisi: Türkiye için Çevresel Kuznets Hipotezinin Analizi. *Düzce İktisat Dergisi*, 2 (2), 138-151.
- Badi, I., & Pamucar, D. (2020). Supplier Selection for Steelmaking Company by Using Combined Grey-MARCOS Methods. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 3 (2), 37-47.
- Bakır, M. (2019). SWARA ve MABAC Yöntemleri İle Havayolu İşletmelerinde eWOM'a Dayalı Memnuniyet Düzeyinin Analizi. *İzmir İktisat Dergisi*, 34 (1), 51-66.
- Baloch, M. A., Öztürk, İ., & Beku, F. V. (2021). Modeling The Dynamic Linkage between Financial Development, Energy Inovation, and Environmental Quality: Does Globalization Matter? *Business Strategy and the Environment*, 30 (1), 176-184.
- Balsalobre-Lorente, D., Driha, O. M., Leita, N. C., & Murshed, M. (2021). The Carbon Dioxide Neutralizing Effect of Energy Innovation on International Tourism in EU-5 Countries under The Prism of The EKC Hypothesis. *Journal of Environmental Management*, 298, 1-9.

- Balsalobre-Lorente, D., Shahbaz, M., Jabbour, C. J., & Driha, O. M. (2019). The Role of Energy Innovation and Corruption in Carbon Emissions: Evidence Based on the EKC Hypothesis. M. Shahbaz, & D. Balsalobre-Lorente (Ed.). *Energy and Environmental Strategies in the Era of Globalization* içinde (ss. 271–304). Berlin-Heilderberg: Springer Verlag.
- Bayramoğlu, T. (2018). Enerji ve İnovasyon. E. E. Başar, & A. Durmaz (Ed.). *İnovasyon: Ekonomik ve Sosyal Eğilimler* içinde (ss. 27-60). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Biswas, S. (2020). Measuring Performance of Healthcare Supply Chains in India: A Comparative Analysis of Multi-Criteria Decision Making Methods. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 3 (2), 162-189.
- Bointner, R. (2014). Innovation in The Energysector:Lessons Learnt from R&D Expenditures and Patents in Selected IEA Countries. *Energy Policy*, 73, 733–747.
- Bouraima, M. B., Stević, Ž., Tanackov, I., & Qiu, Y. (2021). Assessing The Performance of Sub-Saharan African (SSA) Railways Based on An Integrated ENTROPY-MARCOS Approach. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 4(2), 13-35.
- Chakraborty, S. K., & Mazzanti, M. (2020). Energy Intensity and Green Energy Innovation: Checking Heterogeneous Country Effects in the OECD. *Structural Change and Economic Dynamics*, 52, 328–343.
- Chattopadhyay, R., Chakraborty, S., & Chakraborty, S. (2020). An Integrated D-MARCOS Method for Supplier Selection in An Iron and Steel Industry. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 3 (2), 49-69.
- Chattopadhyay, R., Das, P. P., & Chakraborty, S. (2022). Development of A Rough Metamodel for Supplier Selection in An Iron and Steel Industry. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 1-21. DOI: <https://doi.org/10.31181/oresta190222046c>
- Çetin, B., & Kuvat, Ö. (2022). Türkiye’de Ekonomik Göstergeler Açısından Düzey 2 Bölgelerinin Geliştirilmiş ENTROPİ ve CRITIC Temelli COPRAS Yöntemi ile Sıralanması. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 11-36.
- Çınaroğlu, E. (2021). CRITIC Temelli MARCOS Yöntemi ile Yenilikçi ve Girişimci Üniversite Analizi. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 10 (1), 111-133.
- Çilek, A., & Karavardar, A. (2022). Bütünleşik ENTROPİ ve OCRA teknikleri ile Özel Sermayeli Ticaret Bankalarının Verimlilik Analizi. *Mali Çözüm*, 32 (170), 83-109.
- Çoban, M. N., Kangal, N., Yeter, F., & Eroğlu, İ. (2021). İnovasyonun Yenilenebilir Enerji Üretimine Etkisi: IEA Üyesi Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizi. *Aydin Faculty of Economics Journal* (2), 21-31.
- Demir, G. (2022). Hayat Dışı Sigorta Sektöründe Kurumsal Performansın PSI-SD tabanlı MABAC Metodu ile Ölçülmesi: Anadolu Sigorta örneği. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 7 (1), 112-136.
- Dinda, S. (2011). Carbon Emission and Production Technology: Evidence from the US. *SRRN*. DOI: <https://ssrn.com/abstract=1876550>
- Doğan, E., & Özarslan Doğan, B. (2021). Finansal Gelişme ve İnovasyon, Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Üretimini Artırıyor mu? *Turkish Studies-Economy*, 16 (2), 783-797.
- Duran, Z. (2022). Yeni Sanayileşen Ülkelerde İnovasyon Performansının CRITIC Tabanlı GİA Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5 (1), 150-162.

- Ecer, F. (2020). *Çok Kriterli Karar Verme*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ediger, V. Ş. (2009). Türkiye'nin Sürdürülebilir Enerji Gelişimi. *TÜBA Günce* (39), 18-25.
- Elmas Atay, S., & Kuzu Yıldırım, S. (2022). İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Sektörlerin Risk Düzeylerinin CRITIC Tabanlı Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Sıralanması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (47), 181-193.
- Ertürk, M. (2014). İnovasyon Geliştirme Stratejileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 13 (25), 25-34.
- Ganda, F. (2019). The Impact of Innovation and Technology Investments on Carbon Emissions in Selected Organisation for Economic Co-operation and Development Countries. *Journal of Cleaner Production*, 217, 469-483.
- Gao, X., & Raia, V. (2019). Local Demand-pull Policy and Energy Innovation: Evidence from The Solar Photovoltaic Market in China. *Energy Policy*, 128, 364-376.
- Ghosh, S., Chakraborty, S., & Chakraborty, S. (2022). An integrated IRN-SWARA-MABAC-based Approach for Evaluation of Tourism Websites of The Indian States . *OPSEARCH*, 1-44. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12597-022-00583-3>
- Giunchiglia, F. (2013). *Innovatione Sociale La Fuora Frontiera*. Department Information Engineering and Computer Science, DISI - Via Sommarive 5 - 38123 Povo. Trento: University of Trento.
- Gülençer, İ., & Türkoğlu, S. P. (2020). Gelişmekte Olan Asya ve Avrupa Ülkelerinin Finansal Gelişmişlik Performansının İstatistiksel Varyans Prosedürü Temelli OCRA Yöntemiyle Analizi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55 (2), 1330-1344.
- A. Grubler, F. Aguayo, K. Gallagher, M. Hekkert, K. Jiang, L. Mytelka, et al. (2012). Policies for the Energy Technology Innovation System (ETIS). Global Energy Assessment Writing Team (Ed.). *Global Energy Assessment: Toward a Sustainable Future* içinde (ss. 1665-1743). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hu, R., Skea, J., & Hannon, M. (2018). Measuring The Energy Innovation Process: An Indicator Framework and Acase study of wind energy in China. *Technological Forecasting & Social Change*, 127, 227-244.
- Işık, Ö., & Koşaroğlu, Ş. M. (2020). Pay Senetleri Borsa İstanbul'da İşlem Gören Türk Petrol Şirketlerinin Finansal Performanslarının SD ve MAUT Yöntemleri Kullanılarak Analizi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55 (3), 1395-1411.
- İşeri, E., & Özen, C. (2012). Türkiye'de sürdürülebilir enerji politikaları kapsamında nükleer enerjinin konumu. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi* (47), 161-180.
- Jaeger, L. (2021). Das Comeback der nachhaltigen Energie. L. Jaeger (Ed.). *Wege aus der Klimakatastrophe* içinde (ss. 31-45). Berlin-Heidelberg: Springer.
- Jokić, Ž., Božanić, D., & Pamučar, D. (2021). Selection of Fire Position of Mortar Units Using LBWA and Fuzzy MABAC Model. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 4 (1), 115-135.
- Keleş, M. K. (2022). CRITIC Temelli MABAC Yöntemi İle Türk Hava Yollarının Yıllara Göre Performansının Değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 6 (1), 53-67.

- Kılıç, F. (2018). *Açık İnovasyon Kavramı ve Etkileri Üzerine Bir Uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Kılınç, E. C., & Şahbaz Kılınç, N. (2021). Ar-Ge ve İnovasyonun Yenilenebilir Enerji Üretimi Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 5 (2), 1087-1105.
- Koşaroğlu, Ş. M. (2020). BİST'TE İşlem Gören Bankaların Performanslarının SD ve EDAS Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (3), 406-417.
- Lorente, D. B., & Alvarez-Herranz, A. (2016). An Approach to the Effect of Energy Innovation on Environmental Kuznets Curve: An Introduction to Inflection Point. *Bulletin of Energy Economics*, 225-233.
- Lukic, R. (2021). Application of MABAC Method in Evaluation of Sector Efficiency in Serbia. *Review of International Comparative Management*, 22 (3), 400-418.
- Lüdeke-Freund, F., & Opel, O. (2014). Energie. H. Heinrichs, & G. Michelsen (Ed.). *Nachhaltigkeitswissenschaften* içinde (ss. 429-453). Berlin-Heidelberg: Springer Verlag.
- Miremadia, I., Saboohia, Y., & Jacobsson, S. (2018). Assessing the Performance of Energy Innovation Systems: Towards An Established Set of Indicators. *Energy Research & Social Science*, 40, 159-176.
- Özdağoğlu, A., Keleş, M. K., & Işıldak, B. (2021). Havalimanlarının Bulanık DEMATEL ve MABAC Yöntemleri ile Sıralanması. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 46-67.
- Pamućar, D., & Ćirović, G. (2015). The Selection of Transport and Handling Resources in Logistics Centers using Multi-Attributive Border Approximation area Comparison. *Expert Systems with Applications*, 42, 3016-3028.
- Pamucar, D., Ecer, F., & Deveci, M. (2021). Assessment of Alternative Fuel Vehicles for Sustainable Road Transportation of United States Using Integrated Fuzzy FUCOM And Neutrosophic Fuzzy MARCOS Methodology. *Science of the Total Environment* 788, 1-21.
- Puška, A., Stević, Ž., & Stojanović, I. (2021). Selection of Sustainable Suppliers Using the Fuzzy MARCOS Method. *Current Chinese Science*, 1 (1), 1-12.
- Salimian, S., Mousavi, S. M., & Antuchevičienė, J. (2022). Evaluation of Infrastructure Projects by A Decision Model based on RPR, MABAC, and WASPAS Methods with Interval-Valued Intuitionistic Fuzzy Sets. *International Journal of Strategic Property Management*, 26(2), 106-118.
- Schweizer-Ries, P. (2008). Energy Sustainable Communities: Environmental Psychological Investigations. *Energy Policy*, 36, 4126-4135.
- Simic, V., Gokasar, I., Deveci, M., & Karakurt, A. (2022). An Integrated CRITIC and MABAC Based Type-2 Neutrosophic Model for Public Transportation Pricing System Selection. *Socio-Economic Planning Sciences*, 80, 1-22.
- Smith, C., & Hart, D. (2021). *The 2021 Global Energy Innovation Index: National Contributions to the Global Clean Energy Innovation System*. Washington: Information Technology & Innovation Foundation.
- Sonar, H. C., & Kulkarni, S. D. (2021). An Integrated AHP-MABAC Approach for Electric Vehicle Selection. *Research in Transportation Business & Management*, 41, 1-8.

- Stević, Ž., & Brkovic, N. (2020). A Novel Integrated FUCOM-MARCOS Model for Evaluation of Human Resources in a Transport Company. *logistics*, 4 (4), 1-14.
- Stević, Ž., Pamučar, D., Puška, A., & Chatterjee, P. (2020). Sustainable Supplier Selection in Healthcare Industries Using A New MCDM Method: Measurement of Alternatives and Ranking According to Compromise Solution (MARCOS). *Computers & Industrial Engineering*, 140, 1-20.
- Stieglitz, R., & Heinzel, V. (2012). Energiebedarf. R. Stieglitz, & V. Heinzel (Ed.). *Thermische Solarenergie* içinde (ss. 1-21). Berlin-Heidelberg: Springer.
- Tayalı, H. A., & Timor, M. (2017). Ranking with Statistical Variance Procedure Based Analytic Hierarchy Process. *Acta Infologica*, 1 (1), 31-38.
- Torkayesh, A. E., Zolfani, S. H., & Kahvand, M. (2021). Landfill Location Selection for Healthcare Waste of Urban Areas Using Hybrid BWM-grey MARCOS Model Based on GIS. *Sustainable Cities and Society*, 67, 1-16.
- Varghese, B., & Karande, P. (2022). AHP-MARCOS, A Hybrid Model for Selecting Gears and Cutting Fluids. *Materials Today: Proceedings*, 52, 1397–1405.
- Walsh, P. P., Murphy, E., & Horand, D. (2020). The Role of Science, Technology and Innovation in the UN 2030 Agenda. *Technological Forecasting & Social Change*, 154, 1-7.
- Wu, Y., Deng, Z., Tao, Y., Wang, L., & Liu, F. (2021). Site Selection Decision Framework for Photovoltaic Hydrogen Production Project Using BWM-CRITIC-MABAC: A Case Study in Zhangjiakou. *Journal of Cleaner Production* (324), 1-19.
- Yılmaz Yalçiner, A., & Özcan, O. (tarih yok). Yenilenebilir Enerji Üretimi ve Destekleri Üzerine Bir Tahmin Model Önerisi. *Journal of Life Economics*, 8(2), 263-272.
- Yorulmaz, M., & Can, G. F. (2022). PSI-Entropi-Marcos Entegrasyonu ile Moodle Öğrenim Yönetim Sistemi İçin Öğrencilerin Performans Düzeylerinin Kullanılabilirlik Kriterleri Açısından Değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 1-16. DOI: 10.5505/pajes.2022.96166.
- Zahoransky, R. (2019). Überblick, Energiequellen und Energiebedarf. R. Zahoransky (Ed.). *Energietechnik* içinde (ss. 23-40). Wiesbaden: Springer.

Sağlık Kurumlarında Örgütsel Özdeşleşme ile Etik Olmayan Örgüt Yanlısı Davranışlar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Öğr. Gör. Sermed DOĞAN

Kayseri Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Sağlık Kurumları İşletmeciliği Programı, Kayseri.

sermeddogan@kayseri.edu.tr, www.orcid.org/0000-0001-8782-7227

Öz

Etik ve ahlaki açıdan doğru davranış ve tutumlar sergilemek işyerlerinde hem çalışanlar hem de liderlerden beklenen önemli bir davranış biçimidir. Bununla beraber örgütler açısından pozitif çıktılara sebep olan ancak etik olmayan davranış türleri konusunda yapılan araştırmalar son zamanlarda literatürde hızlı bir şekilde gelişim göstermektedir. Bu tür davranışlardan biri de etik olmayan örgüt yanlısı davranışlardır. Örgütün yararına gerçekleştirilen ancak etik ilkelere aykırı olan bu davranışların sergilenmesi çeşitli örgütsel faktörlerden etkilenmektedir. Çalışma kapsamında etik olmayan örgüt yanlısı davranış sergileme eğilimi örgütsel özdeşleşme kavramı ile birlikte ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı örgütsel özdeşleşmenin etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar ile ilişkisini sağlık kurumları örneğinde incelemektir. Amaç doğrultusunda 321 sağlık çalışanından anket tekniği ile veri toplanmıştır. Verilerin analizi sonucunda örgütsel özdeşleşmenin etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu belirlenmiştir. Çalışma sonucunda literatürde kısıtlı sayıda araştırma yapılmış olan etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar konusunda çalışacak yazarlara tavsiyeler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Özdeşleşme, Etik Olmayan Örgüt Yanlısı Davranışlar, Sağlık Kurumları

Makale Gönderme Tarihi: 31. 03. 2022

Makale Kabul Tarihi: 27. 04. 2022

*Bu araştırma 7. Çukurova Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde sunulmuş ve bildiri kitabında yayınlanmış çalışmanın gelen eleştiriler ve öneriler doğrultusunda genişletilmiş halidir.

Önerilen Atıf:

Doğan, S. (2022). Sağlık Kurumlarında Örgütsel Özdeşleşme ile Etik Olmayan Örgüt Yanlısı Davranışlar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *İşletme Akademisi Dergisi*, 3 (2): 217-228.

Examination of the Relationship Between Organizational Identification and Unethical Pro-Organizational Behaviors in Health Institutions

Öğr. Gör. Sermed DOĞAN

Kayseri University, Vocational School of Social Sciences, Health Institutions Management Program, Kayseri.

sermeddogan@kayseri.edu.tr, www.orcid.org/0000-0001-8782-7227

Abstract

Making ethical and morally correct decisions is an important output of behavior expected from both employees and leaders in the workplace. However, research on unethical behavior types that cause positive outcomes for organizations has been developing rapidly in the literature recently. One of them is unethical pro-organizational behaviors. The demonstration of these behaviors, which are carried out for the benefit of the organization but are contrary to ethical principles, can be influenced by various organizational factors. Within the scope of the study, the tendency to exhibit unethical pro-organizational behavior is discussed together with the concept of organizational identification. In this context, the aim of the study is to examine the relationship between organizational identification and unethical pro-organizational behaviors in the example of health institutions. In line with the purpose, data was collected from 317 healthcare employee using a survey technique. As a result of the analysis of the data, it was determined that organizational identification had a significant and positive effect on unethical pro-organizational behaviors. As a result of the study, recommendations were presented to the authors who will work on unethical pro-organizational behavior, which has limited research in the literature.

Keywords: Organizational Identification, Unethical Pro-Organizational Behaviour, Health Institutions

Received: 31. 03. 2022

Accepted: 27. 04. 2022

Suggested Citation:

Doğan, S. (2022). Examination of the Relationship Between Organizational Identification and Unethical Pro-Organizational Behaviors in Health Institutions, *Journal of Business Academy*, 3 (2): 217-228.

1. GİRİŞ

Günümüzde büyük örgütlerde dahi görülen etik krizler sebebiyle işletmeler etik yönetim anlayışına daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Böylece daha fazla kabul görmeye başlayan etik liderlik davranışları, bir örgütün kurum dışında dış paydaşları nezdinde kurum içinde ise iç paydaşlarınca güvenilir algılanmasını sağlamaktadır. Liderin davranışlarını etik olarak algılayan çalışanlar bu güvenilir tavır karşısında örgütü ile özdeşleşmekte hatta karşılıklılık inancı gereği örgüt yararına davranışlar sergileme eğiliminde olmaktadır. Şimdiye kadar literatürde örgüt yararına davranışlar genelde etik çerçevede ele alınsa da günümüzde özellikle yabancı yazında adı sıklıkla anılmaya başlayan örgüt yararına ancak etik olmayan davranışlar da örgütlerde görülmeye başlamıştır.

Örgütlerde etik standartlara bağlı, astların kişisel ve mesleki değerlerine saygı duyan, güvenli çalışma ortamı sağlayan ve geliştiren bir yönetim anlayışı, astların örgütleri ile olan özdeşleşme düzeyini pozitif yönde etkilemesi muhtemeldir. Liderinden gördüğü olumlu tutum ve pozitif örgüt iklimi sayesinde örgütüyle özdeşleşen ast, kendisini bu duruma karşılık verme sorumluluğunda hissederek örgüt yararına davranışlar sergileme eğiliminde olabilir. Ancak liderin sergilediği etik yaklaşıma göre, astın gerçekleştireceği örgüt yararına davranış farklı boyutlara evrilebilir. Bu şekillenme yönetimin etik ilkelere göstermiş olduğu tutum ile ilgilidir. Eğer yönetim kademesi tarafından etik ilkelere bağlılık açık ve tutarlı bir şekilde vurgulandığında ve bu yönde davranış sergilendiğinde astlar etik standartları koruma noktasında ahlaki değerlere bağlı kalacaklardır. Ancak yöneticiler ahlaki değerleri kişisel çıkarlara ve beklentilere göre şekillendirmesi ya da temel hedefin örgüt yararına olacak gelişmeler olduğu mesajının verilmesi astlarda etik dışı örgüt yanlısı davranışlar sergileme eğilimlerini artırabilmektedir. Bunlara ek olarak liderin düşük düzeyde etik liderlik davranışı sergilemesi durumunda, astlar nezdinde örgütsel özdeşleşme gerçekleşmeyeceği için astların etik olmayan örgüt yanlısı davranış eğilimi de söz konusu olmayacaktır. Bu bağlamda örgütlerde yönetimin etik yaklaşım düzeyi doğrultusunda gelişim gösteren etik olmayan ancak örgüt yararına davranış sergileme durumu, astların örgütleri ile özdeşleşme seviyesine göre de değişkenlik göstermektedir.

Araştırma kapsamında astların örgütleri ile özdeşleşmesi sonucunda etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar sergileme durumları belirlenecektir. Literatürde örgütsel özdeşleşmenin etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar ile ilişkisini konu alan bazı araştırmalar yer almaktadır (Umpress ve Bingham, 2011; Teo ve Chan-Serafin, 2013; Ploeger ve Bisel, 2013; Liu ve Qiu, 2015; Kong, 2016). Ancak sağlık kurumları nezdinde örgütsel özdeşleşmenin etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar ile ilişkisini inceleyen araştırmaya literatürde rastlanmamıştır. Örgütsel özdeşleşmenin etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar ile ilişkisinin sağlık sektöründe nasıl bir yansımasının olacağını ortaya koymak amacıyla ampirik bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

2. LİTERATÜR

2.1. Örgütsel Özdeşleşme

Astların iş performansını şekillendiren önemli etkenlerden biri olan ve ilk ayrıntılı modeli March ve Simon (1958) tarafından geliştirilen örgütsel özdeşleşme; yetenek, iş tatmini, iş motivasyonu gibi iş davranışlarıyla ilgili olduğu varsayılan diğer psikolojik değişkenlerle kıyasla yakın zamana kadar daha az ilgi görmüştür (Riketta, 2005:358-359). Çalışanların kurumları ile özdeşleşme durumları birçok örgütsel sürece başlık olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Bu etkenler arasında; kişisel ve mesleki gelişimi artıracak imkanın sağlanması, yeterli düzeyde ve çalışanların tatminini sağlayacak ücret politikası, terfi olanaklarının açık bir şekilde belirtildiği ve uygulamaların bu kriterler doğrultusunda gerçekleştirilmesine yönelik birtakım süreçler yer almaktadır.

Örgütsel özdeşleşme, örgütlerde var olma, örgüte adanmışlık ya da örgüt ile aidiyet duygusu geliştirme olarak belirtilebilir. Örgütsel özdeşleşme çalışanların ve örgütün değerlerinin uyumu (March and Simon, 1958:65; McGregor, 1967:14; Hall vd., 1970:176-177; Whetten ve Godfrey, 1998:172), örgüt ile bütünlük ya da örgüte ait olma algısı (Ashforth ve Mael, 1989:34) olarak ifade edilmektedir. Örgütsel özdeşleşme sosyal kimlik teorisine dayanmaktadır. Sosyal kimlik teorisi ile vurgulanan örgütsel özdeşleşme, sosyal bir gruplandırmayı içerir ve kişinin kendisini örgütün sembolleri, törenleri, kültürü, efsaneleri ile özdeşleştirerek örgütün bir üyesi olarak kabul görmeyi hedeflediği ve tanımladığı sosyal kimlik biçimidir (Mael ve Ashforth, 1992:104-105). Bu sebeple kişilerin sosyal kimliği grupla birliktelik duygusunu ortaya çıkarmakta ve kişinin grubun değerlerini, hedeflerini ve başarılarını kendisinin gibi benimsemesini sağlamaktadır (Tseng ve Wu, 2017:687). Bu teori doğrultusunda örgütleri ile özdeşleşme düzeyi yüksek olan astların; kendini örgütün bir değeri, örgütün daimi bir üyesi ya da örgütün bir parçası gibi hissetmesi aynı zamanda örgütün değerlerini içselleştirmesi bakımından bilişsel anlamda, örgütün üyesi olmaktan gurur duyarak duygusal anlamda kuruma bağlılık göstereceği söylenebilir (Riketta, 2005:361).

Örgütsel özdeşleşmesi düzeyi yüksek çalışanlar sadece kurumun hedeflerini paylaşmakla kalmayıp, aynı zamanda liderle aynı değerleri ve hedefleri benimsedikleri tespit edilmiştir (Vondey, 2010:8-9). Bu benimsemenin gerçekleşmesi için örgütlerde psikolojik olarak güven ortamı yaratılmasının gerekliliği konusunda pek çok yazar hemfikirdir (De Cremer and Van Knippenberg, 2002; Tyler and Blader, 2000; Van Knippenberg vd., 2004). Özellikle güvenilir olarak görülen lider davranışları aracılığıyla bireylere değer verildiğinin ve saygı duyulduğunun gösterilmesi çalışanlarda örgütsel özdeşleşmeyi artırmaktadır (Walumbwa vd., 2011:206).

2.2. Etik Olmayan Örgüt Yanlısı Davranışlar

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde genel olarak örgütlerde olumlu etik davranışlara yer verildiği görülmektedir (Finegan, 1994; Baker vd. 2006; McGhee ve Grant, 2008; Agbim vd., 2013; Sökmen vd., 2015; Hakko ve Kıvanç, 2018). Ancak son yıllarda meydana gelen etik skandallar olan Enron, Ulusal İrlanda Bankası gibi skandalların (Demirtaş, 2015:273) arkasında yatan sebepler incelendiğinde örgütlerde çeşitli etkenlerle etik dışı davranışların sergilendiği gözlemlenmektedir. Bu etik dışı davranışların bir kısmı ise çalışanlar tarafından örgüt yararına gerçekleştirilen davranışlardır. Etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar, astların asli bir görevi ya da sorumluluğu kapsamında yönetim tarafından onaylanan tutumlar değildir. Bundan dolayı astların resmi iş tanımlamaların belirtilmeyen aynı zamanda üstler tarafından beklenen örgüt yanlısı ya da örgüt çıkarına bir davranış değildir, ancak örgüte katkı sağlamak ya da yardımcı olmak için gerçekleştirilmektedir (Umphress vd., 2010: 770). Bu etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar toplumsal normları ihlal etse de örgüt açısından yararlı olabilmektedir (Matherne ve Litchfield, 2012: 35).

Etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar etik dışı davranış tanımına uyan örgütsel davranışları içermektedir. Bununla birlikte bir davranışın etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar kapsamında yer alması, davranışı sergileyen çalışanın niyetine göre de şekillenmektedir (Graham vd., 2015: 423). Umphress ve Bingham (2011:622-623) tarafından bir davranışın etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar kapsamında değerlendirilmeyeceği konusunda üç durum dile getirilmektedir.

- Birinci durum, çalışanların belirli bir fayda veya zarar amacı olmaksızın sergileyebilecekleri etik dışı davranışları ifade etmektedir. Bu davranışlar bilinçli olarak örgüte çıkar sağlamayı hedeflemediği için etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar kapsamında yer almamaktadır.
- İkincisi, çalışanların örgüte çıkar sağlamayı hedeflemelerine rağmen eylemlerinin sonuçlarının niyetleriyle örtüşmemesi durumudur.

- Üçüncüsü ise, çalışanların sadece kendi çıkarlarını düşünerek sergileyebilecekleri etik dışı davranışlardır.

Bu doğrultuda bir davranışın etik olmayan örgüt yanlısı davranış kapsamında değerlendirilebilmesi için gereken şartlar; davranışın bilinçli olarak sergilenmesi, amacın örgüt çıkarını korumak olması ve davranışın örgüt yararına sonuçlar doğurmuş olması şeklinde sıralanabilir.

Örgütlerde çalışanların etik dışı davranışlara başvurmada etkili olan temel faktörlerden biri ise liderin sergilediği yaklaşımdır. Başka bir ifade ile çalışanların etik olmayan örgüt yanlısı davranışlarda bulunma eğilimi liderin etik davranış sergileme düzeyine göre de şekillenmektedir. Orta düzeyde etik davranışına sahip yöneticiler ile çalışanların, düşük ve yüksek düzeyde etik liderlik seviyelerine göre etik olmayan örgüt yanlısı davranışlara daha çok başvuracağı öngörülmektedir. Orta düzeyde etik davranış sergileyen yöneticiler ile çalışanlar, düşük düzeyde etik davranış sergileyen etik yöneticiler tarafından yönetilenlere göre daha yüksek sosyal değişim ilişkisine sahip olmaları ve örgüte güçlü bir aidiyet duymaları sebebiyle etik olmayan örgüt yanlısı davranışlara eğilimleri daha fazladır. Aynı şekilde orta düzeyde etik davranış sergileyen yöneticiler tarafından yönetilen astların yüksek etik davranış sergileyen yöneticiler ile çalışanlara göre de daha fazla etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar sergileyecektir.

2.3. Örgütsel Özdeşleşmenin Etik Olmayan Örgüt Yanlısı Davranışlar ile İlişkisi

Örgütsel özdeşleşme kavramı genel olarak akademisyenler ve uygulayıcılar için örgütlerde çalışan bireyler tarafından kurulan ve arzulanan bir bağ olarak görünürken; bazı araştırmacılar örgütsel özdeşleşmenin "karanlık tarafını" araştırarak özdeşleşmenin hem birey hem de örgüt üzerindeki potansiyel olumsuz etkisiyle ilgilenmişlerdir (Dukerich vd., 1998; Elsbach, 1999; Michel ve Jehn, 2003). Güçlü örgütsel özdeşleşme düzeyi, bir bakıma örgüte fayda sağlayan davranışlar lehine etik standartları (kişisel değerler, normlar ve bilişsel süreçler gibi) göz ardı etmeye mecbur edebilmektedir (Umphress vd., 2010:770). Kreiner ve Ashforth (2004) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, örgütü ile yüksek düzeyde özdeşleşme seviyesine sahip bir astın kişisel kimlik duygusunu kaybedebileceği gibi örgütün eksikliklerini ve sorunlarını daha az görme ya da bunları dile getirmeme gibi davranışlara yönelebileceği de bunu destekler niteliktedir.

Aynı doğrultuda Vardi ve Wiener (1996:158) tarafından da örgütü daha fazla fayda sağlama doğrultusunda yürütülen etik dışı uygulamaların genellikle kurumun, misyonu ve benimsenen liderlik yaklaşımı ile güçlü bir şekilde özdeşleşen örgüt üyeleri tarafından işlendiği ileri sürülmektedir. Dürüst, eşit ve adil karar verebilme yetisine sahip, davranışları ile rol model olan ve ilkeli liderler (Brown ve Trevino, 2006:597) sayesinde örgütlerde kişilerarası etkileşimin güvene dayanması ile birlikte, sosyal değişim ilişkilerinin gelişmesi için ortam hazırlamakta ve böylece taraflardan her biri diğerine güvenerek birbirine fayda sağlama amacı taşımaktadır (Hsieh ve Wang, 2015:2334). Liderler ve astlar arasında oluşan bu güven ortamı örgüt içinde sosyal değişim kuramı (Tajfel, 1982) ve sosyal kimlik kuramı (Blau, 1964) sebebiyle etik olmayan örgüt yanlısı davranışların ortaya çıkmasına da sebep olabilir. Başkalarından gelen tepkileri ödüllendirmeye bağlı eylemlere dayanan sosyal değişim kuramında; iki taraflı, koşullu ve karşılıklı olarak ödüllendirici bir süreç söz konusudur (Blau, 1964:89-90).

Örgütü ile kimlik bütünlüğü göstererek özdeşleşen çalışanların, etik ilkeler kapsamında yer almayan ancak örgüt yanlısı olan davranışlar sergileyerek örgüte yardım etmeye çalışan bir tutum içerisinde olsalar da, eylemler niyetlerinde sapabilir ve örgüte zarar veren bir süreçte evrimleşebilir. Bu sebeple, örgütler için olumlu gelişme olarak algılanan bir durum olsa da etik ilkelerini görmezden gelen etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar sonuç itibarıyla iki taraflı ve

hatta yıkıcı sonuçlar doğurabilmektedir (Umphress vd., 2010: 770). Literatürde ise örgütsel özdeşleşme ile etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar arasında pozitif ilişki tespit edilmiş bazı çalışmalara (Umphress ve Bingham, 2011; Teo ve Chan-Serafin, 2013; Ploeger ve Bisel, 2013; Vadera ve Pratt 2013; Liu ve Qiu, 2015; Kong, 2016; Chen vd., 2016) rastlanmaktadır.

Sosyal değişim kuramına ilaveten sosyal kimlik kuramı gereği etik liderler ile çalışan astlar kuramların doğurduğu pozitif karşılıklılık gereği örgütleriyle özdeşleşme eğilimine girebilmektedir. Bireylerin "ben" zihniyetinden "biz" zihniyetine geçişini, bir nevi kolektif benlik kavramını doğuran sosyal kimlik kuramı ile (Van Knippenberg vd., 2007:461) örgütsel özdeşleşme seviyesi artan astlar çalışma ortamında etik olmayan örgüt yanlısı davranışlara başvurabilmektedir. Örgütsel özdeşleşme inancına sahip olan çalışanların etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar sergileyebilme ihtimali savunulmaktadır (Umphress vd., 2010:769; Matherne ve Litchfield, 2012:36; Miao vd., 2013: 644; Wang vd., 2018: 3).

Değişkenler arası ilişkilere yönelik verilen literatür kapsamında hipotez aşağıda sunulmuştur.

H₁: Örgütsel özdeşleşme kavramı etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

3. YÖNTEM

Araştırma hipotezini analiz etmek amacıyla kullanılan veriler Kayseri ilinde hizmet sunan kamuya ait bir sağlık kurumunda çalışan sağlık personelleri ile anket uygulaması yapılarak kesitsel bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Araştırma değişkenlerine ilişkin veri toplamak amacıyla kullanılan ölçekler daha önce literatürde geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış ölçeklerdir.

Verilerin analizinde SPSS 26.0 paket programından yararlanılmıştır. Araştırmada anket formunda yer alan maddelerin normal dağılım gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla çarpıklık ve basıklık katsayılarına bakılmıştır. Gerçekleştirilen Shapiro Wilk normallik testi ile birlikte çarpıklık ve basıklık katsayılarının ± 2 arasında yer aldığı belirlenmiştir. Bu sonucuna göre verilerin normal dağılım göstermesi ile araştırma kapsamında parametrik testlerin yapılmasına karar verilmiştir. Demografik ifadelerle ait tanımlayıcı analizler uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki yapısını ve örgütsel özdeşleşmenin etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar üzerinde etkisinin olup olmadığını ortaya koymak için korelasyon ve regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Örgütsel özdeşleşme ve etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar ölçeklerine ait ortalama ve standart sapma değerleri korelasyon tablosunda aktarılmıştır.

3.1. Örneklem

Araştırmanın evreni Kayseri ilinde kamuya ait bir sağlık kurumunda hizmet sunan 927 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. %95 güven düzeyi, %5 hata payı ile gerçekleştirilen örneklem hesabı sonucunda, kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen 321 katılımcıya anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.

3.2. Ölçekler

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Katılımcılara yöneltilen anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Öncelikle anket formunda katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek için sorular yöneltilmiştir. İkinci bölümde örgütsel özdeşleşme son bölümde ise katılımcıların etik olmayan örgüt yanlısı davranışlarını belirlemeye yönelik ifadeler sorulmuştur.

Örgütsel Özdeşleşme Ölçeği: Katılımcıların örgütsel özdeşleşme algılarını ölçmek için Stamper ve Masterson (2002) tarafından geliştirilen ve içerisinde altı maddenin yer aldığı ölçek kullanılmıştır.

Maddelerin puanlandırılması 5'li Likert (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) ölçeğiyle sağlanmıştır.

Etik Olmayan Örgüt Yanlısı Davranışlar: Etik olmayan ancak örgüt yararına gelişim gösterecek davranışların ölçümünde ise Umphress ve diğerleri (2010) tarafından literatüre kazandırılan ölçek kullanılmıştır. Ölçek yedi maddeden oluşmaktadır. Katılımcıların maddelere verdikleri cevapların puanlandırılmasında 7'li Likert (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 7=Kesinlikle Katılıyorum) ölçeğinden yararlanılmıştır.

4. BULGULAR

Bu bölümde katılımcıların demografik özelliklerine yönelik tanımlayıcı istatistiksel verilere ve değişkenler arasındaki ilişki durumunu gösteren analizlere yer verilmiştir.

Tablo 1. Demografik İfadelere İlişkin Veriler

	Grup	N	%
Cinsiyet	Kadın	196	61.1
	Erkek	125	38.9
Yaş	18-29 Yaş Arası	69	21.5
	30-39 Yaş Arası	124	38.6
	40 Yaş ve Üzeri	128	39.9
Eğitim Düzeyi	Lise	27	8.4
	Önlisans	76	23.7
	Lisans	187	58.3
	Lisansüstü	31	9.7
Çalışma Süresi	1 yıldan az	61	19.0
	1-3 yıl	30	9.3
	4-6 yıl	57	17.8
	7-9 yıl	42	13.1
	10 yıl ve üzeri	131	40.8

Analiz sonucunda elde edilen veriler incelendiğinde araştırmaya katılanların %61,1'inin kadın, %38,9'unun ise erkek olduğu gözlemlenmektedir. Katılımcıların %39,9'u 40 yaş ve üzerinde iken %58,3'ünün lisans mezunu, %40,8'inin ise 10 yıl ve üzeri deneyime sahip kişilerden oluşmaktadır.

Tablo 2. Ölçeklere Ait Ortalama, Standart Sapma, Cronbach Alfa ve Korelasyon Analizi Bulguları

	X	SS	1	2	3
Örgütsel Özdeşleşme	2.81	1.25	(0.88)		
Etik Olmayan Örgüt Yanlısı Davranışlar	2.97	1.03	0.582**	(0.75)	

Tablo 2'de değişkenler arasında ilişki durumunu gösteren korelasyon verileri ile değişkenlere ait ölçeklerin güvenilirlik sonuçları sunulmuştur. Değişkenler arasındaki ilişki düzeyi sonucunu gösteren analiz verileri incelendiğinde örgütsel özdeşleşme ile etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir ($r=0.582$, $p<0.01$). Örgütle bütünleşen, örgüte kendini adayan veya işe aidiyet duygusu yüksek olan çalışanların etik olmayan ancak örgüt yararına faydalı olacağı düşünülen davranışlar sergileme eğilimleri daha yüksek olabileceği söylenebilir. Ayrıca ölçekler için yapılan güvenilirlik sonucunda hem örgütsel özdeşleşme hem de etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar ölçeğinin güvenilir olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Değişkenler İçin Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken: Etik Olmayan Örgüt Yanlısı Davranışlar			
	β	Sig.	R ²	Düzeltilmiş R ²
Örgütsel Özdeşleşme	0.582	0.000	0.339	0.337

Model	Standart Olmayan Katsayılı		Standart Katsayılı	t	Sig.
	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	1.619	0.116	-	13.969	0.000
Örgütsel Özdeşleşme	0.482	0.038	0.582	12.786	0.000

Örgütsel özdeşleşmenin etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar üzerindeki etki durumunu belirlemek için regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Regresyon analizine ilişkin bulgular Tablo 3'e aktarılmıştır. Regresyon analizine göre örgütsel özdeşleşme kavramı ile etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar arasında korelasyon tablosuna da yansıtıldığı üzere pozitif yönlü ilişki belirlenmiştir ($\beta=0,582$). Etik olmayan örgüt yanlısı davranışlarda meydana gelebilecek değişimin ne düzeyde örgütsel özdeşleşmeden kaynaklandığını belirlemek için belirlilik katsayısı hesaplanmıştır. Belirlilik katsayısı (R^2) 0.339 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuca göre örgütsel özdeşleşme ile etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar arasında kurulan bu ilişkide etik olmayan örgüt yanlısı davranışlarda oluşacak değişimin yaklaşık %34'ünün örgütsel özdeşleşmeden kaynaklı olacağı söylenebilir. Bu doğrultuda literatürde kısıtlı bir şekilde ele alınan örgütsel özdeşleşme ile etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar arasındaki ilişki için kurulan hipotez kabul edilmiştir.

5. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Şimdiye kadar literatürde örgüt yararına davranışlar genel de etik çerçevede ele alınsa da günümüzde özellikle yabancı yazında adı sıklıkla anılmaya başlayan örgüt yararına ancak etik olmayan davranışlar da örgütlerde görülmeye başlamıştır. Etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar, örgütlerde genel de liderin davranışına göre şekillendiği literatürde kanıtlanmıştır (Venancio, 2015; Kalshoven vd., 2016; Miao vd., 2013; Liu ve Qiu, 2015). Aynı zamanda literatürde örgütsel özdeşleşmenin etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu yönünde bazı çalışmalar mevcut olmasına rağmen sağlık kurumları nezdinde nasıl bir sonuç ile karşılaşılacağına dair çalışmalar yer almamaktadır. Bu bağlamda çalışma kapsamında, örgütsel özdeşleşmenin etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Çalışanların örgütleri ile birlik ve bütünlük göstermesi, örgütsel bir kimlik kazanması ya da örgütün bir parçası olma durumunu ifade eden örgütsel özdeşleşme ile etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Örgütsel özdeşleşme düzeyleri yüksek olan bireylerin örgütün yararına olacağını düşündüğü ancak etik olmayan tutumlar sergileme eğiliminin artacağı söylenebilir. Örgütün değerlerini içselleştiren çalışanlar, sergilemiş oldukları davranışın etik yönünü düşünmeden sonuç odaklı olarak örgütün faydasına gelişme sağlayacak davranışlarda bulunma durumu örgütsel özdeşleşme kavramı ile şekillenmektedir. Bu doğrultuda araştırma bulgularında yer alan örgütsel özdeşleşme ile etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar arasındaki ilişki durumunu gösteren veriler literatür tarafından da desteklenmektedir (Umphress ve Bingham, 2011; Teo ve Chan-Serafin, 2013; Ploeger ve Bisel, 2013; Vadera ve Pratt 2013; Liu ve Qiu, 2015; Kong, 2016; Chen vd., 2016).

Umphress ve Bingham (2011) çalışanların kuruluşlarına, üyelerine ya da her ikisine fayda sağlamak adına etik olmayan davranışlar sergilenmesini desteklediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca olumlu sosyal değişim ile birlikte örgütsel aidiyetin etik olmayan örgüt yanlısı davranışlara yol açabileceği öne sürülmektedir. Teo ve Chan-Serafin (2013) astların örgütlerine fayda sağlayan etik olmayan davranışlarda bulunma istekliliği, etiği kavramsallaştırma biçimine ve örgütlerine aidiyet hissetmelerine göre şekilleneceği vurgulanmaktadır. Ploeger ve Bisel (2013) yüksek düzeyde özdeşleşmeye sahip çalışanların, kuruluşun yanlış davranışlarına yönelik savunmacı bir tutum sergileyebileceği ifade edilmektedir. Vadera ve Pratt (2013) aşırı derecede özdeşleşmenin iş yeri suçları üzerinde doğrudan etkisinin olduğu ileri sürülmektedir. Liu ve Qiu (2015) etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar ile çalışan tutumu ve liderlik stili arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak için ampirik olarak gerçekleştirilen araştırmalar incelenmiştir. Etik olmayan örgüt yanlısı davranışların örgütlerde uygulanmasının giderek daha fazla ilgi görmesine rağmen örgütsel davranış araştırmalarında hala yeni bir alan olduğu belirtilmektedir. Kong (2016) etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar için örgütsel aidiyeti belirleyici bir güç olarak tanımlamaktadır. Chen vd. (2016) ise sosyal kimlik teorisi ve sosyal bilişsel teoriden hareketle örgütsel özdeşleşmenin, ahlaki ayrılma aracılığı ile etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar arasındaki ilişkiyi belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma bulgularına göre kurulan modelde, örgütsel özdeşleşmenin etik olmayan örgüt yanlısı davranışları artırdığını bu ilişkiye ise ahlaki ayrılmanın aracılık ettiği tespit edilmiştir.

Katılımcıların etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar ölçeğinde yer alan soruları cevaplama konusunda iş kaybı, soruşturma geçirme, kurumdan dışlanma gibi sebeplerle cevaplama konusunda endişe yaşadıkları gözlemlenmiştir. Bu bağlamda gelecek çalışmalarda bu ölçeklerin Türkiye’de uygulanabilirliğini mümkün kılacak formatta bir ölçek geliştirmek Türkçe literatür açısından oldukça faydalı olacaktır. Mevcut ölçeklerle çalışma yapılacaksa katılımcıların rahat bir şekilde kendilerini ifade edebilecekleri bir ortamda görüşmeler gerçekleştirerek üçleme yöntemi uygulanabilir. Bu sayede anketle elde edilen verilerin geçerliliği ve güvenilirliği artırılabilir.

Çalışma kapsamında konunun sağlık çalışanları üzerinde gerçekleştirilmesi de bir kısıt oluşturmuştur. Etik olmayan örgüt yanlısı davranışlar sağlık kurumlarında örgütün yararına olabilecek fakat insan sağlığını olumsuz etkileyecek sonuçlar doğuracağı için sağlık çalışanlarının mesleki etik ilkeleri gereği çok sık tercih etmeyeceği durumlardır. Bu bağlamda konunun farklı bir örgüt perspektifinden gerçekleştirilmesi daha doğru sonuçlara ulaşılmasını sağlayabilir. Ayrıca literatürde etik olmayan örgüt yanlısı davranışların araştırılması hususunda ciddi bir boşluk söz konusudur. Bu açığın giderilmesi için yeni çalışmalara ihtiyaç duyulacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Agbim, K.C., Ayatse, F. A., Oriarewo, G.O. (2013). Spirituality, Ethical Behaviour and Ethical Business: The Impact of Relatedness. *Journal of Business Management and Social Sciences Research*, 2 (9), 76-86.
- Ashforth, B. E., ve Mael, F. (1989). Social Identity and The Organization. *Academy of Management Review*, 14, 20-39.
- Baker, T.L., Hunt, T.G. ve Andrews, M.C. (2006). Promoting Ethical Behavior and Organizational Citizenship Behaviors: The Influence of Corporate Ethical Values. *Journal of Business Research*, 59, 849-857.
- Blau, P. M. (1964). Exchange and Power in Social Life. Transaction Publisher, New York.
- Brown, M.E. ve Treviño, L.K. (2006). Ethical Leadership: A Review And Future Directions. *The Leadership Quarterly*, 17, 595-616.

- Chen, M., Chen, C. C. ve Sheldon, O. J. (2016). Relaxing Moral Reasoning To Win: How Organizational Identification Relates To Unethical Pro-Organizational Behavior. *Journal of Applied Psychology*, 101 (8), 1082-1096.
- De Cremer, D. ve van Knippenberg, D. (2002). How Do Leaders Promote Cooperation? The Effects of Charisma and Procedural Fairness. *Journal of Applied Psychology*, 87, 858-866
- Demirtaş, Ö. (2015). Ethical Leadership Influence at Organizations: Evidence from the Field. *Journal of Business Ethics*, 126 (2), 273-284.
- Dukerich, J. M., Kramer, R., ve McLean Parks, J. (1998). The Dark Side of Organizational Identification. In D. A. Whetten, & P. C. Godfrey (Eds.), *Identity in organizations: Building theory through conversations* (pp. 245- 256). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Elsbach, K. D. (1999). An Expanded Model of Organizational Identification. *Research in Organizational Behavior*, 21, 163-200.
- Finegan, J. (1994). The Impact of Personel Values on Judgements of Ethical Behaviour in Workplace. *Journal of Business Ethics*, 13, 747-755.
- Graham, K.A., Ziegert, J.C. ve Capitano, J. (2015). The Effect of Leadership Style, Framing, and Promotion Regulatory Focus on Unethical Pro-Organizational Behavior. *Journal of Business Ethics*, 126, 423-436.
- Hakko, A., Kıvanç, M.M. (2018). Hemşirelik Hizmetleri Yönetiminde Etik Davranışlar Oluşturma. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 5 (3), 227-232
- Hall, D. T., Schneider, B., ve Nygren, H. T. (1970). Personal Factors in Organizational Identification. *Administrative Science Quarterly*, 15, 176-190.
- Hsieh, C.C. ve Wang, D.S. (2015). Does Supervisor-Perceived Authentic Leadership Influence Employee Work Engagement Through Employee-Perceived Authentic Leadership and Employee Trust?. *The International Journal of Human Resource Management*, 26 (18), 2329-2348.
- Kong, D. T. (2016). The Pathway To Unethical Pro-Organizational Behavior: Organizational Identification As A Joint Function of Work Passion and Trait Mindfulness. *Personality and Individual Differences*, 93, 86-91.
- Kreiner, G. E. ve Ashforth, B. E. (2004). Evidence Toward an Expanded Model of Organizational Identification, *Journal of Organizational Behavior*, 25 (1), 1-27.
- Liu, Y. ve Qiu, C. (2015). Unethical Pro-Organizational Behavior: Concept, Measurement and Empirical Research. *Journal of Human Resource and Sustainability Studies*, 3, 150-155.
- Mael, F. ve Ashforth, B.E. (1992). Alumni and Their Alma Mater: A Partial Test of The Reformulated Model Of Organizational Identification, *Journal of Organizational Behavior*, 13, 103-123.
- March, J. G., ve Simon, H. A. (1958). *Organizations*. New York: Wiley.
- Matherne, C. F. ve Litchfield, S. R. (2012). Investigating The Relationship Between Affective Commitment and Unethicalpro-Organizational Behaviors: The Role Of Moral Identity. *Journal of Leadership, Accountability and Ethics*, 9 (5), 35-46.
- McGhee, P. ve Grant, P. (2008). Spirituality and Ethical Behaviour in the Workplace: Wishful Thinking or Authentic Reality. *Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*, 13 (2), 61-69.

- McGregor, D. (1967). *The Professional Manager*. New York: McGraw-Hill.
- Miao, Q., Newman, A., Yu, J. ve Xu, L. (2013). The Relationship Between Ethical Leadership and Unethicalpro-Organizational Behavior: Linear or Curvilinear Effects?. *Journal of Business Ethics*, 116 (3), 641-653.
- Michel, A. A., ve Jehn, K. E. (2003). The Dark Side of Identification: Overcoming Identification-Induced Performance Impediments. *Research on Managing Groups and Teams*, 5, 189-219.
- Ploeger, N. A. ve Bisel, R. S. (2013). The Role of Identification in Giving Sense To Unethical Organizational Behavior: Defending The Organization. *Management Communication Quarterly*, 27, 155-83.
- Riketta, M. (2005). Organizational Identification: A Meta-Analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 66 (2), 358-384.
- Sökmen, A., Ekmekçioğlu, E. M. ve Çelik, K. (2015). Algılanan Örgütsel Destek, Örgütsel Özdeşleşme ve Yönetici Etik Davranışı İlişkisi: Araştırma Görevlilerine Yönelik Araştırma. *Journal of Business Research*, 7 (1), 125-144.
- Stamper, C.L. ve Materson, S.S. (2002). Insider or Outsider? How Employee Perceptions of Insider Status Affect Their Work Behavior, *Journal of Organizational Behavior*, 23 (8), 875-894.
- Tajfel, H. (1982). Social identity and intergroup relations. Cambridge University Press, Cambridge.
- Teo, L. ve Chan-Serafin, S. (2013). *Moral Foundations in Organisations: Exploring The Role of Moral Concerns and Organisational Identification on Unethical Pro-Organisational Behaviours*. Meeting of the Australia and New Zealand Academy of Management, Hobart, Australia
- Tseng, L. M. ve Wu, J.Y. (2017) How Can Financial Organizations Improve Employee Loyalty? The Effects Of Ethical Leadership, Psychological Contract Fulfillment And Organizational Identification, *Leadership and Organization Development Journal*, 38 (5), 679-698.
- Tyler, T. R. Ve Blader, S. L. (2000). *Cooperation in Groups: Procedural Justice, Social Identity, And Behavioral Engagement*. PA: Psychology Press, Philadelphia,
- Umphress, E. E. ve Bingham, J. B. (2011). When Employees Do Bad Things For Good Reasons:Examining Unethicalpro-Organizational Behaviors. *Organization Science*, 22 (3), 621-640.
- Umphress, E. E., Bingham, J. B. ve Mitchell, M. S. (2010). Unethical Behavior in The Name of The Company: The Moderating Effect of Organizational Identification and Positive Reciprocity Beliefs on Unethicalpro-Organizational Behavior. *Journal of Applied Psychology*, 95 (4), 769-780.
- Vadera, A. K. ve Pratt, M. G. (2013). Love, Hate, Ambivalence or Indifference? A Conceptual Examination of Workplace Crimes and Organizational Identification. *Organization Science*, 24 (1), 172-88.
- Van Knippenberg, D., Van Dick, R. ve Tavares, S. (2007). Social Identity and Social Exchange: Identification, Support and Withdrawal From the Job. *Journal of Applied Social Psychology*, 37 (3), 457-477.
- Van Knippenberg, D., Van Knippenberg, B., De Cremer, D., ve Hogg, M. A. (2004). Leadership, Self, And Identity: A Review and Research Agenda. *Leadership Quarterly*, 15, 825-856.

- Vardi, Y. ve Wiener, Y. (1996). Misbehavior in Organizations: A Motivational Framework, *Organization Science*, 7 (2), 151-165.
- Venâncio, S. F. G. (2015). *Ethical Leadership and Unethical Pro-Organizational Behavior: A Moderated Mediation Model of Affective Commitment and Authenticity at Work*. NOVA School of Business and Economics, Master's Thesis.
- Vonday, M. (2010). The Relationships Among Servant Leadership, Organizational Citizenship Behavior, Person-Organization Fit and Organizational Identification. *International Journal of Leadership Studies*, 6 (1), 3-27.
- Walumbwa, F.O., Mayer, D.M., Wang, P., Wang, H. ve Workman, K. (2011). Linking Ethical Leadership To Employee Performance: The Roles of Leader-Member Exchange, Self-Efficacy and Organizational Identification. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 115, 204-213.
- Wang, T., Long, L., Zhang, Y., ve He, W. (2018). A Social Exchange Perspective of Employee-Organization Relationships and Employee Unethical Pro-organizational Behavior: The Moderating Role of Individual Moral Identity. *Journal of Business Ethics*, 1-17.
- Whetten, D.A. ve Godfrey, P. C. (Eds.) (1998). *Identity in Organizations Building Theory Through Conversations*, Thousand Oaks, CA: Sage, London.

Öz Saygının Bireysel Kariyer Planlama ve Akademik GÜdülenme Üzerine Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma

Dr. Öğr. Üyesi Gözde SUNMAN

Kapadokya Üniversitesi/Kapadokya Meslek Yüksekokulu,
gozde.sunman@kapadokya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8154-6827>

Dr. Öğr. Üyesi Şükran ORUÇ

Beykent Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
sukranoruc@beykent.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8176-4058>

Bu araştırmanın amacı öz saygının bireysel kariyer planlama ve akademik güdülenme üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemektir. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini bir devlet üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Öğrenciler öğrenim gördükleri fakültelere göre tabakalı örnekleme yöntemine göre seçilmiştir. Bu doğrultuda eğitim, fen ve edebiyat, iktisadi ve idari bilimler, veterinerlik, İslami ilimler, mühendislik, sağlık bilimleri ve spor bilimleri olmak üzere sekiz fakülte üzerinde tabakalandırılarak her bir tabakadan 100 kişi olacak şekilde toplamda 800 kişi seçilmiştir. Veriler anket aracılığıyla katılımcılarla yüz yüze görüşülerek toplanmıştır. Verilerin analizinde araştırmanın modeli ve hipotezleri doğrultusunda Pearson Korelasyon ve Regresyon analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre öz saygının bireysel kariyer planlama ve bireysel kariyer planlamanın alt boyutları olan kendini değerlendirme, fırsatları tanıma ve hedefleri belirleme üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkisi bulunmaktadır. Öz saygının bireysel kariyer planlamanın plan oluşturma boyutu üzerinde etkisi tespit edilememiştir. Bununla birlikte öz saygının akademik güdülenme ve akademik güdülenmenin kendini aşma alt boyutu üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öz saygının akademik güdülenmenin bilgiyi kullanma ve keşif alt boyutu üzerinde etkisi tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Öz saygı, Bireysel kariyer planlama, Akademik güdülenme.

Makale Gönderme Tarihi: 20. 05. 2022

Makale Kabul Tarihi: 21. 06. 2022

Önerilen Atıf:

Sunman, G., Oruç, Ş. (2022). Öz Saygının Bireysel Kariyer Planlama ve Akademik GÜdülenme Üzerine Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma, *İşletme Akademisi Dergisi*, 3 (2): 229-247.

Journal of Business Academy

2022, 3 (2): 229-247

DOI: [10.26677/TR1010.2022.1029](https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.1029)

Dergi web sayfası: www.isakder.org

The Effect of Self-Esteem on Individual Career Planning and Academic Motivation: A Study on University Students

Dr. Gözde SUNMAN

Kapadokya University, Kapadokya Vocational School, gozde.sunman@kapadokya.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-8154-6827>

Dr. Şükran ORUÇ

Beykent University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, İstanbul.
sukranoruc@beykent.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8176-4058>

Abstract

The aim of this study is to determine whether self-esteem has an effect on individual career planning and academic motivation. Relational survey model, one of the quantitative research methods, was used in the research. The population of the research consists of students studying at a state university. The students were selected according to the faculties they studied, according to the stratified sampling method. In this direction, over eight faculties, including education, science and literature, economics and administrative sciences, veterinary medicine, Islamic sciences, engineering, health sciences and sports sciences, were divided into layers and a total of 800 people, 100 from each layer, were selected. Data were collected by interviewing the participants face-to-face through a questionnaire. In the analysis of the data, Pearson Correlation and Regression analysis was used in line with the model and hypotheses of the research. According to the findings, self-esteem has a significant and positive effect on individual career planning and self-evaluation, recognizing opportunities and goal setting, which are the sub-dimensions of individual career planning. It has not been possible to plan the planning of self-esteem above planning. However, it was concluded that self-esteem has a significant and positive effect on academic motivation and on academic motivation in the sub-dimension of self-transcendence. The effect of self-esteem on the sub-dimension of using information and discovering academic motivation could not be determined.

Keywords: Self-esteem, Individual career planning, Academic motivation.

Received: 20. 05. 2022

Accepted: 21. 06. 2022

Suggested Citation:

Sunman, G., Oruç, Ş. (2022). The Effect of Self-Esteem on Individual Career Planning and Academic Motivation: A Study on University Students, *Journal of Business Academy*, 3 (2): 229-247.

1. GİRİŞ

Benlik saygısı olarak da ifade edilen öz saygı, eğitimcilerin ve psikologların üzerinde önemle durdukları bir kavram olmuştur. Bu anlamda ilgili yazında öğrencilerin öz saygı düzeyini (benlik saygısı) konu alan çok sayıda araştırmaya rastlamak mümkündür. Öz saygı; bireyin kişiliğin olumlu bir özelliği ve önemli bir boyutudur. Bu anlamda öz saygı bireyin toplum içindeki davranışlarını etkileyen bir durum karşısında vereceği tepkileri belirleyen kişiyi başarılı, yetenekli, değerli, önemli, olumlu, sevmeye ve beğenilmeye değer olarak gören olumlu bir ruh halidir (Aliyev ve Kalgı, 2014: 62). İnsanoğlu için zorluklarla başa çıkma sürecinde kendisini gösteren başarıma olgusu ise yüzyıllardır önemli ve vazgeçilmez bir ihtiyaç olmuştur. Başarıma hissi sayesinde toplum içinde aidiyet ve saygınlık kazanan bireyler bu sayede kendini gerçekleştirme yolunda ilerleme kaydetmektedir (Acar ve Özdaşlı, 2017). Toplum içinde öz saygısı yüksek bireyler başarısızlık olasılığı yüksek olsa da başarılı olmayı beklemekte ve kendilerini daha tutarlı, bağımsız ve yetkin olarak değerlendirmektedir. Ancak öz saygısı düşük bireyler ise, aksine daha fazla başarısızlık beklentisi içinde olabilmektedir (Bozanoğlu, 2004: 54).

Bireylerin geleceklerini inşa etme ve şekillendirme aşamalarında önemli bir yere sahip olan kariyer süreci ele alınması gereken önemli bir unsurdur. Bu bağlamda bireylerin toplum içinde aidiyet ve saygınlık kazanma, kendini gerçekleştirme ve başarılı bir kariyer inşa etme süreçlerinde belirleyici olduğu düşünülmektedir. Öncelikle birey tüm bunlar için kendi kariyer planlama sürecini işletmelidir. Bu süreçte birey, kendini tanıyarak sahip oldukları üstünlükleri ve zayıflıkları ortaya koymalı, yapmayı arzuladığı şeyleri ve yapabilme kapasitesini göz önünde bulundurmalıdır. Bir diğer deyişle birey, kariyer planlaması sürecinde kendi kabiliyetlerini, ilgi alanlarını ve yapmayı arzu ettiği şeyleri belirleyerek iş yaşamı sürecinde ulaşmak istediği noktanın kararını vermelidir (Acar ve Özdaşlı, 2017). Bu bağlamda öz saygı düzeyine bağlı olarak birey kariyerini planlama çerçevesinde geliştirmekte ve buna bağlı seçtiği yol ile istek ve amaçlarına doğru ilerlemektedir (Ünver, 2005). Diğer bir söylemle bireylerin kariyerleriyle ilgili aldıkları kararlar ve kariyer planlama süreçleri öz saygı düzeyine bağlı olarak değişmektedir (Mert vd., 2019: 598).

Güdülenme, bireylerin eğitim süreçlerinde önemli bir psikolojik kavram olarak kendine yer bulmuştur (Vallerand, vd., 1992: 1004). Mevcut araştırmada da güdülenme akademik açıdan ele alınmıştır. Güdülenme, başarı için gerekli olan davranışsal ve bilişsel etkinliklere ayrılan enerjinin ölçüsünü belirlemektedir. Bir öğrencinin eğitim sürecinde benimsediği amaçlar ve onlara ulaşılabilirliği, okumaya ve öğrenmeye ne kadar ilgi duyduğu, başarılı olma gereksinimi ve başarısızlıklarını hangi değişkenlere yüklediği gibi unsurlar güdülenme düzeyini belirleyen unsurlardandır (Bozanoğlu, 2005: 20). Decay ve Kenny (1995) motivasyonun, benlik saygısından beslendiğini ifade etmektedir (Decay ve Kenny, 1995). Bu bağlamda ilgili yazın incelendiğinde de öz saygı ile akademik güdülenme arasındaki ilişkilerin ele alındığı görülmektedir (Yun Dai, 2001; Toplu, 2019). Fakat alan yazın incelendiğinde öz saygı ile bireysel kariyer planlaması ve akademik güdülenme kavramlarını bir arada ele alan ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri birlikte inceleyen bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu anlamda **araştırmanın problemi**, “öz saygının bireysel kariyer planlama ve akademik güdülenme üzerine etkisini belirlemek” biçiminde belirlenmiştir. Dolayısıyla da araştırmanın temel sorusu “öz saygının bireysel kariyer planlama ve akademik güdülenme üzerine etkisi var mıdır?” şeklinde belirlenmiştir.

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinde öz saygının bireysel kariyer planlarına olan etkisini ve akademik güdülenme üzerine etkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle araştırmanın konusunu oluşturan değişkenlere ilişkin kavramsal çerçeveye yer verilmiş olup, üçüncü bölümde araştırmanın metodolojisi, dördüncü bölümde bulgular ve beşinci bölümde sonuç kısmına yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Öz saygı

Bireylerin kendilik duyguları, kim olduklarına dair ipuçları taşımaktadır. Bu anlamda bir birey bilişsel benlik kavramıyla ilgili ayrıntılarla ve bir insan olarak ne kadar yetenekli, sevimli ve değerli olduğuna dair duygusal bileşenlerle etkileşim halindedir. Kişinin değerine ilişkin bu küresel değerlendirme, öz saygı olarak ifade edilmektedir. Öz saygı kavramının yapısı, psikoloji disiplini içinde karmaşık, inişli çıkışlı ve uzun bir tarihe sahiptir. İlk psikologlardan biri olan William James (1890), öz saygıyı kişinin kendisine verdiği değer olarak kavramsallaştırmış ve insanların yaşamdaki kişisel olarak önemli hedeflerini veya standartlarını tutarlı bir şekilde gerçekleştirdiklerinde öz saygılarının da yükseldiğini öne sürmüştür. Daha sonra 20. yüzyıl boyunca da psikolojik olarak önemli bir yapı olarak görülmüştür. Bu anlamda Psikolog Abraham Maslow (1943), öz-değer ve öz saygı ihtiyacını karşılamadan doyuma ulaşmanın mümkün olmadığını savunarak, etki hiyerarşisine öz saygıyı temel bir ihtiyaç olarak dâhil etmiştir. Benzer şekilde, önde gelen hümanist teorisyen Carl Rogers (1959), kişinin mevcut benliği ile ideal benliği arasındaki uyumu yansıtan öz değere yani öz saygıya odaklanmıştır. Bununla birlikte, öz saygı 1960'larda popüler hale gelmiştir. Rosenberg'in (1965), öz saygının ilk anket ölçeğini geliştirerek, kavramın araştırmacılar arasındaki önem kazanmasına neden olmuş ve kavram ilgi odağı haline getirmiştir. Aynı zamanda, Coopersmith (1967) ve Branden (1969) tarafından yürütülen çalışmalar neticesinde ise öz saygı, birçok sorunun çözüme ulaşmasında başarının anahtarı olarak görülmüştür. Son yıllarda ise, öz saygının karmaşıklığı ve insan hayatında oynadığı rol hakkında daha ayrıntılı bir anlayış sağlamaktadır (Hepper, 2016: 80-81).

Öz saygı kavramı benlik saygısı, öz-değer veya öz değerlendirme olarak da anılmaktadır. Bu açıdan öz saygı, beceriler, yetenekler ve sosyal ilişkiler hakkındaki kişisel inançlarla ilgili olmakla birlikte, aynı zamanda, genel benlik değeri hakkında bilişsel değerlendirmeleri ve bu genel değerlendirmelerle bağlantılı olarak benliğin duygusal deneyimlerini içeren genel bir öz değerlendirme olarak tanımlanmaktadır (Murphy vd., 2005). Bu alanın öncülerinden biri olan Rosenberg (1965) de, öz saygıyı, bireyin kendi benliğine yönelik olarak yaptığı olumlu ya da olumsuz değerlendirmeler olduğunu ifade etmiştir (Harter, 1993: 87-88; Sedikides ve Gress, 2003). Bu anlamda yüksek öz saygının, bireyin kendisine saygı duyması ve kendini değerli görmesinden kaynaklandığını buna karşın düşük öz saygıya ise kişinin benliğini değerlendirmede olumsuz bir tutum içerisinde olmasının neden olduğuna değinilmektedir (Rosenberg, 1965).

2.2. Bireysel Kariyer Planlama

Kariyer kavramı Dilimize Fransızca'dan "Carrierre" ve İngilizce'den "Carreer" kelimelerinin karşılığı şeklinde girmiştir. Kariyerin tanımlamaları yapılırken kelime anlamına arena, koşu yeri, taş ocağı kavramları şeklinde değinilirken; mecazi ve daha alışlagelmiş açısından anlamları ise, meslek, yaşam ya da iş yaşamı olarak ifade edilmektedir (Şimşek ve Çelik, 2014: 322). 1970'li yıllarda inceleme alanı bularak bireylerin iş yaşamları için kullanılan kariyer kavramı, ilk olarak 16. yüzyılda modern kamu hizmetinin gelişimiyle ele alınmaya başlamıştır. Bireylerin iş yaşamlarında kariyer olgusu, bilimsel olarak ilk olarak 1956'da Anne Roe'nun "Meslekler Psikolojisi" eserinde, ardından 1957'de Donald E. Super'in "Kariyer Psikolojisi" adlı kitabında ele alınmıştır. 1960'lı yıllarda yapılan çeşitli araştırmalar ve yazılan kitaplar da kariyer kavramının gelişmesine katkı sağlamıştır (Altuntaş vd., 2021: 18).

İlgili alan yazın incelendiğinde, kariyer kavramına dair oldukça fazla tanımlama bulunmaktadır. Bu anlamda Arthur vd., (1989), kariyeri; zaman içinde gelişen ardışık bir dizi iş deneyimi olarak tanımlamakla birlikte tanım "çalışma- iş" ve "zaman" olmak üzere iki açıdan incelenmektedir.

Van Maanen ve Schein (1977), kariyerin hepimizin sahip olduğu, ancak çoğu zaman farkına varamadığı bir şey olduğu görüşündedir ve onu, herkesin yaşamı boyunca içinden geçtiği ayrı ama birbiriyle ilişkili deneyimler ve maceralardan oluştuğunu varsaymaktadır. Ashton ve Field (1976) ise, mesleki ve örgütsel işleri vurgulayarak, kariyer olgusunu prestijli işlerle ilişkilendirmektedir (Woodd, 1999: 23-24). Bingöl (2004) ise, kariyeri çalışanların iş hayatlarında yaptıkları işler, bu süre boyunca kat ettikleri ilerleme ve gelişimlerden oluşan bir süreç olarak tanımlamaktadır (Bingöl, 2004: 245). Ancak bu tanımlamaların genel anlamda kariyer kavramını biraz daha geleneksel ve dar anlamda ele aldığı ve kariyer kavramının günümüz dünyasındaki anlayışla bambaşka perspektifler kazandığı düşünülmektedir. Çünkü kariyer iş yaşamındaki süreçlerde elde edilebilecek başarı, prestij, saygınlık, ilerleme ile maddi kazanımları ifade etse de aslında hayat içinde farklı rollerle yer alan bireyler için ele alındığında bireylerin yaşamlarını da şekillendiren geniş bir anlama sahiptir. Toplum içinde kadın, erkek, anne, baba, beyaz yakalı, mavi yakalı, çalışan ya da yönetici olsun fark etmeksizin bireylerin kariyerlerinde elde edecekleri deneyim zaman içinde kendi sosyal ve iş yaşamlarında gelişime zemin hazırlamaktadır (Şimşek ve Çelik, 2014: 322). Dolayısıyla bireyin iş yaşamındaki konumu ile etkinliğini ifade eden dar anlamından sıyrılan kariyer kavramı; iş yaşamıyla birlikte sosyal yaşamı da şekillendiren bir yapıya bürünmüştür (Astahov, 2013: 14). Bireylerin kariyer süreçleri boyunca arzu ettikleri kariyer deneyimine ulaşmak ve kendilerini geliştirmek için hem bağlı bulundukları örgütün desteğine ihtiyaç duymakta hem de bireysel olarak kendi planlamaları ile kariyer gelişimlerini sağlamaktadırlar (Aytaç, 2000: 65). Alan yazında bireysel ve örgütsel anlamda ele alınan kariyer planlama, iki ayrı bakış açısına göre şekillenmektedir. Örgütsel kariyer planlamada birey, kariyerini örgüt bağlamında ele alarak irdelemeye ve kariyerini yönlendirmeye çalışırken (Şimşek ve Çelik, 2014: 322); bireysel kariyer planlama sürecinde ise işten ziyade kendi benliğine odaklanarak bireysel amaçları ve yetenekleri arasındaki dengeyi sağlamaya çalışmaktadır (Anafarta, 2001: 1). Bu bağlamda bireysel kariyer planlama kendi kendini değerlendirme, fırsatları tanıma, amaçları belirleme ve plan hazırlama olmak üzere dört temel aşamadan (boyut) oluşmaktadır. Kendi kendini değerlendirme aşamasında birey kariyer planlamasının başlangıç aşamasındadır. Bu aşamada sahip olduğu becerilerini göz önünde bulundurarak kendini anlamaya çalışan birey, kendini gerçekleştirebilmek için becerilerinin önem düzeyiyle ilgili kararlar almaktadır. Fırsatları tanımlama aşamasında ise birey, ilgi alanlarına göre iş imkânlarını belirlemektedir. Bir diğer aşama olan amaçları belirleme aşamasında birey, güçlü ve zayıf yönlerini belirleyerek, sahip olduğu yeteneklerine göre kariyer amaçlarını hayata geçirmek için kararlar vermektedir. Bunun için kariyer planlaması ile ilgili yeterli düzeyde sağlıklı ve güvenilir bir biçimde bilgi toplaması gereken birey, bu yolla kariyer amaçlarına erişebilecektir. Son aşama olan plan hazırlama aşamasında ise, birey amaçlarına ulaşmak için kariyer kararı ile ilgili planlarını uygulamaya geçirmektedir. Planın ne derece uygulanabilir ve bireye gelecek odaklı ümit verebilir olması, bireyin başarısında öneme sahiptir. Bu yüzden hazırlanan planların bireyin kariyer hedefiyle ilgili eylemlerin tamamını kapsayacak genişlikte olması beklenmektedir (Altıntaş vd., 2021: 22; Tunç ve Uygur, 2001: 72).

2.3. Akademik Güdülenme

Latin kökenli olan güdülenme kavramı, Latince “harekete geçirmek” anlamına gelen “movere” sözcüğüne dayanmaktadır. Sözcük İngilizce’de “motivation” olarak yer bulmuştur (Bozanoğlu, 2004: 15). Türkçe’de ise “motivasyon” ile “güdüleme” kavramlarının eş anlamlı olarak kullanılmış olmasının yanı sıra (www.tdk.gov.tr) son yıllarda psikologlar ve eğitimciler tarafından güdülenme kelimesinin tercih edildiği görülmektedir (Bozanoğlu, 2004: 15).

Alan yazında güdülenme ile ilgili yapılan tanımlamaların ortak özelliği güdülenmenin bireylerin davranışını etkileyerek bireyi bu yönde harekete geçirmedir. Güdülenmenin temelinde bireyin hareketlerini onu etki altında bırakmak suretiyle başka bir tarafa yönlendirmek ve değiştirmek

yer almaktadır (Şimşek vd., 2008: 177). Bireylerin amaçlarını hayata geçirmek için sergiledikleri çaba ve davranışlardan oluşan güdülenme bireylerin amaçladıkları performansları arasında rol almaktadır. Böylelikle ihtiyaç, istek, dürtü ve ilgi ile çevrelenen bireyin amaçlarına güdülenerek ulaşacağı ifade edilmektedir (Koçel, 2013: 619).

Akademik güdülenme ile ilgili alan yazın incelendiğinde akademik güdülenme içsel güdülenme, dışsal güdülenme ve güdülenmeme olmak üzere üç boyutta ele alınmıştır (Vallerand vd. 1992). İçsel güdülenme doğuştan gelen psikolojik yeterlilik ve kendi kaderini tayin etme ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Bu güdülenme tarzında birey kendi istediğini yapmaktan haz ve memnuniyet duyduğu için harekete geçmektedir. Dışsal güdülenmede ise içsel güdülenmenin aksine bireylerde harekete geçme istekliliği kendiliğinden olmaz. Burada birey kendi iyiliği için değil, bir amaç için eylemde bulunmaktadır. Başka bir deyişle birey yaptığı eylemden daha çok yapılan eylemin sonucundan doyum sağlamaktadır. Burada bireyin davranışı, ödüller ve kısıtlamalar gibi dış yollarla düzenlenmektedir. Güdülenmeme ise, bireylerin yaptığı eylemler ile eylemlerinin sonuçlarından doyum sağlayamama durumudur. Bir başka söylemle, bireylerin içsel ve dışsal olarak motive olamama durumudur. Güdülenmeyen bireyler yetersizlik duygusu ve kontrol edilemezlik beklentileri yaşamakta ve öz kontrolleri de düşmektedir (Vallerand vd., 1992: 1004-1007). Güdülenmede beklentiler ve değerler etkili olmakla birlikte beklentiler gelecekle ilgili inançlarımız olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda bireylerin beklenti ile değerleri hedeflerinden, önceki başarı ile başarısızlıklarından yapılması gereken işin zorluğundan etkilenmektedir. Başka bir deyişle bir şeye değer vermek, onu elde etmeyi istemek demektir; dolayısıyla değer sadece bir inanç değil, motive edici bir güçtür (Wigfield vd., 2009).

Bu anlamda bireyin öğrenim hayatının verimlilik düzeyi güdülenme düzeyiyle ilişkili olup, bu bağlamda yürütülmüş araştırmalar da güdülenmenin akademik süreçlere ilişkin çıktılar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir (Deci vd., 1991; Vallerand ve Blssonnette, 1992; Fortier vd., 1995). Buna göre, akademik güdülenme seviyesi yüksek öğrencilerin, okula dair sorumluluk ve görevlerini gerçekleştirirken kendilerini daha enerjik hissettikleri ve daha fazla çabaladıkları, ders ile ilgili kavramları öğrenme süreçlerinde daha kuvvetli bir hafızaya sahip oldukları ve kolay öğrendikleri için akademik performansları ile akademik başarılarının yüksek olduğu vurgulanmaktadır (Deci vd., 1991).

2.4. Öz saygı Bireysel Kariyer Planlama ve Akademik Güdülenme İlişkisi

Bireylerin öz saygı düzeyleri, onların kendi hayatlarına dair projelerini gerçekleştirmeye yönelik istek ve azim dereceleriyle ilgilidir (Gök ve Tekin, 2015: 296). Bu süreçte bireyin sahip oldukları temel yeterlilikler, yetenekler ve bilgi düzeyinin yanı sıra, motivasyon ve özgüven derecesi de rol oynamaktadır. Dolayısıyla öz saygı düzeyi yüksek olan bireylerin kendileriyle ilgili olumlu düşünceler geliştirdikleri için hayat içerisinde yeni adımlar atmada daha girişken oldukları; ancak öz saygı düzeyi düşük olan bireylerin ise, kendi benlikleri ve sahip oldukları yetenekler ile ilgili olumsuz düşünceler geliştirdiklerinden kariyer stresi yaşayabildikleri ifade edilmektedir (Bozkurt vd., 2020: 57). Bu yüzden öz saygısı düşük bireyler kendileri ile ilgili değerlendirme yaparken daha fazla kararsızlık ve belirsizlik hissi taşımaktadır (Hepper, 2016: 80).

Bireylerin kariyer süreçlerindeki gelişim ve değişim; onun hayat içerisindeki temel ve fiziksel ihtiyaçlarına, bireysel ve zihinsel özelliklerine, aile yapısına ve öz saygı düzeyine bağlı olarak başkalaşmaktadır (Sarıcı, 2020: 13). Bu anlamda bireylerin yaşam süreçleri içinde birçok faktöre bağlı belirlenen kariyer sürecine dair hazırlıklar, gençlerin yaşam planlama sürecinde dikkate almaları gereken önemli adımlardandır. Genel anlamda bireylerin ergenlik ve yetişkinlik dönemleri olarak ifade edilen geçiş dönemleri, onların kariyerlerini belirleme ve geliştirme sürecinde belirleyicidir. Çünkü kariyerlerini sağlam bir şekilde inşa eden bireyler, sosyal ve ekonomik açıdan daha kendine güvenli ve bağımsız bir biçimde hayatta varlık

gösterebileceklerdir. Gençler bu yaşam dönemlerinde sahip oldukları kabiliyetler ve roller ile mesleki prototipler arasındaki ilişkiyi ve bağlantıyı nasıl kuracağıyla ilgili bir sürecin içine girmektedir (Büyükbayrakdar vd., 2018: 149). Öz saygı düzeyine bağlı olarak belirlediği planlardan hareketle, kariyerlerini geliştiren bireyler, buna göre ulaşmak istedikleri amaç ve arzuları ortaya koymaktadır (Ünver, 2005). Bir diğer söylem ile bireyler, öz saygı ihtiyaçlarına göre istek ve ihtiyaçlarını belirleme ve onları karşılama imkânını kariyer planlama ile sağlamaktadır. Kişilerin benlik kavramı, öz-yeterlik inançları, öz saygı düzeyleri ve denetim noktalarının olumlu ve yüksek düzeyde olması kariyer kararı verme süreçlerini de olumlu yönde etkilemektedir (Mert vd., 2019: 598). Doğan vd., (2016) yüksek öz saygı düzeyine sahip öğrencilerin kariyer danışmanlığına ilişkin olumlu tutumlar geliştirdiğine değinmiştir. Dolayısıyla öz saygı ile kariyer süreçlerinin ilişkili olduğu ve bireysel kariyer planlama sürecinde bireylerin öz saygı düzeylerinin dikkate değer bir öneme sahip olacağı düşünülmektedir.

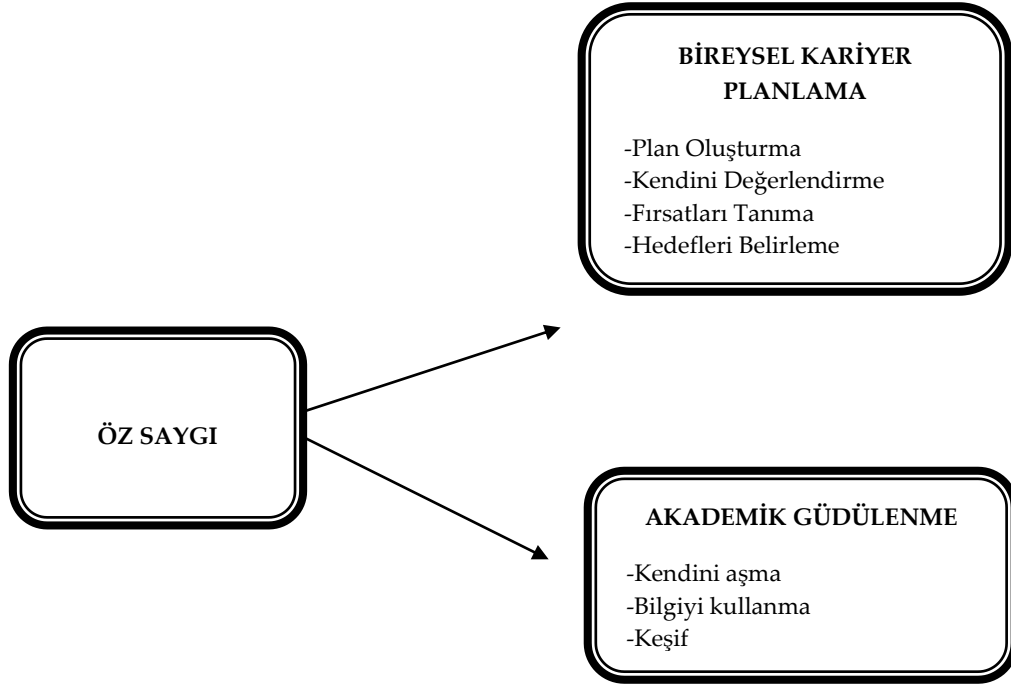
Bireylerin eğitim hayatlarındaki önemli psikolojik kavramlardan birisi de güdülenmedir (Vallerand vd., 1992: 1004). Decay ve Kenny (1995) motivasyonun, kaynak gücünü benlik saygısından aldığını ifade etmektedir (Decay ve Kenny, 1995). Öz saygı ile akademik güdülenme arasındaki ilişkilerin ele alındığı araştırmalar incelendiğinde, bu değişkenler arasındaki ilişkilerin doğrudan ele alındığı sınırlı sayıda (Yun Dai, 2001; Toplu, 2019) araştırmaya ulaşılmış olmakla birlikte yapılan araştırmaların genel anlamda öz saygı ile akademik güdülenmeyle bağlantılı olduğu düşünülen diğer değişkenler ekseninde yürütüldüğü görülmektedir. Bu bağlamda öz saygının akademik alanda en çok başarı ile birlikte ele alındığı görülmektedir (Bachman ve O'Malley, 1977; Borges vd., 1980; Hansford ve Hattie, 1982; Carr vd., 1991; Woodward ve Suddick, 1992; Smith ve Sapp, 1998; Yalım, 2001; Yılmaz vd., 2012) Bu araştırmalarda ise öğrencilerin öz saygı düzeyi yükseldikçe akademik başarılarının arttığı; öz saygı düzeyindeki düşüklüğün ise akademik başarı düzeylerini olumsuz yönde şekillendirdiği yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. Öz saygı ile akademik güdülenme arasındaki ilişkilerin ele alındığı araştırmalar incelendiğinde ise; Yun Dai (2001) öğrencilerin öz saygı düzeyi ile akademik güdülenmeleri arasındaki ilişkinin önemli ölçüde yüksek olduğuna değinmiştir. Fakat alan yazın incelendiğinde öz saygı ile bireysel kariyer planlama ve akademik güdülenme kavramlarının arasındaki ilişkileri birlikte ele alan bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu kuramsal açıklamalar ve alan yazındaki çalışmalar dikkate alındığında öz saygı, bireysel kariyer planlama ve akademik güdülenme kavramlarının birbirleriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Buradan hareketle de öz saygının bireysel kariyer planlama ve akademik güdülenme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olacağı düşünülmektedir.

3. METODOLOJİ

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu bölümde araştırmanın amacı, araştırma hipotezleri ve modeli, evren ve örnekleme, veri toplama süreci ve veri toplama araçları hakkında bilgiler yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Amacı, Modeli ve Hipotezleri

Bu araştırmanın amacı öz saygının bireysel kariyer planlama ve akademik güdülenme üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemektir. Bu doğrultuda üniversite öğrencilerinde öz saygının bireysel kariyer planlarına olan etkisini ve akademik güdülenme üzerine etkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Alan yazında araştırmanın konusu, amacı ve değişkenlere dair yapılan çalışmalar ışığında araştırma modeli ile araştırma hipotezleri geliştirilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Şekil 1’ de yer alan araştırma modeline göre özsaygı bireysel kariyer planlamanın ve akademik güdülenmenin belirleyicisi olarak ele alındığından bağımsız değişkendir. Bireysel kariyer planlama ile alt boyutları ve akademik güdülenme ile alt boyutları modelde bağımlı değişken olarak yer almaktadır. Araştırmanın modeli doğrultusunda oluşturulan araştırma hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H1: Öz saygının bireysel kariyer planlama üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H1a: Öz saygının bireysel kariyer planlamanın plan oluşturma alt boyutu üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H1b: Öz saygının bireysel kariyer planlamanın kendini değerlendirme alt boyutu üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H1c: Öz saygının bireysel kariyer planlamanın fırsatları tanıma alt boyutu üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H1d: Öz saygının bireysel kariyer planlamanın hedefleri belirleme alt boyutu pozitif yönde etkisi vardır.

H2: Öz saygının akademik güdülenme üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H2a: Öz saygının akademik güdülenmenin kendini aşma alt boyutu üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H2b: Öz saygının akademik güdülenmenin bilgiyi kullanma alt boyutu üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H2c: Öz saygının akademik güdülenmenin keşif alt boyutu üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

3.2. Araştırmanın Evreni Örneklemi ve Veri Toplama Süreci

Bu araştırmanın evrenini bir devlet üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Öğrenciler öğrenim gördükleri fakülterlere göre tabakalı örnekleme yöntemine göre seçilmiştir. Tabakalı örnekleme; örneklem seçilmeden önce evren bazı alt tabakalara ayrılarak örnekler bu tabakalardan seçilmektir (Sencer ve Sencer, 1978, 466). Dolayısıyla örneklem evrenin bütününden seçilmez, evren homojen altkümelerle ayrılır ve her altkümeden uygun sayıda birim seçilir. Söz konusu üniversitenin eğitim fakültesinde 2300 öğrenci, fen ve edebiyat fakültesinde 1951 öğrenci, iktisadi ve idari bilimler fakültesinde 2070 öğrenci, veterinerlik 250, İslami ilimler fakültesinde 1242 öğrenci, mühendislik fakültesinde 2051 öğrenci, sağlık bilimleri fakültesinde 1318 öğrenci ve spor bilimleri fakültesinde 717 öğrenci öğrenim görmektedir. Araştırmanın evrenini 11899 öğrenci oluşturmaktadır. Tabaka ağırlığına öğrenci sayısı az olan fakülteler göz önünde bulundurularak karar verilmiştir. Buna göre her bir fakültedeki katılımcı sayısını eşitleyebilmek adına sekiz fakülte üzerinde tabakalandırılarak her bir tabakadan 100 kişi olacak şekilde toplamda 800 kişi araştırmaya dâhil edilmiştir. % 5 hata (% 95 güven) oranı ile örneklem belirlendiğinde, evren 100.000 birimden oluştuğunda 383, 1.000.000 birimden oluştuğunda ise 384 katılımcı şeklindedir (Cohen vd., 2000: 95). Buna göre toplanan 800 verinin yeterli olacağı söylenebilir. Araştırmanın verileri 25.02.2022 tarihli 22.02 karar numaralı Etik Kurul izni alınarak toplanmıştır. Veriler anket aracılığıyla 28 Şubat – 10 Mart 2022 tarihleri arasında araştırmanın yürütücüleri tarafından katılımcılarla yüz yüze görüşülerek toplanmıştır. Katılımcıların, demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

N=800	Özellikler	f	%
Cinsiyet	Erkek	382	47,8
	Kadın	418	52,2
Yaş	17-19	239	29,9
	20-22	296	37
	23-25	212	26,5
	26-28	53	6,6
Fakülte	Eğitim Fakültesi	100	12,5
	Fen ve Edebiyat Fakültesi	100	12,5
	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	100	12,5
	Veterinerlik Fakültesi	100	12,5
	İslami İlimler Fakültesi	100	12,5
	Mühendislik Fakültesi	100	12,5
	Sağlık Bilimleri Fakültesi	100	12,5
	Spor Bilimleri Fakültesi	100	12,5

Katılımcıların %47,8’i erkek; %52,2’si kadındır. Katılımcıların %29,9’u 17-19 yaş aralığında %37’si 20-22 yaş aralığında, %26,5’i 23-25 yaş aralığında, %6,6’sı 26-28 yaş aralığında yer almaktadır.

3.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket formunun ilk bölümünü katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek için sorulmuş sorular oluşturmaktadır. Araştırmanın değişkenlerini ölçmek için alan yazında kullanılan ölçeklerden yararlanılmıştır. Öz saygıyı ölçmek için 1963 yılında Rosenberg tarafından geliştirilmiş “Rosenberg Öz saygı Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek orijinalinde 63 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Rosenberg öz saygı ölçeğinin Türkçeye uyarlanması Çuhadaroğlu (1986)

tarafından yapılmıştır. Bu araştırmada ölçeğin 10 madde ve tek boyuttan oluşan kısa formu tercih edilmiştir. Bireysel kariyer planlamayı ölçmek için Gould (1979) tarafından geliştirilen Türkçeye Seğer (2013) tarafından uyarlanmış “Kariyer Planlama Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek “Kendini Değerlendirme”, “Fırsatları Tanıma”, “Hedefleri Belirleme” ve “Plan Oluşturma” olmak üzere bireysel kariyer planlamanın dört alt boyutunu içeren her bir boyutta 5 maddenin yer aldığı toplam 20 maddeden oluşmaktadır. Akademik güdülenme Bozanoğlu (2004) tarafından geliştirilen “Akademik Güdülenme Ölçeği” ile ölçülmüştür. 20 madde ve 3 boyuttan oluşan ölçekte birinci faktör “Kendini Aşma”, ikinci faktör “Bilgiyi Kullanma” ve üçüncü faktör “Keşif” şeklindedir.

Ölçeklerin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Örneklemen yeterliliğini belirlemek ve verilerin faktör analizine uygunluğunu belirlemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett Küresellik testleri uygulanmıştır. Öz saygı ölçeğinin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla faktör analizi yapılarak KMO katsayısı 0,935 ve Barlett değeri 0,000 bulunmuştur. Varimax rotasyon sonucu maddeler tek faktörde toplanmış ve toplam varyans %93,91 olarak bulunmuştur. İlgili değerler Tablo 2’ de gösterilmektedir.

Tablo 2. Öz saygı Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek Maddeleri (N=800)	Faktör Yükü
	93,917
2 Bazı olumlu özelliklerim olduğunu düşünüyorum.	0,973
4 Ben de diğer insanların birçoğunun yapabildiği kadar bir şeyler yapabilirim.	0,961
1 Kendimi en az diğer insanlar kadar değerli buluyorum.	0,960
7 Genel olarak kendimden memnunum.	0,943
6 Kendime karşı olumlu bir tutum içindeyim.	0,933
3 Genelde kendimi başarısız bir kişi olarak görme eğilimindeyim.	0,984
5 Kendimde gurur duyacak fazla bir şey bulamıyorum.	0,984
8 Kendime karşı daha fazla saygı duyabilmeyi isterdim.	0,984
9 Bazen kesinlikle kendimin bir işe yaramadığımı düşünüyorum.	0,984
10 Bazen kendimin hiç de yeterli bir insan olmadığımı düşünüyorum.	0,984
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)	0,935
Barlett's Test (Sig.)	0,000
Toplam Açıklanan Varyans	93,917

Bireysel kariyer planlama ölçeğinin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla faktör analizi yapılarak KMO katsayısı 0,901 ve Barlett değeri 0,000 bulunmuştur. Varimax rotasyon sonucu maddeler dört faktörde toplanmış ve toplam varyans %72,67 olarak bulunmuştur. Plan oluşturma faktörünün açıklanan varyansı %45,45; hedef belirleme faktörünün açıklanan varyansı %11,13; kendini değerlendirme faktörünün açıklanan varyansı %9,71 ve fırsatları tanıma faktörünün açıklanan varyansı %6,28 olarak tespit edilmiştir. İlgili değerler Tablo 3’ de gösterilmektedir.

Tablo 3. Bireysel Kariyer Planlama Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek Maddeleri (N= 800)	Faktör Yükleri			
	1. Alt	2. Alt	3. Alt	4. Alt
	Boyut	Boyut	Boyut	Boyut
	45,547	11,135	9,71	6,282
7 Kariyer planlama, hedeflerimi belirlerken seçim yapmamı kolaylaştırmaktadır.	0,856			
18 Kariyer planımı yaptım.	0,821			
4 Kariyer planımın olması kararsızlık ve stresi azaltmaktadır.	0,816			
19 Fakülte ve üniversite içinde bulunan kariyer fırsatlarının farkındayım.	0,816			
11 Kariyer planım sadece meslek seçimi değil, kendimi geliştirmeme de yöneliktir	0,578			
14 Hedef belirlerken yetenek ve yetkinliklerimi göz önünde bulundururum.		0,814		
20 Kariyer hedefime ulaşmak için yapmam gerekenleri biliyorum.		0,757		
9 Kariyer hedefim, gelecekte kendimi görmek istediğim yer doğrultusunda belirlenmiştir.		0,693		
8 Kariyer planlamamı yaparken kendime hedef belirledim.		0,675		
3 Fakültem hedeflerime ulaşmamda beni yönlendiriyor.		0,439		
5 Kendi duygu ve düşüncelerimin yanında başkalarınınkini de önemserim.			0,916	
1 Değişikliklere uyum sağlayabilirim.			0,882	
10 Takdir edilmek beni motive eder.			0,880	
16 Kendimi tanıyorum ve isteklerimi biliyorum.			0,585	
13 Yetenek ve zayıflıklarımın farkındayım.			0,568	
17 Ülkenin sosyo-ekonomik durumu kariyer planlama sürecime etki etmektedir.				0,837
15 Fakültem, kariyer planlama ve geliştirme imkânı sağlamaktadır. (kariyer haftası)				0,833
2 Yasal zorunluluklar (staj, sigorta, burs, ikamet) kariyer planlarımda etkili oldu.				0,832
12 Ücret, kariyer planlarımda etkili bir faktördür.				0,787
6 Seçtiğim meslek istek ve beklentilerime cevap vermektedir.				0,744
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)				0,901
Barlett's Test (Sig.)				0,000
Toplam Açıklanan Varyans				72,674
1. Alt boyut plan oluşturma; 2. alt boyut hedef belirleme; 3. Alt boyut kendini değerlendirme ve 4. Alt boyut fırsatları tanımayı temsil etmektedir.				

Akademik güdülenme ölçeğinin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla faktör analizi yapılarak KMO katsayısı 0,874 ve Barlett değeri 0,000 bulunmuştur. Varimax rotasyon sonucu maddeler üç faktörde toplanmış ve toplam varyans %53,83 olarak bulunmuştur. Kendini aşma faktörünün açıklanan varyansı %32,42; bilgiyi kullanma faktörünün açıklanan varyansı %12,92; keşif

faktörünün açıklanan varyansı %8,49 olarak tespit edilmiştir. İlgili değerler Tablo 4' de gösterilmektedir.

Tablo 4. Akademik Güdülenme Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek Maddeleri (N=800)	Faktör Yükleri		
	1. Alt	2. Alt	3. Alt
	Boyut	Boyut	Boyut
	32,42	12,925	8,49
10 Biraz zor olan konularda çalışmak daha çok hoşuma gider.	0,853		
7 Seçme şansım olduğunda genellikle beni uğraştıracak ödevleri seçerim.	0,829		
6 Dersler ve öğrenme konusunda sınıftaki diğer öğrencilerden daha istekli olduğumu düşünürüm.	0,802		
8 Beni düşünmeye zorlayan konuları daha çok severim.	0,802		
16 Zor bir konuyla karşılaştığımda bunu anlamak için uğraşmak bana keyif verir.	0,759		
9 Kendime koyduğum hedefler çok çalışma ve uzun zaman isteyen hedeflerdir.	0,710		
2 Öğrendiğim her şey daha fazlasını öğrenme merakı doğurur.	0,702		
14 Yeni bir şey öğrenmek beni heyecanlandırır.		0,766	
15 Öğrendiklerimle başkalarına yardım etmek hoşuma gider.		0,751	
12 Yeni ve farklı konular çalışmak hep hoşuma gitmiştir.		0,644	
5 Geriye dönüp baktığımda ne kadar çok şey öğrendiğimi görüne sevinirim.		0,526	
1 Öğrendiğim şeyleri okulun dışında da kullanabilmek için fırsatlar ararım.		0,485	
18 Bir şey öğrenirken saatlerin nasıl geçtiğini fark etmediğim çok zaman olmuştur.		0,472	
11 Bazen kendimi derse öyle kaptırırm ki ders arasının neden bu kadar erken olduğuna şaşarım.			0,715
Eğer ders kitabımda herhangi bir konuyla ilgili yeterli bilgiyi bulamamışsam hemen başka kitaplara da bakarım.			0,704
19			
20 Çoğu zaman sınavlarda zevkli bir bulmaca çözüyormuş gibi hissedirim.			0,678
17 Karşılığında not verilmeyecek olsa da bir şeyi öğrenmek için çokça çalıştığım olur.			0,652
13 Sırf daha fazla öğrenmek için hocanın istediğinden daha kapsamlı ödevler hazırlarım.			0,624
3 Derse başlar başlamaz dikkatimi derse veriririm.			0,443
4 Okulda öğretilen şeyler benim ilgimi çekmiyor.			0,336
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)			0,874
Barlett's Test (Sig.)			0,000
Toplam Açıklanan Varyans			53,834
1. Alt boyut kendini aşma; 2. alt boyut bilgiyi kullanma ve 3. Alt boyut keşifi temsil etmektedir.			

KMO örneklem yeterliliğinin, %60'ın üzerinde olması ve Barlett küresellik testinin anlamlı çıkması (0,05) verilerin faktör analizine uygunluğunu belirtmektedir (Büyüköztürk, 2007). Tablolarda gösterilen değerlerden de anlaşılacağı üzere araştırmada kullanılan ölçeklere yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda yapı geçerliliğinin sağlandığı tespit edilmiştir.

Faktör analizinin ardından ölçeklerin güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Güvenirlik analizi sonucunda Cronbach's Alpha katsayısı $0,80 \leq \alpha < 1,00$ değerleri arasında ise ölçek güvenilirliği yüksek olarak kabul edilmektedir (Yıldız ve Uzunsakal, 2018: 19). Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda öz saygı ölçeği için Cronbach's Alpha değeri 0,910; bireysel kariyer planlama ölçeği için Cronbach's Alpha değeri 0,935 ve akademik güdülenme ölçeği Cronbach's Alpha değeri 0,890 olarak belirlenmiştir. Bu değerler doğrultusunda ölçeklerin güvenilirliğinin yüksek olduğu söylenebilir. Söz konusu değerler Tablo 5' de gösterilmektedir.

Tablo 5. Güvenilirlik Sonuçları

ÖLÇEKLER	Madde Sayısı	Alfa Değeri
Öz Saygı	10	0,910
Bireysel Kariyer Planlama	20	0,935
Plan Oluşturma	6	0,922
Kendini Değerlendirme	5	0,905
Fırsatları Tanıma	4	0,889
Hedefleri Belirleme	5	0,849
Akademik Güdülenme	20	0,890
Kendini Aşma	7	0,913
Bilgiyi Kullanma	6	0,763
Keşif	7	0,765

4. BULGULAR

Yapılan korelasyon analizi sonucunda öz saygı ile bireysel kariyer planlama arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür ($r= 0,155$; $p<0,05$). Öz saygı ile bireysel kariyer planlarının alt boyutları arasındaki ilişki incelendiğinde; öz saygı ile kendini değerlendirme boyutu arasında pozitif yönlü bir ilişki ($r= 0,186$; $p<0,05$), öz saygı ile fırsatları tanıma boyutu arasında pozitif yönlü bir ilişki ($r= 0,134$; $p<0,05$), öz saygı ile hedef belirleme boyutu arasında pozitif yönlü bir ilişki ($r= 0,141$; $p<0,05$) olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte öz saygı ile bireysel kariyer planlamanın alt boyutu olan plan oluşturma arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r= 0,056$; $p>0,05$). Öz saygı ile akademik güdülenme arasındaki ilişki incelendiğinde değişkenler arası pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür ($r= 0,088$; $p<0,05$). Öz saygı ile akademik güdülenmenin alt boyutları arasındaki ilişki incelendiğinde; öz saygı ile kendini aşma alt boyutu arasında pozitif yönlü bir ilişki ($r= 0,097$; $p<0,05$) olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte öz saygı ile akademik güdülenmenin bilgiyi kullanma ve keşif alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı bulgulanmıştır ($r= 0,061$; $p>0,05$ ve $r= 0,033$; $p>0,05$). Söz konusu değerler Tablo 6' da gösterilmektedir.

Tablo 6. Korelasyon Analizine Dair Sonuçlar

		Bireysel Kariyer Planlama	Plan Oluşturma	Kendini Değerlendirme	Fırsatları Tanıma	Hedef Belirleme
Öz Saygı	Pearson	0,155*	0,056	0,186*	0,134*	0,141*
	Korelasyon					
	Sig.	0,000	0,111	0,000	0,000	0,000
	N	800	800	800	800	800
		Akademik Güdülenme	Kendini Aşma	Bilgiyi Kullanma	Keşif	
Öz Saygı	Pearson	0,088*	0,097*	0,061	0,033	
	Korelasyon					
	Sig.	0,013	0,006	0,083	0,355	
	N	800	800	800	800	

*Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlı (çift kuyruk)

Araştırmanın hipotezlerinin test edilmesi için yapılan regresyon analizi sonucunda öz saygının bireysel kariyer planlama üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,024$; $F = 19,737$; $p=0,000$). Modelin belirleyici değişkeni olan öz saygı bağımlı değişkendeki varyansı %5,4 açıklamaktadır. Araştırmanın bulgularına göre öz saygının bireysel kariyer planlama üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir ($\beta=0,076$; $p=0,000$). Dolayısıyla öz saygı arttıkça bireysel kariyer planlamanın artacağı söylenebilir. Öz saygının bireysel kariyer planlamanın alt boyutları üzerindeki etkisi incelendiğinde; öz saygının kendini değerlendirme boyutu üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğu ($R^2=0,035$; $F = 28,690$; $\beta=0,109$; $p=0,000$), öz saygının fırsatları tanıma boyutu üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğu ($R^2=0,018$; $F = 14,620$; $\beta=0,094$; $p=0,000$) ve öz saygının hedefleri belirleme boyutu üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğu ($R^2=0,020$; $F = 16,178$; $\beta=0,077$; $p=0,000$) tespit edilmiştir. Bununla birlikte öz saygının bireysel kariyer planlamanın plan oluşturma boyutu üzerine etkisinin anlamlı olmadığı ($R^2=0,003$; $F = 2,549$; $\beta=0,035$; $p=0,111$) tespit edilmiştir. Dolayısıyla öz saygı arttıkça kendini değerlendirme, fırsatları tanıma ve hedefleri belirlemenin artacağı söylenebilir. Buradan hareketle araştırmanın **H1** hipotezi ve alt hipotezleri olan **H1b**, **H1c** ve **H1d** hipotezleri kabul edilmiştir. **H1a** hipotezi reddedilmiştir. Öz saygının akademik güdülenme üzerindeki etkisini test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonucunda öz saygının akademik güdülenme üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2=0,008$; $F = 6,187$; $p=0,000$). Modelin belirleyici değişkeni olan öz saygı bağımlı değişkendeki varyansı %0,8 açıklamaktadır. Araştırmanın bulgularına göre öz saygının akademik güdülenme üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir ($\beta=0,035$; $p=0,000$). Dolayısıyla öz saygı arttıkça akademik güdülenmenin artacağı söylenebilir. Öz saygının akademik güdülenmenin alt boyutları üzerindeki etkisi incelendiğinde; öz saygının kendini aşma boyutu üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğu ($R^2=0,009$; $F = 7,527$; $\beta=0,066$; $p=0,000$) tespit edilmiştir. Dolayısıyla öz saygı arttıkça kendini aşmanın arttığı söylenebilir. Buradan hareketle **H2** hipotezi ve alt hipotezi olan **H2a** hipotezi kabul edilmiştir. Buna karşılık öz saygının akademik güdülenmenin alt boyutu olan bilgiyi kullanma üzerine etkisinin anlamlı olmadığı ($R^2=0,004$; $F = 3,014$; $p>0,05$) ve öz saygının akademik güdülenmenin alt boyutu olan keşif üzerine etkisinin anlamlı olmadığı ($R^2=0,001$; $F = 0,857$; $p>0,05$) tespit edilmiştir. Bu model de bağımsız değişken olan öz saygının bağımlı değişken olan akademik güdülenmenin alt boyutu olan bilgiyi kullanma ve keşif boyutlarını etkilemediği görülmektedir. Dolayısıyla **H2b** ve **H2c** hipotezleri reddedilmiştir. Söz konusu değerler Tablo 7' de gösterilmektedir.

Tablo 7. Regresyon Analizine Dair Sonuçlar

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	Beta	F	Sig.
I	Öz Saygı	Bireysel Kariyer Planlama	0,024	0,076	19,737	0,000*
		Plan Oluşturma	0,003	0,035	2,549	0,111
		Kendini Değerlendirme	0,035	0,109	28,690	0,000*
		Fırsatları Tanıma	0,018	0,094	14,620	0,000*
		Hedefleri Belirleme	0,020	0,077	16,178	0,000*
Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	Beta	F	Sig.
II	Öz Saygı	Akademik Güdülenme	0,008	0,035	6,187	0,000*
		Kendini Aşma	0,009	0,066	7,527	0,000*
		Bilgiyi Kullanma	0,004	0,025	3,014	0,083
		Keşif	0,001	0,012	0,857	0,355

*p<0.05 düzeyinde anlamlıdır.

5. SONUÇ

Çalışmanın bulguları incelendiğinde, öz saygı ile bireysel kariyer planlama arasında pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda regresyon analizleri değerlendirildiğinde de öz saygının bireysel kariyer planlamayı ve alt boyutları olan kendini değerlendirme, fırsatları tanıma ve hedefleri belirlemeyi anlamlı ve pozitif yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Buna karşılık öz saygının bireysel kariyer planlamanın alt boyutu olan plan oluşturma boyutunu etkilemediği görülmektedir. Kariyer seçiminde kişinin önemli olduğu bilinmektedir (Gökdeniz ve Merdan, 2011). Birey, kariyer planlama sürecinde kendi kabiliyetlerini, ilgi alanlarını ve yapmayı arzu ettiği şeyleri belirleyerek iş yaşamı sürecinde ulaşmak istediği noktanın kararını vermelidir (Acar ve Özdaşlı, 2017). Toplum içinde öz saygısı yüksek bireyler başarısızlık olasılığı yüksek olsa da başarılı olmayı beklemekte ve kendilerini daha tutarlı, bağımsız ve yetkin olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda öz saygı düzeyine bağlı olarak birey kariyerini planlama çerçevesinde geliştirmekte ve buna bağlı seçtiği yol ile istek ve amaçlarına doğru ilerlemektedir (Ünver, 2005). Diğer bir söylemle bireylerin kariyerleriyle ilgili aldıkları kararlar ve kariyer planlama süreçleri öz saygı düzeyine bağlı olarak değişmektedir (Mert vd., 2019: 598).

Öz saygı ve bireysel kariyer planlama ile ilgili alan yazın incelendiğinde; bireylerin denetim odakları, öz-yeterlik inançları ve öz saygı düzeyleri yüksek düzeyde ise kariyer kararı verme süreçlerinin de olumlu yönde ilerleyeceği belirtilmiştir (Mert vd., 2019: 598). Doğan vd., (2016) yüksek öz saygı düzeyine sahip öğrencilerin kariyer danışmanlığına ilişkin olumlu tutumlar geliştirdiğine değinmiştir. Öz saygı ile akademik güdülenme arasındaki ilişkilere bakıldığında, öz saygı ile akademik güdülenme arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda regresyon analizleri değerlendirildiğinde de öz saygının akademik güdülenmeyi ve alt boyutu olan kendini aşmayı anlamlı ve pozitif yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Buna karşılık öz saygının akademik güdülenmenin alt boyutu olan bilgiyi kullanma ve keşif boyutlarını etkilemediği görülmektedir. Akademik güdülenme kavramı, akademik işlerin yerine getirilmesi gereken enerjinin üretilmesi şeklinde tanımlanabilmektedir (Bozanoğlu, 2004). Dolayısıyla öz saygısı yüksek olan bireylerin akademik güdülenme yaşamaları beklenen bir durumdur. Bu doğrultuda öz saygı ve akademik güdülenme ile ilgili alan yazın incelendiğinde; Yun Dai (2001) öğrencilerin öz saygı düzeyi ile akademik güdülenmeleri arasındaki ilişkinin önemli ölçüde

yüksek olduğuna değinmiştir. Benzer şekilde benlik saygısının akademik motivasyonu etkilediği, öz saygı düzeyi arttıkça akademik motivasyon düzeyinin de arttığı yönünde araştırmalar bulunmaktadır (Toplu, 2019).

Görüldüğü üzere araştırmanın konusu olan değişkenlere dair alan yazında az sayıda çalışma olmasına rağmen benzer bulgular elde edildiği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla çalışmadaki hipotezlerin testi sonucunda elde edilen sonuçların alan yazına katkı niteliğinde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte regresyon analizindeki bulgulara göre etki derecesinin biraz düşük çıktığı dikkat çekmektedir. Söz konusu durumun örneklem hacmi ya da niteliğinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Araştırmanın örneklemi gelişmekte olan bir üniversitede öğrenim gören öğrenciler oluşturduğu için gelişmiş ve büyük üniversitelerde öğrenim gören öğrencilerin bireysel kariyer planlama ve akademik güdülenme anlamında daha bilinçli olacağı düşünülerek araştırmanın değişik örneklem gruplarında yürütülmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, R. ve Özdaşlı, K. (2017). Bireysel Kariyer Planlama Yapmanın Öğrenci Başarısı Üzerindeki Etkisi: SBMYO Öğrenci Üzerine Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (21), 301-314.
- Aliyev, R. ve Kalgı, M. E. (2014). İlköğretim Öğrencilerinin Utangaçlık ve Benlik Saygısı Düzeylerini Etkileyen Faktörler. *Turkish Journal of Education*, 3 (2), 60-69.
- Altıntaş, C., Talas, S., Avşar, M. ve Sönmez, H. (2021). Kariyer. Bozdoğan, D. (Ed.). *Kariyer Planlama 2021 içinde* (ss. 17-32). Tokat: TOGÜ KARMER.
- Anafarta, N. (2001). Orta Düzey Yöneticilerin Kariyer Planlamasına Bireysel Perspektif. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 2, 1-17.
- Arthur, M., Hall, D. ve Lawrence, B. (1989). *Handbook of Career Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ashton, D. ve Field, D. (1976). *Young Workers: The Transition From School to Work*. London: Hutchinson.
- Astahov, Yu. V. (2013). Business Planning Staff Career as an Effective Human Resources Technology. *Russian Federation Saratov University Magazine*, 13 (2), 14-17.
- Aytaç, S. (2000). İşgücü Verimliliği Açısından İşletmelerde Kariyer Geliştirme Sistemi. *Verimlilik Dergisi*, 2 (3), 49-77.
- Bachman, J. G. ve O'malley, P. M. (1977). Self-Esteem in Young Men. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 365-380.
- Bingöl, D. (2004). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Borges, M. A., Roth, A., Nichols, G. T. ve Nichols, B. S. (1980). Effect of Gender, Age, Locus of Control, and Self-Esteem on Estimates of College Grades. *Psychological Reports*, 47, 831-837.
- Bozanoğlu, İ. (2004). *Bilişsel Davranışçı Yaklaşımına Dayalı Grup Rehberliğinin Güdülenme, Benlik Saygısı, Başarı ve Sınav Kaygısı Düzeylerine Etkisi*. (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bozanoğlu, İ. (2004). Akademik Güdülenme Ölçeği: Geliştirmesi, Geçerliği, Güvenirliği. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 37 (2), 83-98.

- Bozanoğlu, İ. (2005). Bilişsel Davranışçı Yaklaşım Dayalı Grup Rehberliğinin GÜdülenme, Benlik Saygısı, Başarı ve Sınav Kaygısı Düzeylerine Etkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 38 (1), 17-42.
- Bozkurt, Ö., Yemenici, A. D. ve Özkara, M. (2020). Genç Nesilde Başarı Odaklı Motivasyon ve Öz Saygının Kariyer Stresi ile İlişkisi. *Uluslararası Turizm, İşletme Ekonomi Dergisi*, 4 (1), 56-66.
- Branden, N. (1969). *The Psychology of Self-Esteem*. New York: Bantam.
- Büyükbayrakdar, Ç. G., Kesici, Ş. ve Bozgeyikli, H. (2018). Gençlerin Kariyer Yaşamı Nasıl Planlanır? *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8 (8), 147-169.
- Büyükköztürk, Ş. (2007). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Carr, M., Borkowski, J. G. Ve Maxwell, S. E. (1991). Motivational Components of Underachievement. *Developmental Psychology*, 21 (1), 108-118.
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2000). *Research Methods in Education* (5th ed). London: Routledge.
- Coopersmith, S. (1967). *The Antecedents of Self-Esteem*. San Francisco: Freeman.
- Çuhadaroğlu, F. (1986). *Adölesanlarda Benlik Saygısı*. (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi), Hacettepe Üniversitesi / Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı, Ankara.
- Decay, J. ve Kenny, M. (1994). *Adolescent Development*. Madison: Brown- Benchmark.
- Deci, E. L., Vallerand, R. J., Pelletier, L. G. ve Ryan, R. M. (1991). Motivation and Education: The Self-Determination Perspective. *Educational Psychologist*, 26 (3- 4), 325-346.
- Doğan, A., Özgün, O. H., Demir, R. ve Türkmen, E. (2016). Kariyer Danışmanlığı ve Öz Saygı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (47), 786-797.
- Fortier, M. S., Vallerand, R. J. ve Guay, F. (1995). Academic Motivation and School Performance: Toward a Structural Model. *Contemporary Educational Psychology*, 20, 257-274.
- Gould, S. (1979). Characteristics of Career Planners in Upwardly Mobile Occupations. *The Academy of Management Journal*, 22 (3), 539-550.
- Gök, A. ve Tekin, N. (2015). Yabancılaşma ve Öz Saygı: Çoğulcu Eleştiriler Üzerinden Bir Değerlendirme. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 3 (2), 279-301.
- Hansford, B. C. ve Hattie, J. A. (1982). The Relationship Between Self and Achievement/Performance Measures. *Review of Educational Research*, 52 (1), 123-142.
- Harter, S. (1993). Causes and Consequences of Low Self-Esteem in Children and Adolescents. Roy F. Baumeister (Ed.). In *1993 Self-Esteem* (pp. 87-116). Boston: Springer.
- Hepper E. G. (2016). Self-Esteem. Howard S. Friedman (Ed.). In *2016 Encyclopedia of Mental Health*, 2nd edition, (pp. 80-91). Waltham, MA: Academic Press.
- <http://www.tdk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 05.12.2021).
- Gökdeniz, İ. ve Merdan, E. (2011). Kişilik ile Kariyer Seçimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3 (2), 23-36.
- James, W. (1890). *Principles of Psychology*. Chicago: Encyclopedia Britannica.
- Koçel, T. (2013). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50, 370-396.

- Mert, A., Duman, A. E. ve Kahraman, M. (2019). Ortaöğretim Öğrencilerinde Kariyer Karar Verme Öz-Yeterliliğinin Yordayıcıları Olarak Benlik Saygısı ve Algılanan Sosyal Destek. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 594-619.
- Murphy, C. M., Stosny, S. ve Morrel, T. M. (2005). Change in Self-Esteem and Physical Aggression During Treatment for Partner Violent Men. *Journal of Family Violence*, 20, 201-210.
- Rogers, C. R. (1959). A Theory of Therapy, Personality, and Interpersonal Relationships, As Developed in The Client-Centered Framework. Koch, S. (Ed.). In *1959 Psychology: A Study of Science*, (Vol 3 , pp. 184-256) New York, NY: McGraw –Hill.
- Rosenberg, M. (1965). Society and the adolescent self-image. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Sarıcı, S. H. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Planlama Faaliyetlerinin Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi: Vakıf Üniversitesi Örneği. (Yüksek Lisans Tezi), Karatay Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Seçer, H. (2013). Bireysel Kariyer Planlama ve Kişisel Başarı Algısı Arasındaki İlişki ve Pamukkale Üniversitesi'nde Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Sedikides, C. ve Gress, A. P. (2003). Portraits of the Self. M. A. Hogg and J. Cooper (Eds.). In *2003 Sage Handbook of Social Psychology* (pp. 110-138) London: Sage.
- Sencer, M. ve Sencer, Y. (1978). *Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını.
- Smith, C. L. ve Sapp, M. (1998). Psychoeducational Correlates of Achievement for High School Senior at a Private School: The Relationship among Locus of Control, Self-Esteem, Academic Achievement, and Academic Self-Esteem. *High School Journal*, 81 (3), 161-167.
- Şimşek, M. Ş. ve Çelik, A. (2014). *Yönetim ve Organizasyon*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Şimşek, M. Ş., Akgemci, T. ve Çelik, A. (2008). *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Toplu, G. (2019). Farklı Yaş Grubunda İlkokula Başlamış 5. Sınıf Öğrencilerinin Benlik Saygıları ile Akademik Motivasyonları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi), Maltepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tunç, A. ve Uygur, A. (2001). *Kariyer Yönetimi, Planlaması ve Geliştirme*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Türkoğlu, M. E. ve Acar, O. K. (2019). Bireysel Kariyer Planlamanın Öğrenci Ders Başarısı Üzerindeki Etkisi: ISUBÜ Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 6 (8). 14-25.
- Ünver, Y. (2005). *İşletmelerde Kariyer Yönetimi ve Performans Değerlendirme Sistemleri*. Ankara Üniversitesi, Dönem Projesi.
- Wigfield, A., Tonks, S. ve Klauda, S. L. (2009). Expectancy-Value Theory. In K. R. Wenzel & A. Wigfield (Eds.). In *2009 Educational Psychology Handbook Series. Handbook of Motivation at School* (pp. 55-75) New York, NY: Routledge.
- Woodd, M. (1999). The Move Towards a Different Career Pattern: Are Women Better Prepared than Men for a Modern Career?. *Women in Management Review*, 14 (1), 21-28.
- Woodward, P. G. ve Suddick, D. E. (1992). Self-Esteem of Older Adult College Students. *Perceptual and Motor Skills*, 74 (1), 193-194.

- Vallerand, R. J. ve Blissonnette, R. (1992). Intrinsic, Extrinsic, and Amotivational Styles as Predictors of Behavior: A Prospective Study. *Journal of Personality*, 60 (3), 599-620.
- Vallerand, R. J., Pelletier, L. G., Blais, M. R., Briere, N. M., Senecal, C., ve Vallieres, E. F. (1992). The Academic Motivation Scale: A Measure of İntrinsic, Extrinsic and Amotivation in Education. *Educational and Psychological Measurement*, 52, 1003-1017.
- Van Maanen, J. ve Schein, E. H. (1979). Toward a Theory of Organisational Socialisation. Staw, B. M. (Ed.). *In 1979 Research in Organisational Behaviour*, (ss. 209-264) Greenwich, CT: JAI Press.
- Yalım, F. E. (2001). *Yüksekokul Öğrencilerinde Benlik Saygısının Akademik Başarı ve Ana-Baba ile İletişime Etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Yıldız, D. ve Uzunsakal, E. (2018). Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 14-28.
- Yılmaz, E., Yiğit, R. ve Yurt, E. (2012). İlköğretim İkinci Kademedede Öğrenim Görmekte Olan Öğrencilerin Genel Benlik Saygılarının Öğrenci Başarısı ve Bazı Değişkenler Açısından İncelemesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 192-203.
- Yun Dai, D. (2001). A Comparison of Gender Differences in Academic Self-Concept and Motivation Between High-Ability. *Journal of Secondary Gifted Education*, 13 (1), 22-33.

Katılım Bankalarının Konut Kredileri ve Bu Kredilerin Konut Finansmanındaki Rollerini

Doç. Dr. Ender GÜLER

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Tapu Kadastro Yüksekokulu, Emlak ve Emlak Yönetimi,
Ankara, ender.guler@hbv.edu.tr, www.orcid.org/0000-0002-4770-4668.

Ayşe Nesil ÇİÇEKLYURT

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Taşınmaz Geliştirme
Anabilim dalı, Ankara, ayse.ciceklyurt@hbv.edu.tr, www.orcid.org/0000-0003-1519-4293.

Öz

Gayrimenkul anlamsal olarak çok fazla çeşitlilik arz etmektedir. Gayrimenkuller içerisinde, konut vasıflı olanların üretilmesi ve edinilmesi için gerekli finansmanın farklı yöntemlerle sağlanmasının mümkün olduğu bilinmektedir. Konut finansman sistemlerini, proje geliştirenlere yönelik konut finansmanı ve nihai kullanıcılara yönelik konut finansman yöntemleri olarak ayırmak mümkündür. Proje geliştirenlere yönelik konut finansmanı, Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları'nın Finansmanı ve Yapımcılara Yönelik Krediler'den bahsedilmektedir. Nihai kullanıcılara yönelik konut finansman yöntemleri söz konusu olduğunda ise Doğrudan Finansman Yöntemi, Sözleşme Yöntemi ile Finansman, Mevduat Finansman Yöntemi ve İpotek Bankası Yöntemi'nden bahsedilmektedir. Ayrıca; Kurumsal Olmayan Sektör ve Kurumsal Sektör olarak iki ana gruba ayırmak mümkündür. Konut finansman sisteminde; ekonomik birimlerden gerekli olan fazla fonları toplayarak, fon talebiyle konut almak için borçlanma ihtiyacı olan kişi ve kuruluşlara aktarma yolunun bulunması gerekmektedir. Bu çalışmada konut finansman yöntemleri incelenmiş olup katılım bankalarının gayrimenkul finansmanında ki rolleri ve Türkiye'de katılım bankalarının konut finansmanında ki rolüne değinilmiştir. Son olarak yapılan araştırmanın değerlendirmesi yapılmış ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankası, Konut Kredisi, Konut Finansmanı

Makale Gönderme Tarihi: 28. 05. 2022

Makale Kabul Tarihi: 23. 06. 2022

Önerilen Atıf:

Güler, E., Çiçekliyurt, A. N. (2022). Katılım Bankalarının Konut Kredileri ve Bu Kredilerin Konut Finansmanındaki Rollerini, *İşletme Akademisi Dergisi*, 3 (2): 248-270.

Journal of Business Academy

2022, 3 (2): 248-270

DOI: [10.26677/TR1010.2022.1030](https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.1030)

Dergi web sayfası: www.isakder.org

Housing Loans of Participation Banks and Their Roles in Housing Finance

Doç. Dr. Ender GÜLER

Ankara Hacı Bayram Veli University, Academy of Land Registry and Cadastra, Ankara,
ender.guler@hbv.edu.tr, [www.orcid.org/0000-0002-4770-4668](https://orcid.org/0000-0002-4770-4668)

Ayşe Nesil ÇİÇEKLYURT

Ankara Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Programs, Ankara,
ayse.cicekliyurt@hbv.edu.tr, [www.orcid.org/0000-0003-1519-4293](https://orcid.org/0000-0003-1519-4293)

Abstract

Real estate covers a wide variety of asset classes. Among these asset classes, residential ones are the most popular and the required financing for producing, developing and acquiring differs accordingly. Mainly, housing finance systems can be divided into housing finance for project developers and housing finance methods for end users. Housing finance for project developers can be mentioned as Financing of Real Estate Investment Trusts and Loans for Builders. When it comes to housing financing methods for end users, Direct Financing Method, Contract Method, Deposit Financing Method and Mortgage Bank Method are the underlined ones. Moreover, Financing sector can also be divided into two main groups as the Non-Institutional Sector and the Institutional Sector. The effective housing finance system must have the function of collecting the necessary funds from the economic units with surplus funds and transferring them to the individuals and institutions that are in need of borrowing to buy a house. In this study, housing financing methods are examined. Furthermore, the role of participation banks in real estate financing and housing financing in Turkey is determined. Finally, the evaluation of the research was made and suggestions were presented.

Keywords: Participation Banks, Housing Loan, Housing Finance

Received: 28. 05. 2022

Accepted: 23. 06. 2022

Suggested Citation:

Güler, E., Çiçekliyurt, A. N. (2022). Housing Loans of Participation Banks and Their Roles in Housing Finance, *Journal of Business Academy*, 3 (2): 248-270.

1. GİRİŞ

Gayrimenkul anlamsal olarak çok fazla çeşitlilik arz etmektedir. Örneğin; akaryakıt satış istasyonu, konut, arsa, tarla, otel, turizm tesisi, işyeri, iş merkezi, alışveriş merkezi, plaza, sanayi tesisi, depo, fabrika, marinalar, tersaneler, okullar vb. çok fazla çeşidi bulunmaktadır. Gayrimenkuller içerisinde bireylerin temel gereksinme ihtiyaçlarını karşıladığı konut vasıflı olanların üretilmesi veya edinilmesi için gerekli finansmanı farklı yöntemlerle sağlamak mümkündür. Konut piyasasında iki farklı yöntemle kaynak sağlanmak mümkündür. Bunlardan ilki kurumsal olmayan yöntemlerle, finansal aracıya ihtiyaç duyulmadan, kaynak sağlanırken, bir diğeri kurumsal yöntemlerle, finansal aracıyla kaynak sağlanmak mümkündür (Ünal, 2016; Hanişoğlu ve Güler, 2019:342). Konut finansman sistemlerini ayrıca, nihai kullanıcılara yönelik konut finansman yöntemleri ve proje geliştirenlere yönelik konut finansmanı olmak üzere iki farklı şekilde de ayırmak da mümkündür. Öncelikli olarak nihai kullanıcılara yönelik konut finansman yöntemleri olarak Doğrudan Finansman Yöntemi, Sözleşme Yöntemi ile Finansman, Mevduat Finansman Yöntemi ve İpotek Bankası Yöntemi'nden bahsedilmektedir. İkincisi ise proje geliştirenlere yönelik konut finansmanı olarak, Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları'nın Finansmanı ve Yapımcılara Yönelik Krediler'den bahsedilmektedir.

Konut finansman sistemlerini ayrıca kurumsal konut ve kurumsal olmayan konut sektörü olarak da iki ayrı gruba ayırarak incelemek mümkündür. Kurumsal olmayan sektörde; konut müteahhitleri, kendi konutunu kendi imkânlarıyla yaparlar. Bu durum yapı kooperatiflerini ifade etmektedir. Kurumsal konut finansmanı sistemleri ise; katılım bankaları, konut finansman kuruluşları, ticari bankalar, toplu konut idaresi, ipotek bankaları (mortgage) ve finansal kiralama şirketleri ifade etmektedir. Konut finansman sisteminde; yatırımcılar tarafından tasarruf edilen kaynak, finansman sağlayan kurumlar nezdinde toplanarak, konut edinmek isteyenler arasından borçlanma ihtiyacı olanlara sermaye olarak aktarma işlevini yerine getirmektedir. Sistem, bu işlevi yerine getirirken, yatırımcılar tarafından tasarruf edilen kaynak, borç olarak sermaye ihtiyaçlarına verildiğinde bir getiri sağlarken, diğer yandan da bu kaynak fazlasını konut edinimi için borçlanana geri ödeyebilecekleri krediye ulaşma imkânını sağlamaktadır (Hanişoğlu ve Güler, 2019:339).

Bu çalışmada öncelikli olarak katılım bankaları ve geleneksel bankalar açısından gayrimenkul ve konut finansman yöntemlerine yönelik hazırlanmış olan makaleler ve yayınlanmış tezler irdelenmiştir. Bu kapsamda banka türleri, katılım bankalarının gayrimenkul ve konut finansmanında kullandıkları yöntemler incelenmiş, katılım bankalarının Türkiye'deki gelişimi irdelenmiştir. Bu doğrultuda katılım bankalarının başlıca finansal rakamları ve durumunu gösteren, toplam fonlar, kullandırılan toplam fonlar, öz kaynaklar, net kâr, personel ve şube sayısı ile 2021 yılı Kasım ayı itibarıyla konut kredisi hacmi içerisindeki katılım bankalarının payı incelenmiştir. Sonuç olarak araştırmanın değerlendirmesi yapılarak, katılım bankalarının gayrimenkul finansmanında ki rolleri ve Türkiye'de katılım bankalarının konut finansmanında ki rolüne değinilmiş olup katılım bankalarının konut finansmanında sektör içerisindeki payını arttırmaya yönelik öneriler sunulmuştur.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Katılım bankaları ve geleneksel bankalara yönelik, bankaların kullanmış olduğu gayrimenkul ve konut finansman yöntemlerine yönelik daha önceden yapılmış çalışmalar aşağıda yer almaktadır.

Hanişoğlu ve Güler (2019) tarafından düzenlenmiş olan "Konut Sektöründe Finansman Modellerinin Analizi: Türkiye Uygulaması" başlıklı makalesinde konut satın almak isteyen bireylerin zaman içerisinde hangi yöntemlere başvurduğu irdelenmiştir. Konut kredisi

sisteminin konut finansman çeşidi olarak Türkiye’de hangi zaman aralıklarında kullanılmaya başlandığı ve bu konuda uygulama eksikliklerine değinilmiştir. Türkiye’de konut finansmanında yasal düzenlemeler ve uygulanan yöntemler de değerlendirilerek farklı ülkeler tarafından uygulanan konut finansmanı sistemleri incelenmiş olup özel sektör ve kamu sektörünün birlikte ve uyumlu çalışması halinde daha verimli olabileceği kanısına varılmıştır.

Bahadır ve Haznedaroğlu (2011) tarafından düzenlenmiş olan “Konut Finansmanı Sistemleri ve Türkiye Uygulamasının Geliştirilmesi” başlıklı makalesinde konut finansmanı yöntemleri, proje geliştirenlere ve nihai kullanıcılara göre ayırma tabi tutularak incelenmiştir. Daha sonra bu inceleme sonucunda elde edilmiş olan bulgular değerlendirilerek, ipotekli konut finansman sisteminin Türkiye’deki eksikliklerin giderilmesine çalışmaların neler olması gerektiği yönünde değerlendirmeler yapılmıştır.

Kurt Doğan (2019) tarafından düzenlenmiş olan “Gayrimenkul Finansmanında Katılım Bankacılığının Rolü: Elbirliği Modeli” başlıklı yüksek lisans tezinde Türkiye’de gayrimenkul finansmanında katılım bankacılığının rolü incelenmiş, katılım bankalarının gayrimenkul finansmanında kullandığı yöntemler irdelenmiştir. Katılım bankalarının elbirliği yöntemini kullanması halinde gayrimenkul finansmanında sağladıkları avantajın klasik yöntemlere göre daha fazla olduğu kanısına varılmıştır.

Eceyurt Batır (2016) tarafından düzenlenmiş olan “Türkiye’de Katılım Bankaları Ve Konvansiyonel Bankaların Kârlılık Belirleyicileri ve Etkinlik Yönünden Karşılaştırılmaları” başlıklı doktora tezinde katılım bankaları ile geleneksel bankalar karşılaştırılmıştır. Bu bankaların kârlılık belirleyicileri panel veri analizi ile analiz edilmiş olup kârlılık ve etkinlik analizi kapsamında her iki bankanın da aralarında farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Özübek (2008) tarafından düzenlenmiş olan “Konut Finansman Yöntemlerinde Riskler: Hanehalkının Konut Finansman Yöntemlerini Değerlendirmesine Yönelik Bir Araştırma” başlıklı doktora tezinde konut finansmanının temel yapısı ve kavramlar, konut finansman yöntemleri ve konut kredisi türleri ile Türkiye’de konut finansman ile ilgili yasal düzenlemeler incelenmiştir. Çalışmada bireylerin konut satın alma yöntemlerindeki değişkenlerin; temin edilen bilgiye, öğrenim düzeyine, İpotekli konut kredileri ile ilgili yasal düzenlemeler hakkında bilgi sahipliği gibi konulara bağlı olduğu kanısına varılmıştır.

Dede ve Yazıcı (2020) tarafından düzenlenmiş olan “Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) ve Faizsiz BES’in Analizi” başlıklı makalesinde Bireysel Emeklilik Sistemi irdelenmiş ve Türkiye’deki gelişimi incelenmiştir. Bu çalışmada faizsiz Bireysel Emeklilik Sistemi’nin Türkiye ekonomisi ve Katılım Finans piyasası kapsamında çeşitli yapısal sorunların çözümüne vurgu yapılmış olup büyük ölçüde kira sertifikalarına dayanan bu sistemin girişim sermayesi, gayrimenkul yatırım fonları gibi çeşitli sermaye piyasası araçlarıyla çeşitlendirilmesi gerekliliği belirtilmiştir.

Pekcan (2006) tarafından düzenlenmiş olan “Katılım Bankacılığı Faaliyetleri ve Muhasebe Sistemi” başlıklı yüksek lisans tezinde katılım bankalarının Türkiye’de bankacılık sistemleri arasına dâhil olma süreci irdelenmiştir. Yasal düzenlemeler sonucunda denetim boşluğunun giderilmesine rağmen katılım bankalarının çok fazla finansal sistemde yer edinilemediği kanısına varılmıştır. Katılım bankacılığının tercih edilmesinde artış olması için olması gereken çalışmalara değinilmiştir.

Bu çalışmaların çeşitlenmesi, katılım bankalarının kullandığı finansman yöntemlerinin toplam açısından bilinirliğinin artmasına neden olması, aynı zamanda katılım bankaları açısından kullandıkları finansman yöntemlerinin çeşitlenmesini sağlaması açısından önem arz etmektedir.

3. KONUT FİNANSMAN YÖNTEMLERİ

Bireyler için konut yatırımı, uzun vadeli ve aynı zamanda hacim bakımından da büyük yatırım çeşitlerinden biridir. Konut edinimi için ihtiyaç duyulan sermayeyi, kaynak fazlası olanlardan karşılanabilmesi için çeşitli konut finansman sistemleri geliştirilmiştir. Bu sebeple konut edinmek isteyen bireylerin gereken sermayeye nasıl erişeceğini konut finansman yöntemleri belirler. Konut finansman yöntemleri, ülkeler bakımından kültürel, sosyal, ekonomik, hukuki altyapı ve tasarruf alışkanlıklarına göre farklılık göstermesinin yanı sıra genellikle karmaşık yapıda sistemler olarak özel düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte karmaşık yapısına rağmen konut finansman sistemlerini, Proje Geliştirenlere Yönelik Konut Finansmanı ve Nihai Kullanıcılara Yönelik Konut Finansman Yöntemleri olarak iki ana başlıkta incelemek mümkündür (Özübek, 2008:10).

3.1. Proje Geliştirenlere Yönelik Konut Finansmanı

Asıl amacı gayrimenkul projelerinin geliştirilmesini sağlamak ve nihai durumda üretilen projenin son kullanıcısına pazarlanmasını sağlamak olan girişimciler gayrimenkul geliştirme faaliyetlerini yürütürken aynı zamanda projeyi finanse eden kişi ve kuruluşların hak ve menfaatlerini de gözetirler. Başka bir deyişle gayrimenkul geliştirme faaliyetleri için kaynak sağlayan tasarruf sahipleri geliştirilen projeden gelir veya kar elde etmek yoluyla sermayelerini artırma amacını taşırlar. Bu süreçte, projeyi yürütenler Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GYO) ya da tamamıyla bağımsız çalışan üreticiler olarak ön plana çıkmaktadır (Bahadır ve Haznedaroğlu, 2011:406).

3.1.1. Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları'nın Finansmanı

Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları, büyük ölçekli projeler için gerekli olan finansmanı hisse senedi ihracıyla sağlarlar. GYO'ların portföylerinde nakde çevrilebilme kolaylığı yüksek olan, likiditesi yüksek menkul kıymetlere dönüştürüp, yatırımcılara yeni imkânlar sunmak amacıyla bir çok gayrimenkulleri bulundurlar. Gelişmiş piyasalar söz konusu olduğunda ise bu ortaklıklar birbirlerine yatırım yapar ve bu yolla piyasanın likiditesini artırırlar. Özellikle arsa fiyatlarının yüksek olduğu yerlerde, yenilenme çalışması söz konusu olduğunda önemli rol alırlar. New York'un gözde merkezi Manhattan'ın bu ortaklıklar sayesinde yenilenmesi bu duruma örnek gösterilebilir. Ancak, bu yöntemin kaynak israfına yol açma olasılığı olsa da GYO'lar tarafından gerçekleştirilecek olan projelerin atıl olup olmadıkları satış çıkarlarından anlaşıldığından bu olumsuz durumun önlenmesi mümkündür. Ancak, Türkiye'nin Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları konusunda deneyiminin yeterli olmaması, iflas aşamasında olan şirketler ve proje liderlerine kaynak sağlanmasının uygunluğu soru işaretlerini doğurmaktadır. Yine de bölgelerde finansal ihtiyaçlara göre, katma değer yaratabilecek, gerekli olan ihtiyaçlara cevap verebilecek, projelerin hayata geçirilmesi açısından önem arz etmektedir (Bahadır ve Haznedaroğlu, 2011:406).

3.1.2. Yapımcılara Yönelik Krediler

Yapımcılara yönelik krediler de yöntem, yapımcının kredi kullanmak amacıyla bankayla yapmış olduğu sözleşmeye dayanmaktadır. Küçük çaplı projelerde genel olarak yerel bankalar daha çok tercih edilse de, büyük ölçekli projelerde ise uluslararası proje finansmanı paketleri tercih edilmektedir. Bu süreçte kredilerin yapımcı firmanın satışlarından elde edilen gelirlerle geri ödendiğinden dolayı, kullanıcılara yönelik kredilerin finansman süresine göre daha kısa sürmektedir (Bahadır ve Haznedaroğlu, 2011:406).

3.2. Nihai Kullanıcılara Yönelik Konut Finansman Yöntemleri

Nihai kullanıcılara yönelik konut finansman yöntemlerinde kaynak sağlamada ağırlıklı olarak kullanılan yöntemleri, sözleşme yöntemi ile finansman, doğrudan finansman yöntemi, mevduat finansman yöntemi, ipotek bankası yöntemi şeklinde dört başlıkta sıralamak mümkündür.

3.2.1. Doğrudan Finansman Yöntemi

Konut satın almak isteyen bireyler ağırlıklı olarak, ihtiyaç duyduğu finansmanı kendi ilk olarak tasarruflarından ve daha sonra kendi çevrelerinden sağladıkları kaynaklarla sağlamaya çalışırlar. Kurumsal finansmanın yetersiz olduğu piyasalarda ise konut alacak olanların kaynak ihtiyacı, doğrudan fon fazlası olanlardan karşılanmaktadır. Yeterli birikimi olmayıp doğrudan gayrimenkul satıcısına borçlanan bireylerin kullandığı bu yönteme doğrudan finansman yöntemi denilmektedir. Bu yöntemde, finansal bir aracı bulunmaz. Bu nedenle ekonomide çok aktif rolü bulunmamaktadır. Çoğunlukla gelişmişlik seviyesi yeterli düzeye ulaşmayan veya gelişmekte olan ülkelerde bu yöntem sayesinde konut sahibi olunmaktadır (Yalçiner, 2006; Kurt Doğan, 2019:4). Ancak bu yöntem, fon sağlayanların beklentileriyle konut alacak olan bireylerin beklentilerinin bire bir uyuşmaması ve kurumsal aracının olmaması gibi nedenlerden dolayı kaynak kullanımı açısından oldukça verimsizdir (Özübek, 2008; Bahadır ve Haznedaroğlu, 2011:407).

3.2.2. Sözleşme Yöntemi ile Finansman

Yeterli maddi birikimi olmayan ve konut sahibi olmak isteyen bireylerin birikimlerini piyasa faiz oranlarını geçmeyecek bir oranla değerlendirmesiyle ihtiyaç duydukları finansmanı karşılarken yine piyasa faiz oranlarının altında kredi kullanılması yoluyla konut sahibi oldukları bu sisteme genel olarak geleneksel ekonomilerde rastlanılmakta olup sözleşme yöntemi ile finansman olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda birey, piyasa faizinin altında bir faizle mevduat birikimini ilgili kuruma yatırır, kredi kullanmayı hakkettiğinde ise yine piyasa faizinin altında bir oranla borçlanacaktır (Kurt Doğan, 2019:5). Sözleşme yöntemi ile finansman sisteminde genellikle aracı bir kurum bulunmazken, konut edinmek isteyen bireyler doğrudan üreticiye borçlanmakta ve karşılıklı olarak yapılan anlaşmaya dayalı biçimde inşaat ilerleme seviyesine göre ödeme yapmaktadır. Kapalı bir konut finansman sistemi olan bu yöntem kredi talebinde bulunan bireylerin, zorunlu mevduat birikiminden sonra ihtiyacı olan krediyi alabildiği bir konut finansman yöntemidir. Bu yöntem konut almak isteyen bireylerin gerekli olan mevduatı biriktirenler için yeterli fonu sağlayamadığından ve ayrıca esnek bir yapıya sahip olmadığından dolayı dezavantajlıdır (Bozkır, 2007; Bahadır ve Haznedaroğlu, 2011:407).

3.2.3. Mevduat Finansman Yöntemi

Mevduat finansman yöntemi, diğer yöntemlere nazaran en yaygın kullanılan yöntemlerden biridir. Bu yöntemde, ticaret ve yatırım bankalarıyla, gayrimenkul alanında uzman, tasarruf ve kredi birlikleri gibi çeşitli kuruluşlar yer almaktadır. Bu kuruluşlar piyasa faiziyle mevduat toplayıp, devletin sağladığı özel vergi, ihtiyari karşılık olan disponibilite indirimi ve muafiyetlerle, piyasa faizinin altında bir oranla alıcılara konut kredisi olarak kullanma imkanı sunarlar. Bu yöntemde fonun büyük bir kısmının mevduat yoluyla toplandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kuruluşlar tarafından, fon temini için ipotek veya tahvile dayalı borçlanma araçları ihraç edilmektedir (Özübek, 2008; Bahadır ve Haznedaroğlu, 2011:407).

3.2.4. İpotek Bankası Yöntemi

İpotek bankası yöntemi, ipotek karşılığı menkul kıymetleştirilmiş kredilerin kullanımına dayalı sistem olarak kısaca tanımlamak mümkündür. Bu yöntemde borçlanarak edinilen bir gayrimenkule ilişkin borcun geri ödenmesi taksitler halinde sağlanırken aynı zamanda, borç

kapanana kadar gayrimenkulün mülkiyeti kredi sağlayan finans kurumunda bulunmakta ve krediyi kullanan veya gayrimenkulü satın alana, gayrimenkule ilişkin kullanım ve yararlanma imkânı sunmaktadır. Kısaca, menkul kıymetleştirme işlemini alacak haklarına dayalı olarak yapan bir kredi sistemi olarak nitelendirmek doğru olacaktır (Kabataş, 2007; Bahadır ve Haznedaroğlu, 2011:407). İpotek bankası yönteminde beş ayrı fonksiyonu bulunmaktadır (Akçay, 1999; Kurt Doğan, 2019:6).

- Finansman
- Hizmet
- Yatırım
- Menkul Kıymetleştirme
- Sigorta

İpotek bankacılığı yöntemini, kredileri vade sonuna kadar aktifte tutmadan, bu kredilerden kaynaklanan alacaklara dayanarak, sermaye piyasalarında varlığa dayalı menkul kıymet ihraç edilmesini mümkün kılması diğer finansman türlerinden ayıran en önemli özelliğidir (Yalçın, 2006; Kurt Doğan, 2019:6). Birincil ve ikincil piyasalarda ipotek ve menkul kıymetleştirmenin yapılmasıyla sistemin etkinliğinin artırması açısından ipotek bankacılığı yöntemi önem arz etmektedir (Kabataş, 2007; Bahadır ve Haznedaroğlu, 2011:407).

4. KATILIM BANKALARI VE GAYRİMENKUL FİNANSMANINDAKİ ROLLERİ

Sürdürülebilir ekonomide bankalar, tasarruf sahiplerinin birikmiş tasarruflarını alarak, kaynak ihtiyacı olanlara kredi açtıklarından, finansal sistem içerisinde önemli paya sahiptir. Ekonomide, para aktarma görevini üstlenen bankaların gayrimenkul sektörü açısından önemi, gayrimenkul yatırımlarına ihtiyaç duyulan finansmanı sağlamak için aracılık etmeleridir. Ayrıca, ülkelerin ekonomik kalkınmalarında, istihdamında bankalar, toplumsal refaha hizmet ederler (Kevser, 2021:63). Bu sebeple finansal sistemde bankaların zamanla farklı görevleri ve hizmetleri bulunan çeşitleri ortaya çıkmıştır (Eceyurt Batır, 2016:40).

Merkez Bankası; ayrıcalığını Türkiye Büyük Millet Meclisinden (TBMM) alan, para basma ve ihraç yetkisine haiz tek banka türüdür (TCMB, 2022). Bazı durumlarda her ne kadar da Hazine'ye bağlı olan Darphane ve Damga Matbaası madeni para basma görevini üstlense de para basma ve ihraç yetkisi temelde Merkez Bankası'na aittir (Eğilmez, 2021). Merkez Bankasının görev ve sorumluluklarını; ülke ekonomisinin ihtiyacına göre banknot basma, ihraç imtiyazı, devletin haznedarlığı, mutabakatın sorunsuz gerçekleştirilmesi için fon ve menkul kıymetlerde yeni sistemler kurmak ve bu sistemlerin işlemlerini, gözetimini yapmak, devletin finansal ve ekonomi konularında danışmanlık yapmak, ticaret bankaların para kaynaklarını korumak, fiyat istikrarını sağlamak, bankalar arasında ve hesaplar arasında nakil merkezi işlevi, reeskont yapmak ve krediyi tanzim etmek, fonların ve menkul kıymetlerin aktarılmasını güvenli ve hızlı bir şekilde yapılmasını sağlamak şeklinde sıralamak mümkündür (Küçükkoçaoğlu, t.y.; Eceyurt Batır, 2016:40).

Yatırım Bankaları; mevduat kabul etmeyen yatırım bankaları, genel olarak ticari bankacılık faaliyetlerini gerçekleştirilmeyen mali kuruluşlardır. Ayrıca bu bankalar kalkınma bankacılığının yaptığı faaliyetler dışında kalan alanlarda faaliyet gösterirler. Yatırım bankaları, kurumların menkul kıymet ihracında aracı kuruluşlardır (TÜBA, 2022:1). Anonim Şirketlerine menkul kıymet ihraç etme konusunda tavsiyelerde bulunan yatırım bankaları, ihraç edilecek olan menkul kıymetlerin önceden belirlenen fiyat üzerinden almak suretiyle piyasada satışını gerçekleştirirler (Mishkin, 2013; Eceyurt Batır, 2016:42). Yatırım bankaları; sermaye piyasası enstrümanlarını kullanarak sermaye piyasasında faaliyet gösterirken bu yolla sağladığı kaynaklarla yatırım yaparlar. Ayrıca, bu bankalar işletmelerin etkin yönetime ve düzgün mali yapıya kavuşmaları için devir ve birleşme konularına dâhil olarak danışmanlık hizmeti verirler ve mevduat kabulü

hariç tüm bankacılık hizmetlerini yapmak üzere kurulurlar (TÜBA, 2022;1). Menkul kıymet taciri olarak da bilinen bu bankalar, tahvil ihraç ederek ya da kredi kullanarak kendilerine kaynak sağlarken, bu yolla kendi nam ve hesaplarına menkul kıymet almak ya da firmalara orta veya uzun vadeli yatırım ve proje kredisi sağlamak için kullanırlar. Yatırım bankaları, yatırım yaptıkları menkul kıymetleri daha sonra halka arz ederler (Akbulak vd., 2004; Eceyurt Batır, 2016:42).

Kalkınma Bankaları; özellikle sanayileşmeyi geliştirecek uygun finansman kaynaklarını bulmakta sıkıntı çeken geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkelerde, sermaye yetersizliği olan firmalara veya büyük endüstriyel firmalara, yapacağı yeni yatırımlara kaynak ve teknik yardımla endüstriyel gelişmeyi hızlandırmaya destek sağlarlar (TÜBA, 2022; 5). Bu gibi sermaye piyasası yeterli düzeye erişmemiş ve yeterince gelişmemiş ülkelerde uzun vadeli kaynak sağlama görevi, kalkınma bankaları tarafından üstlenilmiştir. Bu bankalar kaynaklarını yerli ve yabancı bankalardan, uluslararası kalkınma kuruluşlarından ve devlet fonlarından sağlamaktadırlar (Aydın, 2006; Eceyurt Batır, 2016: 42). Bu bankaların mevduat kabul yetkisi bulunmadığından bu yönüyle katılım bankalarından ayrılmaktadırlar (Akbulak vd., 2004; Eceyurt Batır, 2016: 42).

Ticari Bankalar; kredi satın alan ve satan kuruluşlar olarak da tanımlanan ticari bankalar, fon fazlasına sahip olan bireylerden mevduat ya da diğer isimler adı altında kaynak toplarlar. Bu kaynakları fon ihtiyacı olanlara kredilendirme ve diğer mali işlemlerle aktaran, ekonomiyeye kâydı para getiren kurumlardır. Ticari bankaların, işletmelere borç verme ve mevduat toplama, mevduat kabul etme, işletme kredileri oluşturma, müşterilere vadesiz veya vadeli mevduat ve tasarruf mevduatı gibi hizmetler sunma, bireylerin sahip olduğu mevduatları işleterek kâr sağlamaya çalışma gibi hizmetleri bulunmaktadır (Bağcı, 2013: 3). Tüm ticari bankaların temel amacı kısa dönemde kâra ulaşmak olsa da uzun dönemde bu bankaların asıl amacı, bankanın piyasadaki değerini ve pay sahiplerinin servetlerini en yüksek seviyeye getirmektir (Takan ve Boyacıoğlu, 2011: 44; Bağcı, 2013: 18). Ticari bankalar kısa dönemde istedikleri kâra ulaşmak için masraflarını azaltırlar ve farklı kaynaklardan elde ettiği paralarla, gelirleri ve giderleri arasındaki fark sayesinde gerçek kâra ulaşmış olurlar (Idiab, Haron ve Ahmad, 2011: 1027).

Katılım Bankaları; ihtiyat sahiplerinin tasarruflarını kullandırmaları karşılığında faiz almak istemeyenler için kurulmuş islami bankalardır. Bu bankalar bazı gerekçelerle tasarruflarını bankalara yatırmayan ihtiyat sahiplerinin geleneksel adıyla yastık altında şeklinde adlandırılan altın, döviz, ev arsa şeklinde varlıklarını üretim sürecine dâhil etmek için kurulan, kar/zarar ortaklığı anlayışıyla faaliyet gösteren mali kurumlardır (Takan ve Acar Boyacıoğlu, 2011; Dikmen, 2019: 3). Bazen dini görüşleri nedeniyle faiz ödeyecekleri bir finansman yöntemini tercih etmek istemeyen konut sahibi olmak isteyen bireylerin, konut edinimi amacıyla faizsiz finansman yöntemi olarak ortaya çıkmıştır (Kurt Doğan, 2019:42).

4. 1. Katılım Bankacılığının Türkiye’de ki Tarihsel Gelişimi

1980’li yıllardan itibaren Türkiye ekonomisinde liberalleşme girişimleri neticesinde faizsiz bankacılık gündeme gelmiştir (Eceyurt Batır, 2016:55). Bu ekonomik gelişmelerle birlikte İslami bankacılık faaliyetlerini gerçekleştirecek olan, halk arasında yastık altı birikim olarak adlandırılan, farklı nedenlerle ekonomiyeye kazandırılmayan tasarrufların, reel ekonomiyeye dâhil edilmesi için 1983’te Bakanlar Kurulu kararıyla Özel Finans kurumları Türkiye ekonomisine dahil olmaya başlamıştır. 2005 yılında kabul edilen 5387 Sayılı Bankacılık Kanunu’yla, Özel Finans Kurumları (ÖFK), Katılım Bankası adını almıştır. Özel Finans kuruluşlarının kurulmasının asıl amacı kapalı ekonomik sistemden, dışa açık ekonomik sisteme doğru geçiş sağlamanın yanı sıra uluslararası piyasalarda söz sahibi olmak ve ekonomide aktif olmayan varlıkların likidite sağlayacak biçimde ekonomide yer edinmesini mümkün kılmaktadır. Başka bir deyişle, faiz kavramının İslam inancındaki hassasiyeti sebebiyle ekonomide aktif olarak yer

almayan varlıklar için kullanım imkanı sağlayan sistemde, adeta gayrimenkul ve gayrimenkule dayalı haklardan elde edilebilecek gelirlerin varlık sahiplerine aktarılması amaçlanmaktadır (Pekcan, 2006: 21; Dikmen, 2019: 27-28). Katılım bankalarının ortaya çıkışındaki temel amaçlar;

- Faiz hassasiyetinden kaynaklı olarak, geleneksel bankalarla herhangi bir çalışma yapmak istemeyen tasarruf sahiplerinin yastık altı birikimleri ya da atıl durumdaki varlıklarını ülke ekonomisine kazandırmak,
- İslam ülkeleriyle Türkiye'nin ilişkilerini geliştirmek ve ekonomik işbirliklerini artırmak,
- Özellikle petrol zengini olan İslam ülkelerinden Türkiye'deki yatırım projelerine kaynak sağlamak olarak ifade edilmektedir (Aras ve Öztürk, 2011; Eceyurt Batır, 2016:55).

Türkiye'de Özel Finans Kurumları'nın, hükümetin kararıyla Merkez Bankası'na bağlı olarak faaliyetini sürdürmesi sonucunda, finansal sektör üzerindeki baskıların azalması sağlanmıştır (Aysan vd., 2013; Eceyurt Batır, 2016:56). ÖFK ile alakalı yapılmış olan düzenlemelerden sonra 1985'te ilk kez Al Baraka Türk, daha sonra 1989'da da Kuveyt Türk kurulmuştur (Eceyurt Batır, 2016:55).

ÖFK, 1999'da 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu'na dâhil olana kadar, Hazine Bakanlığı ve Merkez Bankası'nın talimatlarıyla ve Bakanlar Kurulu kararlarıyla faaliyetlerini yürütmüştür. Geleneksel bankalar gibi 4389 sayılı Bankalar Kanunu'na tabi olması 1999 yılının Aralık ayından itibaren gerçekleşmiştir (Okumuş, 2005; Eceyurt Batır, 2016:56). 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nda yapılan değişiklikle 2006 yılı Ocak ayından itibaren güvence fonundan, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na geçiş sağlanmıştır. Böylece, Türkiye'de mevduat sigorta sistemi dâhil olmak üzere birçok konuda katılım bankalarıyla geleneksel bankalar, aynı düzenlemelere tabi tutularak bu bağlamda durumları eşitlenmiştir (Ertürk, 2007; Eceyurt Batır, 2016:56). Bu düzenleme, Katılım Bankalarının hızla büyümesine ve sayıca çoğalmasına neden olmuştur (Tekbaş, 2013; Eceyurt Batır, 2016:56). Ayrıca bu kanunla katılım bankaları, katılım hesabı ve cari hesap adlarıyla fon toplayabilmektedir. Bu bankalardaki hesap sahipleri, bankanın faizsiz bankacılık prensibiyle yaptığı finansal işlemler sonucunda muhtemel kâr ve zarara ortak olmaktadır. Bu Kanunla katılım bankalarının işlemlerine standartlar getirilmiş olsa da islami esaslara uygunluk bakımından yeterli ve detaylı bilgiler içermemektedir. Finansal işlemlerinin İslami perspektife uygunluğu konusundaki bu eksiklik, katılım bankalarının kendi bünyelerinde kurmuş oldukları danışma kurullarının onayıyla ya da bu konuda uzmanlaşmış bazı akademisyenlerin yardımıyla gidermektedirler. 2013 yılının sonlarına doğru Türkiye Katılım Bankalar Birliği (TKBB)'nin katkısıyla, Dünya Bankası ve Hazine Müsteşarlığı işbirliğiyle "Küresel İslami Finans Geliştirme Merkezi" kurulmuştur. Küresel İslami Finans Merkezi'nin (KİFM), Borsa İstanbul bünyesinde faaliyete başlamasıyla kendi alanında yükümlülükleri bakımından dünyada ilk ve tek temsilcilik olmuştur (Tekbaş, 2013 Eceyurt Batır, 2016:56). Küresel İslami Finans Merkezi şu amaçlarla kurulmuştur:

- İslami finansın küresel ölçekte geliştirilmesi,
- Eğitim ve araştırma faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi,
- Dünya Bankası Grubu müşterisi olan İslami finansal kuruluşların ve piyasaların geliştirilmesi ile ilgilenen ülkelere, teknik destek, yardım ve danışmanlık hizmetlerini sağlaması (Eceyurt Batır, 2016:59).

Dünyada faaliyet gösteren dört finans merkezi vardır. Bunlar; Tokyo, New York, Frankfurt ve Londra'da hizmet vermektedir. KİFM'nin Türkiye'de kurulması, İstanbul'un ilk olarak bölgesel, daha sonra uluslararası düzeyde finans merkezi olması amacıyla yapılan çalışmalar, Dünya Bankası'nın Türkiye'yi ve İstanbul'u finansal fonksiyonellik bakımından yeterli düzeyde

gördüğünün bir göstergesi olmuştur (TKBB, 2014; Eceyurt Batır, 2016:56). Son zamanlarda Türkiye’de bulunan geleneksel bankalar, kendi finansal yapılarında katılım bankası açmaya başlamıştır. Örneğin, geleneksel bankalar arasında ilk Ziraat Bankası’yla başlayan katılım bankacılığı, Türkiye’de geleceğe yönelik katılım bankacılığının potansiyel olarak görüldüğünün ve bu potansiyelin giderek artacağına bir göstergesidir (Eceyurt Batır, 2016:59).

Bankacılık Kanunu’yla 2005’de kurulan Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), yönetim merkezi İstanbul’da olan bir kamu kuruluşudur. Günümüzde Türkiye’de, Albaraka Türk Emlak Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası, Türkiye Finans, Vakıf Katılım, Ziraat Katılım olmak üzere toplamda altı katılım bankası bulunmaktadır. Bunlar TKBB’ nin üyesidir. Bu birliğin, serbest piyasa ekonomisi ve tam rekabet ilkeleri çerçevesinde bankacılık düzenlemelerine ilişkin ilke ve kurallar doğrultusunda birçok görev ve sorumluluğu vardır. Bunlar; katılım bankalarının hak ve menfaatlerini korumak, çıkarlarını savunmak, katılım bankacılığı sistemini büyütmek, bankacılık mesleğini geliştirmek, rekabet gücünü artırmak amacıyla çalışmalar yapmak, sürdürülebilir ekonomi çerçevesinde rekabet ortamını yaratmak ve haksız rekabetin önlemek için gerekli kararları almak veya alınmasını sağlamak, uygulamak ya da uygulanmasını talep etmektir. Özetle TKBB 4389 Sayılı Bankalar Kanunu ve 2001/3138 Sayılı Birlik Statüsü’ nün yürürlüğe girmesi sonucunda kurulan Özel Finans Kurumları Birliği’nin adı, daha sonra bu kurumun adı 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu ve 2006/10018 Sayılı Birlik Statüsü’yle Türkiye Katılım Bankaları Birliği olarak değişmiştir (TKBB, 2022a).

4. 2. Katılım Bankacılığı

Türkiye’de geleneksel ve katılım bankası olmak üzere toplam 54 adet banka faaliyet göstermektedir. Bu bankaların 6’sı katılım bankasıdır (<https://tr.wikipedia.org>,2022). Faizsiz bankacılık prensiplerine uygun olarak her türlü bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği sistem olarak bilinen katılım bankacılığının işleyiş prensibine göre kar ve zarara katılım esas olmak kaydıyla toplanan fonlar ticaret, ortaklık ve finansal kiralama gibi yöntemlerle kaynak arayanlara aktarımın sağlandığı bankacılık sistemidir (TKBB, 2018; Kurt Doğan, 2019:42). Katılım bankalarının başlıca finansal rakamları ve durumunu gösteren, toplam fonlar, kullandırılan toplam fonlar, öz kaynaklar, net kâr, personel ve şube sayısı Tablo 2.1’de yer almaktadır. Bu tabloya göre Türkiye’de bulunan katılım bankalarının, fon kullanım yapısının gösterildiği hanede aktif toplamı en yüksek olanın Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş. olduğu görülmektedir. Daha sonra sırasıyla Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş., Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş., Ziraat Katılım Bankası A.Ş., Vakıf Katılım Bankası A.Ş. ve son olarak Emlak Katılım Bankası A.Ş. olduğu görülmektedir. Tabloda diğer başlıklardaki, katılım bankalarının aralarında başlıklara göre sıralamalarda farklılıklar görülse de Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.’nin diğer katılım bankaları arasında en yüksek paya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple katılım bankaları arasından en çok gelişen, bilinen ve tercih edilen, faaliyet gösteren bankanın Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.’dir. Ancak bu durumun, Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.’nin diğer bankalardan daha önce faaliyet göstermeye başlamasıyla ilgili olduğu söylenebilir. Bir diğer açıdan, katılım bankaları genel itibarıyla öz kaynaklar, net kâr, personel ve şube sayısı başlıkları arasında herhangi bir doğrusal ya da ters fonksiyon olmadığı görülmektedir. Aslında bu durumun katılım bankalarının özel ve kamu bankaları olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Zira kamu bankaları dışında kalan özel bankalar arasında bu başlıklarda doğrusal bir oran vardır.

Tablo 2.1 Katılım Bankalarının Başlıca Finansal Rakamları

KATILIM BANKALARININ BAŞLICA FİNANSAL RAKAMLARI (Bin TL, %)(Eylül 2021)				
	Toplanan Fonlar - TL	Toplanan Fonlar - YP	Toplanan Fonlar Toplam	
Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.	19.102.511	47.635.229	66.737.740	
Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.	46.699.402	104.491.635	151.191.037	
Emlak Katılım Bankası A.Ş.	6.517.162	9.936.603	16.453.765	
Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.	17.754.891	44.529.958	62.284.849	
Vakıf Katılım Bankası A.Ş.	14.351.254	36.065.184	50.416.438	
Ziraat Katılım Bankası A.Ş.	26.970.445	30.461.885	57.432.330	
Katılım Bankacılığı Sektörü Toplamı	131.395.665	273.120.494	404.516.159	
	Kullandırılan Fonlar - TP	Kullandırılan Fonlar - YP	Kullandırılan Fonlar Toplam	
Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.	24.415.609	24.451.693	48.867.302	
Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.	53.355.742	41.530.583	94.886.325	
Emlak Katılım Bankası A.Ş.	10.380.050	4.776.151	15.156.201	
Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.	28.280.310	20.086.123	48.366.433	
Vakıf Katılım Bankası A.Ş.	21.172.217	17.446.238	38.618.455	
Ziraat Katılım Bankası A.Ş.	33.087.882	19.470.558	52.558.440	
Katılım Bankacılığı Sektörü Toplamı	170.691.810	127.761.346	298.453.156	
	Takipteki Alacaklar (Brüt)	Takipteki Alacaklar(Brüt)/ Kullandırılan Fonlar	Toplam Aktifler	
Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.	2.552.000	5,22%	83.732.266	
Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.	2.625.000	2,77%	186.903.445	
Emlak Katılım Bankası A.Ş.	178.000	1,17%	25.511.723	
Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.	2.574.000	5,32%	84.891.128	
Vakıf Katılım Bankası A.Ş.	812.000	2,10%	73.215.553	
Ziraat Katılım Bankası A.Ş.	1.567.000	2,98%	76.435.446	
Katılım Bankacılığı Sektörü Toplamı	10.308.000	3,45%	530.689.561	
	Öz Kaynaklar	Net Kâr	Personel Sayısı	Şube Sayısı
Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.	4.060.707	51.427	3258	230
Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.	9.348.265	1.407.781	6087	442
Emlak Katılım Bankası A.Ş.	1.598.633	50.945	1021	65
Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.	5.972.286	483.480	3576	316
Vakıf Katılım Bankası A.Ş.	8.111.913	802.468	1803	125
Ziraat Katılım Bankası A.Ş.	3.988.912	306.007	1453	113
Katılım Bankacılığı Sektörü Toplamı	33.080.716	3.102.108	17198	1291

Kaynakça: TKBB, 2021

Katılım bankaları, bankacılık faaliyetlerini yerine getirirken çeşitli ilkeler doğrultusunda hareket eder. Bunlar;

- İktisadi ilişkilerde ahlak ve adalet temel alınır.
- Temel kural Faizsizlik Prensibi olduğundan faizin her çeşidi yasaktır.
- Temel esas, varlığa dayalı olmaktır.
- Faaliyet kapsamı reel ekonomi alanıdır.

- Fon kullandırırken ve toplanırken ortaklık ve katılım esas alınır.
- Risk paylaşımı esas olup riski taraflar birlikte üstlenilirler.
- Para bir mübadele aracı olup ticari bir mal olarak değerlendirilmez.
- Yapılan her işlem net ve açık tanımlanmış bir alışveriş sözleşmesine dayanır.
- Suni müdahale, haksız kazanç ve karaborsacılık kesinlikle yasaktır.
- Meşruluk, faaliyet ve ürünlerde temel alınır (Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş., 2019; Kurt Doğan, 2019:42).

Katılım bankaları, bu değerlendirmeler sonucunda oluşan kar ve zararı, başka bir deyişle yatırımlardan kaynaklanan riski mevduat sahipleriyle paylaşır. Türk Lirası (TL), Amerikan Doları ve Euro cinsinden toplanan katılımlar, kurumsal ve bireysel finansman ihtiyacının karşılanmasında, leasing işlemlerinde, kar ve zarar ortaklığı yöntemiyle karşılanmakta olması sebebiyle diğer geleneksel bankaların ticari faaliyetlerine benzerler. Bu benzerlik sebebiyle özellikle faiz hassasiyeti olan kesim tarafından tercih edilmekte ve reel sektörün ihtiyacı olan hammadde, yarı mamul veya mamul madde, gayrimenkul, makine veya her türlü teçhizatın temininin sağlanması amacıyla değerlendirilmektedir. Katılım bankalarında yürütülen faaliyetlerde, reel sektörün ihtiyacının karşılanması ve ticari işlemlere benzerlik söz konusu olduğundan faiz ve risk içeren spekülasyon hareketlere yer verilmemekte ve belirsizlik durumu oluşturan faaliyetlerden kaçınılmaktadır. Katılım bankalarının faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin faizden arındırılması amaçlandığından katılım bankalarının işleyiş prensibinin temeli (TKBB, 2018; Kurt Doğan, 2019:43); faiz yerine kar ve zarara katılma ilkesiyle fon toplama esasına dayanmaktadır. Sistemde müşterinin ihtiyaç duyduğu mal satıcıdan peşin olarak alınıp, müşteriye vadeli biçimde satılması, kiralama yapılması ve kar veya gelir ortaklığı oluşturulması gibi yöntemlerle fon ihtiyacının karşılanması esastır. Katılım bankaları, mevduat müşterilerine faizden arındırılmış bir kazancın sağlanmasını hedeflemekte, yani kar ve zarara katılma yoluyla elde edilen kar payını sağlamaktadır. Kar ve zarara katılma hesapları, net bir kazanç garantisi bulundurmamakta olup birlikte zarar etme olasılığı da bulunmaktadır (Kurt Doğan, 2019:43). Tablo 2.2 de kar payı ve faiz arasındaki farklar karşılaştırılmıştır.

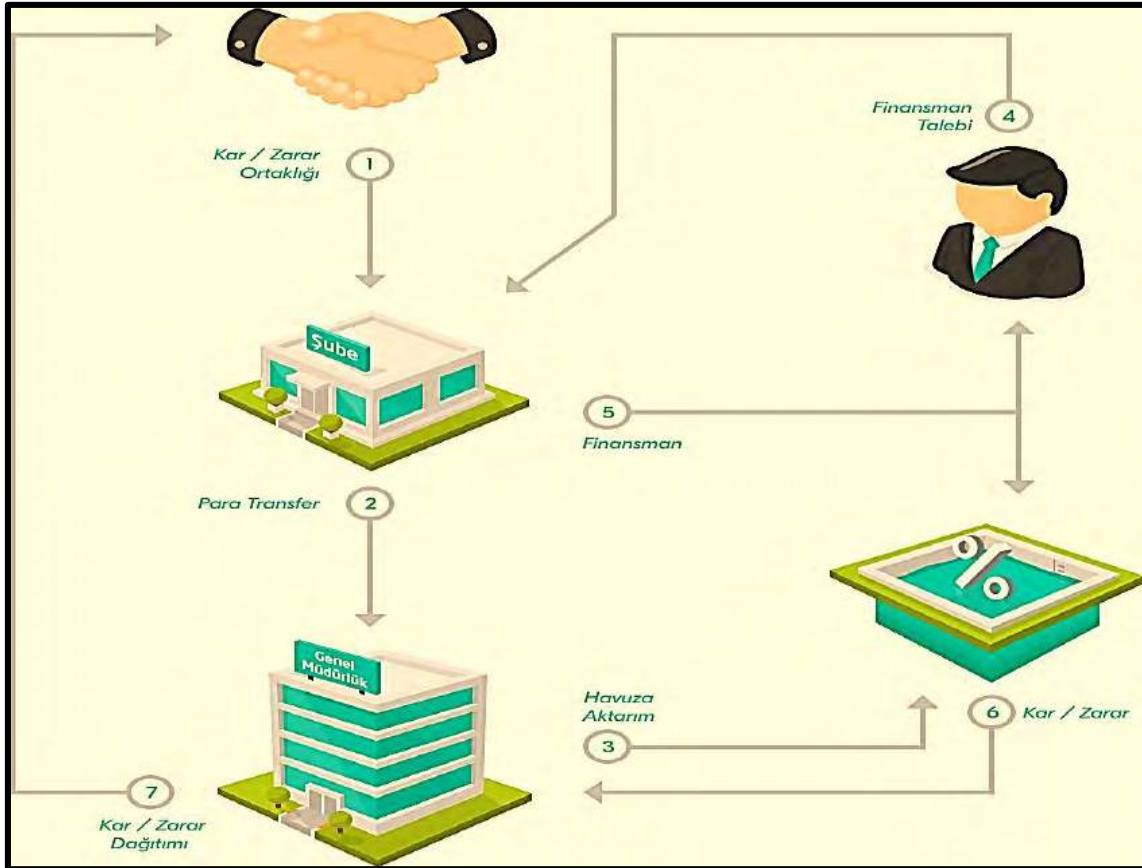
Tablo 2.2 Kar Payı ve Faiz Arasındaki Farklar

KAR PAYI	FAİZ
Vade sonunda belirlenir.	Vade başında belirlenir
Mevduat sahiplerine ödeyeceği kar payı ile finansman sağlarken, müşteriden elde edeceği kar payını reel sektörden elde etmektedir. Bu nedenle ödenen kar payı ile elde edilen kar payı arasında net bir ilişki söz konusudur.	Mevduat sahiplerine ödeyeceği faiz ile krediden doğan faiz oranı arasında net bir ilişki bulunmamaktadır. Banka bu oranları diğer faaliyetlerden elde ettiği gelirler doğrultusunda belirler.
Alınan ve verilen kar payı oranları doğru orantılıdır.	Alınan ve verilen kar payı oranları aynı orantıda hareket etmeye bilir.
Kar payı oranları, bankanın faaliyetlerinden elde ettiği kar payına bağlı olup aralarında doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır. Bankanın zarar etmesi halinde de aynı durum söz konusudur.	Müşteriye ödenecek kar payı bankanın faaliyetlerinden bağımsızdır. Banka zarar etse bile, müşteriyle en başta anlaşılan faiz oranı üzerinden ödeme yapmak zorundadır.
Kar payı, nakdi bir işleme değil, bir mal veya varlığa dayalıdır.	Faiz, nakdi bir borç ve alacak ilişkisine dayalıdır.

Kaynakça: TKBB, 2018; Kurt Doğan, 2019:44

Katılım bankacılığında, kaynak ihtiyacı nedeniyle finansman talep eden şahıslara, banka tarafından vekâlet verilir. Bu yolla banka adına malı satın almış olur. Aralarında anlaşmış oldukları kar üzerinden, anlaşılan vadeye bölerek borçlu geri ödemesini gerçekleştirir. Katılma hesabı sahipleriyle, daha sonra elde edilen kar paylaşılır. Hesaplara kar dağıtımını yapan katılım bankaları karşılıklar, vergi ve diğer yasal zorunlulukları gözetmenin dışında, kar payı oranı gibi birçok faktörü de bu sürece dâhil ederler (Kurt Doğan, 2019:45).

Şekil 2.1 Katılım Bankacılığının İşleyiş Şekli

Kaynakça: Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş., 2019a; Kurt Doğan, 2019:45

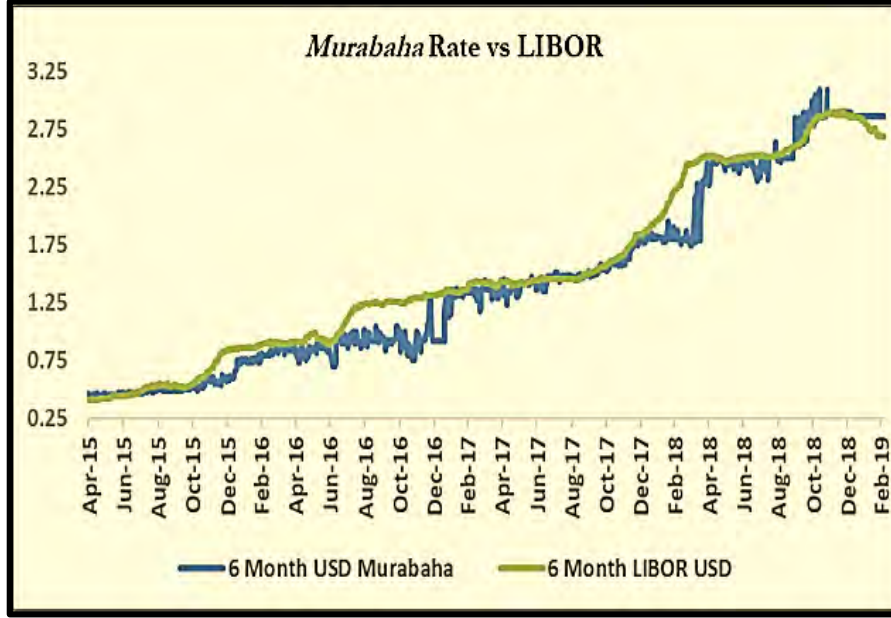
4. 3. Katılım Bankacılığı Ürünleri

Finans sektörüne katılım bankaları 12 ürün kazandırmıştır. Bunlar; murabaha, murabaha kart, muşareke, mudarebe, selem, karz-ı hasen, istisna, sukuk, faizsiz BES (Bireysel Emeklilik Sistemi), katılım endeksleri ve endeksine dayalı borsa yatırım fonları, yatırım vekâleti ve katılım sigortasıdır (Kurt Doğan, 2019:55).

Murabaha; Türkiye’de katılım bankalarının, İslami finansman yöntemleri arasında, pratik ve getiri oranı yüksek olmasından dolayı en sık kullanılanlar yöntemler arasında yer almaktadır. Murabaha kısaca, bir malı peşin alıp vadeli satmak olarak tanımlanır. Bu yöntemde banka, müşterisinin almak istediği malı satın alıp belirlenen oranlarla vade farkını ekleyerek müşterisine satar. Müşteri, malın peşin fiyatı ile bankaya ödemekle mükellef olduğu kar payı hususunda bilgilidir (Kurt Doğan, 2019:55). Murabaha sisteminde, temel kural, mal sahibinin satıcı olmasıdır (Balala, 2011; Eceyurt Batır, 2016:67). Murabaha, müşterilerine kısa ve orta vadeli ticari kredi kullanma imkânı sunması nedeniyle, özellikle küçük ölçekli işletmelerin finansmanında önem arz eder. Aşağıda, murabahada getiri oranlarının LIBOR ile karşılaştırılması verilmiştir. Şekil 2.2

incelendiğinde getiri oranlarının piyasa getiri oranlarıyla aynı yönde hareket ettiği anlaşılmaktadır (Kurt Doğan, 2019:55). Bu sebeple katılım bankalarının en sık kullandığı yöntem olmuştur.

Şekil 2.2 USD Murabaha Kredileri Kar Marjı ve LIBOR Faiz Oranları

Kaynakça: TKBB,2019a; Kurt Doğan, 2019:55

Faizli bankacılıkta murabaha yöntemine göre dikkate alınmayan birçok husus bulunur. Örneğin; katılım bankası, eğer alım satım yapılacak bir mal veya hak yoksa nakit borç verip fazla para tahsil edemez. Aksi takdirde katılım bankası faiz almış olur. Bu sebeple katılım bankaları murabahasını yapmadıkları bir malla alakalı vergileri, noter masraflarını, cezaları gibi unsurları murabahaya dâhil etmezler. Banka müşterisinin nakit sıkıntısı söz konusu olduğunda ve bunun dini anlamda hatırı sayılır bir gerekçeye dayanması halinde, müşteri açısından büyük zararlar söz konusuysa, müşterinin satın almak istediği malı bankanın, taksitle satıcısından alıp, başkasına peşin olarak satması uygun görülür. Eğer müşterinin katılım bankasından talep ettiği mal dini anlamda alış ve satış için uygun olmalıdır. Aksi takdirde murabaha yapılamaz. Vadeli satışa uygun olmayan ya da sigara, alkol, ahlaki değerlere uygun olmayan yayınlar, kumar malzemeleri vd. murabahaya konu olamazlar. Para ve para yerine geçen varlıkların vâdeli satışı kâr yerine faiz doğurur. Katılım bankaları bu sebeple döviz murabahası yapmazlar. Değerli maden olan altın söz konusu olduğunda İslâm hukukçuları arasında fikir ayrılığı görülmektedir. Örneğin; külçe, çeyrek, yarım, tam altın para olarak sayıldığından murabahaya konu olamaz, ancak altın tozunu, işlenmiş ve hurda altın murabahaya konu olabilmektedir. Bazı katılım bankalarındaysa altın ve gümüş para olarak sayıldığından murabahaya konu olamazlar. Katılım bankaları ilk etapta akrabalar, ortaklar, eşler ve grup firmaları gibi aralarında murabaha talepleri olduğunda, sahte işlem ihtimaline karşı olumsuz yaklaşırlar. Dolayısıyla katılım bankacılığında uygulanan murabaha ile faizli bankacılıktaki krediler farklılık gösterir (Eceyurt Batır, 2016:68).

Murabaha Kart; murabaha yapılmasını sağlayan finansman kartıdır. Bu kart, katılım bankalarının nakit kredi vermeleri durumunda, alım satımlarda, alıcıyla satıcının arasına girebilmelerini sağlayan ödeme aracıdır. Kredi kartı üzerinden katılım bankaları nakit kredi veremez, nakit avans vermesi durumunda ise olası faizi yansıtamazlar. Bu sebeple katılım bankalarının finansman kartı alım satım durumlarında sisteme iki şekilde dâhil olabilmektedirler. Bunlar:

- Kefalet yolu,
- Murabaha yoludur (TKBB, 2019b; Kurt Doğan, 2019:57).

Finansman kartının kefalet yoluyla verilmesi durumunda, kart hamiline katılım bankası kefil olur. Kart hamili malı satın aldığı anda, katılım bankası satıcıya ürünün parasını öder ve son ödeme tarihi geldiğinde kefaletten öder ve son ödeme tarihinde ilgili tutarı kart hamilinden tahsil eder. Murabaha kartta, taksit seçeneğiyle alışveriş yapmak mümkün değildir. Eğer borçlu, kredi kartının borcu ödenmezse İslam hukukçularının gösterdiği çerçevede yaptırımlar uygulanabilir. Örneğin; borç dövize veya altına endekslenebilir, enflasyon farkı veya gecikme cezası alınabilir ve bu tutar hayır işlerine harcanabilir, mahrum kalınan kar payı alınabilir. Kredi kartının murabaha yoluyla verilmesinde ise katılım bankası kredi kartı hamilini vekil olarak tayin eder. Kart hamili tarafından alınmış olan tüm mallar katılım bankası adına alınmaktadır. Ancak katılım bankasının onayı ile mal alımına izin verilir. Bu durumda kart hamili malları, katılım bankası adına alır ve daha sonra katılım bankasından vadeli liste fiyatı üzerinden malı geri satın alır. Son ödeme tarihinde ise ödeme yaparsa vade farkı katılım bankası tarafından alınmamaktadır. Eğer kart hamili zamanında ödeyemezse veya vadenin devam etmesini isterse ödeme yapacağı tarihe kadar vade farkı yansır. Bu fark, faiz olarak nitelendirilmez, meşru karı oluşturur (TKBB, 2019b; Kurt Doğan, 2019:57).

Muşaraka Yöntemi; bir diğer adı aktif ortaklıktır. Bu sözleşme yönteminde taraflar, sermayeye veya hem sermaye hem emeğe katılan ortaklardır. İnşaat projelerinde olduğu gibi diğer finansman talepleri müşarakada karşılanır. Müşaraka, iki ya da daha fazla kişinin veya kurumun, aralarında belirledikleri sermayeyle, iş yapmaları sonucunda oluşacak kar veya zararı paylaşmak üzere kurdukları aktif ortaklıktır. Müşaraka yönteminde, katılma hesaplarında biriken sermayeyi katılım bankaları, kendi kurdukları şirketler aracılığıyla veya diğer işletmelerle ortaklık kurarak değerlendirir. Bu ortaklıklar amaç, kapsam ve süreye göre değişir. Katılım bankaları sermayeyi yatırıma dönüştürmek amacıyla genellikle kendi şirketlerini kurarlar. Bu tür şirketlerin yönetimi ve finansmanı tamamen katılım bankasının sorumluluğundadır. Yöneticiler sermayeyi bu banka adına işletmektedir. Bu işletmeler sanayi, tarım, hizmet, ticaret, inşaat gibi sektörlerde getirisi yüksek, risk oranı düşük projelere yatırım yapar. Bir finans kurumu olan katılım bankaları müşaraka yöntemiyle, gerçek veya tüzel kişilerden finansman ihraç talebinde bulunanlar, faaliyetlerinin tamamını veya bir kısmını ya da belirlenen bir parti malın alım ve satımında kar ve zarara katılma şeklinde ortak olabilirler (Bayındır, 2005; Kurt Doğan, 2019:58).

Sukuk Yöntemi (Kira Sertifikası); islami kurallara dayalı olarak yürütülen bir finansal sertifikadır. Sukuk, bir varlığa sahip olmak veya o varlıktan yararlanma hakkı olarak da tanımlanabilir. Bir menkul kıymet olarak sayılabilen sukuk, İslami prensiplere uygun, istikrarlı gelir sağlayan, varlığa dayalı ve ikincil piyasada işlem gören orta vadeli sertifikalardır. Kira sertifikaları, belirli yatırım etkinliklerinde ve projelerde, duran varlıklarda ki sahipliği ve kullanım haklarını temsil etmektedir. Bu hak sadece mülkiyet hakkını değil, nakit akışı hakkını da kapsamaktadır. Tahvil ihraççının borcunu temsil ederken, kira sertifikaları ilgili varlıkta payı oranında malikliği temsil eder ve bu yönleriyle birbirlerinden ayrılmaktadırlar (Kurt Doğan, 2019:62). Geleneksel borçlanma araçları genellikle faiz unsuru olan ve varlığa dayalı menkul kıymetlerden oluşurken, kira sertifikaları ise bölünmez hisselerle sahiplik yetkisini temsil eden, varlık sepetinde sahiplik hakkından oluşan yatırım sertifikalarıdır. İhraç edilen kira sertifikalarının tahvil ve bonolar gibi sabit getiri vermesi nedeniyle faizsiz bono da olarak tanımlanmaktadır. Kira sertifikalarının fiyatı tahvil ve bono gibi hesaplanmakta olup bir varlığa dayalı olarak çıkarılmış olsa da, her ne kadar birçoğunda getiri garanti edilmese de, çoğunlukla getirisi sabittir. (KT Portföy Yönetimi A.Ş., 2019; Kurt Doğan, 2019:62).

Faizsiz Bireysel Emeklilik Sistemi (BES); ülke ekonomisinde önemli bir paya sahiptir. Faize duyarlı katılımcılar için kurgulanmış bir sistemdir. Bu sistem;

- Katılma hesapları ve katılım bankacılığı ilkelerine uygun hisse senetleri,
- Altına uygunluk onayı alınmış kamu ve özel sektör,
- Kira sertifikalarına dayalı emeklilik yatırım fonlarından oluşur (TKBB, 2022c).

Ancak bu sistemin, girişim sermayesi ve gayrimenkul yatırım fonları gibi yeni sermaye piyasası araçlarıyla çeşitlendirilmesi gerekir (Dede ve Yazıcı, 2020:61; Kayhan, 2020: 751). Devlet bütçesi üzerinde, sosyal güvenlik sisteminin yükünün hafifletilmesi amacıyla bireylerin birikmiş tasarrufları yatırımlara yönlendirilir. Özellikle büyük projelere maddi kaynak aktarılması sonucunda katılımcıların emekliliklerinde oluşabilecek riski azaltarak güçleri koruyabilmesi sağlanır. Faizsiz bireysel emekliliğin gelişmesi, müşteri potansiyelinin toplumun geneline yayılmasına ve onların birikimlerinin ekonomiye kazandırılmasıyla mümkündür. Ayrıca, faizsiz finansın lisanslama ve sertifikasyona tabi olması gerekmektedir. Bu alanda ayrıca lisans, yüksek lisans ve doktora gibi yükseköğretim programları açılmalıdır. Son olarak, katılım bankaları tarafından ihraç edilen kira sertifikalarında ikinci el piyasanın aktif yapıcılarının olmaları gerekmektedir (Dede ve Yazıcı, 2020:61; Kayhan, 2020: 751-753)

İstisna; kelime anlamı olarak, birisinden bir şey üretmeyi talep etmek iken, bir diğer anlamı ise, peşin veya vadeli bir bedelle, özellikleri belirli olan bir ürünün üretilmesi için yapılan sözleşmedir. Bu sözleşmelerde üreticinin bir malı üretme taahhüdü ve yükümlülüğü vardır, malın satışı söz konusu değildir (TKBB, 2022c). Bir malın üretilmesini isteyen birey, sözleşme yapmadan önce Katılım Bankasına başvurur. Yapılan başvuruya istinaden Katılım Bankası malın üretimini öncelikle üstlenir ve daha sonra malın üretimini üreticiye devreder (Kurt Doğan, 2019:60). İstisna, genellikle tarımsal üretimde ve büyük ölçekli inşaat projelerinde uygulanır. Müşteri başlangıçta belirli bir peşinatı öder ve daha sonra tutarın kalanını taksitlendirerek katılım bankasına geri öder (Sermaye Piyasaları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2019; Kurt Doğan, 2019:60)

Selem; finansmana ihtiyacı olan üreticinin, henüz üretmediği bir malı, ileri bir vadede teslim etmek üzere peşin bedelle satmasıdır. Ağırlıklı olarak tarımın finansmanında kullanılan faizsiz araçlardan biridir (TKBB, 2022c). Bir sözleşme türü olan selemde ürünün nicelik ve nitelikleri tanımlanır ve satış süreci belirlenir (Arzova ve Şahin, 2019:33). Bu sözleşmede üretici, üretimde kullanacağı iş gücü, donanım, gübre ve tohum gibi gereksinimlerini, üretim tarihinden önce karşılamak durumunda olduğundan ürünün satış bedeliyle reel üretimini gerçekleştirebilir (Kurt Doğan, 2019:59). Altın, gümüş, para gibi varlıkların satışından elde edilen gelir, faiz geliri olarak değerlendirilir. Bu nedenle bu tür ürünler seleme konu olamazlar (Arzova ve Şahin, 2019:33).

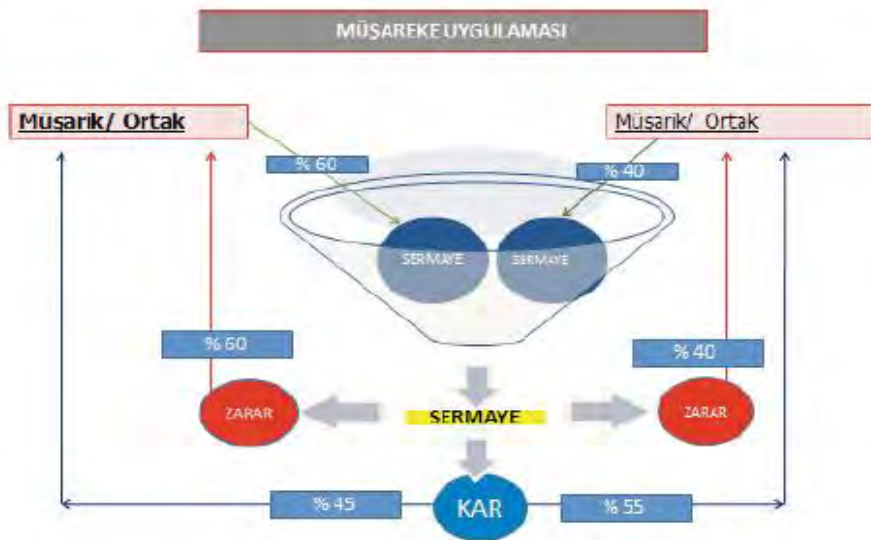
Karz-ı Hasen; insan iradesine dayalı, herhangi bir menfaat düşünmeden zorunlu olmayan, herhangi bir getiri beklentisi olmamak kaydıyla, gönül rızasıyla verilmiş olan borcu ifade etmektedir (Çelebi,2019; Kurt Doğan, 2019:59). Tamamen bireyin kendi irade ve tercihiyle gerçekleştireceği, yardımlaşma ve dayanışma temeline dayanmaktadır (Sırım, 2019; 160). Karz-ı hasene konu olabilecek araçlar ise; kişiler arasında değeri fazla değişmeyen adetli mallar, piyasada kullanılan paralar, altın ve gümüş, tartı ile satılan mallar, kilo ile ölçülebilen mallar, şekilde sıralamak mümkündür (Şener, 1989:127). Karz-ı hasen ağırlıklı olarak kısa vadeli ve düşük tutarlı finansman ihtiyaçlarında, nakit akışı ile ilgili sorunların yaşandığı zamanlarda kullanılan finansman aracıdır (Sırım, 2019; 160). Ayrıca, gelir getirici bir faaliyette bulunmak isteyenlere ya da içinde bulundukları durumu düzeltmek isteyenlere destek olmak amacıyla da bu sistemin kullanılması mümkündür (Şener, 1989: 142). Katılım bankaları karz-ı hasen yöntemini kendi finansman araçları içerisinde barındırmasıyla bu yöntemin kurumsal bir kimlik

kazanmasına öncülük etmişlerdir. Bu yöntem sayesinde katılım bankaları müşterilerine prim ödemesi, vergi ödemesi gibi işlemleri gerçekleştirirken kolaylık sağlarlar. Ayrıca bu yöntem müşterilerine getiri beklemeden finansman sağladığından dolayı geleneksel bankalarla katılım bankalarının rekabet etmesine imkân tanımıştır (Çelebi,2019; Kurt Doğan, 2019:59).

Mudarebe; katılım bankaları, emek sermaye ortaklığı yani mudarebe ve sermaye ortaklığı yani müşareke olmak üzere iki farklı ortaklık yöntemini kullanırlar (Kurt Doğan, 2019:57). Mudarebe, yatırım yapmak amacıyla bir araya gelen iki kişiden birinin emeğini diğlerinin ise sermayesini ortaya koyarak tesis ettikleri ortaklık anlaşmasıdır (Canbaz ve Erden, 2020: 647). Risk paylaşımı içeren cari bir yatırım olan mudarebe, tarafların fayda elde etmeyi beklerken zararlar da karşılaşılabileceği sözleşmelerdendir. Ticari faaliyet sonucunda kâr elde edilmesi durumunda, sözleşmede anlaşılan oranlar doğrultusunda kâr taraflarca paylaşılırken, zarar edilmesi durumunda ise mali zarar tamamen sermayedara ait olur. Normal şartlar altında icra edilecek olan bu zarar paylaşımı eğer sermayedara zarar oluşmasında bir kasıt söz konusu olması halinde değişiklik arz edebilir. Zarar paylaşımındaki temel usule bağlı olarak sermaye sahibi zarara katılmadığı gibi bir görüntü ortaya çıkmış olsa da, emek sahibi olarak katlandığı zarar, zaman ve çabalarının talan olmasıdır. Bu faaliyetler esnasında sözleşmede özellikle kayıt altına alınmadı ise sermayedarın herhangi bir şekilde maaş alma hakkının olmadığı da unutulmamalıdır. Dolayısıyla sermayedarın kaybı olan zaman ve emeğin, ticari hayatta ne denli önemli bir sermaye olduğu konusu açıklama gerektirmeyecek kadar nettir bir durumdur (Canbaz ve Erden, 2020: 648).

Müşareke; en az iki veya daha fazla kişi ya da kurumun belirli bir oranda sermaye koyarak, birlikte yapmış oldukları iş sonucunda meydana gelecek olan kar veya zararı paylaşmak üzere kurdukları ortaklığa denilmektedir (TKBB, 2022c). Bu ortaklıkta kâr anlaşmaya göre paylaşılır; ancak zarar sermayedeki hisseye göre dağıtılır (TKBB, 2022c). Finans kurumları konut ihtiyacı söz konusu olduğunda müşareke, murabaha, istisna gibi çeşitli finansman yöntemleri sunsa da, müşareke yöntemi oran olarak az da olsa bireylerin konut ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla kullandığı finansman yöntemlerinden biridir. Ancak, Türkiye’deki katılım bankalarının finansman işlemlerinin %95’i murabahaya dayanmaktadır. Konut finansmanında alternatif bir başka yol müşarekeden geçmektedir. Bu yöntem faizsiz bankacılıkta kullanılan yöntemler arasında en yeni ve modern bir finansman türüdür (Küçükarpacı vd., 2019: 76). Aşağıda Şekil 2.6’da Müşareke Uygulamasın görsel şeması yer almaktadır.

Şekil 2.6 Müşareke Uygulaması (Aktepe, 2013)

İslâm'da şirketler mal, iş, kredi ve itibar ortaklığı kurabilirler (İslam Ansiklopedisi, 2020). Bu şirket çeşitleri mufavaza, inan ve mudâربه tarzlarında olur (İslam Ansiklopedisi, 2020). Bu sistemin Türkiye'de çok fazla yaygın olmamasının nedeni; yöntemin kar ve zarar ortaklığına dayanmasıdır. Çünkü bu durum diğer finansman türlerine göre daha fazla risk içermektedir. Bir diğer etken, tapu devrinde ortaya çıkan masraflar, rayiç bedelin ve kiranın belirlenmemiş olmasıdır. Sonuç olarak, bireylerin borç ve kredi yolunu daha çok tercih etmesinin nedeni, bu yöntemin diğer finansman yöntemlerine göre daha fazla maliyetli olma ihtimali ve fiyat belirsizliğinin olmasıdır. Ayrıca güven sorunları arasında, özellikle inşaat sektörünün zeminin sağlam olmaması, kurumların çıkarları gibi sebepler de yer almaktadır (Küçükarpacı vd., 2019: 76).

4.4 Katılım Bankalarında Konut Finansman Yöntemleri

Katılım bankalarının gayrimenkul finansmanında faiz içermeyen birçok finansal enstürümanları olmasına rağmen temelde uyguladıkları üç ayrı yöntem bulunmaktadır. Tamamen katılım bankalarının prensiplerine uygun, konut finansmanında da aktif olarak kullandıkları bu yöntemlerden birincisi murabaha yöntemi, ikincisi sukuk yöntemi ve üçüncüsü muşaraka yöntemi ile konut finansmanıdır.

Murabaha yöntemi ile konut finansmanı; konut edinimi için yeterli sermayeye sahip olmayan bireylerin katılım bankasına başvurmasıyla, katılım bankası konutu satın alır ve konut edinmek isteğiyle başvuran bireye satar (Onlinekrediler, 2019; Kurt Doğan, 2019:66). Bu süreçte tamamen faizsizlik prensiplerine uygun olacak şekilde banka satın almış olduğu konutu sonrasında üzerine kar koyarak konut talebinde bulunan bireye satışını gerçekleştirir (TKBB, 2022c).

Muşareke yöntemi ile konut finansmanı; konut finansman ihtiyacını karşılamak amacıyla katılım bankaları büyük inşaat projelerine, inşaat projesi bitene kadar ortak olmaktadır. Proje bitiminde elde edilen kar veya zarar katılım bankasıyla ortak olan inşaat firması aralarında sermaye oranlarında paylaşılmaktadır ((TKBB, 2022c).

Sukuk yöntemi ile konut finansmanı; tasarruf sahibi açısından bir yatırım aracı olan kira sertifikaları, konut sahibi olmak isteyen bireyler açısından varlığa dayalı borç niteliğinde bir yatırım aracıdır. Kira sertifikaları, toplanan fonlar yardımıyla büyük konut projelerini başlatan bu yöntemle, mevcut projeyi geliştirir veya toplanan bu fonlarla ticari bir faaliyetin finansmanı için kullanılır. Kira sertifikalarının diğer yöntemlerden farkı kaynağını sermaye piyasalarından sağlanmasıdır (Kurt Doğan, 2019:67).

5. KONUT FİNANSMANINDA TÜRKİYE'DE KATILIM BANKALARININ DURUMU

Türkiye'de konut sahibi olabilmek amacıyla faize duyarlı bireyler, ihtiyaçları olan ödeneği karşılamak amacıyla geleneksel bankaların bir alternatifi olarak katılım bankalarını tercih ederler. 2021 yılı Kasım ayı itibarıyla konut kredisi hacmi aşağıda verilen Tablo 2.3'de yer almaktadır. Toplam konut kredisinin yaklaşık 291,7 milyar TL seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Toplam konut kredisi hacmi tüm bankalar nezdinde, toplam mevduat bankalarının payı %91,4 gibi bir orana sahipken katılım bankalarının ise 25,077 milyon TL ile sektördeki payının %8,6 gibi oldukça düşük bir oranda kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum konut finansmanında katılım bankalarının yeterli paya sahip olmadıklarının bir göstergesidir. Türkiye'de özellikle konut finansmanında uygulamadan kaynaklı sorunlardan ve alternatif finansal yöntemlerin yetersiz olmasından dolayı yatırımcılar tarafından pek tercih edilmemektedir (TKBB, 2022c).

Tablo 2.3 Bankalara Göre Konut Kredisi Dağılımı (GYODER, 2021)

Sektör Genel Dağılımı	Banka Sayıları	Sektör Payları	Konut Kredisi Hacmi Dağılımı (milyon TL)*
Toplam Bankalar	51	100,00%	291.669
Toplam Mevduat Bankaları (Geleneksel Bankalar)	32	91,40%	266.591
Kamu Mevduat Bankaları	3	60,70%	176.932
Yerli Özel Mevduat Bankaları	8	19%	55.513
Yabancı Mevduat Bankaları	21	11,70%	34.146
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	13	0,00%	0,74
Katılım Bankaları	6	8,60%	25.077

Türkiye nüfusunun 2021 yılının sonları itibariyle 84.680.273 kişiye ulaşmış olması ve toplam nüfusta var olan 15-64 yaş grubunun payının %67,84 gibi yüksek bir orana sahip olması durumu konut ihtiyacının her geçen gün artacağını göstermektedir. Katılım bankalarının bu artıştan daha fazla pay almasını sağlayacak yönde çalışmaların yapılması, Türkiye’de katılım bankalarının gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

6. SONUÇ

Faizsiz bankacılık Türkiye’de 1980’li yıllarda başlamıştır. Daha sonra 2005’te 5387 Sayılı Bankacılık Kanunu’yla katılım bankası adı altında tüm bankalar nezdinde yerini almıştır. Finansal sisteme sonradan dahil olan katılım bankalarının, diğer geleneksel bankalara nazaran konut finansman enstrümanlarının daha fazla çeşitli olması ve bireylerin ihtiyaç duyduğu fonun bireye en uygun olan yöntemle sağlaması sebebiyle avantajlıdır. Ayrıca faize duyarlı bireyleri ve yastık altı birikim olarak da adlandırılan geleneksel yöntemlerle tasarruf yapanları finansal sisteme dahil etmesi, ekonomide aktif olmayan varlıkların likidite sağlamasını mümkün kılma gibi nedenlerle ülke ekonomisine katkısı açısından da önem arz eder. Aynı zamanda zengin islami devletlerin, Türkiye’de var olan yatırım projelerine katılım bankaları yoluyla kaynak sağlaması açısından da ülke ekonomisine uluslararası düzeyde katkı sağlaması katılım bankaları açısından yadsınamayacak bir avantajdır.

Katılım bankalarının sürdürülebilir ekonomiye katkısının artması geleneksel bankaların kendi bünyelerinde katılım bankası açmasına neden olmuştur. Bu potansiyelin giderek artması için katılım bankalarınca, diğer bankalar nezdinde konut kredilerinin hacmini arttıracak yönde çalışmalar yapılması gereklidir. Bu konuda Katılım Bankaları Birliği’nin üzerine düşen görevlerden biri de katılım bankacılığının finansman enstrümanlarının tanıtımı ve yaygınlaştırılması sağlayacak yönde çalışmalar yapması sağlanmalıdır. Tasarruf sahipleri ve yatırımcılar arasında bir köprü konumunda olan bankaların kredi transfer sisteminde türlerinin artması sürdürülebilir ekonomi açısından da önem arz eder. Piyasa faiz oranları arttığından, katılım bankalarında kar payı oranları, ülke ekonomisinden kaynaklı olarak maliyetlerin artması, geleneksel bankalara nazaran, kısıtlı kaynağa sahip katılım bankalarının kar marjını daraltmaktadır. Katılım bankalarının ekonomide kayda değer bir orana sahip olmasını sağlayan çalışmalar katılım bankalarının hacminin artmasına neden olacağından, bu olumsuzluğu azalacaktır. Faizsiz finansman tekniklerinin kullanılmasına engel durumların kaldırılması; finans

kurumlarının portföylerine girmesini ve portföylerdeki payının artmasını, Türkiye’de tercih edilen finansman araçlarında alternatif yöntemlerin çoğalmasını sağlayacaktır.

Faize duyarlı tasarruf sahiplerinin birikimlerinin, büyük projelere maddi kaynak olarak aktarılması ve müşterilerin emekliliklerinde maddi güçlerini koruyabilmesi için oluşturulan bireysel emeklilik sisteminin, katılım bankalarının gelişimi açısından toplumun geneline yayılması gereklidir. Ayrıca, faizsiz finansın lisanslamaya ve sertifikasyona tabi olması ve bunun yanı sıra üniversitelerde yükseköğretim programları açılması gereklidir.

Türkiye’nin toplam nüfusu içerisinde 15-64 yaş grubunun payının yaklaşık %70 gibi bir orana sahip olması durumu da dikkate alındığında konut ihtiyacının zaman içerisinde giderek artacağı öngörülmektedir. Bu artış konut kredilerinin kullanımının artacağını göstermektedir. Bu artıştan daha fazla pay alması için katılım bankalarının hacmini artırmak Türkiye’de faizsiz bankacılık sisteminin gelişmesini sağlayacaktır.

Son olarak, faizsiz bankacılıkta islami kurallara uygun fon oluşturma ve yönetme konusunda Türkiye’de mevzuat engeli bulunmamaktadır. Bu konuda katılım bankalarına yönelik farkındalığının artması için toplum bilinçlendirmeli ve buna yönelik çalışmaların hem yatırımcı hem de araçlar yoluyla yapılması gerekir. Bu durum ancak eğitim ve bilgilendirme programlarının düzenlenmesi yoluyla gerçekleşir. Konut finansman araçlarından özellikle islami bankacılıkla ilgili olarak yapılan düzenlemelerde kamuyu aydınlatma yükümlülüklerine önem verilmeli ve yatırımcıları bilgilendirme hususunda finansal araçların getirileri ve risklerini açık bir şekilde anlatılmalıdır. Yeni konut yatırım araçları ulusal ve uluslararası yatırımcılara uygun bir pazarlama stratejisi ile tanıtılmalı ve teşvik edici unsurlar geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akbulak, Y, Kavaklı, E, Tokmak, A. (2004). Kayıp Yıllar: Türkiye’de 1980’li yıllardan Bu Yana Kamu Borçlanma Politikaları ve Bankacılık Sektörüne Etkileri, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Akçay, B. (1999). Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları, 1. Baskı, Ankara: Bilkamat Yayınları, s. 10.
- Aktepe, İ. E. (2013). Sorularla katılım bankacılığı. Web sitesi: <http://www.katilimbancaciligi.com/ortaklik-nedir/>, (Erişim Tarihi: 25.05.2022).
- Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş., (2020). Katılım Bankacılığı Sistemi, Çalışma Esasları ve Uygulaması, Web Sitesi: https://www.albaraka.com.tr/pdf/Katilim_Bancaciligi_Sistemi_Nedir_.pdf, s.9. (Erişim Tarihi: 01.06.2020).
- Aras, O N., Öztürk, M. (2011). "Reel Ekonomiye Katkıları Bakımından Katılım Bankalarının Kullandığı Fonların Analizi". Ekonomi Bilimleri Dergisi, 3 (2).
- Arslan, E. C. (2019). "Katılım Bankacılığı ve Türkiye Ekonomisine Katkıları", İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, s. 7.
- Arzova, S. B., Şahin, B. Ş. (2019). Tarımın Finansmanında Selem Yöntemi Ve Muhasebe Kayıtları. Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi, 3 (7), 32-47.
- Aydın, N. (2006). Bankacılık Uygulamaları (1. bs): Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Aysan, A F., Dolgun, M H., Turhan, M I. (2013). "Assessment of the Participation Banks and Their Role in Financial Inclusion in Turkey". Emerging Markets Finance & Trade, 49, 99-111.

- Bağcı, H. (2013). Ticari bankalar ile katılım bankalarının karlılık performanslarının TOPSIS yöntemi ile karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Finansman Programı, 157, İzmir.
- Bahadır, Y., Haznedaroğlu, F. (2011). Konut Finansmanı Sistemleri ve Türkiye Uygulamasının Geliştirilmesi. Web Sitesi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/186084>, (Erişim Tarihi: 25.04.2022).
- Balala, M. H. (2011). Islamic Finance and Law: Theory and Practice in a Globalized World (5. bs). London: IB Tauris
- Bayındır, T. (2005) Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Sermaye Ortaklığının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, Sistemin, Usul Dergisi, 3 (3), s. 140.
- Bozkır, Y., (2007) Konut Finansmanında Tutsat (Mortgage) Sistemi ve Türkiye Uygulaması, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, s.23.
- Canbaz, M. F., & Erden, A. S. (2020). Katılım Bankalarında Mudarebe Finansmanını Engelleyen Faktörler. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5 (4), 646-658.
- Çelebi, O. (2018). Karz-ı Hasen'in İhyası Karz-ı Hasen Finans Vakfı, Web Sitesi: <http://katilimfinansdergisi.com.tr/karz-i-hasen-in-ihyasi-karz-i-hasen-finans-vakfi/>, (Erişim Tarihi: 01.06.2022).
- Dede, K., Yazıcı, A. (2020). Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) ve Faizsiz BES'in Analizi. İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi, 6 (1).
- Dikmen, S. (2019). Katılım bankacılığı ve Türkiye ekonomisine etkileri. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı, 79, Ankara.
- Eceyurt Batır, T. (2016). Türkiye'de Katılım Bankaları Ve Konvansiyonel Bankaların Kârlılık Belirleyicileri ve Etkinlik Yönünden Karşılaştırılmaları. Doktora Tezi. T.C. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, 212, Erzurum.
- Eğilmez, M. (2021). Mahfi Eğilmez yazdı: Merkez Bankası hakkında bilmemiz gerekenler. Web Sitesi: <https://t24.com.tr/haber/mahfi-egilmez-yazdi-merkez-bankasi-hakkinda-bilmemiz-gerekenler,964486>, (Erişim Tarihi: 16.05.2022).
- Ertürk, A. (2007). "Katılım Bankacılığında Mevduat Sigorta Sistemi ve Türkiye Örneği". Çatı, 4 (15), 3-7.
- GYODER, (2021). Gösterge: Türkiye Gayrimenkul Sektörü 2018 4. Çeyrek Raporu. Web Sitesi: <https://www.gyoder.org.tr/files/202203/4b7bdba0-94ed-41fb-963e-db26512d0b65.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.05.2022).
- Hanişoğlu, G. S., Güler, F. (2019). Konut Sektöründe Finansman Modellerinin Analizi: Türkiye Uygulaması. In International Conference on Eurasian Economies: Web Sitesi: <https://avekon.org/papers/1964.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.04.2022).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye%27deki_bankalar_listesi /(Erişim Tarihi: 10.02.2022).
- Idiab, A. I., Haron, M. S., Ahmad, S. B. (2011). Commercial Banks and Historical Development. Journal of Applied Sciences Research, 7: 1024-1029.
- İslam Ansiklopedisi. (2020). Web Sitesi: <https://sorularlailamiyet.com/kaynak/musareke-ortaklik>, (Erişim Tarihi: 01.06.2022).

- Kabataş, Y., (2007a) Ğpotekli Konut Finansman (Mortgage) Sistemindeki Riskler ve Mortgage Sigortası, Marmara Üniversitesi Ğ.Ğ.B.F. Dergisi, s.189.
- Kayhan, F. (2020). Türkiye’de Faizsiz Bireysel Emeklilik Sisteminin SWOT Analizi. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5 (4), 745-754.
- Kevser, M. (2021). Banka Türlerinin Karşılaştırmalı Finansal Performans Analizi: Türkiye İçin Ampirik Bir Araştırma. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 23 (1), 61-80.
- Kurt Doğan, G. (2019). Gayrimenkul finansmanında katılım bankacılığının rolü: elbirliğı modeli. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü. Bankacılık Anabilim Dalı, 126, İstanbul.
- Küçükarpacı, L. Ö. L. N., Gencer, L. Ö. G., Karadağ, Ö. G. M. (2019). Konut Ve Proje Finansmanında Faizsiz Bir Yöntem: Azalan Müşareke. In International Congress Of Islamic Economy, Finance And Ethics (p. 69).
- Küçükkocaoğlu, G. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. <http://www.baskent.edu.tr/~gurayk/>. Başkent Üniversitesi.
- KT Portföy Yönetimi A.Ş. (2019). “Kira Sertifikaları (Sukuk) Nedir”, Web Sitesi: <https://www.ktportfoy.com.tr/yatirimcikilavuzu/sukuk-kira-sertifikalari/kira-sertifikalari-sukuk-nedir.34.aspx>, (Erişim Tarihi: 01.06.2022).
- Mishkin, F S. (2013). The Economics of Money, Banking, and Financial Markets (10 ed.). London: Pearson Education
- Yalçın, K. (2006)İpotek Karşılığı Menkulleştirilmiş Krediler, 1. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi, s. 10.
- Okumuş, H Ş. (2005). "Interest-Free Banking in Turkey: a Study of Customer Satisfaction and Bank Selection Criteria". Journal of Economic Cooperation, 26 (4), 51-86.
- Onlinekrediler. (2019). Faize Bulaşmadan Ev Nasıl Alınır (Murabaha Nedir) Web Sitesi: <https://onlinekrediler.net/faize-bulasmadan-nasil-ev-alinirmurabaha-nedir/>, (Erişim Tarihi: 22.05.2022).
- Özübek, C., (2008) Konut Finansman Yöntemlerinde Riskler: Hanehalkının Konut Finansman Yöntemlerini Değerlendirmesine Yönelik Bir Araştırma, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi. Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, 266, İstanbul.
- Pekcan, M. (2006). Katılım Bankacılığı Faaliyetleri ve Muhasebe Sistemi. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 155, Bursa.
- Sermaye Piyasaları Araştırma ve Uygulama Merkezi. (2019). İslami Finansı, Web Sitesi: http://serpam.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2012/09/İslami_Finans.pdf, (Erişim Tarihi: 20.05.2022).
- Sırım, V. (2019). İslam İktisadında Yatırımların Finansmanında Karz-ı Hasen Uygulaması. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (Ek Sayı), 125-164.
- Şener, M. (1989). İslam Hukukunda Karz-ı Hasen. Web Sitesi: http://sosbilder.igdir.edu.tr/Makaleler/416536524_07-Mak-125-164.pdf. (Erişim Tarihi: 22.05.2022).
- Takan, M., Boyacıoğlu, M. A. (2011). Bankacılık Teori, Uygulama ve Yöntem. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- TCMB (2022). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. Para Basma Yetkisi. Web Sitesi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banknotlar/Banknotlarla+ilgili+Genel+Bilgiler/Para+Basma+Yetkisi>. (Erişim Tarihi: 16.05.2022).
- Tekbaş, M Ş. (2013). "İslami Finans - İslamî Finans Kavramı, Ürünler, Dünyada ve Türkiye’de Gelişimi ve Geleceği" Araştırma Notları - 1.
- TKBB, (2018). Türkiye Katılım Bankaları Birliği. "Katılım Bankacılığı Nedir, Nasıl Çalışır", Web Sitesi: <http://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/TKBB-Katilim-Bankaciligi-NedirBrosur.pdf>, s. 9.(Erişim Tarihi: 01.06.2022).
- TKBB, (2019a). Türkiye Katılım Bankaları Birliği. "Kilometre Taşları", Web Sitesi: <http://www.tkbb.org.tr/tarihce>, (Erişim Tarihi: 01.06.2022).
- TKBB, (2019b). Türkiye Katılım Bankaları Birliği. " İslamı Finance Bulletin". Web Sitesi: https://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/World%20Bank%20Islamic%20Finance%20Bulletin%20Issue%2044_February%202019.pdf, (Erişim Tarihi: 01.06.2022).
- TKBB, (2022a). Türkiye Katılım Bankaları Birliği. "Faizsiz Finans Sözlüğü", <http://www.tkbb.org.tr/faizsiz-finans-sozlugu#1557>, (Erişim Tarihi: 22.05.2022).
- TKBB, (2022c). Türkiye Katılım Bankaları Birliği. "Mukayeseli Tablolar", Web Sitesi: <http://www.tkbb.org.tr/mukayeseli-tablolar>, (Erişim Tarihi: 01.06.2022).
- TÜBA, (2022). Türkiye Bilimler Akademisi. "Yatırım ve Kalkınma Bankacılığı". Web Sitesi: https://acikders.tuba.gov.tr/pluginfile.php/2552/mod_resource/content/3/Yat%C4%B1r%C4%B1m_%C5%9Eirketleri.pdf, (Erişim Tarihi: 16.05.2022).
- Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş., (2019). "Katılım Bankacılığı Nasıl İşler", Web Sitesi: <https://www.turkiyefinans.com.tr/trtr/hakkimizda/katilim-bankaciligi-sistemi/Sayfalar/katilim-bankaciligi-nasil-isler.aspx>, (Erişim Tarihi: 16.05.2022).
- Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş., (2020). Kira Sertifikası (Sukuk). Web Sitesi: <https://www.turkiyefinans.com.tr/tr-tr/bireysel/yatirim-hizmetleri/sayfalar/kira-sertifikasi-sukuk.aspx>, (Erişim Tarihi: 01.06.2022).
- Ünal, (2016). Gayrimenkul Ekonomisi ve Finansmanı. İstanbul: Okan Üniversitesi.